МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 45

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (С2 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Андрєєва О.М., доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Котигоренко В.О., доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса Національної академії наук України.

Лендьел М.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лепська Н.В., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології, заступник декана з наукової роботи факультету соціології та управління, Запорізький національний університет.

Мартинкович Марцел, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології, Трнавський університет (Словацька Республіка)

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри філософії, ДВНЗ «Ужгородський національний університет.

Чайка Петро, доктор міжнародних відносин, професор, член кафедри міжнародних відносин та дипломатії, Факультет політології та міжнародних відносин, Університет Матея Бела в Банській Бистриці (Словацька Республіка).

Цока Костянтин-Василе, PhD, доцент, віце-президент Інституту єврорегіональних досліджень Орадя-Дебрецен, Університет Орадя (Румунія)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 30.04.2026 р.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року.
Ідентифікатор медіа R30-04730
Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, буд. 46, м. Ужгород, Закарпатська обл., 88000, official@uzhnu.edu.ua, тел. +38 (0312) 61-33-21)
Періодичність: чотири рази на рік
Мови розповсюдження: українська, англійська

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Свідерська О.І., Крицкалюк Н.І.

МАСОВА ПОВЕДІНКА В УМОВАХ ВІЙНИ: ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЇ..... 9

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Баштанник О.В.

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТИТУТІВ..... 14

Борецький О.І., Мадрига Т.Б.

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ..... 21

Голобин М.В., Гурак І.Ф.

ДЕКОНСТРУКЦІЯ РОСІЄЦЕНТРИЗМУ В ПОЛІТИЦІ ЄС: РОЛЬ І РОЗКОЛ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ..... 27

Ільчик В.С.

БРЕНД ЛІДЕРА ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНДИКАТОР ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ..... 35

Лешанич М.М., Чучвара Т.Я.

ВПЛИВ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЗИЦІЇ ЩОДО ВІЙНИ В УКРАЇНІ..... 40

Ломака І.І., Міщук М.Б.

РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ..... 47

Макаренко Л.П.

АФЕКТИВНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОГО РОЗКОЛУ: МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ, ВОЄННИЙ КОНТЕКСТ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ..... 53

Мельничук І.В.

НЕЗАЛЕЖНА ЦЕРКВА ЯК ФУНДАМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ..... 60

Микитей А.О.

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДІВ У КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ..... 65

Мовенко С.О.

РОСІЙСЬКІ ПРОПАГАНДИСТСЬКІ НАРАТИВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА МІЖНАРОДНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ..... 71

Осуховський О.І., Палінчак М.М.

ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОНАРХІЧНО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО..... 78

Пахолок В.М., Байрак С.О.

ПОЧЕСНЕ ГРОМАДЯНСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ КОМЕМОРАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ І ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ..... 82

Попов П.П.

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІСТ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ..... 87

Проноза І.І.

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ ТА РИТОРИЧНІ МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ..... **96**

Руденко Ю.Ю.

КЛЮЧОВІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: МІЖ КОНТРПРОПАГАНДОЮ І ГРОМАДЯНСЬКОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ..... **101**

Рудік О.М.

ПОЛІТИКА РОЗШИРЕННЯ ЄС НА ГЕОПОЛІТИЧНОМУ РОЗДОРІЖЖІ..... **107**

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Велика О.В.

ЯПОНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРО ПІДТРИМКУ УКРАЇНИ: ЛІНГВІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ..... **113**

Воротілова І.С.

МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СКАНДИНАВСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ..... **122**

Gerasymchuk S.P., Kraiev O.V.

ANALYSIS OF CHANGES IN THE POSITIONING OF THE DONALD TRUMP ADMINISTRATION AND THEIR IMPACT ON THE FOREIGN POLICY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES..... **133**

Грачевська Т.О.

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ БРАЗИЛІЇ: КЛЮЧОВІ ІНСТИТУТИ ТА СФЕРИ РЕАЛІЗАЦІЇ..... **139**

Ehab Mohamed Jaber Ismael, Dinulescu Alexandra-Ștefania

MEDIA FRAMING OF THE ENERGY CRISIS AND ITS IMPACT ON OIL TRADE AND ENERGY SECURITY IN EUROPE DURING THE RUSSIA–UKRAINE WAR: EVIDENCE FROM ROMANIA AND AZERBAIJAN..... **146**

Кіянка І.Б., Сичов В.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... **153**

Комарницький М.М.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В АСЕАН..... **159**

Малик І.Р.

СТРАТЕГІЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВИСНАЖЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ..... **167**

Михалюк Н.Ю.

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІНСТИТУЦІЙНІ РАМКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ..... **173**

Романюк Р.Й., Романюк Н.А.

ЕПІСТЕМА СУЧАСНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ЦИФРОВОЇ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ..... **181**

Сагановський Р.М.

КОМУНІКАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖО БАЙДЕНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ США..... **188**

Смоляк Д.С.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ У КОГНІТИВНОМУ ДОМЕНІ СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ..... **196**

Турчин Я.Б., Івасечко О.Я.

ДИПЛОМАТІЯ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄС[1]..... **202**

Юрош В.В.

РОЛЬ ЦЕРКВИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НІМЕЧЧИНИ:
ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ..... **210**

РОЗДІЛ 4
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вонсович С.Г., Сулятицька Т.В.

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ..... **216**

CONTENTS

SECTION 1
POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Sviderska O.I., Krytskaliuk N.I.

MASS BEHAVIOR IN WAR CONDITIONS: IDEOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION AND TRANSFORMATION..... 9

SECTION 2
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bashtannyk O.V.

POLITICAL SYSTEMS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: STAGES OF TRANSFORMATION AND EFFICIENCY OF INSTITUTIONS 14

Boretskyi O.I., Madryha T.B.

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN COUNTERING COLLABORATIONISM: AN INSTITUTIONAL ASPECT 21

Holobyn M.V., Hurak I.F.

DECONSTRUCTING RUSSIA-CENTRISM IN EU POLICY: THE ROLE AND FRAGMENTATION OF THE VISEGRAD FOUR..... 27

Ilchyk V.S.

LEADER BRAND AS A KEY INDICATOR OF POLITICAL PARTY IMAGE IN UKRAINE..... 35

Leshanych M.M., Chuchvara T.Ya.

THE IMPACT OF PARTY SYSTEMS OF THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES ON THE FORMATION OF STATE POSITIONS REGARDING THE WAR IN UKRAINE..... 40

Lomaka I.I., Mishchuk M.B.

RELIGIOUS DENOMINATIONS IN CONDITIONS OF WAR: CHALLENGES, ADAPTATION, AND TRANSFORMATION..... 47

Makarenko L.P.

AFFECTIVE POLARIZATION AS A FACTOR OF POLITICAL CLEAVAGE: FORMATION MECHANISMS, WARTIME CONTEXT AND WAYS TO OVERCOME..... 53

Melnychuk I.V.

AN INDEPENDENT CHURCH AS THE FOUNDATION FOR ENSURING THE POLITICAL INDEPENDENCE OF UKRAINE..... 60

Mykytei A.O.

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ENSURING THE INTEGRITY OF JUDICIALS IN EU COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS..... 65

Movenko S.O.

RUSSIAN PROPAGANDIST NARRATIVES AS A TOOL OF INFLUENCE ON UKRAINE'S INTERNATIONAL IMAGE..... 71

Osukhovskyi O.I., Palinchak M.M.

BASIS OF RESEARCHING THE MONARCHICAL-HETMAN CONCEPT OF V. LIPYNSKY..... 78

Pakholok V.M., Bairak S.O.

HONORARY CITIZENSHIP AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF COMMEMORATIVE POLICY AND HUMANITARIAN SECURITY BY LOCAL GOVERNMENT..... 82

Popov P.P.

INNOVATIVE MECHANISMS FOR IMPLEMENTING UKRAINE'S ECONOMIC POLICY UNDER MARTIAL LAW: CONTENT AND DIRECTIONS OF MODERNIZATION.....87

Pronoza I.I.

POLITICAL COMMUNICATION AND RHETORICAL MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON PUBLIC OPINION IN THE CONTEXT OF INFORMATION WARFARE.....96

Rudenko Yu.Yu.

KEY PRINCIPLES OF INFORMATION REINTEGRATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: BETWEEN COUNTERPROPAGANDA AND CIVIC IDENTITY.....101

Rudik O.M.

EU ENLARGEMENT POLICY AT A GEOPOLITICAL CROSSROADS.....107

SECTION 3
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Velyka O.V.

APANESE POLITICAL DISCOURSE ON SUPPORT FOR UKRAINE: LINGUISTIC STRATEGIES OF DIPLOMATIC SOLIDARITY.....113

Vorotilova I.S.

NATIONAL SECURITY MODELS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: SCANDINAVIAN EXPERIENCE FOR UKRAINE.....122

Gerasymchuk S.P., Kraiev O.V.

ANALYSIS OF CHANGES IN THE POSITIONING OF THE DONALD TRUMP ADMINISTRATION AND THEIR IMPACT ON THE FOREIGN POLICY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES.....133

Hrachevska T.O.

BRAZIL'S ECONOMIC DIPLOMACY: KEY INSTITUTIONS AND AREAS OF IMPLEMENTATION.....139

Ehab Mohamed Jaber Ismael, Dinulescu Alexandra-Ștefania

MEDIA FRAMING OF THE ENERGY CRISIS AND ITS IMPACT ON OIL TRADE AND ENERGY SECURITY IN EUROPE DURING THE RUSSIA–UKRAINE WAR: EVIDENCE FROM ROMANIA AND AZERBAIJAN.....146

Kiianka I.B., Sychov V.V.

EUROPEAN SECURITY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....153

Komarnytskyi M.M.

MAIN APPROACHES TO PREVENTING TRANSNATIONAL ORGANISED CRIME IN ASEAN.....159

Malyk I.R.

THE STRATEGY OF DEMOGRAPHIC DEPLETION AS AN ELEMENT OF HYBRID AGGRESSION IN THE RUSSO-UKRAINIAN WAR.....167

Mykhaliuk N.Yu.

CULTURAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION: INSTITUTIONAL FRAMEWORKS AND INSTRUMENTS.....173

Romaniuk R.I., Romaniuk N.A.

THE EPISTEME OF CONTEMPORARY DIPLOMACY: THE UKRAINIAN DIMENSION OF DIGITAL PERFORMATIVITY.....181

Sahanovskyi R.M.

COMMUNICATION STRATEGY OF THE JOE BIDEN ADMINISTRATION AS A TOOL FOR RESTORING THE INTERNATIONAL IMAGE OF THE UNITED STATES.....188

Smoliak D.S.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF INFORMATION OPERATIONS IN THE COGNITIVE DOMAIN OF MODERN CONFLICTS.....196

Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ya.

HEALTH DIPLOMACY AS A COMPONENT OF THE EU'S FOREIGN POLICY.....202

Yurosh V.V.

THE ROLE OF THE CHURCH IN GERMAN CIVIL SOCIETY: HISTORICAL CONTEXT AND CONTEMPORARY REALITIES.....210

SECTION 4
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Vonsovych S.H., Suliatytska T.V.

METHODOLOGY OF POLITICAL TRANSITION STUDIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES.....216

РОЗДІЛ 1
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 32:316.64:32.019.5
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.1

МАСОВА ПОВЕДІНКА В УМОВАХ ВІЙНИ: ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЇ

MASS BEHAVIOR IN WAR CONDITIONS: IDEOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION AND TRANSFORMATION

Свідерська О.І.,
orcid.org/0000-0001-6618-0559
кандидат політичних наук,
професор кафедри військової політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Крицкалюк Н.І.,
orcid.org/0009-0000-7859-4222
кандидат політичних наук,
доцент кафедри військової політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті здійснюється теоретичний аналіз еволюції підходів до вивчення масової поведінки та особливостей її трансформації в умовах війни. У статті розкрито основні етапи становлення наукових уявлень про масу від класичних концепцій XIX – початку XX століття, у межах яких маса розглядалася як ірраціональне, емоційно нестійке утворення, до сучасних інтерпретацій, що акцентують увагу на її сконструйованому та керованому характері. Проаналізовано внесок класичних теоретиків масової психології та соціальної філософії у розуміння механізмів функціонування масової свідомості, зокрема явищ навіюваності, емоційного зараження, ідентифікації з лідером та зниження індивідуальної відповідальності. Окрему увагу приділено осмисленню маси у контексті тоталітарних режимів і воєнних конфліктів, де вона виступає об'єктом цілеспрямованого ідеологічного та пропагандистського впливу.

Встановлено, що в умовах сучасності масова поведінка зазнає суттєвих трансформацій, пов'язаних із розвитком цифрових технологій та інформаційного середовища. Обґрунтовано, що маса більше не обмежується фізичним скупченням індивідів, а формується у віртуальному просторі як результат алгоритмічно опосередкованих комунікацій. Визначено роль цифрової пропаганди, політичних мемів, культурних кодів та астротерфінгу у конструюванні масової свідомості. Особливу увагу приділено аналізу масової поведінки в умовах російсько-української війни, де інформаційно-когнітивний вплив виступає одним із важливих інструментів ведення боротьби. Показано, що сучасна війна передбачає не лише фізичне протистояння, але й боротьбу за інтерпретаційні рамки, у межах яких індивід осмислює реальність.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні класичних теоретичних підходів до розуміння масової поведінки з аналізом сучасних цифрових механізмів впливу, що дозволяє розглядати масу як динамічний соціально-психологічний конструкт, сформований у взаємодії психологічних і технологічних чинників.

Ключові слова: масова поведінка, масова свідомість, психологія маси, пропаганда, інформаційна війна, когнітивна війна, віртуальна маса, астротерфінг, політичні меми, російсько-українська війна, політична культура, ідеологія, маніпулювання.

The author carries out a theoretical analysis of the evolution of approaches to the study of mass behavior and the features of its transformation in war conditions. The article reveals the main stages of the formation of scientific ideas about the mass from the classical concepts of the 19th and early 20th centuries, within which the mass was considered as an irrational, emotionally unstable formation, to modern interpretations that emphasize its constructed and controlled nature. The contribution of classical theorists of mass psychology and social philosophy to understanding the mechanisms of the functioning of mass consciousness, in particular the phenomena of suggestibility, emotional contagion, identification

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

with the leader and reduction of individual responsibility, is analyzed. Special attention is paid to understanding the mass in the context of totalitarian regimes and military conflicts, where it acts as an object of targeted ideological and propaganda influence. It is established that in modern conditions mass behavior undergoes significant transformations associated with the development of digital technologies and the information environment. It is substantiated that the mass is no longer limited to a physical gathering of individuals, but is formed in virtual space as a result of algorithmically mediated communications. The role of digital propaganda, political memes, cultural codes and astroturfing in the construction of mass consciousness is determined. Particular attention is paid to the analysis of mass behavior in the conditions of the Russian-Ukrainian war, where informational and cognitive influence is one of the important tools of waging the struggle. It is shown that modern war involves not only physical confrontation, but also a struggle for interpretative frameworks within which the individual comprehends reality.

The scientific novelty of the study lies in the combination of classical theoretical approaches to understanding mass behavior with the analysis of modern digital mechanisms of influence, which allows us to consider the mass as a dynamic socio-psychological construct formed in the interaction of psychological and technological factors.

Key words: mass behavior, mass consciousness, mass psychology, propaganda, information warfare, cognitive warfare, virtual mass, astroturfing, political memes, Russian-Ukrainian war, political culture, ideology, manipulation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільної турбулентності та зростання кількості збройних конфліктів проблема масової поведінки знову набуває актуальності. Війна як соціально-психологічний феномен з одного боку змінює інституційні та політичні структури суспільства, з іншого – істотно трансформує механізми формування колективної свідомості, поведінкові патерни та способи інтерпретації реальності. Масова поведінка в умовах сучасної війни також переживає трансформаційні зміни. Вона перестає бути виключно спонтанною реакцією на кризові події, натомість дедалі більше виступає результатом цілеспрямованого інформаційного та психологічного впливу. Особливої ваги ця проблема набуває в контексті російсько-української війни, оскільки поруч із традиційними формами протистояння ворог перманентно використовує інструменти інформаційної та когнітивної війни. Це вимагає переосмислення класичних підходів до розуміння масової поведінки та аналізу її сучасних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика масової поведінки має глибоку наукову традицію. Маса досліджувалася у межах соціальної психології, філософії, політології та психоаналізу. Класичні підходи до її розуміння представлені у працях Г. Лебона, Г. Тарда, З. Фройда, які зосереджувалися на ірраціональності маси, механізмах навіювання та емоційного зараження. Подальше дослідження масової поведінки тісно пов'язане із концепцією масового суспільства, що знайшла своє відображення у роботах О. Шпенглера, Х. Ортеґи-і-Ґассета, К. Ясперса та ін., де маса розглядалася як наслідок кризи індивідуальності та культурної дезорієнтації. Особливе місце у дослідженні масової свідомості займають праці Х. Аренд, яка розкрила механізми функціонування тоталітарної ідеології та феномен «банальності зла», а також Е. Фромма, який пов'язував масову поведінку з екзистенційною тривогою та прагненням уникнути свободи. Сучасні дослідження масової поведінки більше зосереджуються на аналізі інформаційно-когнітивних аспектів масової поведінки, ролі цифрових медіа, пропаганди та новітніх технологій впливу, зокрема астротерфінгу, політичних мемів та культурних кодів (О. Свідерська та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовність класичних і сучасних досліджень, у науковому дискурсі зберігається низка невирішених питань. Зокрема, відсутній цілісний підхід до аналізу масової поведінки, який би поєднував класичні теорії маси з сучасними практиками інформаційного впливу, особливо у контексті тривалих військових конфліктів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичний аналіз еволюції уявлень про масову поведінку та визначення особливостей її трансформації в умовах сучасної інформаційно-когнітивної війни. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати основні етапи розвитку теорій масової поведінки; узагальнити класичні та сучасні підходи до розуміння феномену маси; визначити специфіку функціонування масової свідомості в умовах війни; дослідити вплив цифрових технологій та пропаганди на формування сучасної масової поведінки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження масової поведінки протягом тривалого часу відбувалося у контексті вивчення такого феномену як «маса». Вивчення маси, у тому числі масової поведінки доцільно розділити на три періоди. Перший період (XIX ст. – початок XX ст.) припадає на розвиток індустріального суспільства і співпадає із появою «масової людини», яка є наслідком розвитку ліберальної демократії, наукового прогресу та індустріалізації. Індивід, вивільнений із традиційних структур, втрачає стійкість ідентичності та соціальні орієнтири, що створює передумови для його включення у масові форми поведінки. Велику роль у дослідженні масової поведінки того часу відіграли роботи Г. Тарда та Г. Ле Бона, у яких маса трактується через деструктивність, інстинктивність та ірраціональність «натовпу» та «публіки». Увага дослідників пере-

важно зосереджена на психологічному впливі, який здійснює маса на індивіда. Г. Ле Бон виділяє п'ять основних властивостей маси: знеособлення, ірраціональність, емоційне зараження, підвищена навіюваність та імпульсивність. Маса, на переконання дослідника мислить не логічними категоріями, а образами, що зумовлює її схильність до спрощених уявлень, стереотипів і крайніх оцінок [1]. Пізніше З. Фройд, погодиться із більшістю тверджень, доповнюючи розуміння масової поведінки через вплив несвідомого. Згідно переконанням З. Фройда, маса здатна розуміти лише мову сили, має схильність до радикальних емоційних забарвлень та підкоряється навіть найжорстокішим лідерам. Маса також не потребує правди, оскільки основним джерело її існування є ілюзії [2]. Ідеї і Г. Лебона і З. Фройда залишили вагомий слід у розуміння того, як людина, перебуваючи в умовах соціально-психологічної кризи здатна піддаватися психологічному впливу та проживати життя у кимось сконструйованій реальності. Перекладаючи це на мову З. Фройда, якщо у звичайних умовах соціальні інститути, моральні рамки та правові обмеження виконують функцію стримування деструктивних імпульсів, то в умовах війни ці обмеження частково нівелюються або отримують іншу інтерпретацію через ідеологію та пропаганду [2]. Окрім того ідентифікація з лідером чи колективом, яка формується під впливом маси суттєво знижує рівень індивідуальної відповідальності, послаблює дію Супер-Его та сприяє тому, що насильство сприймається як щось цілком легітимне та морально виправдане. Зрештою це дозволяє використовувати деморалізацію не лише по відношенню до зовнішнього ворога, але й по відношенню до внутрішнього іншого. Отже, бачимо, що війна наче створює умови, при яких пригнічена агресія отримує соціально санкціонований вихід.

Другий етап вивчення масової поведінки припадає на ХХ ст. і відображає якісну зміну ролі маси. Маса стає об'єктом цілеспрямованого політичного впливу. Світові війни, становлення тоталітарних режимів та розвиток медіа сприяли інституціоналізації пропаганди як головного інструменту управління суспільством. У роботах багатьох дослідників масова поведінка розглядається не лише як психологічний, а вже радше як політико-соціальний феномен, тісно пов'язаний із кризою індивідуальності, атомізацією індивіда та потребою у колективній приналежності. У праці О. Шпенглера «Занепад Європи» маса розглядається як безлика і безформна сукупність, відірвана від духовного і культурного фундаменту що функціонує поза межами усталених соціокультурних конструктів [3]. Такий підхід до її розуміння зміщує увагу на втрату людиною культурної глибини та історичної тяглості її ідентичності, що створює підґрунтя для формування нестійких і легко керованих колективних форм поведінки. Дещо схожими є думки і Х. Ортеґи-і-Ґассета, на переконання якого, сформована в умовах індустріального суспільства «масова людина» позбавлена потреби у рефлексії та характеризується схильністю до спрощеного сприйняття соціальної реальності [4]. К. Ясперс, називав «масове суспільство» хворобою, а саму масу – наслідком розмиванням індивідуальності та фрагментації людського буття. У цьому контексті маса – це своєрідна форма існування, яка немає чітких меж і структур, характеризується одноманітністю, несвідомістю та внутрішньою порожнечею [5].

ХХ ст. – це період у людській історії, коли вивчення масової поведінки окрім політичного виміру екстраполюється у простір війни. На перший план виходить пропаганда та використання зв'язків з громадськістю для конструювання реальності та просування ідей війни у маси. Пропаганда як один із способів психологічного переконання застосовується владою з моменту формування державних структур із чисельністю понад мільйон осіб [6]. До неї вдаються практично всі суспільства упродовж новітньої історії. Дослідники припускають, що використання пропаганди у війні ймовірно сягає ще ранніх праць китайських військових стратегів V століття до н.е., або навіть і раніше [7]. Як слушно зауважує Джей Сейц, згадуючи слова Наполеона: «влада ґрунтується на думці, а в умовах війни політичні системи «виробляють згоду» суспільства щоб легітимізувати та реалізувати свої цілі». У науковому дискурсі повоєнних суспільств дедалі більше почало з'являтися наукових розвідок, які намагалися знайти відповіді щодо природи жорстокості нацистської ідеології та її методів управління масами [7]. Нацистська ідеологія вважається найбільш радикальною та концептуально цілісною пропагандистською системою ХХ століття, яка інституціоналізовувалася через діяльність Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії та Й. Геббельса. Вона поєднувала расову теорію, жорстку пропаганду, дегуманізацію ворога та мобілізацію мас через емоційно насичені наративи. Однак обмеження аналізу масової політичної поведінки виключно досвідом нацистської Німеччини є методологічно неповним. Наприклад, для російської та радянської ідеології характерними були інші, але не менш системні практики насильства, репресій і соціальної інженерії, що також супроводжувалися потужними пропагандистськими гаслами. Йдеться, зокрема, про політику застосування масових репресій, штучних голодоморів, депортацій та знищення соціальних груп, передусім інтелігенції, науковців, митців тощо, які в сучасних дослідженнях розглядаються як прояви геноциду нації. Радянська система демонструвала інший,

однак не менш небезпечний для масової свідомості тип впливу, адже він поєднував у собі страх, ідеологічну індоктринацію та тривалий контроль над інформаційним простором.

Особливо цінними для розуміння масової поведінки того часу є ідеї Х. Аренд, яка наголошувала, що маса – це сукупність ізольованих, політично дезорієнтованих індивідів, позбавлених сталих соціальних ролей і горизонтальних зв'язків, що зрештою і робить її вразливою перед тоталітарною ідеологією. Аренд показує, що маси здатні раціонально триматися абсурдної логіки, якщо вона пропонує цілісне пояснення світу. Ідеологія, згідно переконань Х. Аренд позбавляє індивіда потреби мислити, замінюючи складну реальність «логічно» завершеною схемою. В умовах війни це проявляється у рамках протистояння «друг–ворог», готовності виправдовувати насильство як історичну необхідність, відмові від емпіричних фактів на користь «вищої істини». Наслідування ідеології позбавляє індивіда потреби мислити, замінюючи складну реальність спрощеною схемою [8]. У 1961 році виходить книга Х. Аренд «Айхман у Єрусалимі: звіт про банальність зла», головна ідея якої полягає у тому, що участь у насильстві не обов'язково є наслідком наслідування радикальної ідеології чи патологічної жорстокості, будучи часто банальним результатом відмови від критичного мислення та звички просто виконувати поставлені задачі. У цьому сенсі, на думку Х. Аренд зло функціонує не як виняток, а як рутинна практика, інтегрована у повсякденні соціальні ролі [9].

Перебуваючи у масі індивід перестає рефлексувати власні дії, замінюючи моральну оцінку процедурною доцільністю. Саме у цьому середовищі «банальність зла» набуває найбільшої сили, оскільки зло перестає усвідомлюватися як зло і починає сприйматися як нормальна поведінка. У поєднанні з механізмами пропаганди та ідеологічної індоктринації «банальність зла» трансформується у масове явище, коли значна кількість людей бере участь у відтворенні насильства, не усвідомлюючи його етичного виміру, а сприймаючи його як частину колективної дії [9]. Дещо з іншого боку підходить до розуміння психології маси Е. Фромм, який одним із перших пов'язує масову агресію з почуттям безсилля та приниження, а масову поведінку своєрідною реакцією на екзистенційну тривогу. В умовах війни ця тривога різко загострюється, відповідно перебуваючи у масі індивід добровільно відмовляється від автономії, шукає підпорядкування сильній владі, обмінює свободу на психологічну безпеку [10].

Третій період вивчення масової поведінки пов'язаний із переходом до інформаційного та постіндустріального суспільства. Для маси принципово змінюється середовище її формування, вона дедалі більше проявляється у віртуальному просторі, який функціонує за своєрідними алгоритмами логіки впливу та взаємодії. Інтернет перестає бути лише каналом передачі інформації, перетворюючись на складну цифрову екосистему, що одночасно трансформує як сам простір комунікації, так і структуру масової свідомості. Однією з важливих характеристик цього середовища є здатність інформації до постійної трансформації та реплікації [11]. Будь-який інформаційний сигнал, пов'язаний із користувачем, у сучасних умовах потенційно набуває функції інструменту психологічного впливу. У результаті індивід одночасно виступає як елемент цифрової інфраструктури, яка продукує та поширює смисли, і як об'єкт, на який спрямовані інформаційні потоки [12]. Це означає, що масову поведінку більше не можна розглядати виключно як реакцію на зовнішні події. Вона конструюється в межах цифрового середовища, де інформація проходить через постійне переосмислення, спрощення та емоційне підсилення. Пропаганда, як один із найдавніших методів впливу залишається актуальною і сьогодні. В умовах війни вона впливає на маси через різноманітні медіа. Особливо актуальними є саме цифрові (телебачення, радіо, інтернет, соціальні мережі, різноманітні подкасти та онлайн платформи), оскільки вони формують сильне відчуття спільності. Контрольовані медіа разом із сучасними «експертами», куди часто входять і представники академічного середовища, і журналісти, і медійні особи та державні службовці, які поділяють часто обмежені погляди, сприяють структуризації упередженості, кристалізуючи громадську думку [7]. Важливу роль у цих процесах також відіграють сучасні «лідери думок», які використовують цифрові інструменти для цілеспрямованого впливу на масову аудиторію.

Тривала російсько-українська війна також вносить певні корективи у вивчення сучасної масової поведінки. Найбільшого значення тут мають інструменти ведення інформаційної та когнітивної війни, використання цифрової пропаганди, застосування астротерфінгу – технології штучного формування громадської думки, використання мемів та мови ворожнечі тощо [11]. Це принципово змінює логіку масової поведінки. Індивід поступово перестає орієнтуватися на реальну соціальну взаємодію, а все більше намагається сфокусуватися на сконструйованих інформаційних сигналах, які задають рамки сприйняття та інтерпретації подій. Маса більше не є безпосереднім скупченням індивідів, а виступає як результат алгоритмічно опосередкованих комунікаційних процесів [12]. Важливу роль у конструюванні віртуальної маси відіграють політичні меми та культурні коди, які забезпечують швидке поширення змістів через спрощені, емоційно насичені та легко відтворю-

вані форми [13]. Вони виконують функцію когнітивного «скорочення», дозволяючи закріплювати складні політичні смисли у формі зрозумілих і впізнаваних образів. Саме через такі механізми відбувається сучасне формування колективних інтерпретацій реальності. Цифрова пропаганда в умовах російсько-української війни демонструє, що інформаційний вплив набуває системного характеру і спрямований на зміну цілісних моделей сприйняття [14]. Когнітивна війна уособлює боротьбу за контроль над рамками інтерпретацій, у межах яких індивід осмислює події, приймає рішення і визначає власну позицію. Віртуальна маса формується внаслідок поєднання психологічних механізмів масової поведінки з цифровими технологіями. Отже, можемо сказати, що в умовах сучасної війни має значення не лише фізична мобілізація, але й здатність впливати на свідомість, інтерпретацію наративів та когнітивні реакції суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, хочемо зазначити наступне, масова поведінка є динамічним феноменом, який зазнає суттєвих трансформацій залежно від соціально-історичного контексту. Якщо у класичних теоріях маса розглядалася як ірраціональне та стихійне утворення, то в умовах сучасності вона дедалі більше набуває ознак сконструйованої реальності, сформованої під впливом інформаційних і когнітивних технологій. Війна виступає потужним каталізатором цих процесів, створюючи умови для нормалізації агресії, послаблення індивідуальної відповідальності та поширення спрощених моделей інтерпретації реальності. У цифровому середовищі масова поведінка трансформується у форму віртуальної маси, яка функціонує через алгоритмічно опосередковані комунікації, меми, культурні коди та інші інструменти швидкого поширення смислів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом механізмів когнітивної війни, вивченням психологічних наслідків тривалого перебування індивіда у середовищі цифрової пропаганди, а також розробкою стратегій протидії деструктивним інформаційним впливам на масову свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лебон Г. Психологія народів і мас. / пер. Л. Дудченко. Київ : Арій. 2024. 272 с.
2. Фройд З. Невпокій у культурі. / пер. з нім.: Ю. Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі». 2023. 120 с.
3. Spengler O. The Decline of the West. Oxford : Oxford University Press. 1991. 480 p.
4. Ортега-і-Гассет Х. Повстання мас. / пер. В. Бурггарда. Київ : Видавництво Марка Мельника. 2025. 136 с.
5. Jaspers K. Man in the Modern Age. London : Routledge & Kegan Paul. 1951. 248 p.
6. Bernays, E. L. (Ed.). The Engineering of Consent. Norman, OK: University of Oklahoma Press. 1955
7. Dr. Jay Seitz (Propaganda and War. SOJ Psychol. 2018. № 5(2): 1-7. DOI: http://dx.doi.org/10.15226/2374-6874/5/2/0015
8. Арендт Г. Витоки тоталітаризму / пер. з англ.: В. Верлока, Д. Горчаков. Київ : Дух і Літера. 2005. 712 с.
9. Арендт Г. Айхман в Єрусалимі: розповідь про банальність зла / пер. А. Котено. Київ : Дух і Літера. 2021. 376 с.
10. Фромм Е. Втеча від свободи. / пер. з англ.: М. Яковлєв. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2019. 285 с.
11. Свідерська О., Чорній О. Астротерфінг як інструмент психологічного впливу на масову свідомість**.** *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 2021. Т. 39. С. 71–79.
12. Свідерська О. Роль політичного мему в інформаційних війнах. *Актуальні проблеми філософії та соціології,* 2022. № 36. С. 136–140.
13. Свідерська О. Роль культурних кодів у конструюванні політичної дійсності в контексті інформаційно-когнітивної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 2022. Вип. 43. С. 306–313.
14. Свідерська О. Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни. Політикус, 2022. Вип. 2. С. 60–65.

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01(4-191.2+4-11)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.2

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТИТУТІВ

POLITICAL SYSTEMS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: STAGES OF TRANSFORMATION AND EFFICIENCY OF INSTITUTIONS

Баштанник О.В.,
orcid.org/0000-0003-4067-3261
доктор наук з державного управління, кандидат політичних наук,
професор кафедри історії та політичної теорії
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Актуалізована необхідність поглибленого аналізу реальної ефективності сучасного функціонування інститутів політичних систем країн Центрально-Східної Європи, що реалізується на основі даних індексного вимірювання (на окремих прикладах). Акцентовано, що для незалежної України, яка теж є приналежною до даного політико-географічного простору, саме трансформації політичних систем країн ЦСЄ тривалий час виступали дороговказом політичних реформ у контексті перспектив європейської інтеграції. Основним завданням даної статті було визначено дослідження закономірностей процесів трансформації окремих політичних систем країн Центрально-Східної Європи та аналіз показників ефективності функціонування їх інституцій.

Обґрунтовано, що на сьогодні цілком предметно можливо говорити про регрес або "відплив" процесів демократизації у ЦСЄ, що раніше було дослідницьким припущенням. Успішної реалізації програм європейської інтеграції України та Молдови у найближчій перспективі недостатньо щоб скоригувати цю загальну негативну тенденцію, необхідні більш глибинні зміни. Конкретизовано, що у суспільствах країн ЦСЄ має широко підтримуватися запит на функціонування політичних систем на основі принципів демократичного урядування, національної стійкості та європейських цінностей.

Уточнено, що аналіз функціонування інститутів політичної системи на основі результатів вимірювання різних індексів демократії є найбільш популярним для широкої громадськості та відображає загальну характеристику політичних режимів у країнах світу, зокрема – країнах ЦСЄ. Доведено, що емпіричні дані за Індексом верховенства права часто розкривають імітаційний характер формалізованих трансформацій інституційної структури управління, що характерно для деяких країн ЦСЄ. Індекс сприйняття корупції є ще більш показовим у відображенні негативних аспектів функціонування інститутів політичної системи (на прикладі країн ЦСЄ), і головним чином – органів державної влади. Відзначено, що важливо продовжувати аналізувати динаміку інституційних трансформацій у політичних системах країн ЦСЄ, яку на сьогоднішній день можливо вважати такою, що вказує на кризові процеси.

Ключові слова: політичні системи, політичні інститути, суспільно-політичні процеси, інституційні трансформації, хвилі демократизації, європеїзація, індекси вимірювання, Центрально-Східна Європа

The necessity for an in-depth analysis of the real effectiveness of institutions contemporary functioning of the political systems of the Central and Eastern Europe's countries, which is implemented on the basis of index measurement data (on especial examples), has been highlighted. It is emphasized that for independent Ukraine, which essentially also belongs to this political and geographical space, the transformations of the political systems of the CEE countries for a long time served as a fundamental guide to political reforms in the context of the European integration prospects. The main task of this article was determined to study the patterns of the transformation processes of especial political systems of the CEE countries and to analyse the indicators of the functioning effectiveness of their institutions.

It is justified that today it is quite possible to talk objectively about the regression or "refluence" of democratization processes in CEE, which was previously a research assumption. The successful implementation of the European integration programs of Ukraine and Moldova in the near future is not enough to correct this general negative trend; significantly more profound changes are needed. It is specificized that in the societies of CEE countries, there should be widespread support

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

for the demand of the functioning of political systems based on the principles of democratic governance, national stability and European values.

It is clarified that the analysis of the political system's institutions functioning based on the results of measuring various democracy indices is the most popular among the general public and reflects the common characteristics of political regimes in the countries of the world, in particular – the countries of CEE. It is proven that empirical data on the Rule of Law Index often reveal the imitative nature of formalized transformations of the governance institutional structure, which is typical for some CEE countries. The Corruption Perception Index, as it turned out, is even more indicative in reflecting the negative aspects of the political system's institutions functioning (on the example of CEE countries), and mainly – of state authorities. It was noted that it is important to continue analysing the dynamics of institutional transformations in the political systems of CEE countries, which today quite confident can be considered as indicating crisis processes.

Key words: political systems, political institutions, socio-political processes, institutional transformations, waves of democratization, Europeanization, measurement indices, Central and Eastern Europe

Постановка проблеми. Політичні процеси у країнах Центрально-Східної Європи на початку XXI ст. сутнісно відрізнялися від західноєвропейського формату, що робило даний регіон одним із найбільш подієво бурхливих та аналітично значущих. Для незалежної України, яка теж є приналежною до даного політико-географічного простору, трансформації політичних систем країн ЦСЄ тривалий час виступали дороговказом політичних реформ у контексті перспектив європейської інтеграції. Також, у дослідників та громадськості сформувалося уявлення, що результат демократичних трансформацій деяких країн ЦСЄ остаточний, нормативні основи та практики інституційного функціонування можуть бути прикладом для запозичення.

Однак, вже в середині 2010-х виявилося, що подібні твердження не зовсім відповідають дійсності, а проявлені деструктивні тенденції все більше посилювалися в майбутньому. Інституційна складова політичних систем країн Центрально-Східної Європи у пострадянський період трансформувалася переважно за зразком розвинених країн світу у формалізованому вимірі дизайну її конструювання. Втім, реальна ефективність функціонування інститутів політичної системи у окремих країнах ЦСЄ була неоднаковою, що підтверджується статистичними даними та потребує додаткового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що суспільно-політичні процеси у країнах Центрально-Східної Європи є важливим та комплексним об'єктом ґрунтовних досліджень українських вчених протягом всього періоду становлення і розвитку суспільних наук в Україні. Нещодавно Ужгородським національним університетом була видана колективна монографія "Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть" (2023) [1]; у 2018 р. Львівським національним університетом ім. І. Франка було видано колективну монографію "Ідентичності народів Центрально-Східної Європи" [2]; вчені Закарпатського державного університету спільно із дослідниками Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Шевченка у 2010 р. опублікували колективну монографію "Країни Центрально-Східної Європи в умовах глобалізації: історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти" [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені вище та деякі інші фундаментальні наукові праці представляють собою глибокі дослідження відповідної проблематики стосовно регіону ЦСЄ; завданням нашого аналізу є реалізація загального аналізу найбільш актуальних тенденцій суспільно-політичних процесів у політичних системах країн ЦСЄ з урахуванням впливу особливостей інституціональної розбудови періоду лібералізації на початку XXI ст..

Метою статті є дослідження закономірностей процесів трансформації політичних систем країн Центрально-Східної Європи та аналіз показників ефективності функціонування їх інституцій (на окремих прикладах країн).

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкретизуючи дослідницькі координати нашого аналізу, відзначимо, що ми слідуємо поширеному в українських суспільно-політичних студіях підходу до визначення просторових рамок регіону ЦСЄ як такого, що включає Польщу, Чехію, Угорщину та Словаччину (держави Вишеградської групи), а також Україну, Молдову та білорусь (С. Віднянський, М. Майоров) [4]. Даний підхід, як і інші, базується не лише на географічному, але також і на політико-культурному підґрунті, акцентування на якому покликане утвердити геополітичний статус України як європейської держави, що, власне, відповідає дійсності. Сам аналітичний концепт "Центрально-Східної Європи", як відзначає Н. Лешкович, за період свого формування та еволюції трактувався по-різному: як міф, як політичний проєкт або ж географічна реальність, ідеологічна конструкція чи ментальна карта, тощо [5, С. 283]. Політичні процеси кінця XX ст. – початку XXI ст. в країнах ЦСЄ за напруженістю могли поступатися, напевно, лише балканським трансформаціям (в макрорегіоні Європи), а за ідеологічним впливом і до сьогодні залишаються ключовими для демаркації східних кордонів європейської цивілізаційної ідентичності, що є вкрай важливим для геополітичного статусу України.

Ми вважаємо за необхідне виокремити такі етапи трансформації політичних систем країн ЦСЕ із відповідним обґрунтуванням:

1. Демократизація – 90ті рр. XX ст. З 1989 р. в регіоні ЦСЄ та Європі в цілому почалися трансформації геополітичного значення: падіння комуністичного режиму в Польщі, "оксамитова" революція в тодішній Чехословаччині, руйнування Берлінського муру та ін. Суспільно-політичні процеси вказаного періоду залишаються об'єктом аналізу сучасних українських досліджень завдяки значущості їх внеску у загальну гуманізацію політики – наприклад, К. Важна та А. Міщенко в контексті демократизації політичних режимів країн ЦСЄ у 1989-1991 рр. вивчають роль активності громадських рухів із захисту прав людини [6]. Подальший розпад СРСР та проголошення незалежності України формували оптимістичне бачення політичного майбутнього регіону, втім ситуація з Придністров'ям у Молдові, прихід до влади о. лукашенка в білорусі та ін. були одними із перших сигналів щодо ускладнення демократичного транзиту країн до консолідованої демократії.

2. Європеїзація – середина 2000х рр. У 2004 р. до складу членів ЄС було прийнято держави Вишеградської групи, а також Литву, Латвію, Естонію, Словенію, Кіпр та Мальту; всі вони реалізували необхідні реформи в різних сферах для відповідності критеріям членства. Слід відзначити, що довготерміновий вплив цих процесів і на сьогодні є важливим предметом наукових досліджень в Україні – так, Ю. Садовий аналізує наслідки європейської і євроатлантичної інтеграції щодо функціонування політичних систем держав ЦСЄ [7]. Загалом, це було найбільш чисельне розширення ЄС і найбільш позитивне для України – перспективи її європейської інтеграції здавалися як ніколи реальними, що вплинуло і на політичну систему: відбулася Помаранчева революція, було обрано проєвропейського президента В. Ющенка, тип змішаної республіки змінено на парламентсько-президентську.

3. Системний регрес – з 2014 р. (виражено) і до тепер. Початок російсько-української війни проявив дещо неочікувані і небезпечні тенденції перебігу політичних процесів у певних країнах ЦСЄ, а саме: достатньо значну підтримку російської зовнішньополітичної доктрини на рівні частини політичної еліти та/або суспільства; поширення антиєвропейських, антизахідних чи геть антиліберальних політичних наративів в соціумі; шокуючі та злочинні наміри очільників політичних сил (наприклад, зі Словаччини, Угорщини та ін.) щодо їх ймовірних посягань на територіальну цілісність України на тлі військових дій. На жаль, лібералізація та єврооптимізм попередніх десятиліть початку XXI ст. в країнах ЦСЄ деінде поступилися суспільній ностальгії за минулим – як відзначає Т. Малий, це може стати серйозним викликом для здобутків всього періоду посткомуністичних трансформацій в регіоні [8].

Виокремлені тенденції спричинили деструктивний вплив на функціонування політичних систем самих же країн ЦСЕ і показовим у даному випадку є кейс Угорщини, яка за даними Індексу верховенства права в період з 2015 р. до 2025 р. демонструє стійке зниження свого місця в загальному рейтингу – від 36-ї зі 102-х країн до 79-ї зі 143-х [9]. Ми розглядаємо цей індекс як більш вагомий показник для загальної характеристики функціонування політичної системи країни, оскільки на нашу думку, популярні індекси демократії не в повній мірі відображають динаміку реальних суспільно-політичних змін. Так, за даними Індексу демократії від The Economist у 2014 р. Угорщина мала з 10-ти можливих балів 6.90, а у 2024 р. – 6.51; в цей же час, Молдова мала 6.32 та 6.04 бали відповідно [10], але за даними Індексу верховенства права з 2015 р. до 2025 р. її місце в загальному рейтингу змінилося з 66-ї зі 102-х країн до 68-ї зі 143-х, що є суттєвим [9].

Окрім цього, чинний президент Молдови М. Санду, частина політичної еліти та, все ж, значна частина суспільства демонструють стійку прихильність до європейської інтеграції даної країни, в останні роки – не в меншій мірі з міркувань безпеки. Після засідання Національного комітету з питань європейської інтеграції 13 липня 2022 р. М. Санду заявила, що: "Європейська інтеграція Республіки Молдова – це програма нашої країни. Тому ми повинні працювати разом, щоб рухатися вперед цим шляхом. Ми не маємо права на невдачу" [11]. Скептики щодо обґрунтованості підстав та реальності перспектив європейської інтеграції Молдови недооцінюють її вплив на стабільність в регіоні, яка може опинитися під значною загрозою після завершення другого і останнього президентського терміну М. Санду у 2028 р.

Відзначимо, що успішна європейська інтеграція Угорщини та інших держав Вишеградської групи всього через 15 років після розпаду соціалістичного блоку стала можливою багато в чому завдяки функціонуванню різних програм підтримки від тодішнього ЄС. Як уточнено у вітчизняному дослідженні, "… започаткована Радою ЄЕС 18 грудня 1989 року програма (№ 3906/89) економічної допомоги Польщі й Угорщині з ціллю реформування їхніх господарських систем. […] Досить швидко завдання програми конкретизувалось як фінансова допомога країнам-кандидатам із Центрально-Східної Європи у підготовці до вступу в ЄС. Вона охопила, окрім вказаних країн, Естонію, Латвію, Литву, Словаччину, Словенію та Чехію, а дещо пізніше – Болгарію і Румунію, а також інші балканські країни" [1, С. 9-10].

Загалом, негативний сценарій функціонування політичної системи суспільства реалізується тоді, коли спостерігається негативний взаємозв'язок легальності та легітимності політичних інституцій, а особливо – інституцій державної влади. Законодавчі акти продукуються в інтересах державного апарату, що узурпував простір політичної системи, і є лише номінально легальними. При цьому стандарти міжнародного права сприймаються майже вороже, як посягання на нібито унікальну національну правову систему, що лише іменується правовою, але насправді не захищає прав людини і громадянина та, більше того, використовується для їх обмеження (білорусь як типовий приклад в регіоні ЦСЄ). Країни, для політики яких є характерним подібний стан речей, на сьогодні можливо ідентифікувати за негативними показниками різних міжнародних індексів, серед яких в першу чергу слід назвати вже згадуваний Індекс верховенства права – WJP Rule of Law Index (World Justice Project Rule of Law Index). Вказаний Індекс аналізує стан дотримання прав людини, доступ до правосуддя, рівень корупції та прояви авторитаризму у країнах по всьому світу. Для показників за 2024 р. було досліджено 142 країни (Україна – на 88-му місці) та юрисдикції, і зроблено висновок, що вже сьомий рік поспіль верховенство права в більшості країн занепадає. Індекс верховенства права за 2025 р. оцінює 143 країни та юрисдикції світу, попередній висновок знову підтверджується – восьмий рік поспіль верховенство права погіршується в більшості країн [9].

Якщо за даними вимірювань Індексу верховенства права аналізувати результати України у динаміці, то можливо відзначити, що з 2015 р. до 2025 р. її позиція в загальному рейтингу змістилася із 77-ї зі 102-х країн до 90-ї зі 143-х [9]. Очевидно, що вирішальний вплив на такий стан справ в нашій країні мала саме російсько-українська війна: 2015-й був другим роком її фактичного перебігу на територіях Донецької і Луганської областей та Автономної Республіки Крим, а 2025-й – четвертим роком повномасштабного збройного вторгнення рф. Втім, діяльність вищих та інших органів державної влади, функціонування інститутів громадянського суспільства, активність широкої громадськості в сучасній Україні загалом спрямовані на якомога більш можливу і повну реалізацію принципу верховенства права в політичній системі суспільства. С. Головатий (суддя Конституційного Суду України 2018-2024 рр., експерт Венеційської Комісії) раніше вже розгорнуто та обґрунтовано наголошував на тому твердженні, що "наразі правовладдя утверджене як європейська цінність, політичний ідеал та юридична концепція. Утім употужнення його не можливе без належних механізмів національного рівня, що стосуються структурних елементів самої держави та функціонування її інституцій, а передовсім тих способів, у які впроваджується його головні принципи, адже правовладдя – це наріжний камінь кожної національної юридичної системи за сучасного європейського правопорядку" [12, С. 22].

Окремо зазначимо, що високі показники суспільної підтримки (не завжди сфальсифіковані), які покладаються в основу легітимності владної інституції в політичній системі, не обов'язково є результатом усвідомленого вибору індивідів, а можуть бути досягнуті інструментами пропаганди або примусу. Перебіг подібних процесів також можливо зафіксувати індексними методиками оцінювання, серед яких одним з найбільш поширених є вже названий Індекс демократії The Economist (The Economist Intelligence Unit Democracy Index). Цей індекс базується на 60 показниках функціонування політичної системи, згрупованих у п'ять категорій: виборчий процес і плюралізм (з акцентом на реальну конкурентність та змагальність); функціонування уряду; політична участь; політична культура і громадянські свободи. За останніми даними, наприклад, 2024 р. характеризується як вкрай несприятливий для демократії: середній глобальний показник зберігається на найнижчому рівні з часу започаткування індексу в 2006 р. Україна посідає в загальному рейтингу Індексу 2024 р. 92 місце, що є досить непоганим результатом за умов дії в політичній системі країни правового режиму воєнного стану [10].

За архівними даними Індексу демократії від The Economist, у 2014 р. Україна теж займала 92-е місце загального рейтингу та мала з 10-ти можливих балів 5.42, а у 2024 р. – 4.90, і у обох випадках найменувалася експертами-розробниками Індексу як гібридний режим [10]. Проте, як відзначали фахівці аналітичного центру "Громадянська мережа ОПОРА" у своєму огляді щодо результатів вимірювання Індексу демократії за 2022 р., "укладачі Індексу демократії в своєму звіті зазначають: … "Відданість українського народу боротьбі за право вирішувати власне майбутнє надихає, – зазначають автори звіту. – Це свідчить про силу демократичних ідей і принципів, що об'єднують країну та її народ у прагненні до демократії"" [13]. Таким чином, для принаймні іноземного аналітичного середовища є достатньо очевидними витоки негативних результатів індексного вимірювання суспільних процесів в політичній системі сучасної України. Зауважимо, що в Індексі верховенства права враховується показник прояви авторитаризму, що робить його більш повним та дещо нівелює певну розмитість результатів вимірювання Індексу демократії The Economist, що відзначається критиками методики.

У випадку аналізу функціонування авторитарних політичних режимів не доводиться говорити

про відповідальність будь якого типу ні державних діячів, ні політичних лідерів, окрім персональної відповідальності перед правителем, що є елементом викривленої інституціональної системи управління. При цьому, політична система в країнах з таким управлінням може імітувати функціонування поширених зразків інституційних структур та взаємозв'язків між ними, претендуючи на те, щоб бути визнаною у якості різновиду сучасних систем урядування. Втім, методом аналізу інформації із звітів відповідних індексів вимірювання можливо встановити реальну ситуацію, наприклад, значний аналітичний інтерес представляють звіти за результатами вимірювання Індексу сприйняття корупції Transparency International (Transparency International Corruption Perceptions Index). Цей індекс класифікує близько 180 країн і територій світу за рівнем корупції в державному секторі, оцінюючи його за шкалою від 0 (дуже корумпований) до 100 (дуже чистий) [14].

За попередніми даними вимірювань Індексу сприйняття корупції, "понад дві третини країн у 2024 р. мають оцінку нижче 50 зі 100 балів, що переконливо свідчить про серйозні проблеми з корупцією. Цьому сприяє глобальна тенденція послаблення систем правосуддя, що зменшує відповідальність посадових осіб" [14]. Україна, за результатами вимірювань вказаного Індексу у 2024 р., опинилася на 105-му місці загального рейтингу (35 балів) [14], що, звісно, багато в чому зумовлено дією суспільно-політичних ризиків періоду воєнного стану. Дані Індексу сприйняття корупції за 2025 р. показують, що "корупція залишається серйозною загрозою в усіх частинах світу, хоча й спостерігаються обмежені ознаки прогресу. […] Поки 31 країна значно знизила рівень корупції з 2012 року, решта не справляється з цією проблемою – вони залишаються на місці або їх стан погіршується за той самий період. Середньосвітовий показник впав до нового мінімуму в 42 бали, тоді як понад дві третини країн мають бал нижче 50" [14]. У 2025 р. укладачами Індексу було визначено 104-е місце України серед 182-х країн (36 балів) [14], що свідчить про деяке покращення загальної ситуації – можливо, не значне, але у контексті перебігу активної фази війни добре вже те, що не відбулося більш вираженого погіршення її параметрів для вимірювання Індексу сприйняття корупції.

Щодо показників рейтингу Угорщини та Молдови, то за попередні два роки вони є такими: у 2024 р. Угорщина (41 бал) посідала 82-ге місце, а Молдова (43 бали) – 76-те (із 180-ти можливих), у 2025 р. Угорщина (40 балів) займала 84-те місце, а Молдова (42 бали) – вже 80-те (із 182-х можливих) [14]. Здається, що ситуація в обох країнах досить подібна, хоча варто не забувати, що Угорщина вже більш ніж 20 років є членом ЄС та мала би демонструвати кращі результати вимірювань. Але ми вирішили проаналізувати дані Індексу сприйняття корупції також за 2015 р. та 2004 р. За 2015 р. – тому що, по-перше, це дає динаміку за попередні 10 років, а по-друге, через особливості методики нашого дослідження: широка статистика за результатами вимірювань Індексу верховенства права є у відкритому доступі сайту починаючи із 2015 р. (перші дослідження були реалізовані за даними 6 країн ще у 2008 р. [14]) – таким чином, для порівняння виокремлюється той же період часу. А за 2004 р. – тому що це був рік прийняття до лав членів ЄС Угорщини та ряду інших країн (а отже, їх показники мали бути для цього достатніми), про що зазначено вище.

І результати більш глибокого аналізу рейтингу Індексу сприйняття корупції виявилися більш показовими: у 2015 р. Угорщина (51 бал) посідала 50-те місце, а Молдова (33 бали) – 102-ге, Україна (27 балів) – 130-те (із 168-ми можливих); у 2004 р. Угорщина (4.8 бали з 10) займала 42-ге місце, а Молдова (2.3 бали з 10) – 114-те, Україна (2.2 бали з 10) – 122-ге (із 146-ти можливих) [14]. Отже, Молдова за 2015-2025 рр. змогла значно покращити свої показники порівняно з Угорщиною, чиє "просідання" фіксується навіть за кореляції отриманого місця рейтингу та кількості країн, які були до нього включені. Хоча у 2004 р. Угорщина мала результати вимірювань Індексу вдвічі кращі за Молдову та Україну, і можна сказати, що запрошення її до членства у ЄС тоді було досить справедливим. В даному контексті також цікаво згадати, що нинішній прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан перебуває на цій посаді з 2010 (!) р., а до того він також був прем'єр-міністром у 1998-2002 рр. Як підкреслює Б. Гребенюк, "включення в Індекс не є показником наявності корупції в країні, а залежить лише від доступності відповідних даних. Індекс сприйняття корупції – це оцінка рівня сприйняття адміністративної та політичної корупції, а не вирок про корумпованість цілих націй і спільнот" [15, С. 126].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, на сьогодні цілком предметно можливо говорити про регрес або "відплив" процесів демократизації у Центрально-Східної Європи, що раніше було дослідницьким припущенням. Успішної реалізації програм європейської інтеграції України та Молдови у найближчій перспективі недостатньо щоб скоригувати цю загальну негативну тенденцію, необхідні більш глибинні зміни. Також, залишається невизначеним майбутнє демократії у білорусі, проблиски якого гаснуть під тиском рф. У суспільствах країн ЦСЄ має широко підтримуватися запит громадськості на функціонування відповідних політичних систем на основі принципів демо-

кратичного урядування, національної стійкості та європейських цінностей.

Аналіз функціонування інститутів політичної системи на основі результатів вимірювання різних індексів демократії є найбільш популярним для широкої громадськості та відображає загальну характеристику політичних режимів у країнах світу, зокрема – країнах Центрально-Східної Європи. Показники дотримання принципу верховенства права у реалізації повноважень інститутів політичної системи актуалізують нормативні основи функціонування її окремих елементів. Емпіричні дані за відповідним індексом часто розкривають імітаційний характер формалізованих трансформацій інституційної структури управління, що характерно для деяких країн ЦСЄ. Індекс сприйняття корупції є ще більш показовим у відображенні негативних аспектів функціонування інститутів політичної системи (в тому числі, на прикладі країн ЦСЄ), і головним чином – органів державної влади. Інструментарій вимірювання даного індексу зосереджений на дослідженні рівня корупції саме в державному секторі, що безпосередньо впливає на ефективність реалізації державного управління в політичній системі. Для подальших наукових досліджень у даному напрямі важливо продовжувати аналізувати динаміку інституційних трансформацій у політичних системах країн Центрально-Східної Європи, яку на сьогоднішній день можливо вважати такою, що характеризується певними тенденціями інституційної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія / за заг. ред.: Ю. Остапця і М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2023. 680 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57addf37-de28-4d61-b665-a5ed8de05c23/content
2. Ідентичності народів Центрально-Східної Європи: колективна монографія / за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 283 с. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/27.-Kovalisko-N.-Spetsyfika-sotsialnoi-identyfikatsii-ta-identyfikatsiynykh-praktyk-v-Ukraini-rehionalnyy-aspekt.pdf
3. Країни Центрально-Східної Європи в умовах глобалізації: історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти: колективна монографія / за заг. ред. Є.В. Бевзюка, О.О. Гріна. Ужгород: Вид-во ЗакДУ, 2010. 367 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12460378-c235-4836-b818-3d9b85460933/content
4. Віднянський С.В., Майоров М.В. Центрально-Східна Європа, Центральна та Східна Європа. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А-Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: В-во “Наукова думка”, 2021. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tsentralno_Skhidna
5. Лешкович Н.О. Конструювання концепту “Центрально-Східна Європа” в історіографічних дискурсах XX – початку XXI ст. *Дриновський збірник*. 2019. Т. IX. С. 275-286. DOI: https://doi.org/10.7546/DS.2016.09.30
6. Важна К.А., Міщенко А.Б. Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. Вип. 5. С. 133-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2020_5_13
7. Садовий Ю. Вплив європейської і євроатлантичної інтеграції на трансформацію і розвиток держав Центральної та Східної Європи. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 56. С. 300-311. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.32
8. Малий Т. Феномен ностальгії в країнах Центральної та Східної Європи: досвід чи виклик посткомуністичних трансформацій? *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2024. Т. 15. С. 363-379. DOI: https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.363-379
9. The World Justice Project Rule of Law Index. URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/
10. Democracy index. Economist Intelligence Unit. Our World in Data. URL: https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu?tab=line&country=
11. Press Statement by President Maia Sandu after the meeting of the National Committee for European Integration (13 July 2022). URL: https://presedinte.md/rus/discursuri/declaratia-presedintei-maia-sandu-dupa-sedinta-comisiei-nationale-pentru-integrare-europeana
12. Головатий С. Вимірювати, здавалося б, незміренне. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України / за заг. ред. М. Козюбри; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Київ, 2021. 152 с. С. 5-24. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/mirylo_verhovenstva_prava_pravovladdya_2021.pdf
13. Боротьба України за захист своїх кордонів є демонстрацією демократії в дії – дослідження “Індекс демократії” від The Economist. URL: https://www.oporaua.org/viyna/borotba-ukrayini-za-zakhist-svoyikh-kordoniv-ie-demonstratsiieiu-demokratiyi-v-diyi-doslidzhennia-indeks-demokratiyi-vid-the-economist-24517

14. Transparency International Corruption Perceptions Index. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/
15. Гребенюк Б. Індекс сприйняття корупції. *Літопис Волині*. 2020. № 23. С. 123-127. DOI: https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.23.22

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 352:351.86
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.3

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN COUNTERING COLLABORATIONISM: AN INSTITUTIONAL ASPECT

Борецький О.І.,
orcid.org/0009-0008-1091-2069
аспірант кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Мадрига Т.Б.,
orcid.org/0000-0001-7761-9811
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дослідження зосереджене на аналізі ролі органів місцевого самоврядування (ОМС) у забезпеченні національної безпеки України та протидії колабораціонізму. Актуальність проблематики зумовлена тривалим повномасштабним вторгненням рф в Україну, що зумовлює необхідність формування та упровадження ефективних механізмів зміцнення національної безпеки. У статті проведено аналіз повноважень органів місцевого самоврядування у сфері протидії колабораціонізму. Розглянуто законодавчу та доктринальну детермінованість феномену національної безпеки. Зазначено, що системний підхід до визначення ролі органів місцевого самоврядування у протидії колабораціонізму необхідно розглядати як комплексну систему, що передбачає наявність мети і ключових завдань, визначених функцій і принципів, повноважень та компетенцій, аспекти взаємодії з іншими суб'єктами в контексті забезпечення національної безпеки. У дослідженні обґрунтовано основні повноваження органів місцевого самоврядування щодо забезпечення національної безпеки на основі чинних законодавчих норм (Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про основи національного спротиву», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом»). Встановлено, що на нинішньому етапі на органи місцевого самоврядування законодавцем покладено досить широке коло повноважень у досліджуваній сфері (зокрема, в аспектах забезпечення правопорядку і законності, питань оборонного характеру, різних форм протидії тероризму, охорони законних інтересів, свобод і прав громадян), успішна реалізація яких детермінує, значною мірою, ефективність колективного захисту національних інтересів держави.

Ключові слова: колабораціонізм, національна безпека, загрози, місцеве самоврядування, повноваження органів місцевого самоврядування, інституції.

The study focuses on the analysis of the role of local self-government bodies (LSB) in ensuring the national security of Ukraine and countering collaborationism. The relevance of the issue is due to the long-term full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, which necessitates the formation and implementation of effective mechanisms for strengthening national security. The article analyzes the powers of local self-government bodies in the field of countering collaborationism. The legislative and doctrinal determinism of the phenomenon of national security is considered. It is noted that a systematic approach to determining the role of local self-government bodies in countering collaborationism must be considered as a comprehensive system that assumes the presence of goals and key tasks, defined functionality and principles, powers and competencies, aspects of interaction with other entities in the context of ensuring national security. The study substantiates the main powers of local self-government bodies to ensure national security on the basis of current legislative norms (Laws of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", "On the Legal Regime of Martial Law", "On Mobilization Training and Mobilization", "On the Fundamentals of National Resistance", "On Military Duty and Military Service", "On the Defense of Ukraine", "On State Secrets", "On Combating Terrorism"). It has been established that at the current stage, local self-government bodies have been entrusted by the legislator with a fairly wide range of powers in the area under study (in particular, in aspects of ensuring law and order and legality, issues of a defensive nature, various forms of countering terrorism, protecting legitimate interests, freedoms and rights of citizens), the successful implementation of which determines, to a large extent, the effectiveness of the collective protection of the national interests of the state.

Key words: collaborationism, national security, threats, local self-government, powers of local self-government bodies, institutions.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Нинішня ситуація в Україні потребує пошуку ефективних механізмів підтримки національної безпеки, забезпечення якої покладається на представників публічного сектору та громадськість. Відповідно до норм Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 2), таке самоврядування реалізується територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [1].

Діяльність із забезпечення національної безпеки є структурним компонентом системи зобов'язань низки суб'єктів публічно-правових відносин. Серед таких інституцій важлива роль відведена органам місцевого самоврядування (ОМС), що наділені особливим місцем у структурі національної безпеки, мають визначені права, обов'язки і виключні повноваження у цій сфері, а також використовують спеціальний механізм для виконання цих повноважень. Законом України «Про національну безпеку України» визначено, що ОМС при реалізації своїх функції у сфері національної безпеки взаємодіють з органами, котрі належать до складу сектору безпеки і оборони [2], що детермінує їх виняткову роль у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє актуальність питання визначення ролі ОМС в укріпленні національної безпеки та протидії колабораціонізму в рамках сучасного наукового дискурсу. Зокрема, публікації Ю. Василенко [3], Ю. Бровченко [4] присвячені теоретико-методологічним засадам безпекових функцій ОМС, а роботи І. Давидович, С. Куліджанової [5], Р. Каторкіна [6], О. Боярського [7] та інших заклали базис для переосмислення цілісної правової підтримки національної безпеки через удосконалення галузевої законодавчої доктрини. В. Шаблистий та ін. [8], S. Bielai та ін. [9] актуалізують місце й роль ОМС та їх посадових осіб у протидії колабораціонізму. Водночас A. Pomaza-Ponomarenko та ін. [10], M. Rubashchenko [11] акцентують увагу на необхідності впровадження дієвої системи територіальної оборони як основи ефективної протидії загрозам національній безпеці України в умовах сучасних викликів.

У правничих дослідженнях активно розробляється проблематика протидії колабораційній діяльності, зокрема аналізуються адміністративно-правові аспекти боротьби з колабораціонізмом, правові механізми протидії, нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері безпеки, а також міжнародний досвід протидії колабораціонізму. Водночас існуючій системі державного управління властива низка проблемних аспектів: розрізнені законодавчі норми щодо боротьби з колабораціонізмом і прогалини у правозастосуванні, дублювання повноважень, недостатня координація між задіяними інституціями, що часто слугує причиною неузгодженості заходів адміністративного впливу. Актуальними залишаються питання вдосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у протидії колабораціонізму, розмежування повноважень і визначення механізмів взаємодії, а також гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами протидії колаборайній діяльності, що набуває особливої актуальності в умовах євроінтеграційного розвитку України. У цьому контексті дане дослідження зосереджене на інституційному аспекті осмислення ролі органів місцевого самоврядування у протидії колабораціонізму.

У дослідженні здійснено аналіз галузевих публікацій та наукових матеріалів. Пріоритет надавався роботам, опублікованим у часовому інтервалі між 2020 і 2026 роками. Критерієм включення та виключення публікацій слугував рівень достовірності інформації (перевірені джерела) та просторово-часовий індикатор (репрезентативність у контексті глобальності).

Теоретичний аналіз галузевої наукової літератури дозволив виокремити основні аспекти місця та ролі ОМС у протидії колабораціонізму в умовах викликів повномасштабної війни. Узагальнення та систематизація дозволили сформувати цілісну картину інституційного забезпечення досліджуваного процесу. Також, систематизація була використана для класифікації теоретичних підходів до розуміння критичних аспектів ефективної протидії колабораціонізму. Врешті, було розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації інституційного забезпечення процесів підтримки національної безпеки та протидії колабораціонізму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених правовим та адміністративним аспектам протидії колабораціонізму, питання інституційної ролі органів місцевого самоврядування у цій сфері залишається недостатньо розкритим. У науковій літературі переважно акцентується увага на діяльності центральних органів державної влади та правоохоронних інституцій, тоді як функціональні можливості органів місцевого самоврядування у системі забезпечення національної безпеки та протидії колаборайній діяльності досліджені фрагментарно. Недостатньо опрацьованими залишаються питання розмежування власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування у сфері безпеки, механізмів їх взаємодії з органами сектору безпеки і оборони, а також інституційних форм координації діяльності на локальному рівні.

У зв'язку з цим потребує подальшого наукового осмислення інституційний потенціал органів місцевого самоврядування у формуванні ефективної системи протидії колабораціонізму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення інституційної ролі органів місцевого самоврядування у системі протидії колабораціонізму в Україні та аналіз їхніх повноважень у сфері забезпечення національної безпеки. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

– проаналізувати нормативно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення національної безпеки;

– визначити місце органів місцевого самоврядування у системі суб'єктів протидії колабораціонізму;

– охарактеризувати основні повноваження органів місцевого самоврядування у протидії колабораційній діяльності;

– окреслити проблемні аспекти інституційної взаємодії між органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами сектору безпеки;

– запропонувати напрями вдосконалення інституційного забезпечення протидії колабораціонізму на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. За умов сучасних гібридних загроз протидія колабораційній діяльності розглядається як один із ключових компонентів зміцнення національної безпеки України. У національному законодавстві колабораційна діяльність визначається як свідома співпраця громадян України з державою-агресором, її окупаційними адміністраціями або підконтрольними структурами, що спрямована на підрив суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави. Адміністративно-правовий аспект такої діяльності передбачає інтеграцію ефективних механізмів ідентифікації, превентивного попередження, оперативного припинення та притягнення до відповідальності осіб, які свідомо взаємодіють із державою-агресором, незаконними збройними формуваннями чи окупаційними адміністраціями з метою порушення територіальної цілісності України.

Система заходів, що володіють векторністю запобігання та протидії колабораціонізму, включає превентивні, контрольні та каральні міри. У реалізації зазначених заходів важливу роль відіграють органи місцевого самоврядування, які на локальному рівні забезпечують моніторинг безпекової ситуації, взаємодію з населенням та сприяють діяльності правоохоронних органів. Серед основних адміністративно-правових засад:

– адміністративний нагляд – система заходів, що реалізовується правоохоронними органами з метою ефективного контролю за дотриманням чинних законодавчих норм та превентивної ідентифікації фактів незаконної співпраці з державою-агресором у різних формах;

– дозвільний контроль і ліцензування – упровадження обмежень (спеціальних режимів) на певні види діяльності, що потенційно можуть бути використані у інтересах ворога;

– обмежувальні заходи щодо фізичних і юридичних осіб, щодо яких доведено причетність до взаємодії з окупаційними адміністраціями;

– інформаційний захист – реалізація мір щодо попередження і нейтралізації дезінформації, підвищення рівня критичного мислення і медіаграмотності населення, протидії впливу пропаганди.

Перелічені заходи здійснюються у рамках загальнодержавної безпекової стратегії, що потребує відповідної координації дій між різними суб'єктами адміністративного права. Власне уповноваженими суб'єктами протидії колабораціонізму виступають державні та недержавні органи, установи, організації та фізичні особи, що виконують різні функції в межах єдиної стратегії національної безпеки. Детермінуючими ознаками суб'єктів протидії колабораціонізму є наявність відповідної компетенції, закріпленої у законодавчому полі, безпосередня реалізація функцій у сфері безпеки і правозастосування, запобігання, реагування та припинення колабораційної діяльності, а також взаємодія між різними структурами в межах адміністративно-правового регулювання і чітко визначені сфери відповідальності. Інституційний аспект участі органів місцевого самоврядування полягає у їх інтеграції до багаторівневої системи суб'єктів забезпечення національної безпеки. На локальному рівні ОМС виконують функції моніторингу потенційних загроз, забезпечення взаємодії з громадськістю, а також реалізації державної політики протидії колабораціонізму в межах територіальних громад.

У контексті адміністративного права протидія колабораціонізму передбачає запобігання розповсюдженню проросійської дезінформації та пропаганди, притягнення до відповідальності осіб, які надають організаційну, інформаційну чи матеріальну підтримку агресору, виявлення нелегальних структур та їх ліквідацію. При цьому ефективне функціонування загальнодержавної системи протидії колабораціонізму вбачається можливим тільки у разі налагодження взаємодії державних інституцій.

Серед основних законодавчих актів, що регулюють діяльність суб'єктів у протидії колабораційній діяльності, визначають межі їх компетенції та механізми взаємодії, необхідно виділити:

1) Конституцію України (ст. 1, ст. 17, ст. 65, ст. 92), що закладає базис для формування спеціалізованих інституцій у сфері протидії колабораціонізму та окреслюють аспекти їх діяльності [1];

2) Кримінальний кодекс України (ст. 111-1 «Колабораційна діяльність»), що встановлює юридичну відповідальність за колабораційну діяльність [12];

3) Закон України «Про державну таємницю», норми якого врегульовують питання доступу до інформації у контексті боротьби з колабораціонізмом [13];

4) Закон України «Про правовий режим воєнного стану», що регулює правові особливості функціонування державних органів у період воєнного стану [14];

5) Закон України «Про Державне бюро розслідувань», нормами якого передбачено розслідування злочинів із колабораційної діяльності серед посадових осіб і державних службовців [15];

6) Закон України «Про національну безпеку України», що детермінує основи діяльності суб'єктів у сфері національної безпеки [2];

7) Закон України «Про місцеве самоврядування», норми якого закріплюють роль ОМС у запобіганні колабораційним діям [16];

8) Закон України «Про санкції», що встановлює можливість застосування обмежувальних заходів щодо осіб, які співпрацюють з окупаційними адміністраціями [17] та низка інших.

Суб'єкти із локальною компетенцією щодо протидії колабораціонізму – це органи, установи та громадські формування, повноваження яких включають функції з виявлення та протидії проявам колабораційної діяльності на місцевому рівні. Такі суб'єкти здійснюють оперативне реагування на потенційні загрози та сприяють ефективній реалізації державної безпекової політики. Специфіка їх діяльності полягає у безпосередній роботі на локальному рівні, взаємодії з центральними органами влади, гнучкості у прийнятті рішень, що дає змогу оперативно інтегрувати заходи протидії з урахуванням локальних особливостей.

До суб'єктів із локальною компетенцією належать територіальні підрозділи державних органів влади, органи місцевого самоврядування, військові адміністрації, громадські об'єднання та інші локальні інституції, що безпосередньо взаємодіють із громадськістю. Вони наділені допоміжним, але водночас критично важливим функціоналом у національній системі протидії колабораціонізму та класифікуються за рівнем адміністративної юрисдикції.

ОМС, у зазначеному вище контексті, відіграють важливу роль у превентивному попередженні ризиків колабораційної діяльності та підтримці регіональної безпеки. Практика функціонування територіальних громад у регіонах, що зазнали впливу воєнних дій, засвідчує, значущість органів місцевого самоврядування у виявленні ризиків колабораційної діяльності. Через взаємодію з правоохоронними органами, проведення інформаційної роботи з населенням та моніторинг діяльності місцевих установ вони сприяють оперативному реагуванню на потенційні безпекові загрози. Зокрема, серед ключових функцій ОМС у зазначеному напрямку:

− прийняття місцевих нормативних актів щодо обмеження діяльності осіб, підозрюваних у колабораціонізмі;

− забезпечення публічного контролю за діяльністю організацій та підприємств на території громади;

− збір інформації про можливі прояви колабораціонізму та передача її до правоохоронних органів;

− ведення цільової інформаційної політики на території громад;

− створення спеціальних комісій з моніторингу та попередження колабораційних загроз.

Таким чином, діяльність органів місцевого самоврядування у сфері протидії колабораціонізму має переважно превентивний, координаційний та інформаційно-комунікаційний характер. Завдяки безпосередній взаємодії з населенням територіальних громад органи місцевого самоврядування здатні оперативно виявляти потенційні безпекові ризики та сприяти передачі відповідної інформації до компетентних органів сектору безпеки і оборони.

Ефективна боротьба з колабораціонізмом потребує чіткої координації між державними та недержавними суб'єктами, ключовими механізмами якої виступають обмін оперативною інформацією, проведення спільних оперативних заходів та профілактична діяльність. При цьому повноваження ОМС в протидії колабораційній діяльності можна диференціювати на дві основні категорії – власні та делеговані. Делеговані повноваження розглядаються як трансфер владних повноважень органами виконавчої влади на рівні ОМС відповідно до норм чинного законодавства, що дозволяє підтримувати правопорядок та законність, забезпечувати захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Водночас власні повноваження ОМС детермінуються відповідними правовими нормами, що наділяють ОМС правом на реалізацію конкретних дій в секторі безпеки та протидії колабораційній діяльності.

ОМС виконують визначені функції у рамках взаємодії та співробітництва з іншими органами, що входять до складу даного сектору. При цьому повноваження ОМС в секторі національної безпеки і протидії колабораціонізму охоплюють доволі широкий спектр завдань, у тому числі, сприяння реалізації законної діяльності судів, прокуратури, антикорупційних органів, безпосередня участь у розробленні та впровадженні програм безпеки на місцевому рівні, розгляд справ про

адміністративні правопорушення, що відносяться до їх відання [18]. ОМС наділені правом внесення подання і запитів до центральних органів влади з питань національної безпеки, а також брати участь у прийнятті рішень щодо адміністративно-територіального устрою і забезпечення безпеки на ввірених територіях.

Аналізуючи вищезазначене, можна зауважити, що існуючий підхід до визначення місця та ролі ОМС у протидії колабораціонізму потребує певної деталізації та оптимізації. Зокрема, вважається за доцільне запропонувати створення ефективного єдиного координаційного центру із протидії колабораціонізму, що дозволить значно підвищити ефективність міжвідомчої взаємодії в сфері безпеки. На такий центр мають бути покладені функції координації діяльності, формування та редагування єдиної бази даних щодо осіб, причетних до колабораціонізму, налагодження співпраці щодо розслідування злочинів.

Окрім того, вбачається доцільним деяке розширення функцій ОМС у протидії колабораційній діяльності. Зокрема, пропонується:

− надати ОМС більші повноваження щодо збору, акумуляції та передачі компетентним органам інформації про підозрюваних фізичних та юридичних осіб у причетності до колабораційної діяльності;

− розробити ефективний практичний механізм громадського контролю за діяльністю місцевих посадових осіб та чиновників, що дозволить більш дієво попереджувати проникненню колаборантів у владні органи;

− інтеграція сучасних інформаційних технологій та використання потенціалу цифрових систем для створення єдиної системи обліку інформації про осіб-колаборантів, що спростить процес ведення бази підозрюваних, оптимізує обмін інформацією між уповноваженими органами, попередить ризики ухилення від відповідальності.

Висновки. Адміністративно-правове підґрунтя протидії колабораціонізму в Україні формується через систему суб'єктів, залучених до реалізації державної безпекової політики. Ключовими ознаками таких суб'єктів є нормативно визначені компетенція та повноваження, інституційна структура, територіальна юрисдикція та рівень взаємодії між органами влади.

Органи місцевого самоврядування серед інших суб'єктів системи протидії колабораційній діяльності беруть активну участь у запобіганні, виявленні та реагуванні на ризики колабораціонізму. Як засвідчують результати дослідження, нормативно-правове регулювання їх діяльності потребує подальшого вдосконалення, зокрема в частині посилення координації між суб'єктами, усунення дублювання повноважень та встановлення чітких критеріїв розмежування відповідальності.

Таким чином, органи місцевого самоврядування виступають важливим інституційним елементом системи національної безпеки України, забезпечуючи реалізацію державної політики протидії колабораціонізму на локальному рівні та сприяючи підвищенню стійкості територіальних громад до гібридних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII: станом на 9 серп. 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

3. Василенко Ю. В. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 322–324. https://doi. org/10.32782/2524-0374/2023-12/79.

4. Бровченко Ю. В. Класифікація уповноважених суб'єктів протидії колабораційній діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 2. №. 88. С. 293–306. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.40

5. Давидович І. І., Куліджанова С. Е. Політика протидії колабораціонізму: сучасний стан та проблематика. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. №3. С. 35–41. https://doi. org/10.32782/2709-9261-2024-3-11-6.

6. Каторкін Р. А. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. №1. С. 44–51. https://doi. org/10.31733/2078-3566-2024-1-44-51.

7. Боярський О. О. Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія. Одеса: Юридика, 2023. 436 с.

8. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти: кол. монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

9. Bielai S., Emanov V., Trobiuk V., Sporyshev K., Petik A. Improvement of public management mechanisms in the direction of countering hybrid threats to national security. *Edelweiss Applied Science and Technolog*. 2024. №8(6). Pp. 1312–1321. https://learning-gate.com/index.php/2576-8484/article/view/2248

10. Pomaza-Ponomarenko A., Taraduda D., Kravchuk O., Moroz S., Akhmedova O., Poroka S. National security management: organizational, legal, informational, and human resource dimensions. *Transatlantic Policy Quarterly*. 2025. Vol. 23. №4. https://doi.org/10.5281/zenodo.15714998

11. Rubashchenko M. A. “Collaboration”, “collaborationism”, “cooperation”, “collaborative activity”: historical and criminal-legal dimensions of terminological pluralism. *Problems of legality*. 2023. Issue 162. Pp. 131–156. https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405

12. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 1 лют. 2025 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

13. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XI: станом на 30 жовт. 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text.

14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII: станом на 8 лют. 2025 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

15. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII: станом на 25 жовт. 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text.

16. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР: станом на 5 берез. 2025 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text.

17. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII: станом на 21 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text.

18. Суб’єкти запобігання корупційній злочинності в Україні. https://arm.navs.edu.ua/ books/prevention_of_corruption/info/lec5.html.

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327(4-6ЄС:438+437.3+437.6+439):327(470+571)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.4

ДЕКОНСТРУКЦІЯ РОСІЄЦЕНТРИЗМУ В ПОЛІТИЦІ ЄС: РОЛЬ І РОЗКОЛ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

DECONSTRUCTING RUSSIA-CENTRISM IN EU POLICY: THE ROLE AND FRAGMENTATION OF THE VISEGRAD FOUR

Голобин М.В.,
orcid.org/0009-0007-8042-8793
аспірант кафедри міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Гурак І.Ф.,
orcid.org/0000-0002-8610-4024
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У запропонованій роботі досліджено процес деконструкції росієцентризму в зовнішній політиці Європейського Союзу та роль Вишеградської четвірки у цій трансформації. Проведено комплексний аналіз еволюції стратегічних підходів країн блоку – Республіки Польщі, Словацької Республіки, Чеської Республіки та Угорщини – у контексті відносин із Російською Федерацією від початку 2000-х років до 2025 року.

Теоретичним фундаментом дослідження виступили засади неореалізму (застосовувалися для аналізу безпекових дилем та національних інтересів Республіки Польщі й Чеської Республіки) та ліберального інституціоналізму (через який оцінювалися політика «зміни через торгівлю» та інституційні механізми Східного партнерства). Відмінності в історичній пам'яті країн Центральної Європи розкрито через призму концепцій геополітичної ідентичності.

У рамках наукової розвідки виявлено глибоку трансформацію групи: від ролі єдиного «адвоката» європейської інтеграції східних сусідів до формування внутрішнього розколу за моделлю «два плюс два». Підкреслено контраст між «північним вектором» (Республіка Польща, Чеська Республіка), що базується на стратегії жорсткого стримування та військової підтримки України, та «південним вектором» (Угорщина, Словацька Республіка), де переважає економічне пристосування, енергетична залежність від російських енергетичних компаній та на системній основі проявляється проросійська риторика очільників держав.

Доведено, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році стало каталізатором системної кризи Вишеградської четвірки, перетворивши її з дієвого політичного суб'єкта на формальний консультативний майданчик. Зроблено висновок, що сучасний розкол Центральної Європи є новою геополітичною реальністю, яка відображає ширші проблеми єдності Європейського Союзу у питаннях безпеки та свідчить про остаточний крах ілюзії щодо єдності країн об'єднання перед обличчям російської загрози.

Ключові слова: Вишеградська четвірка, Європейський Союз, росієцентризм, Україна, енергетична безпека, Польща, Угорщина, Східне партнерство, розкол, російсько-українська війна, зовнішня політика.

In the proposed study, the process of deconstructing Russia-centrism in the foreign policy of the European Union and the role of the Visegrad Group in this transformation are examined. A comprehensive analysis is conducted of the evolution of the strategic approaches of the bloc's member states – the Republic of Poland, the Slovak Republic, the Czech Republic, and Hungary – in the context of their relations with the Russian Federation from the early 2000s to 2025.

The theoretical foundation of the research is based on the principles of neorealism (applied to analyze security dilemmas and national interests of the Republic of Poland and the Czech Republic) and liberal institutionalism (through which the policy of "change through trade" and the institutional mechanisms of the Eastern Partnership are assessed). Differences in the historical memory of Central European countries are interpreted through the lens of geopolitical identity concepts.

The study reveals a profound transformation of the group: from the role of a unified "advocate" of the European integration of Eastern neighbors to the emergence of an internal division following a "two plus two" model. The contrast is emphasized between the "northern vector" (the Republic of Poland and the Czech Republic), based on a strategy of firm deterrence and military support for Ukraine, and the "southern vector" (Hungary and the Slovak Republic), where economic accommodation, dependence on Russian energy companies, and systematically manifested pro-Russian rhetoric of state leaders prevail.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It is demonstrated that the full-scale invasion by the Russian Federation in 2022 became a catalyst for a systemic crisis of the Visegrad Group, transforming it from an effective political actor into a formal consultative platform. The conclusion is drawn that the current division of Central Europe constitutes a new geopolitical reality, reflecting broader challenges to the unity of the European Union in security matters and signaling the final collapse of the illusion of unity among the member states in the face of the Russian threat.

Key words: Visegrad Group, European Union, Russia-centrism, Ukraine, energy security, Poland, Hungary, Eastern Partnership, division, Russia–Ukraine war, foreign policy.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Після завершення Холодної війни тривалий час архітектура європейської безпеки та зовнішня політика Європейського Союзу базувалися на фундаментальній аксіомі: Російська Федерація є невід'ємною частиною європейського порядку, стратегічним партнером, чиї інтереси значною мірою бралися до уваги, а ізоляція вважалася контрпродуктивною. Ця парадигма, яку в академічних та дипломатичних колах часто називають «росієцентризмом» або політикою «Russia First», визначала траєкторію прийняття рішень у Брюсселі, Берліні та Парижі. Вона ґрунтувалася на ліберальній теорії міжнародних відносин та німецькій концепції «Зміни через торгівлю» [6], які передбачали, що глибока економічна взаємозалежність, особливо в енергетичному секторі, стане надійним запобіжником від військових конфліктів на континенті [13].

Однак ця конструкція зазнала краху. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., якому передувала анексія Криму у 2014 р. та військові дії на Донбасі, стало каталізатором найбільш радикальної трансформації зовнішньої політики ЄС з моменту його заснування. Євросоюз був змушений здійснити болісний перехід від стратегії залучення до стратегії стримування, визнавши Росію екзистенційною загрозою. У центрі цього історичного зсуву перебували країни Вишеградської групи (далі – V4) – Республіка Польща, Словацька Республіка, Угорщина та Чеська Республік.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика формування та реалізації зовнішньої політики країн V4 у контексті протидії російському впливу, а також феномен «росієцентризму» в політиці «Старої Європи» перебувають у центрі уваги західних та вітчизняних науковців. Концептуальні засади політики «Russia First» та її сприйняття в ЄС досліджували Дж. Шерр, М. Мендрас, Я. Бугайські, Е. Лукас та ін. Зокрема, механізми «м'якого примусу» та використання енергетичних ресурсів як інструменту зовнішньої політики РФ ґрунтовно проаналізовано в монографії британсько-американського дослідника Дж. Шерра «Hard Diplomacy and Soft Coercion: Russia's Influence Abroad», де автор розкриває, як Москва використовувала бізнес-еліти Заходу для легітимізації своїх інтересів [25]. Енергетичний вимір російського імперіалізму та роль Центральної Європи у протидії цьому явищу висвітлено у праці угорської дослідниці А. Орбан «Power, Energy, and the New Russian Imperialism». Автор доводить, що енергетична експансія РФ була спланованою стратегією ще до приходу В. Путіна [21]. Своєю чергою, Я. Бугайські у дослідженні «Cold Peace: Russia's New Imperialism» одним із перших на Заході вказав на те, що V4 розглядалася Кремлем як «троянський кінь» для розколу трансатлантичної єдності [8].

Вагомий внесок у розуміння специфіки позиції Вишеградської групи та України зроблений українськими дослідниками. Еволюція безпекової політики V4 та роль України в цьому контексті детально розглядалася у працях С. Герасимчука, який досліджував як солідарність, так і розбіжності всередині групи щодо «східного вектора» політики ЄС [20]. Інституційні аспекти взаємодії та адвокацію євроінтеграції України країнами V4 проаналізовано у дослідженнях К. Заремба [34]. Окремі аспекти інформаційного та політичного впливу РФ на Угорщину як «слабку ланку» V4 висвітлено у роботах Д. Тужанського [29].

Наведений вище аналіз демонструє ґрунтовне вивчення окремих аспектів протистояння «Нової» та «Старої» Європи в контексті «російського треку». Однак, попри значний масив досліджень, зберігається потреба в подальшому концептуальному осмисленні ролі саме Вишеградської групи у 2000-х рр. як цілісного, але внутрішньо суперечливого об'єднання, що намагалося деконструювати росієцентричний наратив Брюсселя до початку відкритої агресії 2014 р. У межах цього дослідження особливу увагу буде зосереджено на комплексному аналізі дипломатичних та інституційних інструментів, які використовувала V4 для зміни парадигми ЄС і загалом вивченні питання, яким чином Росія стала каменем спотикання між країнами V4.

Метою статті є аналіз еволюції східної політики ЄС, деконструюючи процес відмови від росієцентризму. У статті детально розглядається роль Вишеградської групи, яка пройшла шлях від «адвокатів» євроінтеграції східних сусідів до внутрішньо розколотого блоку, де лінії розлому проходять саме через ставлення до Росії. Для досягнення мети сформовано наступні **завдання**: систематизувати історичний контекст ставлення до Росії з боку країн V4, окреслити механізми прийняття рішень щодо «російських» санкцій країнами V4 та власне їх ставлення до санкцій, проаналізувати місце енергетичного питання в кон-

тексті взаємодії із офіційною Москвою, здійснити аналіз еволюції розбіжностей країн блоку в контексті «російського треку».

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР європейські еліти сприйняли кінець Холодної війни як «кінець історії», де геополітика сили поступається місцем геоекономіці та правовому регулюванню. У цій новій реальності Росії відводилася роль ключового партнера. Стратегія ЄС базувалася на переконанні, що Москва перебуває на шляху складної, але неминучої демократизації, і що завданням Європи є підтримка цього процесу через всебічне залучення. На практиці це мало своїм результатом ситуацію, коли інтереси країн, колишніх республік СРСР часто розглядалися як вторинні [24]. Дуже чітко це появилося в ситуації навколо російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. Попри активне застосування російських військ в межах не тільки визнаних кордонів Грузії, але і проблемних грузинських регіонів[1], а також невиконання офіційною Москвою так званого «Плану Медведєва-Саркозі» офіційний Брюссель та очільники провідних європейських столиць в наступні кілька років демонстрували виняткову лояльність та всебічну підтримку третьому російському президенту – Дмітрію Медведєву (2008 – 2012 рр.) [1, с. 135–136].

Ключовим елементом росієцентризму була енергетична політика. Німеччина, як економічний локомотив ЄС, просувала ідею енергетичного альянсу з Росією. Будівництво газопроводу «Північний потік-1», а згодом і спроба запуску «Північного потоку-2», стали критичною точкою цієї політики. Для Берліна це були суто комерційні проекти, покликані забезпечити промисловість дешевими ресурсами. Для Варшави та Праги це були геополітичні інструменти, спрямовані на обхід транзитних країн (України, Польщі, Словаччини) та створення важелів політичного шантажу [24].

Вступ країн V4 до НАТО та ЄС приніс у європейські інституції нову стратегічну культуру. Для цих держав Росія не була абстрактним економічним партнером, а історичним гегемоном, який століттями загрожував їхньому суверенітету. Ця відмінність в історичній пам'яті створила глибокий політичний дисонанс у Брюсселі.

У 2004–2014 рр. представники V4 намагалися діяти як «система раннього попередження». Вони вказували на те, що внутрішня авторитарна консолідація в Росії неминуче призведе до зовнішньої агресії. Однак у західних столицях ці попередження часто списували на «посттравматичний синдром» або ірраціональну русофобію [13]. Згадана вище російсько-грузинська війна 2008 р. стала першим серйозним випробуванням, яке показало розкол. Поки Франція намагалася виступити посередником, закликаючи до діалогу, лідери Польщі та країн Балтії вилетіли до Тбілісі, щоб продемонструвати солідарність проти російської агресії та попереджали про майбутню небезпеку для сусідів РФ [12].

Цей період характеризувався тим, що країни V4 намагалися інституціоналізувати свій підхід, але стикалися зі структурним опором старої Європи. Проте саме цей опір спонукав їх до пошуку нових форматів, які б дозволили обійти російське вето на європейську інтеграцію східних сусідів ЄС.

Поворотним моментом у спробі деконструювати росієцентричний підхід стало започаткування ініціативи «Східне партнерство». Її інтелектуальними батьками стали міністр закордонних справ Польщі та Швеції. Запущена у Празі у 2009 р., ця ініціатива мала на меті створити інституційну рамку для зближення України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії, Азербайджану з ЄС без надання чіткої перспективи членства, але з максимально можливою інтеграцією [28].

В рамках Східного партнерства вперше пропонувалося розглядати східних сусідів як творців власної долі, а не як об'єкти впливу Москви. Це був прямий виклик концепції «сфер впливу», яку просував Кремль.

Країни V4 стали головним двигуном цієї політики, використовуючи Міжнародний Вишеградський фонд та дипломатичний тиск для підтримки європейських прагнень сусідів, навіть коли «стара Європа» виявляла втому від розширення. Міжнародний Вишеградський фонд став ключовим інструментом м'якої сили. Через грантові програми «Visegrad 4 Eastern Partnership» фінансувалися проекти для розвитку громадянського суспільства, освітні обміни та реформи місцевого самоврядування. Саме це сприяло підтримувати проєвропейські настрої на суспільному рівні, навіть коли уряди країн-партнерів вагалися щодо євроінтеграції [19].

Окрім фінансових механізмів важливу роль відігравала саме політична адвокація країн-членів Вишеградської групи. Чехія та Польща використовували свої головування в Раді ЄС для утримання теми Східного партнерства на порядку денному, протидіючи «втомі від розширення», яка панувала в старих країнах-членах [14].

Східне партнерство стало тестом на реакцію Росії. Офіційна Москва, яка спочатку сприймала ініціативу стримано, згодом розцінила її як пряму загрозу своїм інтересам, особливо після початку переговорів про Угоди про асоціацію. Створення Митного союзу (пізніше Євразійського економічного союзу) стало геополітичною відповіддю Кремля, що призвело до прямого зіткнення інтеграційних проектів у 2013 р. [12].

[1] При цьому варто наголосити, що до серпня 2008 р. керівництво РФ визнавало грузинський суверенітет над територіями Абхазії та Південної Осетії.

Після анексія Криму та початку війни на Донбасі ілюзія стратегічного партнерства з Росією на Заході зазнала краху, поступившись місцем політиці поміркованого умиротворення. ЄС запровадив санкції, втім вони були обмеженими та часто компромісними [2, с. 151–152]. У той час всередині V4 почали проявлятися перші серйозні протиріччя. У відповідній ситуації видавалося логічним, щоб пережитий мешканцями Центральної Європи травматичний досвід радянського домінування мав би забезпечити консолідовану жорстку відповідь на порушення територіальної цілісності України. Проте 2014 р. продемонстрував, що історична пам'ять є пластичним інструментом, який політичні еліти інтерпретують крізь призму актуальних інтересів.

Для Польщі східний вектор був питанням національної безпеки, а незалежна Україна розглядалася як критично важливий буфер, що відділяє Польщу від ревізіоністської Росії. Натомість еліти Угорщини, Словаччини та, меншою мірою, Чехії пройшли процес «економізації» зовнішньої політики. Глобальна фінансова криза 2008 р. посилила цей тренд, змушуючи уряди шукати нові ринки та джерела інвестицій, що призвело до зближення з Москвою. Коли «зелені чоловічки» з'явилися в Криму, цей прихований конфлікт цінностей та інтересів вийшов на поверхню [23, с. 5–8].

Для офіційної Варшави анексія Криму стала не просто порушенням міжнародного права, а прямим викликом системі безпеки, на якій ґрунтується незалежність самої країни. Польща однією з перших назвала події в Криму та на Донбасі актом війни, а не «внутрішнім конфліктом». Усвідомлюючи нерішучість своїх партнерів по V4, Варшава була змушена шукати підтримки за межами регіону, реанімуючи Веймарський трикутник. Вже 31 березня 2014 р. міністри закордонних справ Франк-Вальтер Штайнмаєр, Лоран Фабіус та Радослав Сікорський виступили зі спільною заявою у Веймарі, яка стала програмним документом європейської відповіді на кризу [18].

Цей документ став дипломатичною перемогою Польщі, оскільки зафіксував готовність провідних держав ЄС розглядати економічні санкції як реальний інструмент тиску, що на той момент не було очевидним консенсусом у Брюсселі [27].

З іншого боку, офіційний Будапешт вибудовував свою позицію на інших мотивах. Реакція Угорщини на події в Україні була обумовлена не лише економічними інтересами, але й фундаментальною ідеологічною трансформацією, яку переживала країна під керівництвом Віктора Орбана. У той час як Захід намагався ізолювати Росію, Орбан проголосив альтернативний до західної ліберальної моделі курс [22]. У своїй знаковій промові у Беїле-Тушнад 26 липня 2014 р. Орбан заявив, що ліберальна демократія не здатна забезпечити національні інтереси. Він назвав Росію, Китай та Туреччину прикладами успішних держав, з яких Угорщина має брати приклад [17]. Орбан стверджував, що членство в ЄС не виключає побудови «нової держави, заснованої на національних цінностях» [22].

Відповідна промова стала ідеологічним обґрунтуванням зближення з Москвою. Водночас фундаментом проросійської позиції Будапешта стала енергетика. У січні 2014 р. укладено російсько-угорську угоду про розширення атомної електростанції «Пакш». Документ передбачав надання Угорщині російського кредиту в розмірі 10 млрд євро для фінансування будівництва двох нових реакторів за технологією «Росатома» [16]. Цей контракт фактично зв'язав руки угорській дипломатії. Будь-яка жорстка конфронтація з Москвою ставила під загрозу найбільший інвестиційний проект в історії сучасної Угорщини. Тому протягом усього 2014 р. головною метою угорської дипломатії в Брюсселі став захист проекту Пакш-2 від європейських санкцій. Крім того, офіційний Будапешт залишався активним лобістом газопроводу «Південний потік», який мав постачати російський газ в обхід України, що прямо суперечило інтересам Києва та Варшави [5].

Позиція Словаччини у 2014 р. була багато в чому схожою на угорську, але позбавлена ідеологічного забарвлення Орбана. Прем'єр-міністр Роберт Фіцо, лідер лівоцентристської партії Smer-SD, керувався сумішшю економічного прагматизму та популізму. Словацька дипломатія опинилася в стані шпагату, де офіційна Братислава підтримувала спільну позицію ЄС, тоді як прем'єр-міністр дозволяв собі заяви, що межували з російською пропагандою.

Попри проросійську риторику, дії Словаччини в енергетичній сфері були складнішими. Словаччина, яка була традиційно важливим транзитером російського газу до Європи, остерігалася запуску «Північних потоків», що загрожувало залишити словацьку газотранспортну систему сухою.

Парадоксально, але уряд Роберта Фіцо, критикуючи антиросійські санкції ЄС, зробив один з найважливіших кроків для енергетичної підтримки України – дозволив реверсний потік газу через газопровід Вояни-Ужгород. Це призвело до зниження ефективності газового шантажу Газпрому щодо України. Водночас Фіцо просував проект газопроводу «Eastring», який мав з'єднати словацьку систему з Балканами та Туреччиною, намагаючись застрахуватися на випадок реалізації російських планів обходу України. Цей дуалізм, – допомога Україні вижити енергетично при одночасному політичному загравання з Росією, – став візитною карткою словацької політики того періоду [15].

Чеська реакція на кризу характеризувалася глибоким внутрішнім конфліктом між президентом Мілошем Земаном та урядом на чолі з прем'єром Богуславом Соботкою. Згідно з конституцією, зовнішню політику визначає уряд, але президент, обраний прямим голосуванням, має значну символічну вагу. У 2014 р. ці два центри влади транслювали взаємовиключні меседжі. Президент Мілош Земан зайняв відверто проросійську позицію. Спочатку він заперечував присутність російських військ у Криму, називаючи конфлікт «громадянською війною». Згодом, виступаючи в Парламентській асамблеї Ради Європи, Земан назвав анексію Криму доконаним фактом і запропонував вирішити питання шляхом виплати Росією компенсації Україні у формі грошей, нафти або газу [9]. Ця заява викликала демарш української делегації та різку критику з боку чеського уряду.

Проте, незважаючи на розрізнену риторику, у 2014–2015 рр. країни V4 голосували одностайно за введення санкцій проти РФ. Логіка безпеки на той момент ще переважала економічний прагматизм [26].

2014-2015 рр. показали, що у Вишеградській групі, яка раніше була локомотивом антиросійської політики в ЄС та лобіювала всеосяжну інтеграцію країн Східної Європи, розпочався період кризи, який суттєво поглибився вже після 24 лютого 2022 р.

Для Варшави та Праги широкомасштабний напад на Україну став сигналом тривоги, що підтвердив їхні давні побоювання. Польща, яка завжди розглядала себе як східний форпост НАТО, миттєво перетворилася на головний логістичний та гуманітарний хаб для України. Польський уряд під керівництвом партії «Право і Справедливість», попри свої складні відносини з Брюсселем, став головним адвокатом жорстких санкцій проти Росії та надання важкого озброєння Україні [30].

Чехія, де при владі перебував уряд Петра Фіали, а згодом президентом став колишній генерал НАТО Петр Павел, зайняла аналогічну позицію. Прага не лише надала притулок сотням тисяч біженців, але й однією з перших почала постачати важке озброєння, включаючи танки Т-72 та гелікоптери, з власних складів. Чеські лідери, посилаючись на досвід 1968 р., задекларували чітку позицію: «Ми не можемо стояти осторонь і спостерігати, як Україна залишається без допомоги, адже ми знаємо, що означає бути сателітом Москви» [10].

Реакція Будапешта натомість була зовсім іншою. Прем'єр-міністр Віктор Орбан, який напередодні вторгнення відвідував Москву з «миротворчою місією», одразу після початку війни заявив, що Угорщина повинна «залишатися осторонь» конфлікту. Він категорично відмовився надавати летальну зброю Україні та заборонив її транзит через угорську територію, аргументуючи це необхідністю захисту угорської меншини на Закарпатті та уникнення втягування країни у війну [32].

Орбан сформулював концепцію «стратегічного спокою», яка на практиці означала продовження економічної співпраці з Росією, особливо в енергетичному секторі. Угорщина стала головним гальмом санкційної політики ЄС, вимагаючи винятків для імпорту російської нафти трубопроводом «Дружба» та блокуючи санкції проти російської атомної енергетики. Така позиція викликала обурення у Варшаві та Празі, де дії Орбана розцінили як зраду регіональної солідарності заради дешевих ресурсів [30].

Розкол у групі став публічним вже через місяць після початку великої війни. На кінець березня 2022 р. була запланована зустріч міністрів оборони країн V4 в Будапешті. Цей захід мав продемонструвати єдність східного флангу НАТО. Однак делегації Польщі та Чехії демонстративно відмовилися від участі в ній.

Міністр оборони Чехії Яна Чернохова виступила з безпрецедентно жорсткою заявою, яка увійшла в історію дипломатії V4 як точка неповернення: «Мені дуже шкода, що для Угорщини дешева російська нафта важливіша за українську кров» [3]. Вона додала, що не бажає брати участь у передвиборчій кампанії Орбана. Польський міністр Маріуш Блащак також скасував свій візит, пославшись на «незрозумілу» позицію Угорщини [31]. Як зазначали в той час представники аналітичного центру GLOBSEC, угорське головування у V4 у першій половині 2022 р. поставило групу «на межу політичної смерті» [30].

У той час як V4 як єдиний організм перестав функціонувати, Польща та Чехія ініціювали низку значущих без пекових ініціатив, які виходили далеко за межі регіону. Їхня стратегія базувалася на розумінні, що безпека Центральної Європи напряму залежить від поразки Росії на полі бою.

Формування чіткої «Південної осі» завершилося восени 2023 р., коли на парламентських виборах у Словаччині перемогла партія Smer-SD на чолі з Робертом Фіцо. Це поклало край періоду, коли Братислава була одним з найактивніших союзників Києва передавши, зокрема, всі свої винищувачі МіГ-29 та систему ППО С-300 [4].

Повернення Фіцо у крісло прем'єра надало для Орбана довгоочікуваного партнера у протистоянні з Брюсселем та Києвом. Щоправда Роберт Фіцо, хоч і перейняв риторику Орбана, однак діє в дещо інших умовах. Словаччина є членом Єврозони, що робить її економіку більш інтегрованою та залежною від фінансової стабільності ЄС. Прийшовши до влади, Фіцо негайно реалізував свою передвиборчу обіцянку припинити військову допомогу Україні зі складів армії. Він заявив, що «війна в Україні не має військового вирішення» і що

Росія «ніколи не буде переможена». Його риторика часто дублює тези російської пропаганди, називаючи українську владу корумпованою та звинувачуючи «українських неонацистів» у провокуванні конфлікту.

Кульмінацією розвороту стала зустріч міністра закордонних справ Словаччини Юрая Бланара з його російським колегою Сергієм Лавровим у березні 2024 р. на дипломатичному форумі в Анталії. Це відбулося в той час, коли більшість європейських дипломатів уникали контактів з представниками агресора. Фіцо обгрунтував цю зустріч як приклад «збалансованої та суверенної зовнішньої політики», однак реакція Праги була миттєвою та жорсткою – чеський уряд призупинив міжурядові консультації зі Словаччиною, що стало безпрецедентним кроком у відносинах двох найближчих націй Європи [33].

Саміт прем'єр-міністрів V4 у Празі 27 лютого 2024 р. багато аналітиків називають моментом остаточної «смерті» політичної єдності групи. Атмосфера зустрічі була напруженою ще до її початку. Напередодні Фіцо виступив з промовою до другої річниці війни, де звинуватив Захід у «підтримці вбивства слов'ян».

Під час закритої частини зустрічі, за свідченнями учасників, відбулася суперечка. Лідери кричали один на одного, не добираючи слів. Дональд Туск та Петр Фіала намагалися переконати Віктора Орбана та Роберта Фіцо у необхідності підтримки України, але наштовхнулися на глуху стіну цинізму та проросійських наративів [7].

Після празького саміту частота зустрічей різко впала. Польща та Чехія почали активно шукати альтернативні формати співпраці, фактично ігноруючи угорські ініціативи. Туск заявив, що V4 може продовжувати існувати лише як консультативний форум з технічних питань (сільське господарство, інфраструктура та інше), але не як платформа для формування спільної зовнішньої політики [11].

Повернення Дональда Трампа до влади у США у 2025 р. стало потужним стимулом для Орбана та Фіцо. Адміністрація Трампа, яка схиляється до ідеї швидкого завершення війни, об'єктивно підтримує підходи «Південної осі». Орбан позиціонує себе як головного європейського союзника Трампа, сподіваючись на послаблення тиску з боку Вашингтона щодо питань демократії.

Для Польщі та Чехії це стало системною проблемою. Побоюючись зменшення американської підтримки, Варшава та Прага активізували зусилля зі створення «європейської колони» оборони, готової діяти автономно. Це ще більше віддалило їх від Будапешта, який бачить у Трампі шанс на реванш консервативних сил.

Висновки: Аналіз подій 2022–2025 рр. дає підстави для тверджень, що «глибокий розкол» у Вишеградській групі є новою геополітичною реальністю. V4, яка колись була «чотирма мушкетерами» Центральної Європи, перетворилася на «2+2», де пари країн рухаються у протилежних напрямках.

Вишеградська група, яка стала драйвером антиросійської позиції в ЄС в 2000-х рр., фактично перебуває зараз у стані кризи. Ініціативи ЄС на кшталт Східного партнерства, які започатковувалися чи підтримувалися країнами V4 зараз виглядають радше історією, а ніж теперішньою політичною реальністю.

Вочевидь, політика росієцентризму, а відповідно нехтуваннями інтересів як малих країн Європи, так і країн пострадянського простору привела до того, що останні почали шукати для себе альтернативу, а Росія це вдало використала.

Зовнішня політика ЄС щодо Росії зазнала суттєвої трансформації. Щоправда, відхід від принципу Russia Firs супроводжується системним проблемами у плані єдності країн-членів Європейського Союзу. Офіційний Брюссель трансформує свою безпекову та зовнішню політику, але робить це вкрай повільно, що веде до конфліктів в середині самої організації. Прикладом тут є саме Вишеградська четвірка.

Треба розуміти, що російська пропаганда активно працює в ЄС, а гібридні інструменти, які вона використовує провадять до системних криз в формуванні єдиної позиції. Загалом, передчасно говорити, що Угорщина та Словаччина є «троянськими конями» в ЄС, але їх залежність від російських енергоресурсів викликає занепокоєння. Проблема погіршується в контексті приходу до влади популістів у Чехії, що веде до подальшого послаблення ролі Вишеградської четвірки.

Задавалося, що минуле, яке мали країни Вишеградської групи із Росією, мало б спонукати до критичних кроків проти офіційного Кремля. Втім, енергетична та відповідно фінансова залежність від Росії спонукає Угорщину та Словаччину до більш жорсткої політики на брюсельському траку ніж на московському.

Війна в Україні не просто розділила Вишеградську четвірку – вона знищила ілюзію єдиної Центральної Європи, показавши, що спільне минуле не гарантує спільного майбутнього, коли на кону поряд із питаннями війни і миру стоять питання максимально комфортного економічного маневрування та збереження при владі чинних правлячих еліт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гурак І.Ф., Дерев'янко С.М., Бойчук О.І. Формування в Росії авторитарного, антизахідного режиму та реакція провідних міжнародних акторів. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2023. Вип. 41. С. 130–140. https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.22

2. Гурак І.Ф., Лещенко Л.В. Можливості Польщі щодо поглиблення європеїзації України в контексті російських загроз. *Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku. Refleksje nad przeszłością – myśli o przyszłości. Praca zbiorowa pod redakcją Jana Matkowskiego i Stanisława Stępnia*. Warszawa, 2020. С. 147–159.

3. Орбан заявив, що Україна не може перемогти Росію. *Європейська правда* : веб-сайт. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/25/7136658/ (дата звернення: 21.08.2025).

4. Проросійська партія перемогла на виборах у Словаччині. *Deutsche Welle* : веб-сайт. URL: https://www.dw.com/uk/prorosijska-partia-peremogla-na-viborah-u-slovaccini/a-66973610 (дата звернення: 12.08.2025).

5. A Visegrad cacophony over the conflict between Russia and Ukraine. *Ośrodek Studiów Wschodnich im. M. Karpia* : веб-сайт. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-09-10/a-visegrad-cacophony-over-conflict-between-russia-and-ukraine (date of access: 17.05.2025).

6. Analysing EU Foreign Policy on Russia before the 2022 Invasion of Ukraine. *E-International Relations* : веб-сайт. URL: https://www.e-ir.info/2023/06/28/analysing-eu-foreign-policy-on-russia-before-the-2022-invasion-of-ukraine/ (date of access: 17.05.2025).

7. Barely Disguised Disunity on Display at Uneasy V4 Summitю. *Balkan Insight* : веб-сайт. URL: https://balkaninsight.com/2024/03/01/democracy-digest-barely-disguised-disunity-on-display-at-uneasy-v4-summit/ (date of access: 03.05.2025).

8. Bugajski J. *Cold Peace: Russia's New Imperialism*. Westport, Conn. : Praeger, 2004. 320 p.

9. Czech President Zeman's Crimea Comments Draw Sharp Rebuke At Home. *Radio Free Europe* : веб-сайт. URL: https://www.rferl.org/a/czech-president-zeman-crimea-sanctions-russia-sobotka/28785176.html (date of access: 29.09.2025).

10. Czech Republic to deliver thousands of extra artillery shells to Ukraine. *The Guardian*. : веб-сайт. URL: https://www.theguardian.com/world/2024/mar/19/czech-republic-to-deliver-thousands-of-extra-artillery-shells-to-ukraine (date of access: 29.09.2025).

11. Dynamics of the Visegrad Group: Navigating political shifts, challenges and prospects for EU enlargement. *Institute for the Danube Region and Central Europe* : веб-сайт. URL: https://www.idm.at/en/dynamics-of-the-visegrad-group-navigating-political-shifts-challenges-and-prospects-for-eu-enlargement/ (date of access: 01.09.2025).

12. EU and Russia's Fraught Relationship – A Timeline. *Countercurrents* : веб-сайт. URL: https://countercurrents.org/2021/07/eu-and-russias-fraught-relationship-a-timeline/ (date of access: 01.09.2025).

13. European Russophobia and Europe's Rejection of Peace: A Two-Century Failure. *Center for International Relations and Sustainable Development* : веб-сайт. URL: https://www.cirsd.org/en/news/european-russophobia-and-europes-rejection-of-peace-a-two-century-failure (date of access: 09.09.2025).

14. From Pro-European Alliance to Eurosceptic Protest Group? The case of the Visegrad Group. *Swedish Institute for European Policy Studies* : веб-сайт. URL: https://sieps.se/media/zudfpikt/2018_7epa.pdf (date of access: 03.10.2025).

15. Groszkowski J. Prime Minister Fico's Russian card. *Ośrodek Studiów Wschodnich im. M. Karpia* : веб-сайт. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-07-01/prime-minister-ficos-russian-card (date of access: 03.10.2025).

16. Hungary: State Captured by Russia. *Heinrich Böll Foundation* : веб-сайт. URL: https://www.boell.de/en/2017/10/11/hungary-state-captured-russia (date of access: 04.10.2025).

17. Hungary: The End of Liberal Democracy. *Human Rights Watch* : веб-сайт. URL: https://www.hrw.org/news/2014/07/29/dispatches-end-liberal-democracy-hungary (date of access: 04.10.2025).

18. Joint statement on Ukraine. *Federal Foreign Office of Germany* : веб-сайт. URL: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/140331-gemeinsame-erklaerung-zur-ukraine-261272 (date of access: 04.10.2025).

19. Juzova T. The V4 and EU Enlargement. *German Marshall Fund of the United States* : веб-сайт. URL: https://www.gmfus.org/sites/default/files/2023-12/Juzova%20-%20V4%20and%20enlargement%20-%20report.pdf (date of access: 04.10.2025).

20. Kravchyk V. Gerasymchuk S. *Zeitenwende: Perspectives from Germany and Central Europe*. Kyiv : Representative Office of the Friedrich-Ebert-Stiftung in Ukraine, 2024. 18 p.

21. Orbán A. *Power, Energy, and the New Russian Imperialism*. Westport, Conn. : Praeger Security International, 2008. 264 p.

22. Orbán's anti-liberal manifesto *Ośrodek Studiów Wschodnich im. M. Karpia* : веб-сайт. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-08-06/orbans-anti-liberal-manifesto (date of access: 05.10.2025).

23. Rácz A. *Divided Stands the Visegrad? The V4 Have Been United Towards the Ukraine Crisis but Remain Split Concerning Russia*. Helsinki : The Finnish Institute of International Affairs, 2014. 8 p.

24. Russia's Nord Stream 2 Natural Gas Pipeline to Germany Halted. *Congressional Research Service* : веб-сайт. URL: https://www.congress.gov/crs-product/IF11138 (date of access: 21.01.2026).

25. Sherr J. *Hard Diplomacy and Soft Coercion: Russia's Influence Abroad*. London : Chatham House ; Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2013. 152 p.

26. The Visegrad Cooperation: Central Europe divided over Russia. *Cairn.info – Sciences humaines et sociales* : веб-сайт. URL: https://shs.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2014-4-page-61?lang=en (date of access: 07.07.2025).

27. The Visegrad Four: Disunity in Central Europe. *Foreign Policy Research Institute* : веб-сайт. URL: https://www.fpri.org/article/2024/02/the-visegrad-four-disunity-in-central-europe/ (date of access: 07.07.2025).

28. The Visegrad Group: from a strategic partnership to a tactical alliance? *Robert Schuman Foundation* : веб-сайт. URL: https://old.robert-schuman.eu//en/doc/questions-d-europe/qe-589-en.pdf (date of access: 07.07.2025).

29. Tuzhanskyi D. *Building Bridges: How to Develop Ukraine's Neighborhood Policy in Central and Eastern Europe*. [S. l.]: Think Visegrad Fellowship, 2020. 26 p.

30. V4 in challenging times of war: how to preserve assistance to Ukraine. *Globsec* : веб-сайт. URL: https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-02/V4%20in%20challenging%20times%20of%20war%20how%20to%20preserve%20assistance%20to%20Ukraine.pdf (date of access: 12.07.2025).

31. V4 meeting cancelled over Hungary's Ukraine policy. *Euractiv* : веб-сайт. URL: https://www.euractiv.com/short_news/v4-meeting-cancelled-over-hungarys-ukraine-policy/ (date of access: 12.07.2025).

32. Viktor Orbán sparks outrage with attack on 'race mixing' in Europe. *The Guardian* : веб-сайт. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/jul/24/viktor-orban-against-race-mixing-europe- (date of access: 03.07.2025).

33. Visegrad Four: From Troubled to Broken? *Foreign Policy Research Institute* : веб-сайт. URL: https://www.fpri.org/article/2024/04/visegrad-four-from-troubled-to-broken/ (date of access: 03.07.2025).

34. Zarembo K. *Visegrad Group Cooperation and Russia* // Russia and the Visegrad Group: More than a Foreign Policy Issue / ed. by T. Strážay. Bratislava : Slovak Foreign Policy Association, 2015. P. 45–54.

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 329:32.019.5:659.126
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.5

БРЕНД ЛІДЕРА ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНДИКАТОР ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ

LEADER BRAND AS A KEY INDICATOR OF POLITICAL PARTY IMAGE IN UKRAINE

Ільчик В.С.,
orcid.org/0009-0001-6248-4974
аспірант кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті досліджується роль брендингу лідера політичної партії у формуванні та сприйнятті її іміджу в умовах персоналізації сучасної політики. Показано, що трансформація логіки політичної конкуренції, зумовлена медіалізацією політичного процесу, розвитком цифрових комунікацій та зростанням ролі персоніфікованих образів у публічному просторі, призводить до посилення значення індивідуального політичного бренду. У цих умовах саме образ політичного лідера дедалі частіше виступає центральним носієм символічного, ціннісного та емоційного змісту політичної комунікації, тоді як партійна організація часто виконує функцію інституційного оформлення цього персоніфікованого бренду.

Проаналізовано теоретичні підходи до політичного брендингу та персоналізації політики, зокрема дослідження, що розглядають взаємозв'язок між брендом політичного лідера та брендом політичної партії. Показано, що сприйняття лідера виборцями значною мірою транслюється на загальну оцінку політичної сили, а асоціації, сформовані навколо особистості політичного актора, впливають на електоральну привабливість партії навіть за відсутності суттєвих змін у її програмних засадах. У цьому контексті бренд лідера політичної партії може розглядатися як важливий індикатор сприйняття партійного бренду та чинник електоральної мобілізації.

Особливу увагу приділено специфіці українського політичного простору, для якого характерна відносно слабка інституціоналізація партійної системи та значна залежність політичних партій від персонального образу їхніх лідерів. Проаналізовано приклади українських політичних сил, у яких партійний імідж значною мірою формувався навколо персонального бренду політичного лідера. Вказано, що в умовах сучасної політичної конкуренції в Україні бренд лідера може виконувати функцію ключового індикатора сприйняття політичної партії виборцями, виступаючи основною точкою електоральної ідентифікації та політичної комунікації.

Ключові слова: політичний бренд, бренд політичного лідера, брендинг, персоналізація політики, імідж політичної партії.

The article examines the role of political party leader branding in shaping and perceiving its image in the context of the personalization of modern politics. It shows that the transformation of the logic of political competition, caused by the medialization of the political process, the development of digital communications, and the growing role of personalized images in the public sphere, leads to an increase in the importance of individual political brands. In these conditions, it is the image of the political leader that increasingly becomes the central carrier of the symbolic, value-based, and emotional content of political communication, while the party organization often performs the function of institutionalizing this personalized brand.

Theoretical approaches to political branding and the personalization of politics are analyzed, in particular studies that examine the relationship between the brand of a political leader and the brand of a political party. It is shown that voters' perception of a leader is largely reflected in their overall assessment of a political force, and that associations formed around the personality of a political actor influence the electoral appeal of a party even in the absence of significant changes in its programmatic principles. In this context, the brand of a political party leader can be seen as an important indicator of the perception of the party brand and a factor in electoral mobilization.

Particular attention is paid to the specifics of the Ukrainian political space, which is characterized by relatively weak institutionalization of the party system and significant dependence of political parties on the personal image of their leaders. Examples of Ukrainian political forces are analyzed, in which the party image was largely formed around the personal brand of the political leader. It is noted that in the context of modern political competition in Ukraine, the leader's brand can serve as a key indicator of voters' perception of a political party, acting as the main point of electoral identification and political communication.

Key words: political brand, political leader brand, branding, personalization of politics, political party image.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. У сучасній політичній науці дедалі більше уваги приділяється ролі персоналізованих політичних брендів у формуванні електоральної поведінки та партійної конкуренції. Сучасні дослідження політичного бренду фіксують не лише розширення його змістового наповнення, а й трансформацію логіки політичної конкуренції, у межах якої ключовим носієм символічного, ціннісного та емоційного змісту дедалі частіше виступає не партійна організація, а конкретний політичний лідер. В умовах персоналізації політики саме бренд лідера політичної партії виконує функцію концентрації політичного змісту навколо індивідуалізованого образу, який сприймається електоратом як головний репрезентант політичної позиції, програми та відповідальності.

У цьому контексті політичний бренд варто розглядати не як абстрактну характеристику партії чи ідеології, а, насамперед, як лідероцентричну комунікативну конструкцію, що формується навколо особистості політичного актора. Бренд політичного лідера акумулює базові цінності, ідеологічні орієнтири, емоційні очікування та символічні маркери, тоді як партія дедалі частіше виконує роль організаційної оболонки або інституційного підсилювача персонального бренду свого очільника.

Особливого значення бренд політичного лідера набуває в умовах сучасної України, де поєднання слабкої інституціоналізації політичних партій, домінування медійної логіки політичного процесу та високого рівня емоційної мобілізації електорату зумовлює переважання персоналізованих моделей політичної репрезентації. За таких обставин саме бренд лідера політичної партії може виступати ключовим індикатором іміджу політичної сили, визначаючи рівень електоральної підтримки, довіри та політичної лояльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам бренду в політиці та ролі лідера у формуванні іміджу політичних партій присвячені праці як зарубіжних, так і українських дослідників, зокрема Г. Сміта та Ф. Френча, К. Піча та Б. Ньюмана, А. Шавіт, К. Нідхема, Д. Гарсії, Ф. Гузмана, А. Пасвана та Е. Стінбурга, М. Лісовської, Ю. Сліпецької, О. Шинкаренка, О. Курбана та ін.

Метою статті є обґрунтування ролі бренду лідера політичної партії як ключового індикатора її іміджу, а також аналіз проявів цієї тенденції в сучасному українському політичному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій літературі політичний бренд дедалі частіше осмислюється як триєдиний конструкт, що охоплює такі три основні компоненти як партія, лідер і політика. Водночас сфера політичного маркетингу динамічно розширюється, виходячи за межі традиційного фокусу на цих складових, охоплюючи нові аспекти та типології політичних брендів. Зокрема, К. Піч та Б. Ньюман наголошують, що сучасні наукові пошуки зосереджуються на дослідженні брендів лідерів партій, парламентарів, кандидатів і законодавців [1, p. 4].

Трансформація сучасних партійних систем супроводжується зниженням ролі ідеологічних програм і зростанням значення персоніфікованих образів у політичній конкуренції. У цих умовах політичні партії дедалі частіше сприймаються виборцями не як носії певної ідеології, а як символічні структури, уособлені в образах конкретних політичних лідерів, що особливо притаманно країнам з нестабільною або слабко інституціоналізованою партійними системами, зокрема Україні.

Водночас й в сучасних демократичних політичних системах спостерігається зростання ролі політичних лідерів у процесах політичної комунікації та електоральній конкуренції. Медіалізація політики, а також організаційні трансформації політичних партій сприяють зміцненню фокусу публічної уваги на постаті лідера, унаслідок чого виборці дедалі частіше інтерпретують політичні процеси крізь призму його персональних характеристик і публічного образу. Така тенденція концептуалізується в науковій літературі як персоналізація політики. Д. Гарсія відзначає, що вона пов'язана зі зміною очікувань виборців щодо особистого профілю лідерів, а також зі зростанням впливу їхнього образу на електоральний вибір. Науковець відзначає тенденцію до заміщення партійної символіки зображеннями лідерів під час виборчих кампаній, а також зростання медійної практики акцентувати увагу передусім на кандидатах, а не на політичних партіях, які вони представляють [2]. Така зміна комунікативних акцентів може свідчити не лише про зростання значущості лідерського чинника, а й про структурну перебудову моделі політичної конкуренції – від програмно-партійної до персоналізовано-брендової. Відповідно, основною точкою ідентифікації для виборця стає лідер партії з його особистісними характеристиками, тоді як партійна належність відіграє другорядну роль.

Лідер політичної партії виступає ключовим елементом її іміджу та бренду, виконуючи функцію публічного обличчя й символу політичної партії. Ефективний партійний лідер має бути інтегрованим у цілісну систему партійного бренду, перебуваючи в узгодженні з іншими елементами партійного бренду, зокрема з його програмними, ціннісними та візуально-комунікаційними складовими [3, с. 190]. У межах цієї структури саме особистісний компонент нерідко стає визначальним чинником сприйняття політичної сили, оскільки особисті, професійні, комунікативні та аналітичні якості лідера ретранслюються на оцінку партії загалом. При цьому відносини у моделі «лідер-політична партія» мають двосторонній взаємообумовлений характер. З одного боку, політична пар-

тія сприяє політичному посиленню свого лідера, формуючи умови для його публічного позиціювання. З іншого боку, сильний і впізнаваний лідер формує уявлення про стабільність, впізнаваність і політичну привабливість партії, виступаючи ключовим носієм її іміджу [4, с. 183].

Дослідження у сфері політичного маркетингу та брендингу демонструють тісний взаємозв'язок між сприйняттям політичного лідера та брендом політичної партії. Зокрема, Г. Сміт і А. Френч підкреслюють, що політичні лідери та партії можуть розглядатися як взаємопов'язані бренди, а асоціації, сформовані навколо образу лідера, впливають на загальне сприйняття політичної сили виборцями [p. 4-5]. Крім того, автори показують, що впродовж виборчої кампанії може змінюватись суспільне сприйняття політичного лідера, що, своєю чергою, позначається на оцінці його політичного бренду та електоральній привабливості [5, p. 16-18].

У дослідженнях політичної комунікації наголошується, що формування образу політичних акторів значною мірою відбувається через систему політичного брендингу, яка включає візуальні та вербальні елементи, символіку, слоган, а також активну взаємодію із засобами масової інформації та соціальними мережами [6, с. 64-65].

Лідери політичних партій дедалі частіше опиняються в центрі політичної комунікації внаслідок взаємодії двох процесів – медіалізації політики та організаційних трансформацій політичних партій. Масмедіа та цифрові платформи сприяють концентрації уваги громадськості на персональних характеристиках політичних акторів, тоді як політичні партії дедалі частіше використовують персональний бренд лідера як головний інструмент електоральної мобілізації [2].

Таким чином, бренд лідера політичної партії може розглядатися як ключовий індикатор партійного іміджу загалом. Для політичних сил, позбавлених сталої ідеологічної основи, персональний бренд лідера виконує не лише репрезентативну функцію, а фактично визначає саму присутність партії у публічному просторі. У цьому контексті бренд лідера охоплює не лише політичні позиції, а й стиль комунікації, біографію, моральні якості, медіаобраз і навіть емоційні реакції, які, для партій без усталеної ідеології, стають ключовими чинниками формування партійного іміджу.

З огляду на те, що сучасні виборці дедалі більше зосереджуються на кандидатах, ніж на партіях, Ф. Гусман, А. Пасван та Е. Стінбург зазначають, що кандидати фактично перетворилися на більш потужні бренди порівняно з політичними партіями. У зв'язку з цим дослідження політичного бренду має ґрунтуватися на його концептуалізації, відповідно до якої кандидата доцільно розглядати як персональний бренд, тоді як політичну партію – як корпоративний бренд [7, p. 20]. У цьому контексті О. Курбан зазначає, що політичний бренд може включати два ключові виміри: бренд-особистість, що репрезентує образ політичного лідера, та бренд-організацію, яка уособлює політичну партію або будь-яку іншу політичну структуру [8, с. 57]. За такого підходу взаємодія між персональним брендом лідера та організаційним брендом партії формує цілісне сприйняття політичної сили у свідомості виборців, що дозволяє точніше пояснити механізми сучасної політичної комунікації, у межах якої саме персональний бренд лідера політичної партії нерідко стає основною точкою електоральної ідентифікації.

В українському політичному просторі простежується структурна залежність політичних партій від особистісного образу їхніх лідерів, що зумовлює персоніфікований характер політичної конкуренції. Така тенденція значною мірою пов'язана зі слабкою інституціоналізацією партійної системи, нестійкістю ідеологічних ідентифікацій та домінуванням медійної логіки політичної комунікації. Як стверджує О. Шинкаренко, особливо вагомою роль політичного лідера в структурі іміджу політичної партії постає, на відміну від розвинутих демократичних країн, в межах моделі «партія-лідер», де імідж лідера значною мірою транслюється та відтворюється в іміджі політичної партії [3, с. 190]. За таких умов персональний бренд лідера не лише домінує над іншими елементами партійного бренду, а й здатен визначати сприйняття та електоральну привабливість політичної сили загалом.

Емпіричне підтвердження визначальної ролі бренду лідера у формуванні іміджу політичної партії простежується на прикладі сучасних українських політичних сил, для яких персоніфікований характер політичної конкуренції став однією з визначальних характеристик.

В Україні сьогодні значна частина політичних партій має персоніфікований характер. Це зумовлено як слабкою інституціоналізацією партійної системи, так і домінуванням медійної логіки політичної комунікації. Унаслідок цього сучасні тенденції виборчих процесів в Україні сприяють активному використанню не лише особистого політичного бренду кандидата на політичну посаду, а й формуванню стійких партійних брендів.

Соціальна роль політичної сили складається з кількох важливих компонентів, що формують структуру її політичного бренду, зокрема: візуальні атрибути політичної партії, особистість її лідера, ідеологічні орієнтири, комунікація та безпосередня політична діяльність [9, p. 21]. У цій структурі саме образ лідера дедалі частіше виступає інтегруючим елементом, який поєднує інші складові партійного бренду та забезпечує його впізнаваність у публічному просторі.

Показовим прикладом такої логіки є політична партія «Батьківщина». Однією з ключових технологій її політичного брендингу стало акцентування уваги на бренді її лідерки як кандидатки на посаду прем'єр-міністра. Під час дострокових парламентських виборів 2019 року бренд партії комунікувався через слоган «Ми повинні діяти!», який апелював до образу рішучого та досвідченого лідера, здатного взяти на себе відповідальність за керівництво урядом. У результаті електоральна ідентифікація партії значною мірою здійснювалась через персональний політичний бренд її лідерки.

Інший приклад демонструє зворотній процес – вплив негативних характеристик бренду лідера на партійну ідентичність. Ребрендинг «Блоку Петра Порошенка «Солідарність» фактично був спрямований на зменшення прямої асоціації партії з її лідером, який мав високий антирейтинг у суспільстві. У результаті політична сила отримала нову назву – «Європейська солідарність». Такий крок свідчив про спробу змістити акценти з персонального бренду на ідеологічно-ціннісний маркер – проєвропейський курс, покликаний об'єднати виборців відповідного політичного табору.

Ще одним прикладом персоніфікованого політичного брендингу стала партія «Голос». На початковому етапі розвитку політичного проєкту ключовим ресурсом його електоральної впізнаваності виступав персональний бренд С. Вакарчука. Публічний образ та його участь у подіях двох українських Майданів (у 2004 та 2013-2014 роках), а також репутація морального авторитета стали основою формування початкового іміджу партії [9, p. 23-24]. У цьому випадку партійний бренд формувався переважно через символічний капітал її лідера.

Сучасні соціологічні дослідження також підтверджують тенденцію до подальшої персоналізації партійної системи України. Зокрема, результати опитування громадської думки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у листопаді – грудні 2025 року, свідчать, що електоральні симпатії значною мірою концентруються навколо персональних політичних брендів окремих акторів, зокрема В. Зеленського, В. Залужного, К. Буданова, С. Притули та інших [10]. У публічних експертних дискусіях навіть прогнозується поява нових політичних проєктів, безпосередньо пов'язаних з персональними брендами цих політичних акторів, що може ще більше посилити тенденцію до формування фактично іменних політичних партій. Це дозволяє говорити про формування в Україні специфічної моделі партійної конкуренції, яку можна охарактеризувати як модель персоналізованих або іменних політичних партій.

Висновки. Результати проведеного аналізу дають підстави розглядати бренд лідера політичної партії як ключовий індикатор її іміджу. У цьому контексті рівень довіри до лідера та характер його публічного образу можуть розглядатися як індикатори сприйняття політичної партії загалом, оскільки його оцінка значною мірою транслюється на оцінку політичної сили, яку він представляє.

У контексті української політичної системи, що характеризується слабкою ідеологічною структурованістю партій та високим рівнем медіалізації політики, персональний бренд лідера часто виступає основним механізмом електоральної ідентифікації політичної сили. Наведені приклади демонструють, що в українському політичному просторі бренд лідера політичної партії нерідко виступає не лише складовою партійного іміджу, а й його ключовим структуроутворюючим елементом, який здатний як посилювати електоральну привабливість політичної сили, так і зумовлювати необхідність трансформації її бренду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pich C. & Newman B. Evolution of Political Branding: Typologies, Diverse Settings and Future Research. *Journal of Political Marketing*. 2020. Issue1-2. Volume 19. P. 3-14. URL: https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/38033/1/1206480_Pich.pdf?utm_source=chatgpt.com.

2. Garzia D. The personalization of politics in Western democracies: Causes and consequences on leader-follower relationships. *The Leadership Quarterly*. Issue 4. Volume 22. P. 697-709. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1048984311000646#preview-section-abstract.

3. Шинкаренко О. Бренд політичної партії в електоральному маркетингу. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 63. С. 188-194. URL: http://www.soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2014/63/24.pdf.

4. Шурко О. Імідж політичних партій. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 3. С. 182-187. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Conf.-3.pdf.

5. Smith G. & French A. Measuring the changes to leader brand associations during the 2010 election campaign. *Journal of Marketing Management*. 2011. URL: https://repository.lboro.ac.uk/articles/journal_contribution/Measuring_the_changes_to_leader_brand_associations_during_the_2010_election_campaign/9500867/1/files/17127599.pdf.

6. Маркітантов В., Ільчик В. Категоріальні властивості брендингу в політичній науці. *ACTA SECURITATAE VOLYNIENSES*. 2025. №5. С. 61-67. URL: https://journals.vnu.volyn.ua/index.php/asv/article/view/2556/2407.

7. Guzman F., Paswan A., Steenburg E. Self-Referencing and Political Candidate Brands: A Congruency Perspective. Journal of Political Marketing. 2015. Volume 14. URL: https://scholarworks.montana.edu/server/api/core/bitstreams/712c8b49-6e69-423c-a0aa-f7a4e3656260/content.

8. Курбан О. Бренд у системі сучасних соціальних комунікацій. *Інформаційне суспільство*. 2014. Вип. 19. С. 56-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2014_19_14.

9. Slipetska J. Technology of political branding during the parliamentary election campaign 2019 in Ukraine: an analysis of successful cases. *GRANI*. 2021. № 24 (1). P. 18-26. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1590/1569.

10. Русиченко Р. Партії Залужного, Порошенка та Білецького лідирують в опитуваннях. Блок Зеленського – лише четвертий. Інфографіка. Цензор.нет. 15.12.2025. URL: https://censor.net/ua/news/3590551/za-yaku-partiyu-gotovi-progolosuvaty-ukrayintsi-ta-hto-v-liderah.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 329.058:327(4-191.2) «2022/2026»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.6

ВПЛИВ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЗИЦІЇ ЩОДО ВІЙНИ В УКРАЇНІ

THE IMPACT OF PARTY SYSTEMS OF THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES ON THE FORMATION OF STATE POSITIONS REGARDING THE WAR IN UKRAINE

Лешанич М.М.,
orcid.org/0000-0002-0704-6154
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

Чучвара Т.Я.,
orcid.org/0009-0008-4725-5728
аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті досліджено вплив трансформації партійних систем країн Вишеградської групи (Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини) на формування їхніх державних позицій щодо підтримки України в умовах повномасштабної російсько-української війни 2022-2026 років. На основі аналізу електоральних циклів, ідеологічних платформ партій, коаліційної динаміки та суспільних настроїв показано, що початковий «ефект згуртування навколо прапора» виявився нестійким перед силою внутрішньополітичної конкуренції та популістської мобілізації. Теоретично стаття спирається на концепцію «власності на проблему» Б. Мартіля, теорію партійних систем і зовнішньополітичних змін А. Хриссогелоса, ідеологічний аналіз зовнішньополітичних позицій С. Отьєса та В. Вагнера, а також поняття «онтологічної безпеки». Методологічно дослідження побудоване на порівняльному аналізі чотирьох національних кейсів із використанням даних електоральної статистики, соціологічних опитувань та аналітичних матеріалів профільних дослідницьких центрів. Емпіричний аналіз демонструє принципово різні траєкторії зовнішньополітичних змін: стабільний біпартійний консенсус у Польщі, що базується на «онтологічній безпеці» та історичному сприйнятті Росії як екзистенційної загрози, з ознаками ерозії під тиском електоральних циклів та суспільної втоми; радикальну персоналізацію зовнішньої політики в Угорщині, де «заморожена» партійна система з домінуванням Fidesz унеможливлює зовнішньополітичний перегляд зсередини; зовнішньополітичний розворот Словаччини після повернення Smer Роберта Фіцо до влади у 2023 році, що підтверджує механізм «власності на проблему»; та зміну курсу Чехії після перемоги ANO 2011 на виборах 2025 року, стриману інституційними запобіжниками у вигляді президентської влади та Сенату. У висновках обґрунтовується теза про фактичний розпад V4 як єдиного політичного суб'єкта та формування «осі Орбан-Фіцо» як системного блокувального механізму в ЄС. Результати дослідження мають практичне значення для прогнозування стійкості підтримки України з боку центральноєвропейських союзників.

Ключові слова: Вишеградська група, партійні системи, зовнішня політика, Україна, популізм, власність на проблему, онтологічна безпека, електоральні цикли, ЄС, НАТО.

The article examines the impact of party system transformations in the Visegrad Group countries (Poland, Czechia, Slovakia, and Hungary) on the formation of their state positions regarding support for Ukraine during the full-scale Russian-Ukrainian war of 2022-2026. Based on the analysis of electoral cycles, party ideological platforms, coalition dynamics, and public attitudes, it was demonstrated that the initial «rally around the flag» effect proved unsustainable against the forces of domestic political competition and populist mobilization. Theoretically, the article draws on B. Martill's concept of «issue ownership», A. Chryssogelos's theory of party systems and foreign policy change, S. Otjes and W. Wagner's ideological analysis of foreign policy positions, and the concept of «ontological security». Methodologically, the study is built on a comparative analysis of four national cases using electoral statistics, public opinion data, and analytical materials from specialized research centers. The empirical analysis reveals fundamentally different trajectories of foreign policy change: a stable bipartisan consensus in Poland grounded in «ontological security» and the historical perception of Russia as an existential threat, with signs of erosion under the pressure of electoral cycles and societal fatigue; radical personalization of foreign policy in Hungary, where a «frozen» party system dominated by Fidesz precludes foreign policy revision from within; Slovakia's foreign policy reversal following the return of Robert Fico's Smer to power in 2023, confirming the «issue ownership» mechanism; and a shift in Czechia's course after ANO 2011's victory in the 2025 elections, constrained by institutional safeguards in the form of presidential authority and the Senate. The conclusions substantiate the thesis of the de facto disintegration of V4 as a unified political actor and the formation of the «Orban-Fico axis» as a systemic

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

blocking mechanism within the EU. The findings hold practical significance for forecasting the sustainability of support for Ukraine from Central European allies.

Key words: Visegrad Group, party systems, foreign policy, Ukraine, populism, issue ownership, ontological security, electoral cycles, EU, NATO.

Постановка проблеми. Вишеградська група (V4), створена у 1991 році задля «повернення до Європи», протягом десятиліть вважалася еталоном посткомуністичної трансформації. Після вступу до ЄС у 2004 році вона еволюціонувала у платформу лобіювання спільних інтересів, водночас набувши репутації осередку опозиції до ліберального консенсусу Брюсселя, особливо після міграційної кризи 2015-2016 років [4; 10].

Однак єдність V4 ґрунтувалася на моделі «негативної інтеграції» – спільному опорі тиску Брюсселя, а не на колективній стратегії протидії зовнішнім військовим загрозам. Такі коаліції стійкі у правових суперечках, але руйнуються, коли зовнішні шоки вимагають конвергентного сприйняття загроз та реальних оборонних спроможностей [11].

Повномасштабна агресія Росії 24 лютого 2022 року стала для цієї конструкції «зовнішнім політичним шоком» у значенні Хриссогелоса [19] – раптовою зміною міжнародного середовища, що тисне на внутрішньополітичних акторів щодо перегляду усталених позицій. На відміну від анексії Криму 2014 року, повномасштабне вторгнення вимагало негайних рішень: розміщення мільйонів біженців, постачання зброї, диверсифікації енергоносіїв, збільшення оборонних витрат.

У перші тижні спостерігався класичний «ефект згуртування навколо прапора»: навіть Угорщина приєдналася до санкційних пакетів ЄС. Проте вже з другої половини 2022 року довгострокові ідеологічні установки партій та електоральна конкуренція виявилися сильнішими за тимчасове «згуртування». Зростання цін на енергоносії, інфляція понад 15% та побутова «втома від війни» створили ґрунт для популістських наративів. Опозиційні партії отримали можливість критикувати «ціну солідарності» без відповідальності за прийняті рішення – механізм, який Мартіль називає зворотним боком «власності на проблему» [13] і який став рушієм розворотів у Словаччині та Чехії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зовнішньополітичної поведінки країн Вишеградської групи в умовах російсько-української війни привернула значну увагу дослідників. Безпекову співпрацю у V4, зокрема нові виклики та гібридні загрози, досліджують В. Марчук та Н. Голуб'як [4]. Комплексний аналіз позицій країн Вишеградської групи щодо війни в Україні у початковий період подає А. Чиж [8] та Я. Гуеннон [11], тоді як І. Андрощук розглядає роль держав V4 у політико-дипломатичній та військовій підтримці України [1]. Системний огляд дезінтеграційних процесів усередині «четвірки» здійснює Р. Бек, характеризуючи стан V4 як «дезуніцію в Центральній Європі» [18].

Теоретичну базу дослідження партійних систем як чинника зовнішньополітичних змін закладає А. Хриссогелос, який обґрунтовує тезу про те, що міжнародний тиск трансформується у зміну курсу лише через посередництво внутрішньопартійних процесів [19]. С. Отьєс та В. Вагнер аналізують зв'язок між партійними ідеологіями та європейською зовнішньою політикою, виділяючи лінію поділу «яструби – голуби» [14]. Б. Мартіль вводить концепцію «власності на проблему» стосовно політизації війни в Україні, доводячи, що позиція партії щодо конфлікту значною мірою залежить від того, чи перебувала вона при владі на момент вторгнення [13]. В. Гагатек, Д. Платек та П. Плуцєннічак досліджують позиції партій V4 щодо диференційованої інтеграції в ЄС, що дозволяє зрозуміти ідеологічне підґрунтя євроскептицизму в регіоні [10].

На рівні окремих країн польський кейс детально розглядають Р. Шинковський та П. Гіль, які застосовують концепцію «онтологічної безпеки» для пояснення стійкості проукраїнського консенсусу у Варшаві [17], а М. Прохвіч-Язовська аналізує внутрішні суперечності польської політики, характеризуючи її як «війну на два фронти» [15]. Угорський кейс досліджують Л. П. Сабо та Б. Горват через призму дискурс-аналізу виступів Віктора Орбана, фіксуючи механізми маркування та геополітичного позиціонування [16]. Чеський партійний ландшафт аналізують П. Каніок та В. Глоушек, зосереджуючись на спадкоємності зовнішньополітичних позицій [12], а аналітична записка НІСД подає оперативну оцінку парламентських виборів 2025 року та їхнього значення для політичного курсу [3]. Геополітичний контекст у рамках НАТО висвітлює А. Котті [7].

Вагомий внесок у вивчення партійних систем Вишеградської групи зробили вітчизняні дослідники Ю. Остапець та А. Ключкович, які здійснили порівняльний аналіз еволюції партійних систем країн V4 у контексті досвіду, релевантного для України [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявна література переважно зосереджена або на окремих країнах, або на початковому етапі війни (2022-2023). Бракує порівняльних досліджень, які б системно простежили зв'язок між електоральними циклами 2023-2025 років та конкретними зовнішньополітичними рішеннями щодо України в усіх чотирьох

країнах V4. Саме цю прогалину покликана заповнити дана стаття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – системно проаналізувати, яким чином трансформація партійних ландшафтів країн V4 у 2022-2026 роках вплинула на формування їхніх державних позицій щодо підтримки України. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

1) визначити теоретичну рамку аналізу на перетині порівняльної політології та теорії зовнішньої політики; 2) дослідити механізми впливу партійної конкуренції, ідеологічних платформ та електоральних циклів на зовнішньополітичні рішення щодо України у кожній із чотирьох країн; 3) зіставити траєкторії зовнішньополітичних змін та виявити закономірності, що пояснюють розбіжність позицій; 4) проаналізувати наслідки внутрішньопартійних трансформацій для майбутнього V4 як регіонального формату.

Методологічні засади дослідження. Дослідження побудоване на методі порівняльного аналізу чотирьох національних кейсів (Польща, Угорщина, Словаччина, Чехія) у хронологічних рамках 2022-2026 років. Вибір кейсів зумовлений належністю цих країн до єдиного регіонального формату V4, подібністю стартових умов (посткомуністична трансформація, членство в ЄС та НАТО, географічна близькість до зони конфлікту) та водночас принципово різними траєкторіями зовнішньополітичних рішень щодо України, що створює аналітично продуктивну варіацію залежної змінної. Підтримка України визначається через три виміри: військова допомога (обсяги поставок озброєнь, участь у міжнародних ініціативах), позиція на рівні ЄС (голосування щодо санкцій, фінансових пакетів, висновків Євроради) та публічна риторика ключових політичних акторів. Основною незалежною змінною виступає конфігурація партійної системи: який тип партії перебуває при владі, яка динаміка електоральної конкуренції та яка ідеологічна позиція правлячої коаліції щодо Росії та ліберального міжнародного порядку.

Базу для дослідження становлять наукові публікації з порівняльної політології та теорії зовнішньої політики, аналітичні записки профільних дослідницьких центрів, дані соціологічних опитувань, матеріали електоральної статистики та повідомлення якісних медіа. Теоретичний апарат дослідження спирається на кілька взаємопов'язаних концептуальних підходів.

Зовнішня політика в ліберальних демократіях формується під впливом внутрішньополітичної боротьби, де політичні партії виступають головними акторами. Згідно з теорією Хриссогелоса [19], міжнародний тиск трансформується у зміну курсу лише тоді, коли партійна система зазнає власної трансформації. Це означає, що навіть потужний «зовнішній шок» на кшталт повномасштабної війни не призводить автоматично до перегляду зовнішньої політики: зміна відбувається лише тоді, коли вона знаходить провідника у вигляді партії чи коаліції, здатної інституціоналізувати новий курс. У протилежному випадку, коли партійна система залишається стабільною або коли домінантна партія зацікавлена у збереженні статус-кво, зовнішній тиск «амортизується» внутрішньополітичними механізмами. Саме це ми спостерігаємо в Угорщині, де Fidesz монополізувала політичний простір і унеможливила будь-який зовнішньополітичний поворот.

У контексті V4 ключову аналітичну роль відіграє чинник «власності на проблему» [13], розроблений Мартілем стосовно політизації російсько-української війни. Суть механізму полягає в тому, що партія, яка перебувала при владі у момент початку конфлікту, стає «автором» відповідної політики, у даному випадку проукраїнського курсу. Це створює для неї одночасно ресурс і пастку: з одного боку, вона може претендувати на кредит довіри за рішучу реакцію; з іншого – їй складно дистанціюватися від цього курсу навіть тоді, коли суспільні настрої змінюються. Натомість опозиційні партії отримують «вільний простір» для критики витрат на війну, не несучи відповідальності за прийняті рішення. Цей асиметричний механізм пояснює, чому зміна влади у Словаччині (2023) та Чехії (2025) призвела до суттєвого перегляду проукраїнського курсу: нові уряди, сформовані колишніми опозиційними партіями, мали і мотивацію, і простір для «розворотів».

Третій теоретичний вимір – ідеологічний. Позиції партій щодо зовнішньої політики структуруються вздовж двох осей: лінії «яструби-голуби» та лінії «інтеграціоністи-сувереністи» [14]. Праві партії мейнстріму (такі як PiS у Польщі чи ODS у Чехії) зазвичай є більш «яструбиними» щодо Росії та підтримують активну оборонну політику у рамках НАТО. Ліві та лівоцентристські партії (як Smer у Словаччині) тяжіють до дипломатичних рішень і «стратегічної стриманості». Радикальноправі популісти (як «Конфедерація» в Польщі чи «Наша Словаччина») займають парадоксальну позицію: будучи формально «правими», вони часто схиляються до проросійських наративів через антиамериканізм, євроскептицизм та конспірологічне сприйняття НАТО. Це підтверджує тезу про те, що класична ліво-права шкала недостатньо пояснює зовнішньополітичні позиції; необхідно враховувати додатковий вимір – ставлення до ліберального міжнародного порядку [7; 10].

Нарешті, для пояснення стійкості польського консенсусу ми залучаємо концепцію «онтологічної безпеки» [17]. На відміну від фізичної безпеки, яка стосується захисту від матеріальних загроз,

онтологічна безпека означає збереження стабільного уявлення держави про власну ідентичність. Для Польщі, чия державна ідентичність історично будувалася на протиставленні російському імперіалізму, незалежна Україна є не просто геополітичним буфером, а екзистенційною умовою самовідтворення – елементом, без якого польська наративна ідентичність «форпосту Заходу» втрачає сенс. Саме це пояснює, чому підтримка України в Польщі зберігає біпартійний характер навіть в умовах гострої внутрішньої поляризації [6].

Поєднання цих чотирьох теоретичних інструментів (моделі партійних систем Хриссогелоса, концепції «власності на проблему» Мартіля, ідеологічного аналізу Отьєса і Вагнера та онтологічної безпеки) дозволяє системно пояснити, чому чотири країни з подібними стартовими умовами (посткомуністична трансформація, членство в ЄС і НАТО, географічна близькість до зони конфлікту) демонструють принципово різні траєкторії зовнішньої політики щодо України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі окресленої теоретичної рамки доцільно проаналізувати всі чотири країни V4, що за подібних стартових умов обрали принципово різні зовнішньополітичні траєкторії щодо України.

Польща: Онтологічна безпека та виклики електоральних циклів. Польща демонструє найстабільніший міжпартійний консенсус щодо підтримки України серед країн V4, що базується на «онтологічній безпеці» [17]: досвід поділів Речі Посполитої, радянської окупації та боротьби «Солідарності» сформував сприйняття Росії як перманентної загрози, а підтримки України – як питання самовизначення, а не прагматичного вибору.

Спадкоємність курсу через зміну влади є унікальною для V4. Уряд PiS реагував рішуче: Польща стала головним логістичним хабом (80% західної військової допомоги), витративши у 2022–2024 роках ~40 млрд євро, включаючи прийом біженців та військові поставки [15].

Коаліція Дональда Туска (з кінця 2023 р.) не перервала курсу, але змінила стилістику: замість євроскептичної риторики PiS Туск вбудував підтримку України у проєвропейську стратегію. Розблокування Національного плану відновлення (~60 млрд євро) дозволило фінансувати модернізацію армії без ущербу для соціальних видатків [15].

Проте Польща «веде війну на два фронти» [15]: зовнішню – за Україну та внутрішню – за суспільну підтримку курсу. Президентські вибори червня 2025 року загострили цю динаміку: перемога Кароля Навроцького (PiS) за наявності уряду Туска посилила риторику «Польща насамперед» – акцент на участі польських компаній у відновленні України та гарантіях для фермерів.

Суспільні настрої зазнали корекції: підтримка довгострокового перебування українців впала з 67% (2022) до 45% (2025). Чинниками ерозії стали зернова криза 2023 року, конкуренція за соціальні послуги та загальна «втома від війни». «Конфедерація» зробила антиукраїнську риторику головним електоральним інструментом, а PiS та коаліція Туска перейняли частину цих тез у пом'якшеній формі – зернове ембарго та контроль соціальних виплат стали інструментами «відбирання кисню» у радикалів [13].

Таким чином, польський кейс демонструє, що навіть найміцніший зовнішньополітичний консенсус не є імунним до ерозії під тиском електоральних циклів та популістської конкуренції. Однак глибина «онтологічної» вкоріненості проукраїнського курсу залишається достатньою, щоб утримати стратегічну лінію, навіть якщо тактична риторика зміщується у бік «Польща насамперед».

Угорщина: Радикальна персоналізація та енергетичний шантаж. Угорщина є діаметральною протилежністю Польщі. Зовнішня політика фактично є функцією одноосібних рішень Орбана, який використовує війну для внутрішньої консолідації. У термінах Хриссогелоса [19] – це «заморожена» партійна система: домінування Fidesz із конституційною більшістю унеможливлює появу провідника зовнішньополітичних змін.

Дискурсивна стратегія Орбана будується на опозиції «ми – вони»: «вони» – ЄС та «брюссельські бюрократи», що «розпалюють війну»; «ми» – нація, що захищає мир. Ця риторика мобілізує електорат і водночас легітимізує блокування загальноєвропейських рішень як «захист національних інтересів» [16].

Проросійська позиція не є реакцією на війну – це продовження курсу «східного відкриття» 2010-х: АЕС «Пакш» з «Росатомом», довгострокові газові угоди, підтримка російських ініціатив. Енергетична залежність (90% газу, 65% нафти з РФ) – свідомий вибір: дешеві російські енергоносії забезпечують низькі комунальні тарифи – головний соціальний контракт Fidesz з виборцями [18].

Протягом 2022–2025 років Будапешт систематично блокував рішення ЄС – від санкційних пакетів до фінансової допомоги Україні, – використовуючи кожне вето як важіль для поступок в інших сферах [2; 8; 16, с. 80–81; 18]. У 2026 році стратегія досягла піку: Орбан заблокував кредит ЄС Україні (90 млрд євро), вимагаючи відновлення транзиту нафти «Дружбою». Цей демарш закріпив за Будапештом репутацію «Троянського коня» Кремля, але мав обмежену внутрішньополітичну ціну – рейтинг Fidesz залишився стабільним [2].

Водночас у 2024–2025 роках з'явився виклик: партія TISZA Петера Мадяра, колишнього інсайдера Fidesz, побудована на антикорупційній та

помірно проєвропейській платформі. Напередодні парламентських виборів у квітні 2026 року TISZA випереджає Fidesz у соціологічних опитуваннях, що вказує на можливість «розморозки» партійної системи.

Словаччина: Від авангарду підтримки до «нового прагматизму» Фіцо. Словаччина – найпереконливіша ілюстрація теорії «власності на проблему» [13]. На відміну від Польщі (зміна влади без зміни курсу) та Угорщини (відсутність зміни влади), тут партія з опозиції мала і мотивацію, і простір для радикального перегляду зовнішньої політики.

У 2022–2023 роках уряд Гегера позиціонував Словаччину серед лідерів підтримки: першою серед країн НАТО передав С-300, одним із перших – МіГ-29. Рішучість пояснювалася переконаннями прем'єра, тиском президентки Чапутової та прагненням дистанціюватися від проросійської репутації попередніх урядів Фіцо [1; 8].

Проте ця рішучість створила електоральну вразливість. Smer з опозиції політизував кожен акт допомоги, фреймуючи його як «розбазарювання ресурсів». Дострокові вибори вересня 2023 року на тлі інфляції та «втоми від війни» принесли перемогу Smer (23%) та коаліцію з SNS і Hlas, підтвердивши тезу Мартіля: опозиційна партія, що не «володіє» проблемою підтримки України, має найбільше простору для її перегляду [13].

Фіцо негайно припинив державну військову допомогу, але його подальша політика нагадує політику подвійної гри: антиукраїнська риторика для внутрішнього вжитку (до 35% виборців Smer мають проросійську орієнтацію) поєднується з прагматизмом на рівні ЄС [9].

На європейському рівні комерційні поставки боєприпасів продовжуються, Братислава залишається другим постачальником електроенергії в Україну. Подвійність відображає розрахунок: повний розрив загрожує ізоляцією в ЄС, тоді як антиукраїнська риторика забезпечує внутрішню підтримку [9].

У березні 2026 року баланс різко змістився: Фіцо приєднався до демаршу Орбана, заблокувавши висновки Євроради через зупинку транзиту «Дружбою». Уперше Братислава відкрито солідаризувалася з Будапештом, сформувавши «вісь Орбан – Фіцо» – системний блокувальник усередині ЄС, що підтверджує прогноз Бека про «ядро дезуніції» у V4 [2; 18].

Чехія: Тріумф економічного популізму у 2025 році. Чехія за прем'єра Фіали була «яструбом» V4: підтримка всіх санкційних пакетів та власна ініціатива 2024 року – закупівля боєприпасів для України з третіх країн. Каніок та Глоушек пояснюють це спадкоємністю зовнішньополітичного консенсусу щодо відповідальності за європейську безпеку [12].

Як і у Словаччині, механізм «власності на проблему» працював проти правлячої коаліції [13]. ANO 2011 Бабіша з опозиції критикувала «ціну» курсу: «уряд більше дбав про українців, ніж про чехів». Це резонувало з інфляцією, зростанням вартості житла та «втомою від війни».

Вибори жовтня 2025 року принесли ANO 2011 34,5% голосів [3]. Ключовим чинником був не антиукраїнський наратив (Бабіш уникав проросійських заяв), а економічний популізм: зниження цін на енергоносії та «повернення уваги до чехів». Розворот був продуктом внутрішньоекономічної динаміки, а не ідеологічного зсуву.

Бабіш поставив під сумнів «чеську ініціативу» з боєприпасів, але інституційні бар'єри виявилися потужнішими, ніж у Словаччині. Президент Павел – колишній голова Військового комітету НАТО – заявив, що не призначатиме на безпекові посади противників членства в НАТО чи ЄС. Сенат залишився під контролем прозахідних сил [3]. На відміну від відкритого розвороту Фіцо, Бабіш радше «зменшує гучність» підтримки, не відмовляючись від неї повністю [3; 12].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз 2022-2026 років підтверджує центральну тезу дослідження: саме партійні системи є ключовим чинником, який визначає стійкість державної підтримки України. Повномасштабна війна, попри свій безпрецедентний масштаб, виявилася недостатнім «зовнішнім шоком» для подолання ідеологічної інерції та популістських трендів у регіоні, що підтверджує теоретичну модель Хриссогелоса [19]: зовнішній тиск трансформується у зміну курсу лише за наявності внутрішньополітичного провідника цих змін.

Порівняльний аналіз чотирьох кейсів дозволяє виділити кілька закономірностей. По-перше, концепція «власності на проблему» Мартіля [13] знаходить переконливе підтвердження: партії, що перебували при владі на момент вторгнення (PiS у Польщі, коаліція Гегера у Словаччині, SPOLU у Чехії), ставали «авторами» проукраїнського курсу, а їхні опозиційні конкуренти (Smer, ANO 2011) отримували простір для критики «ціни солідарності». По-друге, глибина ідеологічної вкоріненості зовнішньополітичного курсу визначає його стійкість до електоральних коливань: «онтологічна безпека» у Польщі [17] забезпечує біпартійний консенсус, тоді як відсутність аналогічного ідеологічного фундаменту у Словаччині та Чехії робить їхній курс вразливим до зміни влади. По-третє, роль інституційних запобіжників є вирішальною у стримуванні популістських розворотів: чеський президент та Сенат виступають «гальмом» для радикального перегляду курсу Бабішем [3], тоді як у Словаччині відсутність подібних противаг дозволила Фіцо здійснити різкий

розворот. Угорський кейс стоїть осібно: «заморожена» партійна система з домінуванням Fidesz унеможливлює зовнішньополітичний перегляд зсередини [16; 18], хоча перспектива перемоги TISZA на виборах 2026 року може створити передумови для корекції.

Еволюція партійних систем призвела до фактичного розпаду Вишеградської групи як єдиного політичного суб'єкта [18]. Динаміка розколу пройшла кілька фаз: від відносної єдності 2022 року через поділ «V2+2» (Польща та Чехія як «яструби» проти Угорщини та Словаччини як «голубів») до конфігурації «V3+1» після чеських виборів 2025 року, де Польща залишається єдиним послідовним прихильником активної допомоги [8; 18]. Чеський міністр європейських справ Мартін Дворжак прямо назвав бренд V4 «токсичним у Європі», оскільки група перетворилася з платформи координації на синонім обструкції. Формування «осі Орбан – Фіцо», особливо виразне після спільного блокування висновків Євроради у березні 2026 року [2], означає появу інституціоналізованого механізму блокування загальноєвропейських рішень щодо України через правило одноголосності в Раді ЄС [7]. Розкол поглиблюється принципово різним сприйняттям загрози: Варшава бачить у війні екзистенційну боротьбу за цивілізацію [17], тоді як Будапешт та Братислава трактують конфлікт як «регіональну кризу», що заважає їхнім економічним інтересам [9; 16].

Пріоритет внутрішніх соціально-економічних питань над зовнішньою безпекою (інфляція, ціни на енергоносії, «втома від війни») дозволив політикам, таким як Фіцо та Бабіш, успішно атакувати проукраїнський курс, фреймуючи його як витрату за рахунок власних громадян. Цей висновок має практичне значення для України та її союзників: стійкість підтримки залежить не лише від безпекової аргументації, а й від здатності урядів-донорів продемонструвати, що солідарність не суперечить внутрішньому добробуту.

Подальша доля регіональної безпеки залежатиме від кількох змінних: чи зможуть інституційні бар'єри та наднаціональний тиск з боку ЄС стримати ізоляціоністські тенденції; чи відбудеться «розморозка» угорської партійної системи під впливом нових політичних сил; та чи зможе Польща зберегти свій консенсус в умовах зростаючої суспільної втоми. Від відповідей на ці питання залежить не лише майбутнє V4, а й здатність ЄС формувати узгоджену відповідь на найбільший безпековий виклик на континенті з часів холодної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрощук І. Роль держав вишеградської групи в політико-дипломатичній та військовій підтримці України після повномасштабного вторгнення російської федерації. *Вісник Львівського університету*. 2023. № 51. С. 109–120. DOI:10.30970/PPS.2023.51.13.
2. Висоцька Т. Європейська рада ухвалила висновки про Україну, Орбан та Фіцо не підписали. 19.03.2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/03/19/7233598/ (дата звернення: 19.03.2026).
3. Каракуц О. Парламентські вибори в Чехії – 2025: підсумки та значення для політичного курсу держави. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/parlamentski-vybory-v-chekhiyi-2025-pidsumky-ta-znachennya-dlya (дата звернення: 19.03.2026).
4. Марчук В., Голуб'як Н. Безпекова співпраця у Вишеградській групі: нові виклики та гібридні загрози. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2020. № 14. С. 144–152.
5. Остапець Ю. О., Гайданка Є. І., Ключкович А. Ю. та ін. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія. Ужгород: ПП Роман ОІ, 2014. 256 с. (Серія "Серія «Studia Regionalistica», № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія»"). ISBN 978-966-332-038-4.
6. Чучвара Т. Вплив парламентських виборів 2023 року на розвиток партійної системи Польщі. *Вісник Львівського університету*. 2024. № 55. С. 532–542. DOI:10.30970/PPS.2024.55.63.
7. Cottey A. NATO and the Russia–Ukraine war: geopolitics, ideology, and the new politics of the alliance. *Defence Studies*. 02.10.2025. Вип. 25, № 4. С. 800–824. DOI:10.1080/14702436.2025.2562982.
8. Czyż A. The Visegrad Group Countries Towards the War in Ukraine in 2022. *Studia Politologiczne*. 10.10.2024. 3/2024 (73). С. 254–271. DOI:10.33896/SPolit.2024.73.15.
9. Dębiec K. 'Dr Fico and Mr Hyde': Slovakia's game with Ukraine and Russia | OSW Centre for Eastern Studies. 08.10.2024. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-10-08/dr-fico-and-mr-hyde-slovakias-game-ukraine-and-russia (дата звернення: 19.03.2026).
10. Gagatek W., Płatek D., Płucienniczak P. Party Positions Toward Differentiated Integration: The Visegrad Group in a Comparative Perspective. *SSRN Electronic Journal*. 2022. DOI:10.2139/ssrn.4148745.
11. Guennoun Y. The Visegrad group and the war in Ukraine: from veto bloc to void. *Politics & Security*. 2025. Вип. 13, № 3. С. 35–45. DOI:10.54658/ps.28153324.2025.13.3.pp.35-45.
12. Kaniok P., Hloušek V. Czech political parties and the war in Ukraine: continuity of foreign policy stances. *East European Politics*. 02.07.2024. Вип. 40, № 3. С. 395–411. DOI:10.1080/21599165.2023.2295888.

13. Martill B. Present at the invasion: issue ownership, party competition and the politicisation of the Ukraine War. *Journal of European Integration*. 17.02.2026. Вип. 48, № 2. С. 249–267. DOI:10.1080/07036337.2026.2616335.

14. Otjes S., Van Der Veer H., Wagner W. Party ideologies and European foreign policy. Examining the transnational foreign policy space. *Journal of European Public Policy*. 02.09.2023. Вип. 30, № 9. С. 1793–1819. DOI:10.1080/13501763.2022.2096103.

15. Prochwicz Jazowska M. Home and away: Why Poland is fighting a war on two fronts – European Council on Foreign Relations. 09.08.2025. URL: https://ecfr.eu/article/home-and-away-why-poland-is-fighting-a-war-on-two-fronts/ (дата звернення: 19.03.2026).

16. Szabó L. P., Horváth B. One Man's War: Person-Marking and Geopolitical Positioning in Viktor Orbán's Speeches (2022–2025). *Cognition, Communication, Discourse*. 2025. № 31. DOI:10.26565/2218-2926-2025-31-6.

17. Szynowski R., Gil P. Rooted in identity, aimed at security: Polish politics towards Ukraine and its ontological security foundation. *European Journal of International Security*. 07.04.2025. С. 1–21. DOI:10.1017/eis.2025.10.

18. Beck R. The Visegrád Four: Disunity in Central Europe. 23.02.2024. URL: https://www.fpri.org/article/2024/02/the-visegrad-four-disunity-in-central-europe/ (дата звернення: 19.03.2026).

19. Chryssogelos A. Party systems and foreign policy change in liberal democracies: Cleavages, ideas, competition. Routledge, 2020. 208 p. DOI:10.4324/9781003009917.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 322:355.01
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.7

РЕЛІГІЙНІ КОНФЕСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ

RELIGIOUS DENOMINATIONS IN CONDITIONS OF WAR: CHALLENGES, ADAPTATION, AND TRANSFORMATION

Ломака І.І.,
orcid.org/0000-0002-5616-7016
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Міщук М.Б.,
orcid.org/0000-0002-2589-6582
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті здійснено комплексний аналіз ролі релігійних організацій в умовах російської агресії проти України, яка має не лише військовий, а й виразний інформаційно-психологічний та соціокультурний вимір. Доведено, що агресія спрямована на деморалізацію українського суспільства, підрив його ціннісних основ і відновлення колоніальної залежності через поширення імперських наративів, зокрема ідеології «русского мира». Проаналізовано вплив війни на трансформацію суспільного авторитету Церкви, який залежить від її здатності займати чітку моральну позицію, підтримувати національні інтереси та брати участь у суспільно значущих процесах. Визначено, що активна позиція релігійних організацій сприяє зміцненню суспільної довіри та соціальної консолідації, тоді як нейтралітет або ідеологічна залежність призводять до втрати авторитету. Особливу увагу приділено діяльності Православної Церкви України та Української Греко-Католицької Церкви, лідери яких послідовно засуджують російську агресію, наголошують на необхідності міжконфесійної єдності та підтримують духовну стійкість суспільства. Окремо розглянуто інститут військового капеланства як ефективний механізм духовної підтримки, що забезпечує задоволення релігійних потреб військових та сприяє підвищенню їхнього бойового духу. Досліджено також роль священнослужителів у подоланні психологічних травм, зміцненні віри та наданні етичних орієнтирів у складних умовах війни. Окреслено кризові явища в середовищі УПЦ, що спричинило суспільну недовіру та відтік вірян. Показано, що відсутність чіткої моральної оцінки агресії та схильність до самоцензури під впливом зовнішніх чинників підривають її інституційну легітимність. Констатовано, що в умовах війни релігійні інституції виступають важливим чинником формування національної ідентичності, моральних орієнтирів і суспільної стійкості. Їхня діяльність виходить за межі суто духовної сфери, охоплюючи ширший соціальний контекст і сприяючи консолідації суспільства та утвердженню цінностей свободи, гідності й державної незалежності.

Ключові слова: війна, релігійні організації, міжконфесійні відносини, державно-церковні відносини, конфесійна злагода, конфесійна безпека, міжконфесійний діалог, релігія, політика, суспільство, конфесійність, національна безпека.

The article presents a comprehensive analysis of the role of religious organizations in the context of russia's aggression against Ukraine, which encompasses not only military dimensions but also pronounced informational, psychological, and socio-cultural aspects. It is demonstrated that the aggression is aimed at demoralizing Ukrainian society, undermining its value foundations, and restoring colonial dependence through the dissemination of imperial narratives, in particular the ideology of the " russkiy mir".

The study examines the impact of war on the transformation of the Church's public authority, which depends on its ability to adopt a clear moral position, support national interests, and participate in socially significant processes. It is established that an active stance of religious organizations contributes to strengthening public trust and social consolidation, whereas neutrality or ideological dependence leads to a loss of authority.

Particular attention is devoted to the activities of the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Greek Catholic Church, whose leaders consistently condemn russian aggression, emphasize the necessity of interconfessional unity, and support the spiritual resilience of society. The institution of military chaplaincy is considered separately as an effective mechanism of spiritual support that ensures the fulfillment of the religious needs of military personnel and contributes to enhancing their morale. The role of clergy in overcoming psychological trauma, strengthening faith, and providing ethical guidance under the challenging conditions of war is also examined.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Crisis phenomena within the Ukrainian Orthodox Church (UOC), which have resulted in public distrust and an outflow of adherents, are outlined. It is demonstrated that the absence of a clear moral assessment of the aggression, as well as a tendency toward self-censorship under external influences, undermines its institutional legitimacy.

It is concluded that, in wartime conditions, religious institutions serve as an important factor in shaping national identity, moral values, and societal resilience. Their activities extend beyond the purely spiritual sphere, encompassing a broader social context and contributing to societal consolidation and the affirmation of the values of freedom, dignity, and state independence.

Key words: war, religious organizations, interfaith relations, church–state relations, confessional harmony, confessional security, interfaith dialogue, religion, politics, society, denominationality, national security.

Постановка проблеми. 24 лютого 2024 р. росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію незалежної України. Війна змінила соціальні, політичні та економічні реалії та викликала глибокі трансформації в свідомості українців, стала моментом усвідомлення того, що тривалий період українське суспільство зазнавало значного впливу з боку росії, зокрема через політичні пропагандистські механізми та медіаплатформи. Сучасні воєнні трансформації в Україні суттєво впливають на всі сфери суспільного життя, зокрема й на функціонування релігійних організацій як важливих інституцій громадянського суспільства. В умовах повномасштабної війни вони не лише зберігають свою традиційну духовну місію, але й активно долучаються до процесів соціальної підтримки, гуманітарної допомоги, морально-психологічного супроводу населення та військовослужбовців. Водночас зростає їхня роль у формуванні суспільної солідарності, зміцненні національної ідентичності та підтримці суспільної стійкості і національної безпеки. Разом із тим актуалізується низка складних викликів, серед яких політизація релігійного середовища, загострення міжконфесійних відносин, налагодження міжконфесійного діалогу, інформаційні та ідеологічні впливи, а також необхідність адаптації до нових соціальних і конфесійних безпекових реалій. Релігійні інституції опиняються перед потребою трансформації власних форм діяльності, переосмислення ролі у публічному просторі та пошуку ефективних механізмів взаємодії з державою і суспільством.

У цьому контексті особливої наукової уваги потребує аналіз того, яким чином релігійні організації реагують на виклики війни, які адаптаційні стратегії вони застосовують, та як ці процеси впливають на їхню інституційну спроможність і суспільну значущість. Недостатня розробленість означеної проблематики в сучасному українському політичному дискурсі зумовлює необхідність її ґрунтовного дослідження, що й визначає актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування релігійних організацій в умовах війни, їхньої адаптації та трансформації перебуває у полі зору сучасних вітчизняних науковців і набуває дедалі більшої актуальності. У науковому дискурсі цим питанням приділяється значна увага, що зумовлено як складністю суспільно-політичних процесів, так і зростанням ролі релігійних інституцій у забезпеченні соціальної стабільності та духовної підтримки населення.

Серед сучасних дослідників варто відзначити праці В. Мороз [1], В. Олійника [2], О. Хмільовської [3], які комплексно розглядають різні аспекти діяльності релігійних організацій в умовах воєнного стану. Зокрема, увага науковців зосереджується на ролі церков у формуванні морально-психологічної стійкості суспільства, їхньому впливі на процеси національної консолідації, а також на трансформації функцій релігійних інституцій під впливом сучасних викликів

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити роль релігійних організацій України під час війни, оцінити здатність церков захищати національні інтереси та підтримувати єдність суспільства.

Виклад основного матеріалу. Агресія росії протии України спрямована не лише на фізичне знищення українців на полі бою, а й на створення умов для психологічної та соціальної дезінтеграції. Останнє проявляється у спробах деморалізувати українське суспільство, посіяти зневіру та невпевненість, а також відновити колоніальну залежність через імперські наративи. російські політичні еліти сприймають успішну, незалежну Україну як політичну загрозу, що, в свою чергу, викликає у них бажання відновити контроль через використання як військових, так і гібридних засобів впливу. Паралельно з цим, російські політичні сили прикривають свої дії ідеологічними міфами та псевдоспільними цінностями, тим часом, як релігійні інститути міжнародного рівня чітко відмежовуються від таких наративів, вказуючи на руйнівний характер ідеології «русского мира».

Війна стала випробуванням для українського суспільства та церковних інституцій, які мають справу з новими викликами. Умови війни суттєво впливають на рівень суспільного авторитету Церкви, який може як посилюватися, так і знижуватися залежно від обраної нею ціннісної та суспільної позиції. Зокрема, підтримка національних інтересів, утвердження моральних орієнтирів і активна участь у суспільно значущих процесах сприяють зміцненню довіри до релігійних інституцій. Водночас дистанціювання від цих функцій або орієнтація на ідеологічні

підходи, що нівелюють національно-культурну специфіку, можуть призводити до послаблення їхнього суспільного впливу та авторитету. Результат цього протистояння великою мірою залежить від здатності релігійних організацій адекватно реагувати на виклики сьогодення, їхньої здатності зберігати національну ідентичність і захищати моральні основи суспільства в умовах війни. У цьому контексті важливим є також ставлення суспільства до церковних інститутів та їхній вплив на соціальну консолидацію.

Особливу роль у протистоянні агресії відіграють релігійні організації, які активно підтримують Збройні Сили України через молитву, благодійні ініціативи та капеланську діяльність. Священнослужителі різних конфесій виконують важливу місію у забезпеченні духовних потреб військовослужбовців на фронті, що сприяє моральному піднесенню та стійкості українського війська. Моральний стан війська, як правило, є визначальним чинником результату війни, оскільки не тільки технічні засоби чи чисельність підрозділів можуть забезпечити перемогу, але й мотивація, що базується на високих ідеалах, служінні нації та захисті прав громадян.

Православ'я в Україні через свою розділеність опинилося в умовах серйозної кризи. Без створення власної, автентичної української православної культури, орієнтованої на модернізм, воно може втратити свою значущість та вплив у духовному і соціальному житті нації. Це питання не лише теологічного чи релігійного характеру, але й соціокультурного і політичного характеру, оскільки сучасний контекст вимагає від релігійних інститутів адаптації до нових реалій, бути на сторожі духовної незалежності України, зокрема через поглиблене усвідомлення національної ідентичності та суспільних потреб.

Для ґрунтовного осмислення функціонування церкви в Україні в умовах війни доцільно проаналізувати позицію її керівних структур, оскільки саме вони визначають стратегічні напрями діяльності, формують публічний дискурс і впливають на характер взаємодії релігійної інституції із суспільством та державою. Предстоятель Православної Церкви України Митрополит Епіфаній у своїх проповідях, інтерв'ю та виступах чітко засуджує російську агресію, порівнюючи окупантів з Каїном. Він активно використовує історичні аналогії, порівнюючи протистояння між Московією та Україною, і засуджує ідеологію «русского мира» [4], розкриваючи антихристиянську суть дій керівництва рпц. Він наголошує на важливості об'єднаної боротьби українців за свою державність і закликає православних братів до єднання в єдину Помісну Православну Церкву в Україні. Митрополит також підтримує ідею збереження співпраці між різними конфесіями в Україні, підкреслюючи, що взаєморозуміння між релігійними організаціями є основою для того, щоб Україна залишалася країною, де люди з різними релігійними поглядами мають рівні права і свободи. Митрополит Епіфаній підкреслює необхідність згуртованості в межах різних конфесій, що стало важливим сигналом для українського суспільства, яке потребує не лише моральної підтримки, а й конкретних кроків у захисті державної незалежності. Така позиція відображає прагнення створити стійку та толерантну націю, де кожен має право на власні переконання, а Церква виступає важливим моральним орієнтиром для суспільства та підтримує державність.

Зазначене свідчить про усвідомлення керівництвом Православної Церкви України власної суспільної та духовної місії в сучасних умовах. Церква позиціонується як інституція, покликана виконувати функцію морального орієнтира, забезпечуючи підтримку суспільства у кризових обставинах, а також сприяючи формуванню духовно-ціннісних засад повоєнного відновлення держави.

Відповідна позиція Православної Церкви України сприяє зростанню рівня довіри до неї в суспільстві та водночас засвідчує її інституційну самостійність у публічному просторі. Вона також відображає чітке дистанціювання від зовнішніх політичних впливів, зокрема російського, та готовність послідовно відстоювати національні інтереси, демократичні цінності й права людини.

Отець і Глава Української Греко-Католицької Церкви Святослав з перших днів війни зайняв чітку позицію засудження російської агресії [4]. Його проповіді містять заклики до єдності українського народу та наголошують на важливості міжконфесійної та міжрелігійної солідарності. Він неодноразово акцентував на тому, що християни різних конфесій повинні об'єднатися, оскільки саме в єдності криється сила для перемоги над агресором. Крім того, Патріарх Святослав підкреслює, що Церква є важливою частиною історії України, і це місце слід зберігати для майбутніх поколінь, наголошуючи на ролі релігійних інститутів у формуванні національної ідентичності та духовної стійкості. Патріарх Святослав послідовно наголошує на необхідності служіння людині, підтримки гідності та зміцнення моральних засад суспільства. Висловлені ним настанови підкреслюють важливість активної участі Церкви у супроводі людини в кризових умовах.

Логічним продовженням такої діяльності виступає інститут військового капеланства, який забезпечує безпосередню духовну підтримку військовослужбовців і реалізує церковну місію в умовах бойових дій. Саме через капеланське служіння релігійні цінності набувають практичного виміру,

сприяючи зміцненню морального духу та психологічної стійкості захисників України.

Важливу роль у цьому процесі відіграють священнослужителі, зокрема ті, що провадять своє служіння на передовій. Їхня діяльність не обмежується лише релігійною практикою; вона є важливою складовою духовного супроводу, який приносить підтримку, надію та відчуття безпеки українським воїнам. Це служіння є вираженням присутності Бога у повсякденному житті, через благословення і підтримку в умовах війни, зміцнюючи внутрішню стійкість воїнів і їхній моральний дух.

Сучасне капеланське служіння в Україні стало ще одним важливим аспектом духовної підтримки. Капелани не тільки виконують обряди і молитви, але й нагадують українським захисникам про моральні цінності, формують і підтримують бойовий дух. Присутність священнослужителів у Збройних Силах України є важливою складовою моральної підтримки, надаючи воїнам відчуття, що їхня праця, їхня жертва не є марною, що вони не залишаються наодинці з ворогом.

Духовний супровід військових не лише спонукає до роздумів про вищі цінності, але й сприяє глибоким змінам у психоемоційному стані збройних сил. Капеланська діяльність є ефективним інструментом для розвитку внутрішньої мотивації на основі релігійних та моральних цінностей, що, в свою чергу, стимулює особистісний ріст та самопізнання. Такі зустрічі з священиком можуть стати важливим моментом духовного зцілення, даруючи захисникам внутрішнє заспокоєння і підвищуючи їхню здатність до самооцінки та самоусвідомлення.

Воєнні події виступили своєрідним «індикатором», що засвідчив етичні орієнтири представників різних конфесій та їхнє ставлення до влади, війни і суспільних процесів. Водночас це дозволило глибше окреслити справжні пріоритети та духовні переконання релігійних лідерів в умовах масштабних соціально-політичних трансформацій.

Натомість, проповіді та заяви духовенства УПЦ, чітко показали, як церковні ієрархи можуть ставати інструментом політичних маніпуляцій, що призводить до духовної дезорієнтації.

Митрополит Онуфрій та Священний Синод УПЦ у своїх зверненнях від лютого 2022 р. виявили надзвичайну обережність у засудженні агресії росії. Незважаючи на те, що вони констатували факт війни, у їхніх зверненнях відсутнє чітке визнання того, хто саме є агресором, і не було прямого засудження геноцидних дій російських військових. Відсутність конкретних термінів, свідчить про завуальованість заяв та прагнення уникати відкритої конфронтації з Москвою. Важливо зазначити, що в своїх зверненнях митрополит Онуфрій не висловив жодної вдячності захисникам України, які пожертвували своїми життями за свободу своєї Батьківщини.

Це безумовно є проявом духовної дезорієнтації, де акцент ставиться не на чітке осудження зла та агресії, а на абстрактні заклики до молитви та духовної єдності, що ускладнює моральну оцінку подій і робить їх невизначеними. Таким чином, Церква, яка повинна була виступити моральним орієнтиром у ці важкі часи, залишалася в стороні від реальної підтримки боротьби українського народу, абстрагуючись від конкретних дій ворога.

У травні 2022 р. ситуація з позицією Української Православної Церкви у єдності з Московським Патріархатом викликала серйозні суперечки в суспільстві. Спочатку Синод УПЦ оприлюднив звернення, в якому висловлював засудження насильства і смерті, спричинені війною. Однак у підсумковій редакції текст звернення зазнав значних змін. Зокрема було вилучено конкретне засудження дій російської влади, і залишено лише загальну фразу про «гріх вбивства», що фактично уникало прямої критики агресії росії [6].

Це продемонструвало глибоку залежність Церкви від політичних факторів і її схильність до самоцензури в умовах тиску з боку Кремля. Така позиція викликала обурення в українському суспільстві, оскільки багатьом було очевидно, що Церква не бажала відкрите вступати в конфлікт із Москвою, що ще більше підірвало її довіру серед українців. Це питання не обмежувалося лише церковними розбіжностями, а набуло значного політичного підтексту, оскільки релігійна організація фактично опинилася в тіні політичної ситуації, намагаючись уникнути засудження російської агресії. Відсутність чіткої моральної позиції та відкрита підтримка Кремля тільки посилили розрив між УПЦ та українським народом, що призвело до втрати її авторитету серед українського суспільства.

Війна також стала випробуванням для внутрішньої єдності УПЦ. Предстоятель митрополит Онуфрій 24 лютого 2022 р. записав відеозвернення [7], в якому закликав президента росії володимира путіна припинити війну. Однак, цей заклик не містив прямої критики агресії росії і був сприйнятий як недостатньо рішучий, що спричинило розчарування серед частини вірян та духовенства в Україні.

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року у публічному просторі з'явилися повідомлення, що окремі представники Української Православної Церкви (у єдності з Московським патріархатом) виявляли лояльність до російських окупаційних сил та поширювали ідеологеми, пов'язані з концепцією «русского мира». У низці регіонів України фіксувалися випадки відмови окремих священнослужителів

цієї конфесії від проведення заупокійних богослужінь за загиблими військовослужбовцями Збройних Сил України, що викликало суспільний резонанс та активну дискусію щодо ролі церков у період війни [2].

Серед мирян почали активно обговорювати можливість церковної самостійності та об'єднання з Православною Церквою України. Позиція УПЦ, яка намагалася уникнути чіткої політичної позиції щодо війни, спричинила значний відтік вірян до ПЦУ, оскільки багато з них не хотіли залишатися під юрисдикцією Москви, підтримуючи незалежність та національну ідентичність України. Тому питання церковної самостійності залишалося важливим і актуальним для широкої аудиторії, яка прагнула більшої незалежності від зовнішнього політичного впливу.

Громадський запит на очищення від церков, пов'язаних із державним агресором, на моральну чіткість та духовну відповідальність, досяг критичної точки. Війна продемонструвала, що українці очікують від Церкви не лише ритуальної присутності, а й морального авторитету. Близько 60 % українців негативно ставляться до УПЦ [8].

Кардинальні відмінності в позиціях УПЦ та ПЦУ стали ще одним підтвердженням того, як релігійні інституції можуть впливати на соціально-політичні процеси в державі, і яка роль належить церквам у формуванні національної ідентичності, особливо в умовах війни та національної кризи.

Одним із важливих висновків, актуалізованих умовами війни, є усвідомлення невід'ємної ролі релігійних організацій у суспільному житті України. У сучасних реаліях Церква вже не може розглядатися як відсторонений спостерігач чи замкнена духовна інституція, оскільки вона інтегрована в національний соціокультурний простір і бере активну участь у процесах, пов'язаних із захистом свободи, справедливості та людської гідності.

Вона виконує функцію морального орієнтира, який допомагає суспільству зберігати ціннісні координати в умовах кризових викликів. Відтак її діяльність виходить за межі суто релігійної сфери та охоплює ширший суспільний контекст, у якому формуються ключові рішення та визначаються стратегічні вектори розвитку держави.

Загалом, християнська спільнота в Україні, як і в будь-якому іншому суспільстві, не може обмежувати свою діяльність виключно духовною площиною. Відповідно до положень Конституції України, Церква відокремлена від держави, однак не ізольована від суспільства [9]. Вона є невід'ємним елементом громадського життя та поділяє відповідальність за моральний і соціальний стан суспільства.

Війна, що охопила країну, актуалізувала цю роль, підкресливши важливість збереження людської гідності, формування та утвердження моральних цінностей, а також подолання соціальних викликів, таких як корупція та несправедливість. У цих умовах посилюється значення Церкви як інституції, що сприяє духовному відновленню суспільства і формуванню ціннісних засад його подальшого розвитку.

Висновки. В умовах повномасштабної війни релігійні конфесії в Україні зазнають суттєвих трансформацій, що зумовлено як зовнішніми безпековими викликами, так і внутрішніми суспільно-політичними процесами. Війна виступила каталізатором переосмислення ролі релігійних інституцій, розширення їхніх функцій та активізації участі у соціальному житті. Релігійні організації не лише зберігають свою традиційну духовну місію, але й активно долучаються до гуманітарної, волонтерської та соціальної діяльності, сприяючи підтримці населення та військовослужбовців. Особливого значення набуває їхня роль у формуванні морально-психологічної стійкості суспільства, зміцненні національної єдності та утвердженні ціннісних орієнтирів. Водночас, діяльність конфесій супроводжується низкою викликів, серед яких – політизація релігійного простору, загострення міжконфесійних відносин та необхідність адаптації до нових соціальних умов. У цьому контексті важливим стає питання збереження інституційної автономії, прозорості та відповідності суспільним очікуванням. Релігійні конфесії виступають важливим чинником соціальної стабільності та консолідації українського суспільства в умовах війни. Їхня здатність до адаптації та трансформації визначає не лише ефективність виконання духовної місії, але й рівень їхнього впливу на процеси державотворення та суспільного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мороз В. Специфіка української ідентичності та УГКЦ у сучасний період: спроба осмислення. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/51332/

2. Олійник В. Скільки «московських попів» у Реєстрі Зрадників? URL: https://www.chesno.org/ post/5750

3. Хмільовська О. Діяльність московського патріархату як загроза національній безпеці Україн ської держави. URL: https://ukrnationalism.com/publications/2611-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu-iak zahroza-natsionalnii-bezpetsi-ukrainskoi-derzhavy.html

4. Орлова В. «Русский мір» – це новий нацизм: Епіфаній заявив, що Гундяєв став на бік антихриста. *УНІАН*. 2022. 4 квітня. URL: https://www.unian.ua/society/russkiy-mir-ce-noviy-nacizm-epifaniy-zayaviv-shcho-gundyayev-stav-na-bik-antihrista-novini-ukrajini-11771971.html (дата звернення: 15.03.2026).

5. Звернення Блаженнішого Святослава з приводу початку війни в Україні (24 лютого 2022 р.) URL: https://ugcc.ua/data/zvernennya-blazhennishogo-svyatoslava-z-pryvodu-pochatku-viyny-v-ukrayni-782/(дата звернення: 14.03.2026).

6. Підсумки Священного Синоду Української Православної Церкви від 12 травня 2022 року. URL: https://uoc-news.church/2022/05/12/pidsumki-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-12-travnya-2022-roku/ (дата звернення: 15.03.2026).

7. Звернення Блаженнішого митрополита Київського і всієї України Онуфрія до вірян та громадян України. 24 лютого 2022 року. URL: https://uoc-news.church/2022/02/24/zvernennya-blazhennishogo-mitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-virnix-ta-gromadyan-ukrajini/(дата звернення: 13.03.2026).

8. До УПЦ МП негативно ставляться 60 % українців – опитування URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4098078-do-upc-mp-negativno-stavlatsa-60-ukrainciv.html (дата звернення: 15.03.2026).

9. Конституція України : [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 10.10.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 32.019.5:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.8

АФЕКТИВНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОГО РОЗКОЛУ: МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ, ВОЄННИЙ КОНТЕКСТ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

AFFECTIVE POLARIZATION AS A FACTOR OF POLITICAL CLEAVAGE: FORMATION MECHANISMS, WARTIME CONTEXT AND WAYS TO OVERCOME

Макаренко Л.П.,
orcid.org/0000-0002-6676-2126
доктор політичних наук, доцент,
завідувачка кафедри загальних та соціально-гуманітарних дисциплін,
Київського інституту сучасної психології та психотерапії,

У міждисциплінарному полі політичної науки та психології дедалі активніше вивчається феномен афективної поляризації – зростання міжгрупової ворожості та соціальної дистанції між носіями різних суспільних позицій навіть за умови фактичного збігу їхніх базових цінностей. Попри широку дослідницьку базу у США та Західній Європі, цей феномен залишається майже не вивченим у постсоціалістичних суспільствах, особливо в умовах тривалого збройного конфлікту. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році створило унікальне дослідницьке середовище, в якому нові лінії міжгрупового розлому формуються надзвичайно стрімко.

Мета статті – з'ясувати місце афективної поляризації у структурі сучасних суспільних розколів, визначити механізми її формування у воєнному контексті України та окреслити підходи до її політико-інституційного аналізу.

У статті розмежовано афективну та ідеологічну поляризацію як окремі конструкти; описано роль дегуманізуючих наративів і алгоритмічної сегрегації як підсилювачів міжгрупової ворожості. Виділено три гіпотетичні осі афективного розколу в Україні: «військові – цивільні», «ті, що залишилися – ті, що виїхали», «мешканці підконтрольних територій – мешканці деокупованих територій». Запропоновано методологічний інструментарій дослідження цього явища: «термометр почуттів», шкалу соціальної дистанції Богардуса, корпусний лінгвістичний аналіз медіадискурсу. Обґрунтовано підходи до зниження поляризації: структуровані міжгрупові контактні інтервенції, наративну медіацію, а також комплекс інституційно-політичних механізмів: державна політика пам'яті, реінтеграції, стратегічних комунікацій та справедливого визнання. Акцентовано увагу на тому, що зниження афективної поляризації вимагає не лише психологічного пом'якшення міжгрупової ворожості, а й цілеспрямованої державної політики у сферах пам'яті, представництва, реінтеграції, стратегічних комунікацій, громадського діалогу та справедливого визнання відмінностей у досвіді різних груп.

Наукова новизна статті полягає в одній із перших спроб систематичного теоретичного осмислення афективної поляризації в умовах суспільства, що переживає повномасштабний збройний конфлікт. Стаття вводить цей концепт в український політологічний дискурс, виокремлює новітні воєнні лінії суспільного розколу як політично значущі та окреслює теоретичні підходи до дослідження пов'язаних із ними ризиків для соціальної згуртованості, політичного представництва й реінтеграційної політики.

Ключові слова: афективна поляризація, психологія політики, суспільний розкол, збройний конфлікт, соціальна ідентичність, міжгрупова ворожість, дегуманізація, воєнний контекст, Україна.

In the interdisciplinary field of political science and psychology, the phenomenon of affective polarization is being studied with increasing intensity. It refers to the growth of intergroup hostility and social distance between individuals holding different social positions, even when their basic values substantially coincide. Despite an extensive research base in the United States and Western Europe, this phenomenon remains largely understudied in post-socialist societies, especially in the context of protracted armed conflict. Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 created a unique research environment in which new lines of intergroup division have been forming extremely rapidly.

The aim of the article is to determine the place of affective polarization within the structure of contemporary social cleavages, identify the mechanisms of its formation in the wartime context of Ukraine, and outline approaches to its political and institutional analysis.

The article distinguishes affective polarization from ideological polarization as separate constructs and describes the role of dehumanizing narratives and algorithmic segregation as amplifiers of intergroup hostility. Three hypothetical axes of affective cleavage in Ukraine are identified: "military personnel vs. civilians," "those who stayed vs. those who left," and "residents of government-controlled territories vs. residents of de-occupied territories." The article proposes a methodological toolkit for studying this phenomenon, including the feeling thermometer, the Bogardus social distance scale, and corpus-based linguistic analysis of media discourse. Approaches to reducing polarization are substantiated, including structured intergroup contact interventions, narrative mediation, and institutional mechanisms of symbolic

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

recognition. Particular emphasis is placed on the fact that reducing affective polarization requires not only the psychological mitigation of intergroup hostility, but also a purposeful state policy in the spheres of memory, representation, reintegration, strategic communications, public dialogue, and the fair recognition of differences in the experiences of various groups.

The scientific novelty of the article lies in one of the first attempts at a systematic theoretical understanding of affective polarization in a society experiencing a full-scale armed conflict. The article introduces this concept into Ukrainian political science discourse, identifies new wartime lines of social cleavage as politically significant, and outlines theoretical approaches to studying the risks they pose to social cohesion, political representation, and reintegration policy.

Key words: affective polarization, political psychology, armed conflict, social identity, intergroup hostility, dehumanization, wartime context, Ukraine.

Постановка проблеми. Питання суспільного розколу набуло особливої актуальності в міжнародному науковому дискурсі після 2016 року, коли низка електоральних потрясінь у США, Великій Британії та ряді інших демократій засвідчила, що міжгрупова антипатія може посилюватися навіть за відсутності пропорційного зростання ідеологічних розбіжностей між громадянами [1]. Цей феномен дістав назву афективної поляризації й став одним із найактивніше досліджуваних конструктів сучасної політичної психології. Значно менше це явище досліджується політологами. В той час як для політичної науки дослідження суспільних розколів є принципово важливим, оскільки саме вони визначають конфігурацію політичної конкуренції, структуру партійного представництва, характер електоральної мобілізації та межі суспільної інтеграції, а в українському контексті – також дають змогу осмислити нові соціально-політичні розломи, загострені й частково породжені повномасштабною війною.

Майже вся наявна емпірична база побудована на матеріалі США та Західної Європи. У постсоціалістичних суспільствах, де інституційна довіра традиційно низька, а досвід колективних травм особливо насичений, механізми афективної поляризації можуть суттєво відрізнятися. Ця дослідницька прогалина особливо відчутна в Україні, де починаючи з 2022 року суспільство переживає радикальну реконфігурацію ідентичностей у надзвичайно стислий проміжок часу.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну створило умови для потенційного формування нових ліній соціального напруження між тими, хто служить у Збройних Силах, і цивільним населенням; між громадянами, що залишилися в Україні та вимушеними переселенцями за кордоном; між мешканцями підконтрольних Україні територій і мешканцями деокупованих територій. Кожен із цих потенційних розломів може характеризуватися не стільки ідеологічними відмінностями, скільки емоційним взаємним відчуженням – тобто є можливим виявом афективної поляризації. Вивчення цих явищ має не лише академічне, а й практичне значення для програм реінтеграції суспільства в повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт афективної поляризації систематично розробляється в американській і британській політичній психології з початку 2010-х років. Ш. Айенгар, Ґ. Суд та І. Лелкес у своїй концептуальній роботі зафіксували стрімке зростання міжпартійної ворожості в США, яке не корелювало із реальним розходженням поглядів виборців на суспільні проблеми [1]. І. Лелкес уточнив виміри феномену, запропонувавши розрізняти його прояви на рівні масової аудиторії та еліт [2]. Дж. Н. Дракман та М. С. Левендуський наголосили на методологічній проблемі: різні операціоналізації афективної поляризації дають різні результати, що ускладнює кумулятивне накопичення знань у цій галузі [3].

Соціально-ідентифікаційне підґрунтя феномену закладене в класичних роботах А. Тажфаля та Дж. К. Тернера: навіть мінімальна групова приналежність активує механізми фаворитизму щодо «своїх» та упередженості щодо «чужих» [4]. В умовах стресу та реальної або уявної загрози ці механізми суттєво посилюються, що є особливо релевантним для суспільства, яке переживає збройний конфлікт.

Окремим виміром емоційної ворожості є дегуманізація, яку Н. Хаслем поділяє на «тваринну» (приписування імпульсивності, нечистоти) та «механістичну» (зображення «чужих» як холодних і бездушних) [5]. Дослідження К. А. Бейла матеріалів мережі Twitter зафіксували, що навіть цілеспрямоване ознайомлення з поглядами протилежного табору може посилювати, а не знижувати поляризацію – особливо серед людей із вже сформованими сильними ідентифікаціями [6]. Це відкриття має безпосереднє значення для осмислення ролі соціальних мереж у формуванні міжгрупової ворожості.

Серед підходів до зниження міжгрупової ворожості найбільш розробленим є напрям, що спирається на теорію міжгрупового контакту Ґ. Олпорта [7]. Метааналіз Т. Ф. Петтігрю та Л. Р. Тропп, який охоплює понад 500 окремих досліджень, підтверджує, що структурований контакт за умови рівного статусу й спільних цілей справді знижує упередженість, хоча сила ефекту помірна і залежить від контексту [8]. У сфері мирної журналістики Дж. Лінч та А. МакҐолдрик запропонували редакційні формати, орієнтовані на зниження конфліктності медіадискурсу, однак емпірична база цього напряму залишається скромнішою порівняно з контактними дослідженнями [9].

В Україні дослідження афективної поляризації у специфічному розумінні лише починають формуватися. Колективна монографія Інституту соціології НАН України (2022) фіксує зрушення в суспільних настроях і міжгрупових установках, проте не вимірює афективну поляризацію як цілісний конструкт у прийнятих у світовій літературі термінах [10]. Дані Центру Разумкова щодо громадських настроїв в умовах війни також засвідчують зростання ціннісної диференціації між окремими групами населення, не розкриваючи при цьому афективного виміру як самостійного предмета аналізу [11]. Це підтверджує наявність значної дослідницької прогалини в українській науці.

Виділення невирішених частин проблеми. Попри активний розвиток досліджень афективної поляризації на Заході, у науковому просторі залишається кілька принципово невирішених питань, актуальних для українського контексту.

По-перше, залишається відкритим питання про те, чи є механізми афективної поляризації культурно-універсальними або ж суттєво відрізняються у суспільствах із постсоціалістичним досвідом, низькою інституційною довірою та специфічними колективними травмами.

По-друге, практично не досліджено, яким чином умови тривалого збройного конфлікту змінюють динаміку афективної поляризації: чи мобілізує спільна загроза суспільство навколо об'єднавчих наративів, чи, навпаки, поглиблює розломи всередині нього через нерівномірний розподіл ризику та жертви.

По-третє, відсутня методологічна адаптація класичних інструментів вимірювання афективної поляризації до умов воєнного часу та постсоціалістичного контексту, що унеможливлює порівняльні дослідження.

Усі ці прогалини зумовлюють наукову значущість та практичну доцільність пропонованого дослідження.

Мета статті. Мета статті – з'ясувати місце афективної поляризації у структурі сучасних суспільних розколів, визначити механізми її формування у воєнному контексті України та окреслити підходи до її політико-інституційного аналізу.

Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: 1). розмежувати афективну та ідеологічну поляризацію як окремі конструкти; 2). описати нові потенційні лінії міжгрупового розлому, що можуть формуватися в умовах збройного конфлікту та окреслити перспективні методи вимірювання феномену; 4). обґрунтувати можливі підходи до зниження афективної поляризації, придатні для застосування в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно поляризація розумілась як розходження громадян у позиціях щодо конкретних питань публічної політики – так звана ідеологічна, або позиційна поляризація. Проте Ш. Айенгар, Ґ. Суд та І. Лелкес запропонували принципово інший конструкт: афективну поляризацію – стан, за якого прихильники різних політичних таборів відчувають дедалі більшу антипатію та холодність до «чужої» групи незалежно від того, чи дійсно розходяться їхні погляди на суспільні проблеми [1, с. 406–407].

Ключовий висновок подальших досліджень виявився у тому, що афективна та ідеологічна поляризація емпірично слабко пов'язані між собою [2; 3]. Люди можуть відчувати ворожість до «тих, хто служить» або «тих, хто виїхав», не будучи здатними чітко артикулювати, у чому полягає ціннісна відмінність між цими групами. Ворожість породжується самим фактом групової приналежності та нерівністю досвіду, а не змістом переконань.

Теоретичним підґрунтям цього феномену є теорія соціальної ідентичності А. Тажфаля та Дж. К. Тернера [4]: люди схильні сприймати власну групу (in-group) позитивніше, а чужу (out-group) – негативніше навіть тоді, коли поділ здійснено за нейтральним критерієм. В умовах стресу, загрози або когнітивного перевантаження – а саме таку обстановку створює тривалий збройний конфлікт – цей механізм суттєво посилюється.

Окремим виміром афективної поляризації є дегуманізація – приписування членам «чужої» групи меншої людяності або меншої складності внутрішнього світу [5]. Цей механізм є особливо небезпечним у воєнному контексті, оскільки переноситься не лише на ворога, а й на співгромадян: дискурсивне маркування «ухилянтів» (далі – у лапках як стигматизувальна лексика), «боягузів» або «зрадників» підживлює афективну поляризацію, перетворюючи реальну соціальну напруженість на моральні вироки.

Важливу роль у підтриманні та поглибленні афективної поляризації відіграють цифрові медіаплатформи. К. А. Бейл разом з колегами показали, що регулярне споживання контенту протилежного політичного табору здатне не зменшувати, а підсилювати афективну поляризацію, – особливо серед людей із сформованими сильними ідентифікаціями [6]. Хоча це дослідження проводилося на матеріалах мережі Twitter і пряме перенесення висновків на інші платформи та на специфічний контекст воєнної України потребує окремої верифікації, воно вказує на важливий загальний механізм: алгоритмічна архітектура сучасних платформ схильна посилювати, а не пом'якшувати міжгрупову ворожість.

У суспільствах із постсоціалістичним минулим афективна поляризація має кілька структурних особливостей. По-перше, вона розгортається не вздовж партійної осі (що є слабкою в Україні), а вздовж осей «лояльність – зрада», «жертва –

вигодонабувач», «свій – чужий у суспільно-кризовому сенсі». По-друге, низька довіра до інститутів означає, що офіційні наративи не здатні ефективно ні посилювати, ні стримувати поляризацію. По-третє, досвід колективних травм (Голодомор, радянські репресії, афганська кампанія, Революція Гідності, окупація 2014 року) формує ґрунт для прискореного виникнення й поглиблення нових ліній суспільного розмежування.

У проєкції на український воєнний контекст наведені теоретичні положення дають підстави виокремити кілька потенційних ліній афективної поляризації. Відтак нижче розглянуто три можливі осі афективного розколу, що могли сформуватися в Україні після 2022 року. Важливо підкреслити: представлені міркування є аналітичними гіпотезами, побудованими на теоретичних засадах та наявних соціологічних даних, і потребують систематичної емпіричної перевірки спеціально розробленими методиками.

Вісь «військові – цивільні». Соціологічні матеріали дають підстави припускати зростання суспільної напруги між людьми, що перебувають у принципово різних екзистенційних умовах [10]. Одні щодня стикаються з реальністю фізичної небезпеки та виснаження на фронті – інші намагаються підтримувати відносну нормальність цивільного повсякдення. Наслідком цього може ставати специфічна афективна асиметрія: у середовищі військовослужбовців – схильність до морального осуду й знецінення цивільних, у цивільних – поєднання провини, ніяковості та захисного дистанціювання. Принципово важливо, що ці групи найчастіше поділяють ті самі базові цінності – патріотизм, бажання перемоги, відданість рідним. Якщо розкол між ними й існує, він є насамперед емоційним, а не ідеологічним.

Вісь «ті, що залишилися – ті, що виїхали». Станом на грудень 2025 року за межами України перебувало близько 5,86 млн громадян у статусі тимчасово переміщених осіб, із них 5,3 млн – у Європі; водночас 3,7 млн осіб залишалися внутрішньо переміщеними в межах країни [12]. Жінки та діти становлять близько 76% зовнішніх переселенців, оскільки чоловіки призовного віку підпадають під обмеження на виїзд [12]. Дані соціологічних досліджень фіксують поширення взаємно-критичних наративів між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав [11]. Характерно, що поляризація помітно загострюється при дистанційному спілкуванні в соціальних мережах. Теорія міжгрупового контакту прогнозує, що при безпосередній особистій взаємодії міжгрупова ворожість має знижуватися – це припущення є одним із пріоритетних завдань для майбутніх досліджень [7; 8].

Вісь «мешканці підконтрольних територій – мешканці деокупованих територій». Мешканці деокупованих і раніше окупованих регіонів перебувають у специфічній позиції: вони несуть на собі стигму «підозрюваності», навіть якщо зазнавали насилля і переслідувань з боку окупантів. Цей потенційний розлом є найменш дослідженим, але може мати серйозні довгострокові наслідки для соціальної реінтеграції звільнених громад.

Теоретичний аналіз, представлений вище, дозволяє окреслити не лише контури проблеми, а й логіку її операціоналізації. Якщо афективна поляризація розгортається насамперед у площині міжгрупових емоційних оцінок, а не ідеологічних позицій, то її вимірювання потребує специфічного інструментарію – відмінного від традиційних шкал політичних поглядів. Нижче запропоновано сукупність методів, поєднання яких дає змогу як кількісно зафіксувати афективні дистанції між групами, так і якісно проаналізувати дискурсивні механізми їх відтворення в умовах воєнного часу.

Класичним інструментом є «термометр почуттів» (англ. feeling thermometer) – шкала від 0 до 100, де різниця між оцінками «своєї» та «чужої» групи утворює індекс афективної поляризації [1]. Для українського контексту потрібна адаптація: включення груп «військовослужбовці», «цивільні чоловіки призовного віку», «жінки з дітьми, що виїхали за кордон», «внутрішньо переміщені особи з окупованих територій» тощо. Додатковим інструментом може слугувати шкала соціальної дистанції Богардуса, яка дає змогу виміряти ступінь прийняття або відторгнення представників певних груп через готовність респондента до різних рівнів соціальної близькості. Йдеться, зокрема, про готовність сприймати представників іншої групи як сусідів, колег, друзів, членів родини через шлюб або, навпаки, прагнення уникати з ними близьких контактів. У контексті дослідження афективної поляризації цей метод є корисним, оскільки дає змогу зафіксувати не лише декларативні оцінки груп, а й практичну межу соціально прийнятної взаємодії з ними.

Важливим компонентом дослідження можуть бути методи корпусної лінгвістики та автоматизованого аналізу тексту, які дають змогу виявляти повторювані мовні патерни у великих масивах повідомлень без обмеження окремими кейсами. За їх допомогою можна фіксувати використання дегуманізувальної лексики, маркерів символічного виключення, емоційно та морально навантажених формулювань, а також риторичних конструкцій типу «ми/вони», що відображають міжгрупове дистанціювання. Для цього можуть застосовуватися як загальні процедури лексико-семантичного кодування, так і спеціалізовані словники, зокрема Moral Foundations Dictionary (MFD), який дає змогу простежити, які моральні категорії найчастіше активуються в дискурсі щодо «своїх» і «чужих». Перспективним у цьому контексті є порівняльний аналіз кількох медіасередо-

вищ – військово-орієнтованих Telegram-каналів, діаспорних спільнот у Facebook і масового TikTok-контенту, пов'язаного з темами мобілізації, еміграції та взаємного суспільного осуду.

Застосування Moral Foundations Dictionary в україномовному медіадискурсі потребує окремого методологічного коментаря. Наразі не існує верифікованої та психометрично валідизованої україномовної версії цього інструменту: наявні дослідження послуговуються або оригінальним англійським словником, або його адаптаціями для інших мов, без підтвердженої еквівалентності для українського контексту. Прямий переклад без культурної адаптації може призвести до хибних результатів, оскільки моралізаторська лексика є культурно специфічною: концепти «чистоти», «авторитету» або «лояльності» мають власні семантичні поля в постсоціалістичному та воєнному дискурсі, що можуть суттєво відрізнятися від їх американських аналогів. Відповідно, перед застосуванням MFD у дослідженнях українського медіапростору необхідно: 1). здійснити культурно-лінгвістичну адаптацію словника із залученням носіїв мови та фахівців з психології моралі; 2). провести пілотне тестування на репрезентативному комплексі текстів; 3). верифікувати психометричні характеристики адаптованої версії. Розробка валідизованого україномовного варіанту MFD є самостійним пріоритетним методологічним завданням для подальших досліджень.

Унікальні дослідницькі можливості відкриваються у зв'язку з програмами повернення переселенців і ротаційними відпустками військовослужбовців. Це дає змогу порівняти афективні оцінки в громадах, що різняться за інтенсивністю міжгрупового контакту. Зокрема, можна зіставити міста з активною реінтеграцією переселенців і громади з мінімальним притоком нових мешканців. Так само перспективним є порівняння підрозділів, які після ротації повернулися до цивільного середовища, з тими, що тривалий час залишалися відносно ізольованими. Такий дослідницький дизайн дає змогу перевірити центральну гіпотезу теорії міжгрупового контакту [7, 8] у реальному соціальному контексті та отримати результати, що мають безпосереднє прикладне значення.

Окреслений методологічний інструментарій дозволяє не лише вимірювати афективну поляризацію, а й слугує основою для верифікації ефективності підходів до її зниження, які розглядаються нижче.

Теорія міжгрупового контакту стверджує, що пряма особиста взаємодія між членами ворожих груп за умови рівного статусу, спільних цілей та інституційної підтримки знижує упередженість і підвищує взаємну емпатію [7]. Метааналіз Т. Ф. Петтіґрю та Л. Р. Тропп, що охоплює понад 500 досліджень, підтверджує цей висновок, демонструючи помірну силу ефекту [8]. Для України це означає практичну цінність цілеспрямованих форм взаємодії. Йдеться, зокрема, про зустрічі ветеранів із цивільними та про спільну волонтерську діяльність, у межах якої люди з різним досвідом і соціальним статусом виконують спільне завдання. Водночас принципово важливо, щоб така взаємодія відбувалася в умовах рівності, а не в ієрархічно вибудуваному середовищі.

Наративна медіація є перспективним, хоча недостатньо верифікованим у даному контексті підходом, спрямованим на реконструкцію спрощених образів «чужого» на більш складні й гнучкі [13]. На рівні медіасистеми цей підхід трансформується у вимогу уникати бінарних фреймів «герої – зрадники» на користь складніших персонажних портретів. Дж. Лінч та А. МакҐолдрик описують конкретні редакційні практики мирної журналістики, що можуть бути адаптовані до умов тривалого збройного конфлікту [9]. Їх ефективність у такому специфічному контексті потребує окремого дослідження.

Подолання афективної поляризації потребує не лише психологічних практик зниження ворожості, а й цілеспрямованої дії політичних та суспільних інститутів. У цьому контексті ключового значення набувають інституційні та комунікаційно-політичні механізми, здатні зменшувати ризики поглиблення суспільних розломів. Йдеться, зокрема, про формування інклюзивної державної політики пам'яті, яка не загострює конкурентні моделі колективного досвіду, а створює символічні рамки спільного політичного простору. Не менш важливими є механізми політичного представництва, що забезпечують видимість і врахування інтересів різних соціальних груп, у тому числі ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, мешканців прифронтових і деокупованих територій. Концептуальним підґрунтям таких підходів є теорія боротьби за визнання А. Гоннета, згідно з якою соціальна інтеграція можлива лише за умови, що кожна група отримує публічне визнання своєї гідності, внеску та досвіду [14].

В умовах повномасштабної війни особливої ваги набуває державна політика реінтеграції, спрямована не лише на відновлення територіальної цілісності, а й на відновлення довіри, легітимності інститутів і відчуття політичної належності до спільного громадянського цілого. Важливу роль у цьому процесі відіграють стратегічні комунікації держави, які мають мінімізувати мову внутрішнього виключення, запобігати стигматизації окремих груп та формувати рамку спільної відповідальності за майбутнє країни. У теорії транзитивного правосуддя Р. Г. Тейтель цей процес описує як відновлення правової та символічної легітимності після насилля – передумова, без

якої будь-яка реінтеграційна політика залишається поверховою [15].

Суттєвим інструментом зниження афективної поляризації є також інституційний дизайн громадського діалогу: створення сталих форматів публічного обговорення суперечливих питань, підтримка локальних механізмів участі, консультацій та спільного вироблення рішень на рівні громад. Такі практики сприяють не лише зменшенню емоційної дистанції між групами, а й формуванню досвіду політичної взаємодії в межах спільних процедур. Окремого значення набувають політики справедливості й визнання, оскільки без публічного визнання нерівномірності воєнного досвіду, втрат, жертв і внеску різних груп суспільства стійке подолання афективного розколу є малоймовірним. Н. Фрейзер у цьому контексті наголошує, що справедливість у постконфліктних суспільствах має три взаємопов'язані виміри: перерозподіл ресурсів, визнання ідентичностей та забезпечення політичного представництва – жоден з яких не може бути реалізований на шкоду іншому [16].

Отже, у політичному вимірі зниження афективної поляризації слід розглядати не лише як психологічне пом'якшення міжгрупової напруги, а як комплексне завдання демократичного врядування, пов'язане з представництвом, комунікацією, реінтеграцією та забезпеченням справедливого символічного й політичного включення різних суспільних груп.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Афективна поляризація є принципово відмінним феноменом від ідеологічного розколу: вона живиться не розбіжностями в цінностях, а психологічними механізмами групової ідентифікації, дегуманізації та алгоритмічно підсиленої сегрегації. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну цей феномен набуває якісно нових потенційних форм. Потенційні розломи між військовими та цивільними, між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав, між мешканцями підконтрольних і деокупованих територій є гіпотетичними виявами афективної поляризації – ворожості, що може виникати за відсутності реальних ідеологічних розбіжностей.

Аналіз наявної теоретичної бази дозволяє виділити ключові механізми потенційного формування афективної поляризації у воєнному контексті: нерівномірний розподіл ризику та жертви між соціальними групами; дегуманізуючі наративи в соціальних мережах; алгоритмічна сегрегація медіаспоживання; дефіцит безпосереднього міжгрупового контакту. Кожен із цих механізмів є самостійним об'єктом для подальших емпіричних досліджень.

Зниження афективної поляризації вимагає не лише психологічного пом'якшення міжгрупової ворожості, а й системної, цілеспрямованої державної та суспільно-політичної роботи у сферах пам'яті, представництва, реінтеграції, стратегічних комунікацій, громадського діалогу та справедливої диференціації досвіду різних груп, що є необхідною передумовою подолання суспільних розломів і зміцнення демократичної стійкості.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень також лонгітюдне відстеження динаміки афективних оцінок між виділеними групами на різних фазах конфлікту; порівняльний аналіз із іншими постконфліктними суспільствами (Боснія і Герцеговина, Грузія, Ізраїль); адаптація та валідизація класичних психометричних інструментів для вимірювання афективної поляризації в українській вибірці, зокрема розробка психометрично верифікованої україномовної версії Moral Foundations Dictionary; а також тестування ефективності структурованих контактних інтервенцій і програм наративної медіації в умовах тривалої збройної кризи. Своєчасне наукове осмислення цих процесів є необхідною передумовою розробки ефективних програм соціально-політичної реінтеграції суспільства в повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Iyengar S., Sood G., Lelkes Y. Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization. Public Opinion Quarterly. 2012. Vol. 76, № 3. P. 405–431. DOI: https://doi.org/10.1093/poq/nfs038

2. Lelkes Y. Mass polarization: Manifestations and measurements. Public Opinion Quarterly. 2016. Vol. 80, № S1. P. 392–410. DOI: https://doi.org/10.1093/poq/nfw005

3. Druckman J. N., Levendusky M. S. What do we measure when we measure affective polarization? Public Opinion Quarterly. 2019. Vol. 83, № 1. P. 114–122. DOI: https://doi.org/10.1093/poq/nfz003

4. Tajfel H., Turner J. C. An integrative theory of intergroup conflict. The social psychology of intergroup relations / W. G. Austin, S. Worchel (Eds.). Monterey : Brooks/Cole, 1979. P. 33–47.

5. Haslam N. Dehumanization: An integrative review. Personality and Social Psychology Review. 2006. Vol. 10, № 3. P. 252–264. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4

6. Bail C. A., Argyle L. P., Brown T. W., Bumpus J. P., Chen H., Hunzaker M. B. F., Lee J., Mann M., Merhout F., Volfovsky A. Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2018. Vol. 115, № 37. P. 9216–9221. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115

7. Allport G. W. The nature of prejudice. Cambridge : Addison-Wesley, 1954. 537 p.

8. Pettigrew T. F., Tropp L. R. A meta-analytic test of intergroup contact theory. Journal of Personality and Social Psychology. 2006. Vol. 90, № 5. P. 751–783. DOI: https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751

9. Lynch J., McGoldrick A. Peace journalism. Stroud : Hawthorn Press, 2005. 288 p.

10. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / за ред. Є. І. Головахи. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 278 с.

11. Громадська думка про війну, перемогу та гарантії безпеки : результати соціологічного дослідження (лютий–березень 2023 р.). Київ : Центр Разумкова, 2023. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-viinu-peremogu-ta-garantii-bezpeky-liutyi-berezen-2023r

12. UNHCR. Ukraine Situation: UNHCR's 2026 Plans and Financial Requirements. Geneva : UNHCR, 2025. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/download/120716

13. Winslade J., Monk G. Narrative mediation: A new approach to conflict resolution. San Francisco : Jossey-Bass, 2000. 224 p.

14. Honneth A. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts. Cambridge : Polity Press, 1995. 215 p.

15. Teitel R. G. Transitional Justice. Oxford : Oxford University Press, 2000. 292 p.

16. Fraser N. Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World. New York : Columbia University Press, 2008. 224 p.

Дата першого надходження статті до видання: 26.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.9

НЕЗАЛЕЖНА ЦЕРКВА ЯК ФУНДАМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

AN INDEPENDENT CHURCH AS THE FOUNDATION FOR ENSURING THE POLITICAL INDEPENDENCE OF UKRAINE

Мельничук І.В.,
orcid.org/0009-0006-8745-1542
аспірант кафедри політичних наук
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дана стаття присвячена аналізу процесу становлення автокефальної Української Православної Церкви та її ролі у формуванні національної ідентичності та державності України. Незалежна церква виступає важливим соціальним інститутом, що сприяє зміцненню соціальної стабільності, консолідації громадян та підвищенню довіри до державних інституцій. Створення незалежної церкви для нашої країни завжди було і залишається не лише релігійною, а й державотворчою необхідністю, оскільки православ'я є визначальним фактором релігійної ідентичності більшості населення.

У дослідженні простежується історія формування Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), яка стала ключовою платформою для досягнення автокефалії та об'єднання православних громад. Важливу роль у цьому процесі відіграв митрополит Філарет, який поєднував релігійні ініціативи з державотворчою стратегією, сприяючи формуванню суспільного запиту на незалежну церкву та консолідації українського суспільства навколо національної ідеї. Водночас, Російська православна церква (РПЦ) мала значний вплив на хід подій, прагнучи зберегти контроль над українським православ'ям та перешкоджаючи об'єднанню православних юрисдикцій.

У статті наголошується на важливості взаємодії між державою та церквою: підтримка процесу автокефалії державною владою забезпечила баланс між свободою віросповідання та необхідністю гарантування національної безпеки. Отримання Томосу від Вселенського Патріархату надало Православній Церкві України (ПЦУ) канонічну легітимність і стало вирішальним кроком у забезпеченні духовної незалежності країни та зміцненні її міжнародного авторитету.

Автокефалія Українського православ'я стала можливою в результаті складної взаємодії політичних, правових та релігійних факторів. Створення ПЦУ стало інструментом державотворення, сприяло консолідації суспільства, зміцненню національної безпеки та формуванню сучасної української ідентичності, продовжуючи залишатися в динамічній взаємодії з внутрішніми та зовнішніми геополітичними викликами.

Ключові слова: Українська православна церква, автокефалія, Православна церква України, УПЦ КП, УПЦ МП, Філарет, релігійна незалежність, державотворення, міжцерковний конфлікт, релігійна легітимність.

This article is devoted to the analysis of the process of establishing the autocephalous Ukrainian Orthodox Church and its role in shaping Ukraine's national identity and statehood. The independent church serves as an important social institution that contributes to strengthening social stability, consolidating citizens, and increasing trust in state institutions. The creation of an independent church for our country has always been and remains not only a religious but also a state-building necessity, since Orthodoxy is a defining factor of the religious identity of the majority of the population.

The study traces the history of the formation of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate (UOC-KP), which became a key platform for achieving autocephaly and uniting Orthodox communities. An important role in this process was played by Metropolitan Filaret, who combined religious initiatives with a state-building strategy, contributing to the formation of public demand for an independent church and the consolidation of Ukrainian society around the national idea. At the same time, the Russian Orthodox Church (ROC) exerted significant influence on the course of events, seeking to maintain control over Ukrainian Orthodoxy and hindering the unification of Orthodox jurisdictions.

The article emphasizes the importance of the interaction between the state and the church: the support of the autocephaly process by state authorities ensured a balance between freedom of religion and the need to guarantee national security. The receipt of the Tomos from the Ecumenical Patriarchate granted the Orthodox Church of Ukraine (OCU) canonical legitimacy and became a decisive step in ensuring the spiritual independence of the country and strengthening its international authority.

The autocephaly of Ukrainian Orthodoxy became possible as a result of the complex interaction of political, legal, and religious factors. The creation of the OCU became an instrument of state-building, contributed to the consolidation of society, the strengthening of national security, and the formation of modern Ukrainian identity, while continuing to remain in dynamic interaction with internal and external geopolitical challenges.

Key words: Ukrainian Orthodox Church, autocephaly, Orthodox Church of Ukraine, UOC-KP, UOC-MP, Filaret, religious independence, state-building, interchurch conflict, religious legitimacy

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації політичної системи України релігійний фактор набуває все більшого значення як складова публічної політики та національної безпеки. Міжконфесійні відносини, особливо серед православних церков, виходять за межі суто духовної сфери, оскільки безпосередньо впливають на суспільну стабільність, державотворчі процеси та міжнародні відносини.

Наявність незалежної (автокефальної) церкви сприймається не лише як результат канонічної еволюції, а й як важливий маркер політичної суб'єктності держави. Від початку незалежності України актуальним постало питання формування власної автокефальної церкви, яка б забезпечила духовну незалежність країни, консолідувала суспільство та сприяла утвердженню національної ідентичності. Розділення українського православ'я на кілька юрисдикцій, вплив Російської православної церкви та конфлікт між УПЦ КП і УПЦ МП ускладнювали процес об'єднання та легітимації єдиної Помісної церкви. Складність проблеми зростає через тісну взаємодію церкви та держави, необхідність балансу між свободою віросповідання та національною безпекою, а також через геополітичні виклики, пов'язані з зовнішнім впливом на українське православ'я. Цей комплексний контекст зумовлює необхідність системного дослідження механізмів створення і утвердження автокефальної церкви, її ролі у державотворенні, формуванні національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження підкреслюють складність процесу створення незалежної української церкви та взаємозв'язок релігійної й державної сфер. Значну увагу приділено ролі УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ (МП) у формуванні церковного середовища, процесу здобуття автокефалії та впливу зовнішніх чинників, зокрема Російської православної церкви. У працях В. Боднаренка, В. Кушнірчука, В. Єленського, О. Сагана, Ю. Чорноморця, Л. Филипович, С. Здіорука та М. Палінчака аналізуються як історичні передумови, так і сучасні механізми взаємодії держави і церкви, вплив на національну ідентичність та безпеку. Дослідження останніх років особливо фокусуються на геополітичних аспектах, ролі Томосу та формуванні Православної церкви України (ПЦУ) як незалежної інституції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок, досі залишаються невирішеними питання:

− практичні механізми ефективного міжцерковного діалогу та формування спільної «української» моделі православ'я;

− наслідки паралельного існування двох юрисдикцій (ПЦУ та УПЦ МП) для національної безпеки та суспільної консолідації;

− роль релігії у протидії зовнішньому впливу (зокрема російській гібридній агресії) та формуванні національної ідеології.

Вказані аспекти потребують більш системного аналізу, щоб зрозуміти, як взаємодія держави, церкви та міжнародного православ'я впливає на сучасну церковно-політичну ситуацію в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у комплексному дослідженні процесу створення і розвитку незалежної української православної церкви з урахуванням історичних, політичних, релігійних та геополітичних чинників. Завдання включають:

1. Проаналізувати роль УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ (МП) у формуванні української автокефальної традиції.

2. Визначити соціально-політичні та безпекові наслідки паралельного існування різних православних юрисдикцій в Україні.

3. Оцінити значення ПЦУ для консолідації українського суспільства та формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійні організації функціонують як самостійні частини суспільства, взаємодіючи з державою у межах закону. Вони не беруть прямої участі в політиці, проте суттєво впливають на зміцнення довіри до влади, формування суспільних цінностей та підтримку державної незалежності. Церква є особливим суспільним інститутом, який має власну структуру, ієрархію, правила та впливає на життя людей.

Православ'я протягом багатьох століть було одним із головних чинників, який формував самоідентичність населення українських земель. Після здобуття незалежності України почався рух до національного й духовного відродження.

Питання створення власної незалежної церкви стало особливо гострим. Важливу роль у цих процесах відіграв особисто митрополит Філарет [1, с.7]. Створення Української православної церкви Київського патріархату стало для нього етапом утвердження як впливового діяча не лише в релігійній, а й у суспільно-політичній сфері. Він виступив ініціатором створення альтернативного центру церковної влади, який мав змінити баланс сил у православному середовищі.

Очільник УПЦ митрополит Філарет розумів, що після 1990 року Київська церква отримала нові можливості для розвитку. Проте повною мірою скористатися цими можливостями тоді не вдалося. Ставши патріархом, Філарет чітко визначив головну мету – об'єднання українських церков і здобуття автокефалії. Це була не лише релігійна, а й державницька позиція.

Після розпаду СРСР і появи незалежних держав природно постало питання створення власних незалежних церков. У 1991 році Філарет відкрито

заявив про курс на автокефалію Української православної церкви і послідовно дотримувався цієї позиції в наступні роки. Він пояснював це просто: раніше існував СРСР і єдина Російська православна церква, а після здобуття незалежності Україна має право на власну церкву[2].

Однак єпископат УПЦ не підтримав дану ідею. Натомість був скликаний Харківський собор, де утворили паралельну структуру Українську Православну Церкву у єдності з московським патріархатом. Це призвело до тривалого і болісного розділення українського православ'я.

Водночас Росія намагається зберегти Україну в межах свого релігійного впливу, вважаючи її важливою частиною власного простору. Російська православна церква часто протидіяла спробам об'єднання українського православ'я, а підпорядкована їй церковна структура в Україні використовувалася як інструмент впливу на суспільство, зокрема через інформаційну та ідеологічну діяльність.

Одним із головних моментів у цьому процесі стала боротьба за визнання. Українська православна церква Київського патріархату намагалася отримати підтримку суспільства і держави, тоді як Українська православна церква Московського патріархату акцентувала на збереженні канонічного визнання у світовому православ'ї через РПЦ. У результаті виникла ситуація «подвійної легітимності», коли існували два різні типи визнання церковне і суспільно-політичне, що й спричинило тривалий конфлікт. Конфлікт між церквами поступово закріпився через створення окремих структур і організацій, а також проявлявся у конкуренції за вплив на людей і державу.

УПЦ КП під керівництвом Патріарха Філарета робила акцент на національній ідеї, що допомагало їй бути частиною процесів державотворення. Натомість УПЦ МП зосереджувалася на канонічності та дотриманні традицій і церковних правил.

Російська православна церква неодноразово декларувала наміри подолати церковний розкол в Україні; проте її фактичні дії суперечили цим заявам. Поява в Україні єдиної незалежної православної церкви, здатної отримати визнання світового православ'я, у РПЦ розцінювалася як загроза її позиціям. Відтак рішення РПЦ були спрямовані не на подолання розколу, а на збереження власного впливу та запобігання повній незалежності українського православ'я. Як слушно зазначає В. Єленський, «керівництво РПЦ […] беззастережно відкидало саму можливість усамостійнення Української Православної Церкви і наполягало на особливому значенні її перебування в підпорядкуванні Московській патріархії» [3, с.406].

Попри це, протягом усіх років незалежності українські церкви не припиняли спроб об'єднання канонічним шляхом. Їхньою головною метою було створення єдиної церкви з незалежним статусом.

Українська держава також розуміла важливість своєї незалежної церкви. Взаємодія держави і церкви в Україні стала важливою частиною політичного процесу і впливала на відносини між конфесіями. Хоча православні церкви прагнули об'єднання, на жаль самостійно вони цього досягти не змогли. Українська модель державно-церковних відносин формально передбачає відокремлення церкви від держави, але на практиці вони тісно взаємодіють.

УПЦ КП була головною силою, яка просувала ідею незалежної української церкви. Її діяльність допомогла сформувати суспільний запит на автокефалію та підготувати основу для створення нової церковної структури. Водночас реалізувати цей проєкт вдалося лише за активної участі держави.

У підсумку, отримання автокефалії та створення Православної церкви України стало важливим етапом змін у релігійному житті країни. Це був не тільки церковний процес, а й складний політичний проєкт, у якому взаємодіяли держава, церква та міжнародні партнери.

Питання автокефалії на державному рівні активно просував Віктор Ющенко. У 2008 році під час святкування 1020-річчя Хрещення Русі, на якому був присутній Константинопольський патріарх Варфоломій, який закликав до об'єднання українських православних. Обговорювалася різі сценарії отримання надання автокефалії Україні, однак тоді досягти результату не вдалося[4].

У суспільстві з року в рік поступово зростала підтримка ідеї незалежної церкви. З утвердженням державності все більше громадян схилялися до автокефалії, що підтверджують численні соціологічні дослідження. Після початку російської агресії у 2014 році рівень довіри до УПЦ МП помітно знизився, що ще більше посилило запит на незалежну українську церкву.

За президентства Петра Порошенка питання автокефалії стало частиною державної політики. Воно розглядалося як спосіб зміцнення національної ідентичності, зменшення зовнішнього впливу та консолідації українського суспільства. Ключовим етапом у реалізації ідеї автокефалії стало отримання Томосу від Константинопольського патріархату, що надало новій церкві канонічну легітимність. Це рішення мало не лише релігійний, а й геополітичний вимір: воно вплинуло на баланс сил у світовому православ'ї та вивело українське православ'я на міжнародну арену[5].

Створення Православної церкви України спричинило значні зміни у конфесійному просторі: частково об'єдналися раніше розділені юрисдикції, змінилося співвідношення впливів між церков-

ними структурами. Водночас міжконфесійні суперечності не зникли, а набули нових форм. Як можна було припустити «УПЦ різко негативно відреагувала на об'єднавчі тенденції в українському православ'ї та появу ПЦУ й отримання нею Томосу» [6, с.20].

Утвердження ПЦУ водночас є символом духовної незалежності української держави. Найбільша православна структура в Україні УПЦ (МП) досі перебуває під впливом РПЦ і не може наважитися на розрив з Москвою [7]. Російська влада постійно використовує релігійний чинник для поширення ідеології «русского міра» на пострадянському просторі. Через це, незважаючи на політичний суверенітет, свідомість багатьох українських віруючих ще й досі перебуває під впливом кремлівської пропаганди, яка подається під виглядом православної риторики.

У цьому контексті створення ПЦУ слід розглядати як історичний здобуток України на шляху «протидії русифікації українців та нав'язуванні їм московської ментальності»[8, с. 64]. Автокефалія українського православ'я стала природним доповненням політичної незалежності країни та важливим чинником національної безпеки. Однією з головних функцій ПЦУ є сприяння формуванню сучасної національної ідентичності, яка визначатиме майбутній розвиток держави.

У нинішніх умовах війни проти Росії саме ПЦУ виступає тією церквою, яка захищає українські національні інтереси та підтримує національну безпеку. Якби не створення в 1990-х роках УПЦ КП і УАПЦ, які стали основою для майбутньої ПЦУ, зараз більшість українців підпадала б під вплив УПЦ МП. Під час війни московський патріархат, діючи в Україні через УПЦ МП, виступає не лише релігійним інститутом, а й політичним агентом впливу, здійснюючи руйнівні дії на українське суспільство засобами релігії системно посилюючи сепаратистські настрої, що підривають національну єдність і безпеку[9, с. 368].

Українська держава відстоює право на існування незалежного українського православ'я, вільного від зовнішнього контролю. Складність посилює наявність двох паралельних православних юрисдикцій в Україні, що стає джерелом конфліктів у суспільстві. Протистояння між різними православними юрисдикціями в Україні відображає конкуренцію впливів між Україною і Росією. У цьому сенсі підтримка державою проєктів, що посилюють незалежність українського православ'я, набуває стратегічного значення.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Незалежність української православної церкви є невід'ємною складовою державної та національної самобутності України. Процес здобуття автокефалії, який розпочався з діяльності УПЦ КП та УАПЦ, став логічним продовженням політичної незалежності країни та важливим чинником національної безпеки.

Для сучасної України існування незалежної церкви є важливим оскільки це питання національної безпеки, об'єднання громадян, утвердження української ідентичності та підвищення авторитету держави у світі. Водночас поділ українського православ'я на кілька гілок заважає досягти єдності. Автокефальна церква є складовою загальної структури держави і в умовах війни росії проти України її роль у підтримці та зміцненні державності особливо важлива.

У сучасних умовах безпекових викликів, зокрема гібридних, релігійний фактор набуває суттєвого політичного значення. Залежні релігійні структури можуть виступати каналами зовнішнього впливу на внутрішню політику, створюючи потенційні загрози національній безпеці. Натомість інституційна незалежність церкви підвищує стійкість держави, зменшує ризик зовнішньої політичної інтервенції та забезпечує стабільність державних інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко В. Д., Висоцька Т. М., Кушнірчук В. А. Автокефалія православних в Україні: головні актори в контексті історичної драми кінця XX-початку XXI століть. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип.1. С. 4-14. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.1

2. Патріарх Філарет. Неромантичний герой. Дзеркало тижня: веб-сайт. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/patriarkh-filaret-neromantichnij-heroj.html (дата звернення: 24.03.2026).

3. Єленський В. Є. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2013. 504 с.

4. Варфоломій закликав до єднання церков. *BBC News Україна*: веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2008/07/080726_baptism_ukr_is (дата звернення: 24.03.2026).

5. Порошенко назвав автокефалію і Томос питаннями нацбезпеки. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2591918-porosenko-nazvav-avtokefaliu-i-tomos-pitannami-nacbezpeki.html (дата звернення: 20.03.2026).

6. Филипович Л. О. Небезпека внутрішньоправославного конфлікту в Україні для міжхристиянських відносин. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 2. С.19-25. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.3

7. Петрущак І. Головна цінність – це розрив з Москвою, – інтерв'ю з Юрієм Чорноморцем. *Духовний Фронт України*: веб-сайт. URL: https://df.news/2023/06/18/holovna-tsinnist-tse-rozryv-z-moskvoiu-interv-iu-z-iuriiem-chornomortsem/ (дата звернення: 24.03.2026).

8. Саган О. Н. Сучасне православ'я в Україні: «розмосковлення» історії та перспективи розвитку. Тернопіль: Видавництво «Крила», 2025. 224 с.

9. Здіорук С., Палінчак М. Вплив московського патріархату на національну ідентичність у контексті війни росії супроти України. *Україна дипломатична.* 2022. Вип. XXIII. С. 366–377.

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 321.01:347.97/.99(4-6ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.10

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДІВ У КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ENSURING THE INTEGRITY OF JUDICIALS IN EU COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS

Микитей А.О.,
orcid.org/0009-0003-7682-1518
аспірант кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Статтю присвячено порівняльному політологічному аналізу інституційних механізмів забезпечення доброчесності судового корпусу в країнах Європейського Союзу. В даній статті доброчесність судів розглядається як ключовий елемент демократичного врядування та умова легітимності публічної влади в ліберальних демократіях, а не лише як питання нормативного регулювання. На матеріалі держав – членів ЄС досліджуються три основні моделі суддівського врядування («романська», «скандинавська» та «перехідна») в контексті теорії principal-agent, вплив партійно-політичного середовища на незалежність судів, механізми дисциплінарної відповідальності та декларування як інструменти антикорупційної політики. В результаті автором виокремлено три режими підзвітності суддів – «прозорий публічний», «конфіденційний внутрішній» та «змішаний» – і проаналізовано умови їхньої ефективності. Окремо досліджується феномен «відкату» верховенства права у Польщі та Угорщині крізь призму неоінституціоналізму та теорії демократичного регресу: встановлено, що механізми доброчесності є структурно нейтральними і можуть слугувати як для захисту, так і для руйнування незалежності судів залежно від конфігурації акторів, що їх контролюють. Обґрунтовано п'ять взаємопов'язаних умов стійкості механізмів доброчесності: конституційна «жорсткість» гарантій, диверсифікація акторів, наявність зовнішніх гравців підзвітності, культурна вкоріненість норм та ефективність санкційної функції. Сформульовано практичні рекомендації щодо імплементації найкращих практик у системі судового врядування України з урахуванням євроінтеграційного курсу та актуальних викликів демократичної консолідації.

Ключові слова: суддівська доброчесність, демократичне врядування, суддівське врядування, антикорупційна політика, інституційна незалежність судів, демократична консолідація, ЄС, Україна.

The article is devoted to a comparative political science analysis of institutional mechanisms for ensuring the integrity of the judiciary in the countries of the European Union. The integrity of courts is considered a key element of democratic governance and a condition for the legitimacy of public authority in liberal democracies, rather than merely a matter of normative regulation. Drawing on the material of EU member states, the article examines three principal models of judicial governance – the "Romance", "Scandinavian", and "transitional" – within the framework of principal-agent theory, analyses the influence of the party-political environment on judicial independence, and explores the mechanisms of disciplinary accountability and asset declaration as instruments of anti-corruption policy. Three regimes of judicial accountability are identified – "transparent public", "confidential internal", and "mixed" – and the conditions determining their effectiveness are analysed. Particular attention is paid to the phenomenon of rule-of-law backsliding in Poland and Hungary through the prism of neo-institutionalism and democratic regression theory: it is established that integrity mechanisms are structurally neutral and may serve either to protect or to undermine judicial independence, depending on the configuration of actors who exercise control over them. Five interrelated conditions for the resilience of integrity mechanisms are substantiated: the constitutional "rigidity" of guarantees, diversification of actors, the presence of external accountability players, the cultural embeddedness of integrity norms, and the effectiveness of the sanctioning function. Recommendations are formulated regarding the implementation of best practices in Ukraine's judicial governance system, taking into account the country's European integration trajectory and the current challenges of democratic consolidation.

Key words: judicial integrity, democratic governance, judicial governance, anti-corruption policy, institutional independence of courts, democratic consolidation, EU, Ukraine.

Постановка проблеми. Питання доброчесності судової влади посідає особливе місце у сучасній порівняльній політології та дослідженнях демократичного врядування. Як слушно зазначає О. П. Герасимчук, «в суспільстві, яке прагне до правової держави, суддя має бути не лише професіоналом, але й моральним авторитетом. В Україні, яка перебуває на шляху реформування судової системи, питання доброчесності суддів стало особливо актуальним у контексті боротьби з корупцією та підвищення довіри громадян до судової влади» [3, с. 9]. Судова незалежність

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

і підзвітність належать до ключових індикаторів якості демократії, а стан судових інституцій значною мірою визначає здатність держави забезпечити верховенство права – найважливішої умови стабільного функціонування ліберально-демократичного порядку [1, с. 34]. Саме тому питання про те, як держави організовують інституційний контроль над власними суддями, не зводиться до суто правового виміру: воно є питанням розподілу влади, дизайну політичних інституцій та конфігурації акторів, зацікавлених у тій чи іншій моделі підзвітності судів.

Актуальність теми загострилася внаслідок двох взаємопов'язаних процесів. По-перше, в ЄС упродовж 2015–2023 рр. стався безпрецедентний «відкат» верховенства права в окремих державах-членах (насамперед у Польщі та Угорщині), у центрі якого опинилися саме судові інституції. По-друге, Україна здобула статус кандидата на членство в ЄС (2022 р.) і у 2024 р. розпочала переговорний процес, який передбачає приведення системи судового врядування у відповідність до стандартів ЄС. Про гостроту проблеми свідчить і стан довіри суспільства до судів: за даними соціологічних досліджень Центру Разумкова за лютий–березень 2025 р., показник недовіри до судів сягає 73 % [4] – одна з найнижчих позицій у Європі, що свідчить про глибоку кризу легітимності судової влади. В.В.Гансецька цілком слушно визначає забезпечення доброчесності суддів як «один із ключових чинників довіри до судової влади та необхідну передумову ефективного функціонування правової держави» [5, с. 32].

Зазначена ситуація перетворює порівняльний аналіз інституційних механізмів забезпечення доброчесності судів у країнах ЄС на завдання, що одночасно стосується як теорії демократичного врядування, так і практики інституційного реформування в Україні. З позицій політології особливо важливо з'ясувати: які конфігурації інституційного дизайну забезпечують реальну, а не декларативну доброчесність судового корпусу; за яких умов механізми доброчесності зазнають деградації; і яким чином досвід держав ЄС може бути адаптований до контексту держав, що переживають процес демократичної консолідації [5, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження суддівського врядування та доброчесності судів перебуває на перетині кількох наукових напрямів. У рамках неоінституціоналізму Дж. Марча та Й. Олсена аналізуються умови, за яких формальні інститути перетворюються на реально діючі обмежувачі поведінки акторів – у тому числі суддів [6, с. 67]. Теорія principal-agent, застосована до судових систем Дж. Файрджоном та Л. Гарлі, дозволяє моделювати відносини між суспільством, законодавцем та суддями з точки зору делегування повноважень і проблем асиметрії інформації [7, с. 48].

Проблему «відкату» верховенства права та його суддівського виміру глибоко дослідили Л. Пех та К. Шеппеле, які встановили механізми системного демонтажу незалежності судів у Польщі та Угорщині [2, с. 15]. Зв'язок між корупцією в судовій системі та якістю демократії проаналізовано С. Холмбергом та Б. Ротштайном у контексті теорії «якісного врядування»: дослідники емпірично доводять, що не жорсткість антикорупційних норм, а якість правозастосовних інститутів визначає реальний рівень доброчесності публічних посадовців [8, с. 23]. Порівняльний аналіз моделей суддівського врядування в ЄС із застосуванням інституційного підходу систематично представлено у звітах Європейської мережі рад судової влади (ENCJ) за 2021–2023 рр. [9, с. 45].

В українській науці питання суддівської доброчесності останніми роками активно розробляється як у правничому, так і в суміжному політологічному аспектах. Ю. О. Фідря підкреслює, що «суддівська доброчесність охоплює значно ширше коло відносин, а також цінностей та чеснот», ніж традиційно прийнято вважати, апелюючи виключно до антикорупційних заборон [10, с. 61]. В. В. Борщенко, досліджуючи доброчесність крізь призму практики Європейського суду з прав людини, доходить висновку, що «доброчесність найчастіше ототожнюється з категорією «безсторонність», яка охоплює як суб'єктивні, так і об'єктивні критерії оцінки», а відсутність у національному законодавстві чіткого визначення доброчесності «як процесуальної гарантії створює прогалини у правозастосуванні» [11, с. 71]. В. В. Гансецька, аналізуючи європейський досвід, звертає увагу на роль етичних кодексів і механізмів ситуаційного моделювання поведінки суддів у Польщі, Словенії, Нідерландах та Фінляндії як ключових елементів формування доброчесності [5, с. 23].

Водночас комплексного порівняльного аналізу інституційних механізмів доброчесності судів у державах ЄС саме з позицій політології – з акцентом на конфігурацію акторів, розподіл владних повноважень та умови функціонування цих механізмів у різних режимних контекстах – у вітчизняній науці досі не проведено.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наявних досліджень дозволяє виявити кілька системних прогалин. По-перше, більшість вітчизняних праць, присвячених суддівському врядуванню, виконані в юридичній, а не політологічній парадигмі: вони зосереджені на нормативній архітектурі відповідних механізмів, але не аналізують їх функціонування як результату взаємодії політичних акторів з різними інтересами та ресурсами. По-друге, недостатньо дослідженим залишається питання про те, за яких структурних умов механізми доброчесності стають стійкими – тобто здатними функціо-

нувати навіть в умовах зміни урядів та парламентських коаліцій. По-третє, в науковій літературі бракує систематичного зіставлення ефективності різних інституційних конфігурацій доброчесності судів із показниками якості демократії та довіри до публічних інститутів. Зокрема, залишається відкритим питання: чи є публічне декларування саме по собі достатнім для забезпечення реальної доброчесності, чи лише формально відтворює відповідні практики без фактичного зниження рівня корупції в судовій системі. По-четверте, украй мало вивченим в Україні є феномен використання механізмів доброчесності як інструменту політичного контролю над суддями – явище, детально задокументоване у польському та угорському кейсах. Зазначені прогалини визначають предмет і спрямованість цього дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є порівняльний політологічний аналіз інституційних механізмів забезпечення доброчесності судового корпусу в державах – членах ЄС з позицій теорій демократичного врядування, неоінституціоналізму та порівняльної антикорупційної політики. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити теоретико-методологічні засади дослідження суддівської доброчесності в контексті політології; проаналізувати конфігурацію акторів та розподіл повноважень у різних моделях суддівського врядування; дослідити умови стійкості та вразливості механізмів доброчесності суддів у державах ЄС; виявити та пояснити феномен використання механізмів доброчесності як інструменту політичного контролю («відкат» верховенства права); обґрунтувати імплікації порівняльного досвіду для реформування судового врядування в Україні в умовах демократичної консолідації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж переходити до порівняльного аналізу конкретних механізмів, необхідно встановити теоретичні координати дослідження. Суддівська доброчесність у правничій доктрині традиційно розглядається через призму дотримання антикорупційних заборон та обмежень, однак таке трактування виявляється надто вузьким. Ю. О. Фідря переконливо обґрунтовує, що «суддівська доброчесність охоплює значно ширше коло відносин, а також цінностей та чеснот», ніж зводиться до простого дотримання заборон [10, с. 61]. В. В. Борщенко, своєю чергою, акцентує на тому, що в практиці Європейського суду з прав людини доброчесність пов'язується з категорією безсторонності, яка має як суб'єктивний (особисті переконання судді), так і об'єктивний (зовнішні гарантії неупередженості) виміри [11, с. 71].

З позиції політології доброчесність судової влади розглядається через призму двох взаємопов'язаних проблем: незалежності та підзвітності. Ці два виміри перебувають у стані структурної напруги – посилення будь-якого з них несе ризики для іншого, і ця напруга є суто політичним питанням: вона відображає базовий конфлікт між принципом поділу влади, що вимагає автономії судів від решти гілок, та принципом демократичної підзвітності, що вимагає відповідальності судів перед суспільством. Усвідомлення цієї структурної напруги є вихідним пунктом для розуміння того, чому механізми доброчесності можуть слугувати як гарантіями незалежності, так і інструментами контролю – залежно від того, хто ними керує і з якою метою.

Теорія principal-agent дозволяє концептуалізувати цю напругу у категоріях делегування: суспільство (principal) делегує суддям (agent) повноваження щодо застосування права, стикаючись при цьому з проблемою асиметрії інформації та ризиком опортуністичної поведінки. Дж. Файрджон та Л. Гарлі встановили, що ефективність механізмів підзвітності судів залежить від здатності принципала спостерігати за поведінкою агента та застосовувати санкції – умова, яка в різних політичних системах виконується принципово різною мірою [7, с. 48]. Саме ця здатність спостереження і є тим, що забезпечують механізми декларування, дисциплінарного провадження та зовнішнього нагляду.

С.Холмберг та Б.Ротштайн у рамках концепції «якісного врядування» емпірично встановили, що рівень корупції в судовій системі є одним із найпотужніших предикторів загальної якості демократії та суспільної довіри до публічних інститутів. При цьому визначальним є не жорсткість антикорупційних норм або широта дисциплінарних повноважень, а якість правозастосовних інститутів та рівень суспільного запиту на підзвітність [8, с. 23]. Цей висновок є принципово важливим для розуміння парадоксів, які виявляє порівняльний аналіз: чому формально розвинені системи декларування можуть не забезпечувати реального зниження корупції, тоді як менш формалізовані системи деяких скандинавських країн демонструють значно кращі результати.

З позицій політології, відмінності між моделями суддівського врядування в країнах ЄС – це насамперед відмінності у конфігурації акторів, що здійснюють вплив на судову систему, та в розподілі між ними контролю над ключовими ресурсами: призначенням суддів, кар'єрним просуванням, дисциплінарними повноваженнями і бюджетом. Традиційна класифікація на «романську», «скандинавську» та «перехідну» моделі набуває в цьому контексті змістовнішого трактування [9, с. 45].

У «романській» моделі (Франція, Іспанія, Італія, Португалія) вища рада магістратури формується як «буферна» інституція між суддівським корпусом і парламентсько-урядовою більшістю. Характерно, що конфігурація цього буфера є пред-

метом постійної політичної боротьби: реформи французької CSM у 1993 та 2008 рр. відображали прагнення послабити вплив виконавчої влади на суддівські кар'єри під тиском громадянського суспільства та ЄС. В Іспанії Генеральна рада судової влади стала ареною гострих міжпартійних суперечок: спосіб обрання її членів парламентом (з 1985 р.) призвів до фактичної партійної паралізації органу – ситуація, яку дослідники кваліфікують як «захоплення» (capture) органу суддівського врядування партійними інтересами [2, с. 15]. Цей іспанський кейс показує, що навіть у стабільній демократії неправильно сконструйований порядок формування органу врядування здатен паралізувати його дієздатність.

«Скандинавська» модель (Данія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія) відтворює зовсім інший баланс: тут органи суддівського врядування свідомо обмежені переважно адміністративними функціями (бюджет, призначення), тоді як реальна доброчесність підтримується через механізми внутрішньопрофесійного контролю та ширшу культуру публічної підзвітності. В. В. Гансецька у цьому контексті особливо наголошує на ролі етичних кодексів та ситуаційного моделювання – у Нідерландах та Фінляндії «велика увага приділяється ситуаційному моделюванню етичних дилем», що забезпечує не лише нормативне, а й поведінкове вкорінення норм доброчесності [5, с. 23]. З позицій неоінституціоналізму це свідчить про домінування неформальних інститутів над формальними у підтримці стійкості системи [6, с. 67].

«Перехідна» модель (Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Хорватія) є найбільш неоднорідною і водночас найбільш показовою з погляду порівняльної політології. Країни цієї групи запозичили інституційні форми романської моделі, однак в умовах незавершеної демократичної консолідації та слабких неформальних норм ці форми нерідко функціонували не так, як передбачалося їх творцями. Суттєво, що навіть у рамках однієї моделі конфігурація акторів може суттєво змінюватися залежно від поточного партійно-політичного середовища – що особливо яскраво продемонстрував польський і угорський досвід після 2015 р.

Процес цілеспрямованої деградації правових інститутів за умов формального збереження демократичних процедур – є однією з актуальнішим проблем, яка потребує вивчення. Аналіз польського та угорського кейсів демонструє, яким чином саме механізми доброчесності судів стали першочерговим об'єктом «захоплення» з боку урядових більшостей. У Польщі та Угорщині «відкат» здійснювався послідовно через захоплення конституційних судів (2015–2016 рр.), реструктуризацію систем призначення суддів та перетворення дисциплінарних механізмів на інструмент політичного тиску [2, с. 15]. Принципово важливим є те, що жоден із кроків не порушував формально вимог конституції відповідної країни – деградація здійснювалася виключно через правові засоби. Це свідчить про те, що сама по собі правова форма не є гарантією захисту суддівської незалежності.

В Угорщині після конституційної реформи 2012 р. президент Національного судового офісу, призначений парламентом, отримав практично необмежені дискреційні повноваження щодо переведення суддів між судами та розподілу справ – механізми прихованого тиску без жодних формально виявлених порушень. Так орган, формально покликаний гарантувати незалежність судової влади, перетворився на інструмент її обмеження.

В Польщі реформа Національної ради судочинства з 2018 р. змінила спосіб обрання членів-суддів: якщо раніше їх обирали самі судді, то після реформи – парламентська більшість. Венеційська комісія кваліфікувала цю зміну як руйнівну для незалежності судової влади [12, с. 23]. Запроваджена паралельно «Дисциплінарна палата» Верховного суду стала використовуватися для переслідування суддів, які оскаржували конституційність реформ [2, с. 15]. Реакція ЄС виявилася у низці рішень Суду ЄС (C-585/18, C-619/18, C-791/19), що зобов'язали Польщу ліквідувати Дисциплінарну палату і відновити незалежність суддів.

Польський і угорський кейси демонструють ключовий теоретичний висновок: механізми доброчесності судів – органи суддівського врядування, дисциплінарні провадження, системи декларування – є структурно нейтральними щодо мети. Їх реальна функція визначається не змістом норм, а конфігурацією акторів, які контролюють ці механізми [6, с. 67]. Якщо орган, покликаний гарантувати незалежність судів, потрапляє під контроль урядової більшості, він перетворюється на інструмент підпорядкування суддів – причому тим непомітніше, чим ретельніше зберігається зовнішня формальна оболонка «незалежного» органу.

Румунський досвід є певною мірою дзеркальним: тут зовнішній тиск ЄС через Механізм співпраці та перевірки (CVM) дозволив стримати спроби переформатувати органи суддівського врядування у 2017–2019 рр. Водночас дослідники звертають увагу на суттєвий парадокс: реальна незалежність Національної дирекції з боротьби з корупцією (DNA) та Вищої ради магістратури (CSM) трималася значною мірою на персональній стійкості окремих їх керівників та постійній публічній мобілізації – тобто виявилася залежною від контингентних, а не інституційних факторів [2, с. 15]. Це засвідчує, що зовнішній тиск може лише тимчасово компенсувати слабкість внутрішніх інституційних гарантій, але не замінити їх.

Окремим важливим виміром аналізу є механізми декларування активів і доходів суддів та запобігання конфлікту інтересів. У сучасній антикорупційній політиці декларування розглядається не як самоціль, а як один із механізмів «відкритого врядування», покликаних зменшити асиметрію інформації між суспільством і публічними посадовцями [8, с. 23]. З погляду теорії principal-agent, це засіб підвищення спостережуваності поведінки агента (судді) з боку принципала (суспільства) – необхідний, але не достатній для реального забезпечення доброчесності.

Аналіз практики країн ЄС дозволяє виокремити три «режими підзвітності».

– «прозорий публічний» режим (Румунія, Болгарія, Литва, Словенія) – орієнтований на широкий суспільний контроль: декларації розміщуються у відкритому доступі, а спеціалізований орган здійснює їх верифікацію. Однак порівняльні дослідження фіксують парадокс: у країнах з найширшим публічним декларуванням рівень сприйнятої корупції нерідко є вищим, ніж у країнах з конфіденційним декларуванням. С.Холмберг та Б.Ротштайн пояснюють це тим, що публічне декларування само по собі не забезпечує реального зниження корупції, якщо відсутні дієві механізми санкцій та реального правозастосування [8, с. 23].

– «конфіденційний внутрішній» режим (Германія, Австрія, Скандинавія) – відображає логіку «самоврядування через цінності»: основний механізм доброчесності тут не публічний контроль, а внутрішньопрофесійна культура відводу у конкретних справах. В. В. Гансецька, аналізуючи цей досвід, наголошує: у Норвегії «дисциплінарні провадження є відкритими, а висновки – публічними», тоді як у Германії та Данії «запроваджено наглядові ради, що аналізують поведінку суддів у контексті доброчесності» [5, с. 23]. Таке поєднання прозорості процесу з розвиненою корпоративною культурою забезпечує вищу ефективність, ніж просте декларування.

– «змішаний» режим (Франція, Іспанія) – намагається поєднати публічну прозорість із захистом конфіденційності: частина даних є публічною, тоді як деталізована інформація перевіряється лише спеціалізованим органом. Від якості цього органу та реальних санкцій за порушення залежить ефективність усієї конструкції.

Наведені спостереження мають пряму практичну значимість для України. НАЗК є формально однією з найрозвиненіших систем декларування в Європі, проте реального зниження рівня корупції в судовій системі не відбулося. Пояснення полягає саме у відсутності ефективного правозастосування: контроль над механізмами підзвітності перебуває частково у тих самих акторів, доброчесність яких передбачається перевіряти – проблема, яку теорія principal-agent описує як «захоплення регулятора» [7, с. 48].

Роль незалежних суддівських асоціацій та організацій громадянського суспільства є одним із найважливіших «ендогенних» факторів захисту доброчесності судів. Польські асоціації «Iustitia» та «Themis» у 2017–2022 рр. виявилися ефективнішими у документуванні та публічному оскарженні порушень, ніж частина офіційних інституцій. Аналогічну компенсаторну функцію виконують незалежні судові моніторингові мережі в Україні в умовах воєнного стану, передаючи зафіксовану інформацію про порушення до ВРП та НАБУ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений порівняльний політологічний аналіз інституційних механізмів забезпечення доброчесності судів у країнах ЄС дозволяє дійти таких висновків.

По-перше, суддівська доброчесність з позицій порівняльної політології є насамперед проблемою конфігурації акторів та розподілу владних ресурсів – а не лише питанням нормативного регулювання. Відповідно, порівняльний аналіз моделей суддівського врядування в ЄС потребує акцентування на балансі акторів, а не лише на описі формальних структур. Це підтверджують і висновки вітчизняних дослідників, зокрема Ю. О. Фідря та В. В. Борщенко, які наполягають на широкому – ціннісно-орієнтованому – розумінні суддівської доброчесності [10, с. 61; 11, с. 71].

По-друге, польський і угорський кейси «відкату» верховенства права демонструють принципово важливий механізм деградації: механізми доброчесності є структурно нейтральними і можуть слугувати як для забезпечення, так і для руйнування незалежності судів – залежно від того, хто здійснює над ними контроль. Це означає, що архітектура механізмів доброчесності має включати конституційні запобіжники проти «захоплення», а не лише детальні регулятивні норми.

По-третє, стійкість механізмів доброчесності визначається п'ятьма взаємопов'язаними умовами: конституційною «жорсткістю» гарантій, диверсифікацією акторів, наявністю зовнішніх гравців підзвітності, культурною вкоріненістю норм доброчесності та ефективністю санкційної функції. Відсутність будь-якої з цих умов суттєво підвищує вразливість системи до деградації.

По-четверте, для України в умовах демократичної консолідації та євроінтеграції порівняльний досвід ЄС вказує на необхідність конституційного посилення гарантій незалежності ВРП, інституційного відокремлення дисциплінарного органу, нарощування спроможностей органів верифікації декларацій та підтримки «ендогенних» акторів підзвітності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом практики Суду ЄС у справах про незалежність судів як механізму примусового виконання стандартів суддівської доброчесності, з дослідженням впливу воєнного стану на інституційну стійкість судових систем у порівняльній перспективі, а також із розробкою індикаторної моделі оцінювання відповідності вітчизняних механізмів доброчесності стандартам ЄС у контексті переговорного процесу про вступ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Diamond L. Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency. New York : Penguin Press, 2019. 338 p.

2. Pech L., Scheppele K. L. Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU. Cambridge Yearbook of European Legal Studies. 2017. Vol. 19. P. 3–47. DOI: https://doi.org/10.1017/cel.2017.9.

3. Герасимчук О. П. Формування доброчесності у судді: досвід України та міжнародні стандарти. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2025. № 2. С. 9–12. DOI: https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.2 .

4. Центр Разумкова. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.). Київ : Центр Разумкова, 2025. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r.

5. Гансецька В. В. Європейський досвід забезпечення доброчесності суддів: можливості імплементації в Україні. Актуальні проблеми судового права : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (25 квіт. 2025 р.) / відп. ред. Л. М. Москвич. Харків : Право, 2025. С. 22–35.

6. March J. G., Olsen J. P. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics. New York : Free Press, 1989. 227 p.

7. Ferejohn J., Harley L. Judicializing Politics, Politicizing Law. Law and Contemporary Problems. 2002. Vol. 65, No. 3. P. 41–68. DOI: https://doi.org/10.2307/1192402.

8. Holmberg S., Rothstein B. Dying of Corruption. Health Economics, Policy and Law. 2011. Vol. 6, Iss. 4. P. 529–547. DOI: https://doi.org/10.1017/S174413311000023X.

9. Фідря Ю. О. Доброчесність судді та її оцінка: спірні питання. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовт. 2024 р., Чернівці) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2024. С. 60–65.

10. Борщенко В. В. Доброчесність судді як процесуальна гарантія винесення неупередженого судового акту. Правова держава. 2025. № 59. С. 70–77. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340304.

11. Венеційська комісія (Рада Європи). Висновок щодо змін до законодавства України про судоустрій у частині порядку формування Вищої ради правосуддя. Страсбург, 2022. CDL-AD(2022)015. URL: https://www.venice.coe.int.

Дата першого надходження статті до видання: 29.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 321(477):355.40:[070.16:316.776.23
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.11

РОСІЙСЬКІ ПРОПАГАНДИСТСЬКІ НАРАТИВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА МІЖНАРОДНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ

RUSSIAN PROPAGANDIST NARRATIVES AS A TOOL OF INFLUENCE ON UKRAINE'S INTERNATIONAL IMAGE

Мовенко С.О.,
orcid.org/0009-0004-9053-3261
аспірант кафедри політології та публічного управління
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті здійснено комплексний аналіз російських пропагандистських наративів як одного з ключових інструментів гібридної війни та їхнього впливу на формування міжнародного іміджу України. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує методи політичного аналізу, наративного аналізу, медіадосліджень та елементів історичної ретроспективи. Автор розглядає інформаційні наративи як цілеспрямовані конструкції, що використовуються Російською Федерацією для делегітимізації української державності, підриву довіри до демократичних інститутів, послаблення національної єдності та зниження рівня міжнародної підтримки України. Основну увагу зосереджено на трьох домінантних пропагандистських наративах: міфі про «єдину історичну спадщину» України та Росії, концепті України як «невдалої держави» (failed state) та твердженні про «зовнішнє управління» Україною з боку Заходу. У статті простежено історичні витоки цих ідеологем, їх трансформацію в пострадянський період і активізацію після початку російської агресії проти України у 2014 році та її повномасштабного етапу з 2022 року. Окремо проаналізовано роль кремлівських медіа, зокрема RT і Sputnik, а також соціальних мереж у поширенні дезінформації, маніпулятивних меседжів і спотворених інтерпретацій подій для впливу на міжнародну аудиторію.

Досліджується також внутрішній вимір впливу російських наративів, зокрема їхня здатність стимулювати суспільну поляризацію, зневіру в державні інститути та поширення деструктивних настроїв. Водночас у статті окреслено ключові напрями протидії інформаційним загрозам, серед яких розвиток медіаграмотності, державної інформаційної політики, діяльність незалежних медіа та громадянського суспільства. Зроблено висновок, що, попри системний інформаційний тиск з боку Росії, Україна поступово формує альтернативний міжнародний імідж демократичної держави, здатної чинити опір агресії, проводити реформи та зміцнювати власну європейську ідентичність.

Ключові слова: російська пропаганда, наративи, імідж України, гібридна війна, інформаційна безпека, «невдала держава», «зовнішнє управління», історична спадщина, дезінформація.

The article provides a comprehensive analysis of Russian propagandist narratives as one of the key instruments of hybrid warfare and examines their impact on the formation of Ukraine's international image. The study is based on an interdisciplinary approach that combines methods of political analysis, narrative analysis, media studies, and elements of historical retrospection. Information narratives are examined as deliberately constructed tools used by the Russian Federation to delegitimize Ukrainian statehood, undermine trust in democratic institutions, weaken national unity, and reduce the level of international support for Ukraine. The main focus is placed on three dominant propaganda narratives: the myth of a "shared historical heritage" between Ukraine and Russia, the concept of Ukraine as a "failed state," and the claim of "external governance" of Ukraine by Western actors. The article traces the historical origins of these ideologemes, their transformation in the post-Soviet period, and their intensification following the onset of Russia's aggression against Ukraine in 2014 and its full-scale phase beginning in 2022. Special attention is paid to the role of Kremlin-backed media outlets, particularly RT and Sputnik, as well as social media platforms, in disseminating disinformation, manipulative messages, and distorted interpretations of events aimed at influencing international audiences.

The study also addresses the internal dimension of the impact of Russian narratives, including their capacity to stimulate social polarization, erode trust in state institutions, and spread destructive attitudes within Ukrainian society. At the same time, the article outlines key countermeasures to information threats, such as the development of media literacy, state information policy, the activities of independent media, and civil society engagement. The author concludes that, despite systematic information pressure from Russia, Ukraine is gradually shaping an alternative international image–as a democratic state capable of resisting aggression, implementing reforms, and strengthening its European identity.

Key words: Russian propaganda, narratives, image of Ukraine, hybrid warfare, information security, failed state, external governance, historical heritage, disinformation.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Наративи – це форми викладу або представлення подій, історій, або інформації. У більш вузькому сенсі наратив стосується розповіді, яка має початок, середину і кінець, а також включає певні персонажі та конфлікти. Це не обов'язково художні історії – наративи можна знайти в журналістиці, історичних текстах, філософії, політиці, маркетингу, навіть у науці. У сучасному світі термін «наратив» часто використовується для опису того, як подаються ідеї або події в суспільстві. Наприклад, в контексті гібридної війни, наративи можуть стосуватися того, як країни або групи використовують інформацію для впливу на суспільні настрої та політику, створюючи певну інтерпретацію подій, яка відповідає їхнім цілям. Російські наративи щодо України є однією з ключових складових інформаційної війни, яку Росія веде проти українського народу. В умовах гібридної війни, інформаційний вплив стає потужною зброєю, яка дозволяє маніпулювати суспільною думкою як всередині України, так і за її межами, формуючи певний образ країни [2]. Для того щоб зрозуміти, як російські наративи впливають на імідж України, важливо розглянути головні теми, які використовує російська пропаганда, і проаналізувати їхній вплив на міжнародну спільноту та українське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті гібридної війни, що триває з 2014 року та загострилася після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, російська інформаційна політика стала потужним інструментом формування негативного міжнародного іміджу України. Сучасна академічна та аналітична література дає змогу окреслити основні наративи, методи їхнього просування та їхній вплив на іноземну аудиторію. Так, серед аналітичних досліджень відзначимо статті О. Близняк та К. Гуменної [29-30], де розглянуто ключові інструменти інформаційної війни Росії, які активізувалися у 2022–2024 рр. Дослідники аналізують використання дезінформації, ІПсО, фейків та історичних маніпуляцій у поширенні таких наративів, як «Україна – нацистський режим», «загроза НАТО» та «проєкт Леніна». Автори роблять висновок про ефективність цих інструментів у створенні викривленого образу України у світі.

Розширений аналіз представлений у роботі О. Ромцівої та А. Харченка [35], які зосередилися на міжнародному вимірі впливу російської пропаганди. У дослідженні простежується, як маніпулятивні наративи про Україну транслюються через медіа Сербії, Франції, Норвегії та Туреччини, впливаючи на громадську думку цих країн. Цінним є також дослідження О. Сніговської, А. Малахіті та Н. Захарчук [37], які аналізують фейкові наративи в грецьких ЗМІ. Автори виокремлюють специфічні інформаційні атаки, спрямовані на делегітимацію українських політичних інституцій та формування образу України як нестабільної держави. У роботі О. Ромціва [34] представлено теоретико-методологічний аналіз методів російської пропаганди, що слугують формуванню негативного міжнародного іміджу України. Автор особливу увагу приділяє інструментам історичної ревізії та переінакшення сучасних подій у медійному дискурсі. На міжнародному рівні значним є дослідження D. Geissler і N. Pröllochs [7], присвячене аналізу розповсюдження проросійських меседжів у соціальних мережах у 2022 році. Вони виявляють масове використання ботів для підтримки фейкових наративів, зокрема у країнах, що утрималися від голосування щодо війни в ООН. У статті О. Пластуна, І. Макаренко та Т.Бергер-Гринової [17] висвітлюється новий аспект інформаційної війни – проникнення пропаганди в академічне середовище. Дослідники показують, як Росія через маніпуляції в наукових конференціях та публікаціях намагається легітимізувати власні дії проти України.

Важливими є також дані, отримані у результаті моніторингу і медіа аналізу. Інститут масової інформації (IMI) регулярно публікує результати моніторингу медіа, що дозволяють відстежити еволюцію кремлівських наративів. У звіті «Російська пропаганда-2023» зазначається, що основна увага пропаганди була зосереджена на прогнозах поразки України, деструктивних сценаріях внутрішнього розколу та зменшенні західної підтримки [36]. У дослідженні IMI [31] окреслено шість основних наративів, які просуваються через експертів, зокрема перекладання провини за війну на Захід і делегітимація української влади. У звіті 2024 року вказується, що одним із ключових елементів є поширення наративу про «неминучу поразку України» як засіб деморалізації. Також у підсумковому моніторингу IMI за 2023 рік проаналізовано частотність використання фейкових новин, проросійських експертів і прихованої реклами наративів через впливові ЗМІ.

У міжнародному контексті варто згадати інтерв'ю з австрійським аналітиком Д. Піхлером [16], де він вказує, що стратегія Кремля полягає у демонізації України та перекиданні відповідальності за війну на Захід. Це співзвучно зі спостереженнями у матеріалі «Радіо Свобода» [38], де описано зусилля Росії зі створення негативного образу українських біженців у Європі через такі наративи, як «соціальний туризм» або «загроза місцевим ринкам праці». На платформі UkraineWorld [3] проаналізовано механізми «дегуманізації» українців, де використання метафор і негативних архетипів стає способом зниження міжнародної підтримки України. Схожу тематику розкриває публікація Associated Press [10], де йдеться про маніпуляції історичними фактами, які Кремль використовує для легітимації війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідження російських пропагандистських наративів як інструменту гібридної війни та їхнього впливу на міжнародний імідж України, а також аналіз способів протидії цим наративам у сучасному інформаційному просторі. Завдання статті: охарактеризувати поняття «наратив» у контексті інформаційної війни та пропаганди; проаналізувати основні російські наративи щодо України: про «єдину історичну спадщину»; Україну як «невдалу державу»; «зовнішнє управління» Україною; визначити історичні витоки та еволюцію зазначених наративів; дослідити механізми поширення російської пропаганди в міжнародному та українському інформаційному середовищі; оцінити вплив російських інформаційних кампаній на міжнародну репутацію України та внутрішню суспільну думку; визначити стратегії та інструменти протидії дезінформації, які застосовуються в Україні та за її межами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найпоширеніших наративів є теза про «єдину історичну спадщину» Росії та України, де Росія подається як «старший брат», а Україна як «молодший», «невдячний» народ. Це перекручення історії використовувалося для легітимації російської агресії, зокрема, анексії Криму та вторгнення на Донбас [24]. Згідно з цією логікою, будь-які прагнення України до незалежності розглядаються як зрада «спільного минулого» та «нормальних» стосунків між двома народами [23].

Поняття «єдиної історичної спадщини» Росії та України є однією з ключових тем російської історичної політики, що використовується для легітимації претензій на українські території, вплив на внутрішню політику України та виправдання агресивної зовнішньої політики. Ця концепція глибоко вкорінена в міфах і спотвореній інтерпретації історії, які століттями використовувалися Російською імперією, а потім і Радянським Союзом для просування ідеї «спільної долі» двох народів.

Витоки міфу «Київська Русь». Одним із фундаментальних аспектів російського наративу є твердження про Київську Русь як «спільну колиску» російського, українського та білоруського народів. Російська історіографія активно експлуатувала ідею, що Київська Русь була «першою російською державою», що заклала основи для майбутньої «єдиної» нації. Проте це твердження не враховує складну історію регіону та еволюцію трьох окремих національних ідентичностей. Київська Русь дійсно була середньовічною державою, що охоплювала території сучасної України, Білорусі та частини Росії, але вона не була «російською» у сучасному сенсі. Її культура, мова, політична структура та суспільний лад мали більше спільного з іншими східноєвропейськими державами того часу, ніж з майбутньою Московською державою. Після монгольської навали в XIII столітті Київ втратив свій статус центру, і політична влада перемістилася на північ, де з'явилася Москва. Однак культурна й політична тяглість між Києвом і Москвою є досить умовною, а ідентичність московських князів розвивалася в зовсім іншому напрямку, що призвело до утворення окремої російської нації.

Московська держава та початок асиміляції. З кінця XV століття Московська держава почала використовувати історію Київської Русі як інструмент легітимації своєї влади над українськими землями. Ідея «третього Риму», якою обґрунтовувалася спадкоємність Москви від Візантії та Київської Русі, стала підґрунтям для територіальних амбіцій Москви. За допомогою цієї ідеології російські царі прагнули розширити свій вплив на Україну, Білорусь та інші сусідні території. Одним із ключових моментів у цьому процесі стало включення України до складу Московської держави після Переяславської угоди 1654 року. Ця угода, укладена між Богданом Хмельницьким та московським царем Олексієм, надається російською історіографією як доказ «возз'єднання» двох народів. Насправді ж угода була політичним кроком української козацької еліти у боротьбі проти Польщі, і вона не передбачала повної втрати автономії України. Однак згодом, особливо в XVIII столітті, Росія поступово зменшувала українську автономію, знищивши залишки самоврядування після знищення Гетьманщини та Запорізької Січі.

Радянська доба: конструювання «братства народів». Під час Радянського Союзу концепція «єдиної спадщини» була важливим елементом офіційної ідеології. Радянська влада продовжувала політику асиміляції та русифікації, одночасно просуваючи ідею «братства народів». Це створювало ілюзію рівноправності республік, тоді як насправді Москва жорстко контролювала всі аспекти політичного й культурного життя України. Радянська історична наука подавала російський народ як «старшого брата» інших народів Союзу, включаючи українців, а Росія вважалася головним творцем і рушієм радянської держави [14]. Історичні події, які могли би підкреслити окремішність українського народу, такі як визвольні змагання Української Народної Республіки, Голодомор або національний рух за незалежність, були або замовчувані, або спотворені. Натомість акцентувалася роль спільної боротьби проти «зовнішніх ворогів», що ще більше зміцнювало уявлення про спільну долю України та Росії.

Сучасний контекст: зброя в руках пропаганди. Після розпаду Радянського Союзу міф про «єдину спадщину» продовжив жити в сучасній Росії. Він став одним із ключових елементів ідеології В.Путіна, зокрема у виправданні анексії Криму в 2014 році та агресії на Донбасі. Виступи

Путіна неодноразово підкреслювали тезу про те, що «українці та росіяни – один народ», що є відображенням старих імперських амбіцій Росії та її небажання визнати Україну як окрему, суверенну державу [2]. Однак цей наратив не тільки викривлює історичні факти, а й намагається заперечити право українців на власну ідентичність, культуру та історію. В Україні він зустрів сильний опір з боку суспільства, що продемонструвала Революція гідності та подальша боротьба за незалежність. Сучасна Україна активно працює над відновленням і переосмисленням своєї історії, звільняючись від російських імперських міфів та відновлюючи свою європейську ідентичність.

Наратив «невдала держава». Поняття «невдалої держави» зазвичай використовується для опису країн, де державні інституції втрачають контроль над ключовими функціями, такими як забезпечення безпеки, управління економікою, надання основних соціальних послуг та захист прав громадян. До таких держав відносять країни з хронічною нестабільністю, слабкими політичними системами, високим рівнем корупції та економічного занепаду. Це ще один ключовий наратив російської пропаганди, який вона активно використовує інформацію про економічні проблеми, політичні кризи та корупцію в Україні, щоб підкріпити твердження про неспроможність України самостійно функціонувати без зовнішньої допомоги [21]. Цей наратив має на меті дискредитацію української державності, підірвання довіри до української влади як зсередини, так і на міжнародній арені, та виправдання російської агресії. Цілеспрямоване поширення ідеї «невдалої держави» спрямоване на створення враження, що Україна не здатна самостійно функціонувати та керувати власними справами без зовнішньої допомоги чи контролю, і що її державність є хиткою і приреченою на провал. У цьому есе ми розглянемо, як цей наратив формується, поширюється та які його наслідки для міжнародного іміджу України та українського суспільства[1; 18; 26].

Наратив «зовнішнє управління». Не менш важливим є наратив про «зовнішнє управління» Україною з боку Заходу, де українська влада нібито є маріонеткою США та Європейського Союзу. Це твердження намагається дискредитувати проєвропейський вибір України, зображуючи її не як суверенну країну, що обрала власний шлях, а як об'єкт зовнішніх інтересів [2; 18; 26]. У межах цієї пропагандистської концепції Україна нібито слугує інструментом для просування інтересів Заходу в протистоянні з Росією. Важливо розглянути, як цей наратив формується, на які аспекти він націлений і чому він є маніпулятивним, а також проаналізувати справжній характер співпраці між Україною та Заходом [1; 26].

Цей наратив є прикладом класичної маніпуляції, що спотворює реальність і використовує окремі факти для створення хибної картини. Україна дійсно активно співпрацює із західними державами, зокрема США, ЄС та міжнародними організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк. Однак ця співпраця ґрунтується на взаємних інтересах і добровільних угодах, а не на примусі. Наприклад, західні партнери надають Україні фінансову допомогу та підтримку реформ в обмін на зобов'язання впроваджувати зміни, необхідні для модернізації економіки, боротьби з корупцією та підвищення ефективності управління. Цей процес є типовим для багатьох країн, що прагнуть інтеграції до світової економіки, і він не є свідченням втрати суверенітету.

Реформи в Україні, зокрема антикорупційні заходи, децентралізація, судова реформа та інші, є не тільки вимогою західних партнерів, але й ініціативою українського суспільства. Після Революції гідності українці висунули чіткий запит на зміну системи управління країною, боротьбу з корупцією та прозоре врядування. Реформи, що проводяться в Україні, відповідають вимогам і прагненням самого українського народу. Захід надає технічну допомогу, консультативну підтримку та фінансові ресурси, однак рішення приймаються українським урядом.

Фінансова допомога від МВФ, Світового банку, ЄС та інших міжнародних організацій дійсно є важливим елементом економічної стабілізації України, особливо в умовах війни та окупації частини територій. Проте, ці фінансові пакети надаються на основі домовленостей і мають чіткі умови щодо проведення реформ, які спрямовані на оздоровлення економіки та підвищення ефективності державного управління. Це стандартна практика міжнародних фінансових інституцій і не є свідченням «контролю» над країною.

Євроінтеграційний курс України був визначений ще до початку війни з Росією і має широку підтримку серед населення. Революція гідності 2013–2014 років стала прямим наслідком відмови тодішнього уряду Віктора Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС, що викликало масові протести. Це підтверджує, що європейський вибір є самостійним рішенням українського народу, а не результатом тиску Заходу.

Хоча Україна стикається з серйозними викликами, включаючи корупцію, економічну нестабільність і війну, ці проблеми не є ознакою «зовнішнього управління», а радше результатом багаторічного внутрішнього занепаду, який почався ще до здобуття незалежності. Співпраця з Заходом є важливим елементом у вирішенні цих проблем, але вона відбувається на добровільній основі, з метою зміцнення української незалежності, а не її підриву.

Російська пропаганда використовує реальні проблеми України, такі як корупція чи економічні

труднощі, але вони подаються у викривленому вигляді, без контексту або з маніпуляцією фактами. Наприклад, проблема корупції є актуальною для багатьох пострадянських країн, включно з Росією, але російська пропаганда акцентує на цьому лише щодо України, подаючи це як ознаку повного краху української державності. Окрім того, прогрес, досягнутий у боротьбі з корупцією завдяки реформам і зусиллям антикорупційних органів, часто ігнорується.

Економічні труднощі України, пов'язані з війною та окупацією частини територій, також стають підґрунтям для російської пропаганди. Російські медіа часто поширюють негативні повідомлення про соціально-економічну ситуацію в Україні, висвітлюючи лише найбільш проблемні аспекти [9], при цьому замовчуючи про реформи, допомогу міжнародних партнерів та стійкість економіки у важких умовах. Важливо відзначити, що значні економічні проблеми спричинені саме російською агресією та окупацією частини територій України, що залишається поза увагою російських медіа.

Вплив російських наративів на міжнародну спільноту є відчутним, особливо в тих країнах, де російські ЗМІ мають значну аудиторію. Через канали типу Russia Today (RT) або Sputnik російська держава поширює пропагандистські меседжі, формуючи в свідомості іноземців негативний образ України. Зокрема, кремлівські медіа поширюють міфи про «український нацизм», нібито заснований на історичних подіях Другої світової війни, або ж намагаються представити Революцію гідності як «переворот», ініційований зовнішніми силами [2; 24]. Однак, завдяки активній інформаційній контрдії, дипломатичним зусиллям та підтримці з боку міжнародних партнерів, Україна змогла суттєво зміцнити свій позитивний імідж на світовій арені [26]. Підтримка з боку демократичних країн та організацій, таких як ООН, НАТО та ЄС, дозволила Україні сформувати образ держави, яка бореться за свою свободу, незалежність та європейське майбутнє [4; 28].

Російські наративи мають значний вплив і на внутрішню ситуацію в Україні, особливо на населення в зонах, що знаходяться під впливом російських ЗМІ або в окупованих територіях. Тут спостерігається значний рівень дезінформації, яка впливає на формування негативного ставлення до української влади, європейської інтеграції та демократичних реформ. Російська пропаганда також активно використовує такі теми, як «захист російськомовних», «громадянська війна» і «захист православної віри», щоб розколоти українське суспільство та створити враження постійного внутрішнього конфлікту [22].

Незважаючи на ці виклики, українське суспільство демонструє стійкість і дедалі більш активну протидію дезінформації. Розвиток незалежних медіа, волонтерських ініціатив і державних інституцій, таких як Міністерство інформаційної політики та Центр протидії дезінформації, сприяє тому, що українці стають менш вразливими до російської пропаганди.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Російські наративи є потужним інструментом інформаційної війни, спрямованим на те, щоб змінити міжнародний та внутрішній імідж України.

Рис. 1. Результати дослідження ІМІ в грудні 2023 року, яке охоплює дев'ять популярних російських онлайн-медіа [20]

Проте завдяки протидії на різних рівнях – від дипломатії до громадянського суспільства – Україна активно захищає свою інформаційну сферу та будує позитивний образ незалежної, демократичної та європейсько-орієнтованої країни. У боротьбі з дезінформацією ключовими залишаються освіта, розвиток критичного мислення та зміцнення національної ідентичності, що дозволить Україні зберегти свою незалежність і позитивний імідж на міжнародній арені. Концепція «єдиної історичної спадщини» Росії та України є штучно створеним міфом, що протягом століть використовувався для політичної експансії та асиміляції українських земель. Незважаючи на багатовікові спроби нав'язати Україні образ «молодшого брата», український народ завжди прагнув зберегти свою національну ідентичність і культурну спадщину. Сьогодні цей міф продовжує слугувати інструментом для виправдання агресивної політики Росії, але українська боротьба за незалежність і європейський вибір демонструють, що справжня історична спадщина України відрізняється від нав'язаної їй імперськими амбіціями сусідньої держави. Зображення України як «невдалої держави» є частиною ширшої стратегії російської інформаційної війни, спрямованої на підрив української державності, внутрішньої стабільності та міжнародної підтримки. Цей наратив базується на маніпуляціях і спотворенні реальності, проте Україна успішно протидіє йому, зміцнюючи свою державність, проводячи реформи та отримуючи підтримку з боку міжнародної спільноти. Стійкість українського суспільства та його прагнення до демократії та незалежності є найкращим доказом того, що спроби представити Україну як «невдалу державу» не мають під собою реальних підстав і не можуть зупинити її на шляху до розвитку. Наратив про «зовнішнє управління» Україною є маніпулятивним інструментом російської пропаганди, спрямованим на дискредитацію української державності та послаблення підтримки реформ і інтеграційних прагнень України. Однак реальність полягає в тому, що співпраця України із Заходом є результатом взаємного інтересу та добровільного вибору, спрямованого на зміцнення української демократії, економіки та безпеки. Українське суспільство свідомо обрало курс на євроінтеграцію та реформування, і жодні пропагандистські зусилля не можуть підірвати цей вибір, якщо він має широку підтримку громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bohdanova T. Ukraine's Information War: How Lies Become Truth in the Media. *Atlantic Council*. 2014. URL: https://www.atlanticcouncil.org.(дата звернення 23.10.2025)

2. Darczewska J. The Anatomy of Russian Information Warfare: The Crimea Operation, a Case Study. Warsaw: OSW Studies, 2014. No. 42. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/181102/PW42_the_anatomy_of_russian_information_warfare.pdf (дата звернення 23.10.2025)

3. Dehumanizing Machine: How Russian Propaganda Portrays Ukrainians as Warmongers. UkraineWorld. 2024. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/russian-warmongers (дата звернення 23.10.2025)

4. Dyczok M. Ukraine's Media War: Propaganda, Diplomacy, and the Struggle for Narrative. *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2022. Vol. 8, № 1.

5. EUvsDisinfo. Disinformation Cases Database. 2023. URL: https://euvsdisinfo.eu (дата звернення 23.10.2025)

6. Fedor J. (Ed.). Russian Media and the War in Ukraine / ed. by J. Fedor. London: Routledge, 2015. 272 p.

7. Geissler D., Pröllochs N. Russian propaganda on social media during the 2022 invasion of Ukraine. *Journal of Computational Social Science*. 2023. Vol. 6(1). P. 15–33. DOI: 10.48550/arXiv.2211.04154.

8. Geissler D., Pröllochs N. Russian propaganda on social media during the 2022 invasion of Ukraine. *SSRN*. 2022. URL: https://epjdatascience.springeropen.com/articles/10.1140/epjds/s13688-023-00414-5 (дата звернення 23.10.2025)

9. Giles K. Russia's 'New' Tools for Confronting the West. London: Chatham House, 2016. 35 p.

10. How the Kremlin weaponized Russian history – and has used it to justify the war in Ukraine. *Associated Press News*. 2023. 10 квітня. URL: https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-history-putin-propaganda-80cb70fff9820357eddb83170695bdbb (дата звернення 23.10.2025)

11. Klymenko L. Ukrainian Identity and Narratives of Conflict in EU Discourses. *East European Politics and Societies*. 2021. Vol. 35, № 1. P. 134–155.

12. Martsenyuk T. Gendered Narratives in Russian Propaganda about Ukraine. *Feminist Review*. 2022. Vol. 130, № 1. P. 45–65.

13. Miskimmon A., O'Loughlin B., Roselle L. Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order. London: Routledge, 2013. 240 p.

14. Morozov V. Russia's Postcolonial Identity. *Europe-Asia Studies*. 2015. Vol. 67, № 6. P. 879–898.

15. NATO StratCom COE. Russian Narratives and Disinformation Campaigns. 2022. URL: https://stratcomcoe.org (дата звернення 23.10.2025)

16. Pichler D. Un experto traduce el juego sucio de Rusia: "La estrategia del Kremlin es demonizar a Ucrania y desviar la culpa". *HuffPost España*. 2025. 12 березня. URL: https://www.huffingtonpost.es/

17. Plastun O., Makarenko I., Berger-Hrynova T. Science vs Propaganda: The case of Russia. *Scientometrics*. 2024. Vol. 129(2). P. 312–329. DOI: https://doi.org/10.1007/s11192-024-04983-4. (дата звернення 23.10.2025)

18. Pomerantsev P. Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia. New York: PublicAffairs, 2015. 254 p.

19. Riabchuk M. The Two Ukraines Reconsidered. *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 2015. Vol. 15, № 1. P. 138–156.

20. Russian propaganda is pushing the narrative about Ukraine's inevitable defeat. *Інститут масової інформації*. 08.01.2024. URL: https://imi.org.ua/news/ (дата звернення 23.10.2025)

21. Shevel O. The Politics of Citizenship Policy in Post-Soviet Russia. *Post-Soviet Affairs*. 2011. Vol. 27, № 1. P. 52–79.

22. Shuliak A., Konstankevych I., Kunytskyy M. Use of "the other / alien" image in the strategic communications of the Russian Federation during the russian-ukrainian confrontation (2014-2021). *Przegląd Strategiczny.* Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań, 2021. Issue 14. P. 195-210. DOI: 10.14746/ps.2021.1.12

23. Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. New York: Tim Duggan Books, 2018. 368 p.

24. Szostek J. The Power and Limits of Russia's Strategic Narrative in Ukraine. *Geopolitics*. 2017. Vol. 22, № 2. P. 452–474.

25. Tsygankov A. The Strong State in Russia: Development and Crisis. Oxford : Oxford University Press, 2014. 220 p.

26. Wilson A. Ukraine Crisis: What It Means for the West. New Haven: Yale University Press, 2022. 240 p.

27. Yablokov I. Conspiracy Theories as a Russian Public Diplomacy Tool. *Politics*. 2015. Vol. 35, № 3–4. P. 301–315.

28. Аналітичні звіти щодо дезінформації та контрнаративів. 2022–2024. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (ЦСКІБ). URL: https://spravdi.gov.ua/dezinformacziya/ (дата звернення 23.10.2025)

29. Близняк О. А., Гуменна К. М. Український досвід протидії інформаційній війні рф в Україні в умовах повномасштабної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Вип. №2 (19), 2024. С. 59-72.

30. Близняк О., Гуменна К. Інструменти інформаційної війни росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022–2024 рр. *Політичне життя*. Вінниця, 2024. Вип.№2 С. 145-149.

31. Залучені російською пропагандою експерти просувають шість основних наративів – аналіз IMI. *Інститут масової інформації*. 09.01.2025. URL: https://imi.org.ua/news/analiz-imi-zalucheni-rosijskoyu-propagandoyu-eksperty-prosuvayut-shist-osnovnyh-naratyviv-i65940#:~:text=Російська%20пропаганда%2 (дата звернення 23.10.2025)

32. Запорожець, С. А. (2019). Інформаційна безпека України в умовах гібридної війни. *Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем*, (17), 52–63. https://doi.org/10.46972/2076-1546.2019.17.05

33. Литвиненко О. Дискурс російської пропаганди та засоби протидії. *Українська правда*. 2020.

34. Ромців О. Міжнародний імідж України крізь призму російської інформаційної пропаганди. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: "Юридичні науки". 2024. Том. 11, № 4 (44), С. 210-217. DOI: https://doi.org/10.23939/law2024.44.210

35. Ромців О., Харченко А. Методи російської інформаційної пропаганди та їх вплив на імідж України у світі. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. №5. С. 190-193. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.32

36. Російська пропаганда-2023: губилася між панічними очікуваннями українського контрнаступу та спробами дискредитувати Україну. *Інститут масової інформації.* 23.02.2024 3. URL: https://imi.org.ua/monitorings/ (дата звернення 23.10.2025)

37. Сніговська О. В., Малахіті А. В., Захарчук Н. В. Політичний імідж України: аналіз фейкоінструментарію гібридної війни (на матеріалі грецьких мас-медіа). *Міжнародні та політичні дослідження*, 2023. №36, С.188–201. https://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288719 .

38. Створюють агентів впливу. Росія намагається дискредитувати українців у Європі. *Радіо Свобода*. 2023. 22 червня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-propahanda-rosiyi-proty-ukrayintsiv-u-yevropi/32661207.html (дата звернення 23.10.2025)

39. Українські медіа та війна. Підсумки моніторингів IMI 2023 року. *Інститут масової інформації*. 09.01.2024. URL: https://imi.org.ua/reports/ (дата звернення 23.10.2025)

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.12

ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОНАРХІЧНО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО

BASIS OF RESEARCHING THE MONARCHICAL-HETMAN CONCEPT OF V. LIPYNSKY

Осуховський О.І.,
аспірант кафедри міжнародної політики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Палінчак М.М.,
orcid.org/0000-0002-9990-5314
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародної політики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

В. Липинський відстоював позицію, що збігається з ученням видатного мислителя епохи Відродження Н. Макіавеллі (1469-1527). Обидва головним чином цікавилися питанням, як найкраще збудувати державу і забезпечити її цілісність в перші часи існування. Ці дві історичні постаті розділяє чотири століття, але їх об'єднує своєрідна філософія сили, яка так потрібна в умовах консолідації нації, що виборює державну незалежність.

В статті досліджено, що специфіку українського консерватизму як неповторного явища в історії світової політичної думки виразно розкрив його засновник і натхненник В. Липинський

В статті охарактеризовано, що провідними цінностями політичної філософії В. Липинського були держава і нація. «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути», – таким було політичне кредо мислителя. Важливим у творчості В. Липинського є поєднання української національної ідеї з державницькою, націотворення з державотворенням.

В. Липинський є найоригінальнішим українським політичним теоретиком, істориком, мислителем та ідеологом ХХ ст., який мислив по-європейськи. З його ім'ям пов'язано чимало оригінальних теоретичних і практичних пошуків українського державотворення. Він є найавторитетнішим автором доктрини українського консерватизму, суть якої в його інтерпретації зводиться до того, що : політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як живим символом України та української національної ідеї; особливий політичний режим влади – класократія – є противагою до республіканської парламентської демократії; суть класократії полягає в пануванні активної меншості (аристократії), що складається із кращих (за духом, здібностями, активністю) людей, здатних повести за собою пасивну масу та ін.

В статті досліджено, що творчість В. Липинського є надбанням не лише українського народу. Вона є гідним внеском у скарбницю світової суспільно-політичної думки. В сучасних умовах, коли зникають останні тоталітарні режими, а західна демократія переживає кризу невизначеності кінцевої мети свого розвитку, ідея усталеної класократичної держави Липинського стає актуальною у глобальному масштабі.

Ключові слова: В. Липинський, монархічно-гетьманська концепція, держава, Україна, макіавелізм, український консерватизм, нація.

V. Lypynskyi defended a position that coincides with the teachings of the outstanding thinker of the Renaissance N. Machiavelli (1469-1527). Both were mainly interested in the question of how best to build a state and ensure its integrity in the early days of its existence. These two historical figures are separated by four centuries, but they are united by a peculiar philosophy of power, which is so necessary in the conditions of the consolidation of a nation that is fighting for state independence.

The article examines that the specificity of Ukrainian conservatism as a unique phenomenon in the history of world political thought was clearly revealed by its founder and inspirer V. Lypynskyi

The article characterizes that the leading values of V. Lypynskyi's political philosophy were the state and the nation. «No one will build a state for us if we ourselves do not build it, and none of us will make a nation if we ourselves do not want to be a nation,» – this was the political credo of the thinker. Important in the work of V. Lypynsky is the combination of the Ukrainian national idea with the state idea, nation-building with state-building.

V. Lypynsky is the most original Ukrainian political theorist, historian, thinker and ideologist of the 20th century, who thought in a European way. Many original theoretical and practical searches for Ukrainian state-building are associated with his name. He is the most authoritative author of the doctrine of Ukrainian conservatism, the essence of which in his

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

interpretation boils down to the fact that: the political ideal for Ukraine is a hereditary monarchy, headed by a hetman as a living symbol of Ukraine and the Ukrainian national idea; a special political regime of power – classocracy – is a counterweight to republican parliamentary democracy; the essence of classocracy lies in the rule of an active minority (aristocracy), consisting of the best (in spirit, abilities, activity) people, capable of leading the passive mass, etc.

The article examines that the work of V. Lypynsky is a treasure trove not only of the Ukrainian people. It is a worthy contribution to the treasury of world socio-political thought. In modern conditions, when the last totalitarian regimes are disappearing, and Western democracy is experiencing a crisis of uncertainty about the ultimate goal of its development, the idea of a stable classocratic state of Lypynsky becomes relevant on a global scale.

Key words: V. Lypynsky, monarchical-hetmanic concept, state, Ukraine, Machiavellianism, Ukrainian conservatism, nation.

Постановка проблеми. Консерватизм як ідеологічна течія, що обґрунтовує особливу цінність традиційного ладу і збереження традиційно освячених установ і форм життєдіяльності, сформувався у Західній Європі на рубежі XVIII і XIX століть.

Серед основних цінностей консервативної ідеології – історична єдність минулого, сьогодення та майбутнього, поступовість і обережність процесу соціальних перемін, культ традицій, моральності, авторитет церкви, сім'ї, школи тощо. Консерватизм виник як реакція на ліберальну практику, яку втілила в життя якобінська диктатура. Ідеолог консерватизму Е. Берк зауважував, що коли водночас рушаться суспільні основи, які існували не одне століття, то це є небезпечний експеримент, і про це свідчить результат Великої Французької революції: повалення монархії привело до її відновлення через терор і численні жертви. Основне гасло консерватизму – перевірене старе доцільніше, ніж нова неперевірена ідея [1].

Найбільш системного і глибокого розвитку українська консервативна думка досягла у працях В. Липинського, С. Томашівського і В. Кучабського, які намагалися довести необхідність саме монархічного ладу для України та обґрунтувати його правомірність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджувало дану тематику. Серед них: Семківа О. І., Галушко К., Монтрезор А., Потульницький В. Також під час написання статі було опрацьовано вагому кількість праць В. Липинського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості консервативної течії в суспільно-політичній думці України першої половини XX століття досліджувалося багатьма науковцями. Але є багато питань, які потребують подальших досліджень в рамках цієї тематики. Серед них : монархічно-гетьманська концепція В. Липинського.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проаналізувати монархічно-гетьманську концепцію В. Липинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звісно, не слід нині займатися апологетикою ідей В. Липинського. Історіографи слушно зауважують, що їхня політична «рецептура», ідейне підґрунтя, понятійний апарат відповідають саме його добі, історичній і політичній ситуації першої третини XX ст. Тому для сьогоднішнього вжитку вони вимагають від дослідника або послідовника перш за все уважної інтерпретації, послідовного тлумачення [3]. Суспільствознавча парадигма в останні шістдесят років значною мірою змінилася, що, однак, при тому зовсім не означає неправоту Липинського. Втім, незважаючи на значний масив виявлених та опублікованих джерел і студій, присвячених постаті вченого, його багатюща ідейно-теоретична спадщина залишається ще недостатньо дослідженою.

Тут доречно знову пригадати слова одного із соратників Липинського графа А. Монтрезора, який зазначає, що т. з. «українство» до Липинського носило абстрактний характер, існувало немовби «поза межами життя», не маючи взаємозалежних зв'язків із реальними політичними чинниками [4]. Ці слова Монтрезора дуже влучно характеризують стан української історіографії та політичної думки на початку XX ст. Вона борсалася в багатьох напрямах, часто-густо діаметрально протилежних, від соціалізму до націоналізму, від анархізму до тоталітаризму більшовицького ґатунку. Але в кожному окремому випадку цій думці не вистачало головного – врахування специфіки буття українського народу, визначення його власного шляху до державного існування. На роль синтезатора ідеї створення суверенної України доля обрала В. Липинського.

Відповідно власне призначення В. Липинський вбачав у тому, щоб прищепити народові України свої висновки як світогляд, здатний перетворити пасивний народ у політично активний організм. Отже, ідеологія розглядалася як рушійна сила національного відродження. Коли відродження націй відбувається без національного ідеалізму, без любові до цілої нації в усіх її класах і групах, без того ідейного національного пафосу, того романтичного захоплення образом нової волі й незалежності націй, що йде в парі з відродженням усіх європейських народів, то внаслідок того з самого поняття нації викидається весь його живий творчий зміст. Зостається тільки форма – мертва шкаралупа без зерна.

Саме В. Липинський одним із перших у європейській науці вказав на роль ментально-куль-

турного фактора в механізмі функціонування держави. В концепції вченого особливо наголошується на визначальній ролі «територіальної ідеології» в побудові Української держави та функціонуванні «територіальної свідомості як обов'язкової умови для конструювання єдності будь-якої нації» [10]. Він розглядає ідеологію як конкретно-політичну доктрину, яка безпосередньо сприяє виходу з кризи національної держави. Питання про необхідність існування ідеології – національної ідеї молодої Української держави – сьогодні є не менш актуальним, ніж у часи В. Липинського. Українська державницька ідеологія, на його погляд, має базуватися на давніх народних традиціях, зокрема на історичному досвіді козацько-гетьманської доби й на високій етнічній культурі хліборобських верств населення як основи всієї нації. Важливим завданням політичного виховання українства мало стати постійне внесення у свідомість ідей легітимного монархізму, консерватизму, виховання на прикладі культу героїв, зокрема ідеалу державницького мужа – Б. Хмельницького (тут варто нагадати відому працю Липинського «Україна на переломі», в якій Б. Хмельницький зображається як найвидатніший державний український діяч і де Липинський гостро виступає проти народницького напряму).

Вузловими пунктами своєї української політичної програми вчений називає поняття територіального патріотизму української нації та українського консерватизму, які, на його думку, здатні перебороти внутрішні органічні слабкості українства. «Справу української державності завжди губила відсутність єдності між українцями», «регіоналізм теоретично нешкідливий, але практично вносить ще більший хаос в життя нашої землі, тому його треба поборювати», «об'єднання українських земель мусить бути провідною ідеєю», «українці єсть всі мешканці України» [2].

В. Липинський, будучи територіальним патріотом, вірив, що патріотизм, як усвідомлення своєї території, лежить в основі буття і могутності держав [11]. Тема патріотизму і сьогодні є важливим чинником українського державотворення.

В. Липинський бачив майбутню Українську державу лише як гетьманську: «І тільки гетьманство, об'єднавши біля себе всі державотворчі консервативні елементи, може витворити ту базу, на якій і в межах якої кожний з наших діячів і патріотів зможе проявляти свою творчу реформаторську діяльність… Нема іншого виходу з цієї національної трагедії і цієї нашої споконвічної руїни, як тільки ідеологічне та організаційне відродження українського консерватизму і возстановлення власними силами його точки опори: Гетьманства» [12, С. 495, 519].

Без гетьманату, здатного примирити конфліктуючі політичні угруповання в Україні, кожне з яких вважає, що його позиція єдино вірна, ці останні, на думку В. Липинського, «будуть боротися за владу і паплюжити одне одного, як це завжди бувало».

В особі гетьмана, вважав мислитель, найкраще буде уособлюватись національна українська ідея, він буде найкращим символом держави, її «національним прапором», найкращим з-поміж лицарів.

За В. Липинським, монарх повинен організувати армію і державну адміністрацію, а народ – упорядкувати якнайкраще власне життя і працю в селах і містах, на полях і фабриках [13, С. 46].

Особливо серед ідеологів і лідерів українського національного руху ХХ ст. В. Липинський вирізняється принциповою ясністю постановки фундаментальної – релігійної проблеми. Власне, тільки для нього ця проблема була основною і наскрізною. Релятивізм початку ХХ ст. настільки розмив грань абсолютних цінностей, що навіть серед українських політиків, які загалом не приймали атеїзму, релігія посіла місце «збіднілої родички». Ліві переймалися лише можливістю її політичного використання. Праві цінували релігію як елемент священної традиції, але не допускали, щоб вона заважала їм у побудові волюнтаристичних концепцій.

В. Липинський наголошував на тому, що у книзі «Листи до братів-хліборобів» «в її найглибшім підкладі – на її дні – лежить християнська релігія», стверджуючи, що «у відвічній боротьбі духа з хаосом матерії нема середини, в ній можна бути слугою або тільки Бога або тільки діявола» [5]. «У глибинах душі жевріє туга за відродженням у християнській релігії та під знам'ям св. Хреста української людини і української суспільності» [14], – ці слова з передмови до його «Листів…» виразно свідчать про те джерело, з якого він черпав життєдайні думки. Реаліст В. Липинський, який так тверезо мислить політичними категоріями, у своїх головних висновках ніколи не віддаляється від релігійно-християнських підстав, відкидаючи плаский матеріалістичний світогляд.

Вся гетьмансько-монархічна та аристократична ідея Липинського пройнята переконанням, що лише християнська релігія «здатна нашу Україну відродити та з руїни большевицької Державу Українську сотворити». «Україна не сотвориться хитрими спекуляціями, – натхненно пише мислитель у «Листах…», – а тільки великим і організованим ідейним поривом. Україна – це перш за все *дух*, а не матерія, і тільки перемогою духа може бути з хаосу матерії сотворено щось, що єсть, що моє свою душу, що істнує – власне Україна… Тільки великим хрестовим походом Духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу матерії, можна сотворити Україну» [6].

Мислитель закликав внутрішню дотеперішню «гризню» перетворити у боротьбу за світове місце України, «за нашу світову місію історичну, яку

нам, серед інших націй і держав, дав до виконання великий Бог на Ним сотвореній землі…» [7]. Конкретне покликання України полягає у *гармонізації* в українських політичних та національних формах [8]. Особлива роль у виконанні історичної місії відводилась Українській державі. Підстави її могутності мислитель вбачав в історичних аналогіях: «Збудована на нашому непочатому і буйному «дикому полі», сильна Держава Українська має дані перейняти від старіючої Західної Європи – може так, як колись Візантія від упадаючого Риму – весь її многовіковий досвід, всі здорові зерна її великої культури і ці зерна на своєму родючому ґрунті ще до більшої височини прорости» [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Навряд чи розроблена В. Липинським модель політичної системи могла бути запроваджена в життя. Вчений більше покладався не на чіткий правовий механізм розподілу повноважень між органами влади, а на дотримання всіма носіями влади моральних принципів, на їхні особисті якості. А це не може слугувати запобіжним засобом проти зловживання ними своїми посадами. Роль гетьмана в політичній системі визначена дещо з ідеалізованих позицій. З'ясовуючи її, В. Липинський значною мірою виходив з особистих властивостей голови держави, а не правового режиму його діяльності. На думку авторів, це пояснюється тим, що вся монархічна концепція вченого не мала самодостатнього, суто теоретичного значення. При її розробці він насамперед прагнув обґрунтувати претензії гетьмана П. Скоропадського на монархічну владу в Україні. Такий підхід і визначає всі недоліки запропонованої моделі політичної системи.

В той же час, він є найавторитетнішим автором доктрини українського консерватизму, суть якої в його інтерпретації зводиться до таких основних положень: 1) політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як живим символом України та української національної ідеї; 2) особливий політичний режим влади – класократія – є противагою до республіканської парламентської демократії; 3) суть класократії полягає в пануванні активної меншості (аристократії), що складається із кращих (за духом, здібностями, активністю) людей, здатних повести за собою пасивну масу; 4) реалізація доктрини консерватизму детермінується поширенням консервативної ідеології, християнської релігії, культу героїв і територіального патріотизму; 5) у центрі доктрини – концепція хлібороба-власника, з якої випливає, що монархія – це трудова держава, що спирається на організацію трудових, продукуючих класів, насамперед на хліборобський клас; 6) концепція «третього шляху» у цивілізаційних орієнтирах України між Заходом і Сходом; 7) основна умова створення української державності – єдність: релігійна, регіональна, політична, організаційна, національна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД "Простір", Смолоскип, 2000. С. 141-142.
2. Потульницький В. Політична доктрина В. Липинського. *Український історичний журнал*. 1992. № 9. С. 43.
3. Галушко К. Деякі політичні ідеї В. Липинського в контексті суспільної думки європейських "правих" 1920-х рр. В'ячеслав Липинський в історії України. К.: Національна академія наук України, 2002. С. 26.
4. Монтрезор А. В'ячеслав Липинський. Липинський як ідеолог і політик: Збірне видання У.С.Х.Д. Ужгород, 1931. С. 9.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. С. 22.
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. С. XIV.
7. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Нью-Йорк, 1956. С. 20.
8. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Нью-Йорк, 1956. С. 51.
9. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. С. 468.
10. Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 14.
11. Потульницький В. Теорія української політології: Курс лекцій. К.: Либідь, 1993. С. 84.
12. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. С. 495, 519.
13. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. С. 46.
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926, 580 с.

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 323.113:06.05]:352/324
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.13

ПОЧЕСНЕ ГРОМАДЯНСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ КОМЕМОРАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ І ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ

HONORARY CITIZENSHIP AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF COMMEMORATIVE POLICY AND HUMANITARIAN SECURITY BY LOCAL GOVERNMENT

Пахолок В.М.,
orcid.org/0000-0002-2878-8536
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Байрак С.О.,
orcid.org/0000-0001-6290-7634
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснено спробу розглянути інститут почесного громадянства, як інструмент реалізації комеморативної політики і гуманітарної безпеки держави. Практика відзначення органами місцевого самоврядування осіб, які мають високі особисті досягнення, або здійснили непересічний вчинок на користь громади, суспільства чи держави є поширеною у світі. На території України почесне громадянство, як відзнака з'явилося у другій половині XIX ст., мало продовження у радянський період і застосовується умовах незалежності. Порядок присвоєння відзнаки, вимоги до кандидатів, процедури вручення, поєднання з матеріальним заохоченням, механізми популяризації нагороджених, спосіб позбавлення нагороди – державою не врегульовані, віднесені до питань місцевого значення і вирішуються органами місцевого самоврядування. Множинність суб'єктів прийняття рішень, щодо відзначення містить потенційну загрозу неузгодженості місцевих та загальнодержавних інтересів, лобіювання інтересів місцевих груп впливу, політичних об'єднань. Незбалансована нагородна політика може підривати довіру суспільства до держави та органів публічної влади, розхитувати громадянську згоду, провокувати сепаратистські настрої, тобто загрожувати гуманітарній безпеці держави. У даному контексті особливої уваги потребує радянський спадок нагородної політики місцевих рад. З'ясовано, що комеморація радянського періоду часто має загрозливий характер для сучасних основ українського державотворення. Серед почесних громадян міст часто залишаються радянські активісти. Органи публічної влади часто не надають значення списку відзначених в радянський час і не докладають зусиль до впорядкування на своїх сайтах інформаційних довідок про нагороджених. Комеморативні зусилля спротиву російській агресії теж часто мають номінальний характер і потребують оптимізації.

Ключові слова: почесний громадянин, публічне управління, вироблення політики, органи місцевого самоврядування, гуманітарна політика, гуманітарна безпека, комеморація, стратегія.

The article attempts to consider the institution of honorary citizenship as a tool for implementing commemorative politics and humanitarian security of the state. The practice of local government bodies awarding individuals who have high personal achievements or have performed an extraordinary act for the benefit of the community, society or the state is widespread in the world. On the territory of Ukraine, honorary citizenship as a distinction appeared in the second half of the 19th century, continued in the Soviet period and is used under conditions of independence. The procedure for awarding the distinction, requirements for candidates, award procedures, combination with material incentives, mechanisms for popularizing awardees, the method of depriving the award – are not regulated by the state, are attributed to issues of local importance and are resolved by local government bodies. The plurality of decision-making subjects regarding the distinction contains a potential threat of inconsistency of local and national interests, lobbying of the interests of local influence groups, political associations. An unbalanced award policy can undermine public trust in the state and public authorities, shake civil consent, provoke separatist sentiments, that is, threaten the humanitarian security of the state. In this context, the Soviet legacy of the award policy of local councils requires special attention. It has been found that the commemoration of the Soviet period is often threatening to the modern foundations of Ukrainian statehood. Among the honorary citizens of cities, Soviet activists often remain. Public

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

authorities often do not attach importance to the list of those honored in the Soviet era and do not make efforts to organize information about the awardees on their websites. Commemorative efforts to resist russian aggression are also often nominal in nature and require optimization.

Key words: honorary citizen, public administration, policymaking, local governments, humanitarian policy, humanitarian security, commemoration, strategy.

В багатьох державах світу поширеною є практикою відзначення шанованих осіб званням «почесний громадянин міста». Суб'єктами присвоєння такого звання є органи місцевого самоврядування різного територіального рівня. Як правило, підставою присудження звання є заслуги конкретної особи перед містом чи регіоном. Водночас, часто номінантами відзнак органів місцевого самоврядування є діячі національного масштабу, котрі не мають безпосереднього відношення до громад у яких їх відзначено.

Процедура присвоєння відзнаки це більшою мірою спосіб популяризувати та зафіксувати певну ідею, сконструювати та поширити стратегічно важливий наратив, ніж відзнака конкретної особи за конкретну заслугу. Система відзнак і множина відзначених є маркером пріоритетів гуманітарної політики органів публічної влади та акумулює її безпековий потенціал. Особи відзначені почесним званням посилюють свій вплив на громадську думку та можуть сприяти розвитку її конструктивного поступ. Невиважена нагородна політика і неналежна увага до особистостей відзначених, своєю чергою, здатні накопичувати суспільно-небезпечний ресурс і становлять загрозу національним інтересам, популяризують елементи політичної контркультури, підривають авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, розпалюють ворожнечу між різними суспільними групами, породжують сепаратистські настрої.

Окремі аспекти проблеми мають наукове висвітлення у працях А. Майдебури [1], Т. Водотики та С. Водотики [2], Т. Тєлькінєної [3], В. Пахолка [4]. Однак, предмет дослідження є практично нерозробленим і актуальним з безпекових міркувань в умовах перманентного протистояння російській агресії.

Мета дослідження – з'ясувати потенціал почесного громадянства як інструменту комеморативної політики органів місцевого самоврядування та чинника забезпечення гуманітарної безпеки держави. Для досягнення мети визначено низку завдань: визначити сутність почесного громадянства як політико-управлінського феномену; узагальнити досвід присвоєння почесного громадянства в Україні; визначити напрями оптимізації практик застосування почесного громадянина у публічно-управлінських процесах.

Емпірична складова дослідження ґрунтується на досвіді присвоєння почесного громадянства у містах: Тернопіль, Луцьк, Кропивницький, Запоріжжя, Херсон. Через історичні чинники у зазначених містах мають місце власні регіональні особливості, що вплинули на їхні управлінські практики.

В Україні звання «почесний громадянин» не має законодавчого визначення, на національному рівні такої відзнаки не встановлено. У той же час, органами місцевого самоврядування давно усталено практику локально встановлювати такі звання, як різновид власної відзнаки.

Під званням «почесний громадянин» слід розуміти відзнаку встановлену органом місцевого самоврядування, порядок присвоєння якої визначено спеціальним положенням розробленим і прийнятим місцевою радою. Множинність суб'єктів присвоєння почесного звання відкриває можливість для визначення найбільш успішних комеморативних практик, з їхнім подальшим масштабуванням у гуманітарній політиці, як місцевого так і національного рівня. Пільги та інші переваги передбачені нагородженій особі надаються лише на території органу місцевого самоврядування який прийняв рішення про відзначення. Одна особа може мати відзнаку почесного громадянина необмеженої кількості громад. Для кандидатів на відзначення наявність громадянства України, або проживання на її території є необов'язковими. Почесне громадянство є інструментом комеморації епізодів непомічених на національному рівні.

Відзначення званням «почесне громадянство» локалізує і доповнює практику відзначення державними нагородами, одним з видів яких є «почесне звання України». На відмінну від почесних звань держави звання «почесний громадянин» не передбачає номінацій за сферами діяльності відзначених.

Фактичною передумовою для присвоєння звання місцевими радами можуть бути:

1. особисті заслуги перед громадою: адміністративна діяльність на користь міста; меценатство; культурні та наукові досягнення; спортивні успіхи; героїчний вчинок; популяризація міста/громади за їхніми межами;

2. політично вмотивовані чинники: народження, навчання, трудова діяльність, військова служба на території суб'єкта місцевого самоврядування; авторитет на національному рівні, без зв'язків з місцевістю; партійно-ідеологічна «доцільність»; особистісні мотиви суб'єкта нагородження [4, с. 64].

Для відзнак органів місцевого самоврядування притаманні такі ж функції, як і для державних

нагород: політична, стимулююча, ідеологічна, соціальна, символічна, дипломатична [1]. Суть політичної зводиться до можливості здійснення управлінського впливу за посередництва нагород. Стимулююча проявляється у спонуканні, інколи й матеріальному, до продуктивної праці. Ідеологічна сприяє пропагуванню ціннісних концептів суб'єкта відзначення. Соціальна полягає у наданні особливого почесного статусу. Символічна не передбачає особливої заслуги нагородженого. Дипломатична функція підкреслює прояв поваги до нагородженого.

Нагородні практики органів місцевого самоврядування володіють ресурсом посилення свого іміджу як у власних територіальних масштабах, так і за їхніми межами, збагачують національну політичну культуру знаковими постатями та зразками для наслідування, підвищують туристичну привабливість територій. Відзначення авторитетних діячів в окремих містах, громадах, регіонах дає можливість не лише відстежувати специфіку певних територіальних субкультур, а й об'єктивно визначати характер політичної культури нації.

Традиція присвоєння звання «почесний громадянин» на теренах України є давньою. На підросійських територіях «почесне громадянство» вперше з'являється з 1832 р., але із сучасним сенсом цього поняття воно не мало нічого спільного, оскільки було не нагородою, а новою соціальною верствою покликаною якісно посилити резерв державних службовців [5, с. 171]. Як нагорода почесне громадянство починає ширитися з 1860-х років. Процедура нагородження передбачала імператорське затвердження рішення міської ради про присудження звання. Нагороджених не було багато «в Олександрівську (Запоріжжя) 7, у Миколаєві 5, в Одесі 10, у Києві 14 [2, с. 62]». У цей же час звання «почесний громадянин» поширюється в підавстрійських містах України.

Розвиток інституту почесного громадянства в Україні, як інструменту реалізації комеморативної політики, можна поділити на три етапи: дорадянський; радянський; незалежності.

Перший етап увібрав різноплановий досвід австрійської та російської імперій, міжвоєнної польської держави. Верхня хронологічна межа цього етапу визначається становленням влади більшовиків, котрі повністю відкинули попередньо накопичений досвід міських рад, щодо комеморативних нагородних практик. Така політика була зумовлена намаганням розірвати політико-культурний зв'язок з усім, що мало певну суспільну цінність і не працювало на комуністичну ідеологізацію населення, а отже становило потенційну загрозу світоглядній безпеці і системі гуманітарних цінностей нововстановленого режиму. Серед відзначених першого етапу домінували меценати, адміністративні та військові діячі. За частиною нагороджених звання зберігається досі, хоча інформаційні довідки на сайтах міських рад часто не містять обґрунтування підстав нагородження. Так у Тернополі довідки про відзначених за Австро-Угорщини повідомляють: «граф – намісник Галичини, уродженець Скали», «доктор, посол до австрійського парламенту», «граф; намісник Галичини», «бургомістр Тернополя», «князь». Напроти прізвищ відзначених у час Польської Республіки теж лаконічно зазначено: «урядовий комісар Тернополя», «уродженець Бережан» [6]. Список містить гіперпосилання на статті про цих людей у Вікіпедії, хоча напроти одного з відзначених нема не інформаційної довідки не гіперпосилання. Такий підхід не є інформативним і не пояснює чому місто досі має шанувати імена відзначених сотню років тому. Статті у Вікіпедії, на які подаються гіперпосилання, мають ознаки конюнктурності. Україномовна стаття Вікіпедії про Едварда Ридз-Сміглого дипломатично опускає інформацію про його участь у Польсько-українській війні [7], у той час коли польськомовна стаття містить дані про такий епізод біографії нагородженого [8].

Політика органів місцевого самоврядування Кропивницького є дещо іншою. Серед почесних громадян міста теж є два діячі-адміністратори імперського періоду. Одного з нагороджених було відзначено у 1894 році, першим у місті та одним із перших в імперії [9]. Подана на сайті міської ради інформаційна довідка в адаптованій до сучасного сприйняття формі підстави нагородження.

На сайтах Луцької, Запорізької і Херсонської міських рад інформації про почесних громадян міста дорадянського періоду немає. Або таких відзнак не було, або інформація про них недосліджена/замовчана. Принагідно варто зазначити, що неналежна увага до особистостей відзначених в минулому може підривати авторитет органів публічної влади та акумулювати загрозу безпековій сфері. До прикладу, у 2024 в Німеччині, м. Бад-Хеннеф, вчитель школи виявив, що Гітлер лишається почесним громадянином міста, хоча ця інформація не відображалася на сайті міста. З ініціативи учнів було зібрано підписи 5% жителів для скасування такого статусу. Бургомістр заявив, що це гарна наука демократії для учнів і пов'язав це із спротивом політичному успіху партії Альтернатива для Німеччини [10]. Цей випадок не був єдиним, свого часу близько 4000 громад присвоїли Гітлеру звання «почесного» більшість з них давно дистанціювалася від минулого, яке може підривати авторитет громади і держави.

Особливістю радянського етапу було первинне вилучення з інформаційного простору згадок про почесних громадян попереднього періоду. Використання ж почесного громадянства, як інструменту комеморативної політики почало масово

ширитися з 1960-х рр., хоча віднайти законодавче підґрунтя такого старту нам не вдалося. Більшість відзначених були ветеранами війни, членами КПРС, що узгоджувалося з концептом ідеологічного виховання. Звання присвоювалося актами виконкомів місцевих рад. За більшістю відзначених у той час звання зберігаються досі. Список перших почесних громадян Тернополя, цього періоду, було відкрито у 1968 році, серед перших нагороджених: «діяч КПУ», «ветеран і член КПРС з 1918 року» який мав персональну пенсію, «робітник», п'ять партійних діячів Слівненського округу Болгарії [6]. У 1969 р. відзнаку міста отримало, ще два громадянина Болгарії, а в 1970 – один. Більш детальної інформації про відзначених на сайті міської ради нема. Стосовно п'ятірки громадян Болгарії можемо здогадуватися, що їхнє нагородження було актом публічної дипломатії у період СРСР. Чим цінна для міста пам'ять про відзначених залишається питанням. З даними сайту міської ради у 1974–1983 рр. в Тернополі нікого не відзначали, про прецеденти позбавлення нагород теж інформації нема. За радянський період звання почесного громадянина Тернополя отримало 40 осіб. Розширена інформація про відзначених у формі гіперпосилання на статті у Вікіпедії є лише про чотирьох осіб із списку. На сайті про вісьмох нагороджених лаконічно зазначено «ветеран війни», але чим ці група вирізнялася із тисяч інших ветеранів-жителів міста не відомо.

У сучасних реаліях державності дивно виглядають інформаційні довідки про відзначених де зазначається лише членство в партії, або робота в органах тодішньої влади. Якщо, приміром, членство в КПРС з 1918 р. було єдиною особливістю біографії відзначених, то збереження за ними звання в умовах боротьби з ідеологічним спадком комунізму є алогічним.

Перші відзначені у м. Луцьку з'явилися у 1960-х рр. Зазвичай церемонії приурочувалися до дня звільнення міста від німецько-фашистських військ. Серед перших звання почесного громадянина Луцька отримав колишній перший секретар підпільного Волинського обкому КП України, командир партизанського з'єднання – Федоров, а згодом – очільник радянських партизанських загонів Бринський. У рамках відзначення чергової річниці визволення міста почесним громадянином було нагороджено колишнього військового, який «У 1939 році після закінчення Військової академії імені Фрунзе брав участь у визвольному поході в Західну Білорусію, війні з Фінляндією та визволенні Бессарабії» [11]. При цьому, військова кампанія вересня 1939 на західноукраїнських і західнобілоруських землях в сучасній історіографії трактується окупацією цих територій, а не «визвольним походом». З ініціативи національно-патріотичних депутатів Луцької міської ради у 2018 р. Бринського було позбавлено звання «Почесний громадянин міста Луцька», його прізвище безслідно вилучили із списку почесних громадян міста.

Близько третини почесних громадян Запоріжжя отримали звання у радянський період, ще частина була відзначена у 1990-х – початок 2000-х але за досягнення радянського періоду. Загалом, список тяжіє до меморації радянського минулого та його спадку, одна з довідок про відзначеного сформульована «Командир Червоної Армії. Брав участь в установленні радянської влади в Олександрівську. Персональний пенсіонер союзного значення [12]. Комеморацію учасників спротиву російській збройній агресії було започатковано у 2022 р., було відзначено трьох осіб хоча інформації про них практично не подано. Перший комеморацій-ний жест не мав продовження, після нього звання не присвоювалося нікому. Інформації про випадки позбавлення звання «Почесний громадянин міста Запоріжжя» на сайті міської ради нема, як приміром на сайті міської ради Херсона, де навпроти окремих осіб у списку відзначених є інформація про позбавлених звань [13]. У Кропивницькому можливість позбавляти звання «почесний громадянин Кропивницького» з'явилася лише у 2023 році, після відповідних змін у Положенні. Однак, інформації про такі випадки на сайті міської ради теж нема.

Загалом, етап розвитку «почесного громадянства» в умовах незалежності характеризується первинним домінуванням серед нагороджених представників радянських еліт. Згодом почала зростати частка нових економічних еліт, а потім діячів культури та спорту. З початком російської збройної агресії в багатьох містах було започатковано практику відзначати захисників України, часто посмертно. В Тернополі практика відзначати героїв опору російській агресії з'являється у 2015 р., з того часу почесними громадянами міста стало 435 захисники. Однак, список відзначених з 2022 р. більше нагадує мартиролог, часто навпроти прізвищ нагороджених лаконічно зазначено – «солдат, (посмертно)». У Луцьку за цей період було нагороджено 41 захисник, при чому, політика міської ради у цьому питанні не була послідовною. До 2023 така практика була, потім два роки перерви і в 2025 р. знову відзначено трьох осіб. Херсонська міська рада з 2022 р. відзначила 25 захисників. У Запоріжжі серед відзначених є лише три захисники України, а в Кропивницькому немає жодного.

Отже, «почесне громадянство» є званням і видом нагороди у межах певної територіальної громади. Присвоєння звання є формою реалізації публічної політики у гуманітарній та безпековій сферах. Відзначення осіб органами місцевого самоврядування є питанням місцевого значення

і не регламентується нормативними актами держави.

У практиці присвоєння почесного громадянства на території України виділено етапи: дорадянський, радянський, незалежності. Кожен з яких залишає своє нашарування в системі ціннісних орієнтацій. Неналежна увага органів публічної влади до відзначених дорадянського і радянського часу приховує загрозу гуманітарній безпеці України. Інформаційні довідки, подані на сайтах міських рад, часто залишаються не адаптованими до сучасних умов. Серед заслуг відзначених часто перераховуються членство у КПРС, адміністративна робота у владних структурах СРСР, а інколи взагалі не подається жодної інформації про нагородженого. Відсутність такої інформації уможливлює маніпулювання, популяризацію злочинних ідеологій, глорифікацію комунізму, виправдання злочинів проти українського народу.

З'ясовано, що потенціал почесного громадянства як інструменту комеморативної політики та чинника забезпечення гуманітарної безпеки держави є значним, але недостатньо розробленим. Часто імена нагороджених озвучуються лише на церемоніях нагородження, надалі залишаючись позицією в загальному переліку. Не сприяє комеморації героїчних вчинків і особистих досягнень нагороджених відсутність на офіційних сайтах міських рад інформаційних довідок про відзначених та гіперпосилань на інші інформаційні ресурси, що містять такі дані. Списки відзначених, переважно, не містять інформації про осіб позбавлених почесного звання, що послаблює виховний ефект і є замовчуванням злочинів проти суспільної моралі та держави.

Органи місцевого самоврядування мають стандартизувати на своїх сайтах довідкову інформацію про відзначених; більше уваги приділяти популяризації своїх почесних громадян; при визначенні кандидатур до нагородження збалансовувати місцеві та загальнодержавні інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Майдебура А. М. Державні нагороди – важливий атрибут державності України. URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5852/%c0#. (дата звернення: 26.01.2026).

2. Водотика Т., Водотика С. Почесне громадянство міст підросійської України у другій половині XIX ст.: стратегії вдячності та лояльності. *Український історичний журнал.* 2019. №6 С. 59–69.

3. Тєлькінєна Т. Е. Почесне громадянство міста як маркер нашої європейськості (Дніпро &Варшава, Краків, Вроцлав, Люблін). *Альманах права.* 2016. Вип. 7. С. 385–389.

4. Пахолок В. Почесне громадянство як інструмент реалізації комеморативної політики (на прикладі м. Луцька). *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: зб. наук. та навч.-метод. праць / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. Луцьк: Вежа-Друк, 2025. Вип. 14. С. 62–65.

5. Бортніков В. І. Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець XVIII–початок XX ст.): монографія. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. 480 с.

6. Почесні громадяни. Список почесних громадян м. Тернополя. URL: https://ternopilcity.gov.ua/about/pochesni-gromadyani-ternopolya/. (дата звернення: 26.01.2026).

7. Едвард Ридз-Сміглий. URL: https://surl.lu/uimrlr. (дата звернення: 26.01.2026).

8. Edward Rydz-Śmigły. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_Rydz-%C5%9Amig%C5%82y. (data publikacji: 26.01.2026).

9. Почесні громадяни. URL: https://www.kr-rada.gov.ua/pochesni-gromadyani-mista/. (дата звернення: 26.01.2026).

10. Школярі вимагають позбавити Гітлера звання почесного громадянина. URL: https://www.dw.com/ru/nemeckie-skolniki-trebuut-lisit-gitlera-zvania-pocetnogo-grazdanina/a-70167995?maca=rus-Red-Telegram-dwglavnoe. (дата звернення: 26.01.2026).

11. Вашурін Петро Семенович Почесний громадянин міста від 25 січня 1979 року. URL: https://www.lutskrada.gov.ua/pochesni-hromadiany-lutska/pochesniy-gromadyanin-mista-vid-25-sichnya-1979-roku-5. (дата звернення: 30.01.2026).

12. Почесні громадяни м. Запоріжжя. URL: https://zp.gov.ua/uk/page/pochesni-gromadyani-m-zaporizhzhya. (дата звернення: 26.01.2026).

13. Почесні громадяни міста. URL: https://miskrada-ks.gov.ua/pro-kherson/pochesni-gromadjani-mista/. (дата звернення: 26.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 351.82:338.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.14

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІСТ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

INNOVATIVE MECHANISMS FOR IMPLEMENTING UKRAINE'S ECONOMIC POLICY UNDER MARTIAL LAW: CONTENT AND DIRECTIONS OF MODERNIZATION

Попов П.П.,
orcid.org/0009-0007-8479-0837
аспірант сектору правових проблем політичних інститутів та процесів
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Статтю присвячено комплексному аналізу інноваційних механізмів реалізації економічної політики України в умовах воєнного стану, з'ясуванню їхнього змісту, функціонального призначення, політичної ефективності та визначенню пріоритетних напрямів модернізації. Обґрунтовано, що повномасштабна війна стала не лише деструктивним чинником для національної економіки, а й каталізатором інституційних перетворень у системі публічного управління, які зумовили перехід від традиційних, відносно стабільних і процедурно ускладнених моделей державного регулювання до більш гнучких, цифровізованих, мережевих і кризово адаптованих механізмів. Визначено, що інноваційність у цій сфері полягає не лише у впровадженні новітніх технологій, а й у трансформації способів координації дій між державою, бізнесом, громадянським суспільством і міжнародними партнерами, у зміні логіки ухвалення рішень, а також у формуванні нових моделей поєднання централізації та децентралізації в управлінні економічними процесами.

У роботі систематизовано основні блоки інноваційних механізмів реалізації економічної політики України в умовах воєнного стану. До них віднесено цифрові механізми, насамперед платформу «Дія» та пов'язані з нею сервіси, що забезпечили безперервність доступу громадян і бізнесу до державних послуг; гнучкі регуляторні режими, спрямовані на дерегуляцію, спрощення процедур започаткування та ведення підприємницької діяльності, зниження адміністративного тиску і пришвидшення управлінських рішень; фінансово-інноваційні інструменти, зокрема програми грантової підтримки, доступного кредитування та механізми внутрішньої мобілізації ресурсів через військові облігації; мережеві й партнерські моделі, засновані на розширенні державно-приватної взаємодії та залученні міжнародної допомоги; а також механізми релокації та відновлення підприємств як специфічний продукт українського воєнного досвіду. Доведено, що саме поєднання цих механізмів забезпечило відносну стійкість державного управління економікою, підтримку економічної активності та збереження базових функцій держави в умовах затяжної війни. Водночас наголошено, що ефективність упроваджених інновацій є неоднорідною і повинна оцінюватися за критеріями легітимності, результативності, інклюзивності та підзвітності. Особливу увагу приділено суперечності між потребою в оперативності рішень і необхідністю збереження демократичних процедур, правових гарантій та інституційного контролю.

Констатовано, що інноваційні механізми реалізації економічної політики України в умовах воєнного стану є не тимчасовою сукупністю антикризових заходів, а проявом формування нової управлінської парадигми, яка поєднує кризову адаптивність, цифрову трансформацію, регуляторну гнучкість і мережеву координацію. Встановлено, що подальший розвиток цих механізмів потребує переходу від реактивного впровадження окремих рішень до стратегічно спроєктованої моделі модернізації, інституціоналізації успішних практик воєнного часу, посилення правового забезпечення цифрових процесів, розвитку аналітичних центрів проєктування політики, поглиблення європейської інтеграції та відновлення збалансованого співвідношення між ефективністю державного управління і демократичною підзвітністю.

Ключові слова: економічна політика України, воєнний стан, інноваційні механізми, публічне управління, цифровізація, кризове врядування, державне регулювання економіки, релокація підприємств, економічна модернізація, адаптивне управління.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the innovative mechanisms for implementing Ukraine's economic policy under martial law, clarifying their content, functional purpose, political effectiveness, and identifying priority directions for modernization. It is substantiated that the full-scale war has become not only a destructive factor for the national economy, but also a catalyst for institutional transformations in the system of public administration, which have led to a transition from traditional, relatively stable, and procedurally complicated models of state regulation to more flexible, digitalized, network-based, and crisis-adapted mechanisms. It is determined that innovativeness in this area lies not only in the introduction of the latest technologies, but also in the transformation of the ways of coordinating actions among

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the state, business, civil society, and international partners, in changing the logic of decision-making, as well as in forming new models for combining centralization and decentralization in the management of economic processes.

The paper systematizes the main blocks of innovative mechanisms for implementing Ukraine's economic policy under martial law. These include digital mechanisms, primarily the Diia platform and its related services, which have ensured uninterrupted access of citizens and businesses to public services; flexible regulatory regimes aimed at deregulation, simplifying procedures for starting and conducting business activities, reducing administrative pressure, and accelerating managerial decision-making; financial and innovation instruments, including grant support programs, affordable lending, and mechanisms for the domestic mobilization of resources through war bonds; network-based and partnership models grounded in the expansion of public-private interaction and the attraction of international assistance; as well as mechanisms for the relocation and recovery of enterprises as a specific product of Ukraine's wartime experience. It is proven that the combination of these mechanisms has ensured the relative resilience of public economic governance, support for economic activity, and the preservation of the basic functions of the state during a prolonged war. At the same time, it is emphasized that the effectiveness of the introduced innovations is uneven and should be assessed according to the criteria of legitimacy, effectiveness, inclusiveness, and accountability. Special attention is paid to the contradiction between the need for prompt decision-making and the necessity of preserving democratic procedures, legal guarantees, and institutional oversight.

It is stated that the innovative mechanisms for implementing Ukraine's economic policy under martial law are not a temporary set of anti-crisis measures, but rather a manifestation of the emergence of a new governance paradigm that combines crisis adaptability, digital transformation, regulatory flexibility, and network coordination. It is established that the further development of these mechanisms requires a transition from the reactive implementation of individual decisions to a strategically designed model of modernization, the institutionalization of successful wartime practices, the strengthening of legal support for digital processes, the development of analytical centers for policy design, the deepening of European integration, and the restoration of a balanced relationship between the effectiveness of public administration and democratic accountability.

Key words: Ukraine's economic policy, martial law, innovative mechanisms, public administration, digitalization, crisis governance, state regulation of the economy, relocation of enterprises, economic modernization, adaptive governance.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Повномасштабна військова агресія, розпочата у лютому 2022 року, поставила перед Українською державою безпрецедентні виклики, які зачепили всі без винятку сфери суспільного життя та державного управління. Особливо гострою виявилася потреба у швидкій та радикальній трансформації механізмів реалізації економічної політики, оскільки традиційні інструменти державного впливу на економічні процеси виявились неадекватними масштабу та характеру кризи, породженої війною. Руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, масове переміщення населення та підприємств, блокування морських портів, втрата контролю над частиною території – усі ці чинники об'єктивно зумовили необхідність пошуку принципово нових, інноваційних підходів до формування та реалізації економічної політики держави. Як слушно зауважує Д. В. Задихайло, економічна політика держави є формою реалізації державою власної суверенної економічної влади та відповідних функцій, що організаційно інституціалізована як особливий тип та процес діяльності [7]. За таких умов сутність інноваційності механізмів реалізації економічної політики полягає не лише у впровадженні нових технологій, а передусім у якісній зміні способів взаємодії держави, бізнесу та суспільства, у формуванні нових моделей публічного управління, здатних функціонувати в екстремальних умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти дослідження інноваційних механізмів реалізації економічної політики в умовах воєнного стану, зокрема питання фінансового забезпечення, цифровізації публічного управління, трансформації інституційних механізмів та забезпечення економічної безпеки, неодноразово ставали предметом уваги як вітчизняної, так і зарубіжної наукової доктрини.

Зокрема, Н. О. Аверчевою та А. С. Микитас проаналізовано вплив військових облігацій на стабільність державного бюджету України, акцентуючи на їх ролі як інструменту мобілізації фінансових ресурсів у воєнний період (2025 р.) [1]; М. М. Буриком та О. В. Поповим досліджено питання забезпечення економічної безпеки територіальних громад в умовах бойових дій (2023 р.) [2]; В. П. Даликом та С. М. Ільчишиним розглянуто міжнародний досвід формування механізмів фінансового забезпечення відбудови, зокрема житлового фонду (2025 р.) [3]; Д. В. Задихайло обґрунтовано місце економічної політики у системі правового забезпечення та визначено ключові політико-правові чинники її формування (2013 р.) [4; 5; 6; 7]; Н. І. Ігнатович досліджено процеси модернізації економіки України як основу її трансформації (2017 р.) [9]; І. В. Криворучко проаналізовано ключові тренди цифровізації публічного управління в контексті євроінтеграції (2024 р.) [10]; О. І. Литвинчук охарактеризовано діяльність адміністративних органів в умовах воєнного стану (2025 р.) [11]; О. П. Подцерковним розглянуто трансформацію договірних та організаційних засобів економічної політики у воєнний період (2023 р.) [14]; Т. В. Поспєловою, О. В. Марухленко та В. С. Руденком досліджено вплив цифрової трансформації публічного управління на параметри людського розвитку (2024 р.) [15]; О. С. Савченком систематизовано наукові підходи до розуміння цифровізації у публічному управ-

лінні (2022 р.) [21]; Є. І. Тараном проаналізовано вплив геоекономічних викликів на стратегічну автономію держави (2025 р.) [22]; М. М. Трещовим обґрунтовано необхідність цифровізації в умовах воюючої держави (2023 р.) [23].

У зарубіжній доктрині вагоме значення мають праці К. Фолке (C. Folke), Т. Гана (T. Hahn), П. Олссона (P. Olsson) та Й. Норберга (J. Norberg), у яких розкрито концепцію адаптивного врядування соціально-екологічних систем (2005 р.) [26]; Д. Кауфмана (D. Kaufmann), А. Краая (A. Kraay) та М. Маструцці (M. Mastruzzi), які дослідили показники якості врядування та їх вплив на ефективність державної політики (2009 р.) [27]; П. Ласкума (P. Lascoumes) та П. Ле Галеса (P. Le Galès), які обґрунтували підхід до аналізу публічної політики через призму її інструментів (2007 р.) [28]; С. Моултон (S. Moulton) та Дж. Сандфорт (J. Sandfort), що дослідили інституційні та організаційні аспекти реалізації політики (2022 р.) [29]; П. т'Гарта (P. 't Hart), У. Розенталя (U. Rosenthal) та А. Кузміна (A. Kouzmin), які проаналізували особливості прийняття рішень у кризових умовах та тенденції до централізації влади (1993 р.) [30].

Водночас, незважаючи на наявність значного масиву наукових досліджень, недостатньо розробленими залишаються питання системного осмислення інноваційних механізмів реалізації економічної політики України в умовах воєнного стану, зокрема в частині їх інституціоналізації, узгодження з принципами публічного врядування та визначення напрямів їх подальшої модернізації.

Мета статті – проаналізувати інноваційні механізми реалізації економічної політики України в умовах воєнного стану, з'ясувати їхній зміст, оцінити ефективність та визначити пріоритетні напрями модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-політологічне осмислення інноваційних механізмів реалізації економічної політики вимагає передусім чіткого визначення понятійного апарату. У сучасній політичній науці категорія «механізм реалізації політики» охоплює сукупність інституційних, організаційних, правових та управлінських засобів, за допомогою яких суб'єкти публічної влади перетворюють політичні рішення на конкретні результати суспільного впливу [29]. При цьому важливо розмежовувати інструменти політики, що є конкретними засобами впливу на поведінку суб'єктів – податки, субсидії, ліцензії, регуляторні акти; механізми як способи організації та координації використання цих інструментів; а також політичні практики, що відображають усталені моделі взаємодії між державними та недержавними акторами у процесі формування та реалізації політики [28]. Концепція належного врядування (good governance) передбачає, що ефективне управління ґрунтується на принципах прозорості, підзвітності, участі та верховенства права [27]. Натомість концепція адаптивного управління (adaptive governance) наголошує на здатності управлінських систем реагувати на непередбачувані зміни, навчатися на досвіді та перебудовувати свої інституційні структури [26]. У контексті воєнного стану особливого значення набуває концепція кризового управління, що акцентує увагу на здатності держави зберігати керованість та ефективність в умовах екстремальних загроз. Як зазначають П. т'Гарт (P. 't Hart) та співавт., ефективне кризове управління вимагає поєднання централізованого прийняття рішень зі здатністю до децентралізованого реагування на місцевому рівні [30]. Саме такий підхід, як буде показано далі, став характерною рисою українського досвіду реалізації економічної політики в умовах війни.

Важливо підкреслити, що в умовах війни інноваційність механізмів реалізації економічної політики перестає бути опцією і перетворюється на політичну необхідність. Традиційні моделі публічного управління, побудовані на принципах стабільності, передбачуваності та поступовості, виявляються неспроможними забезпечити адекватну реакцію держави на виклики, що змінюються щоденно. У контексті цього М. М. Трещов обґрунтовує пріоритетність цифровізації держави як засобу підтримки функціонування системи публічного управління в умовах кризи, наголошуючи, що цифрові інструменти забезпечують не лише підвищення ефективності, а й саму можливість функціонування державного апарату в екстремальних обставинах [23]. Водночас слід зауважити, що поняття «інноваційності» у контексті реалізації економічної політики охоплює не лише технологічні нововведення, а й нові організаційні форми (мережеві структури замість ієрархічних), нові принципи прийняття рішень (data-driven policy (політика, керована даними) замість інтуїтивних рішень), нові моделі фінансування (краудфандинг, військові облігації, міжнародні грантові механізми), а також нові формати комунікації між державою та суспільством (соціальні мережі як канал зворотного зв'язку, цифрові платформи як інструмент прямої демократії).

Воєнний стан, введений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII [19], суттєво змінив конституційні умови функціонування державного механізму та створив якісно нову інституційну рамку для реалізації економічної політики. Н. І. Ігнатович справедливо зазначає, що реформування економіки України потребує комплексного підходу у контексті її модернізації, що передбачає не лише структурні зміни, а й впровадження нових управлінських практик [9]. Війна, руйнуючи традиційні механізми реалізації політики,

водночас стала потужним каталізатором інновацій у сфері публічного управління. Необхідність діяти швидко, гнучко та нестандартно в умовах постійних загроз змусила державні інституції відмовитися від усталених бюрократичних процедур та впроваджувати нові, часто експериментальні моделі управління. Як підкреслює О. П. Подцерковний, воєнний стан об'єктивно вимагає трансформації як договірних, так і організаційних засобів державної економічної політики, причому ця трансформація має бути не хаотичною реакцією на кризу, а свідомо сконструйованою стратегією адаптації [14].

Серед ключових структурних змін, що стали наслідком воєнного стану, слід виокремити суттєве зростання ролі виконавчої влади у формуванні та реалізації економічної політики, що виразилось у розширенні повноважень Кабінету Міністрів України щодо прийняття оперативних рішень у сфері бюджетної, податкової та регуляторної політики. Це знайшло відображення, зокрема, у прийнятті численних постанов та розпоряджень уряду, спрямованих на підтримку економіки в умовах війни, серед яких особливе місце посідають Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 305 щодо особливостей перевезення майна підприємств [18], Розпорядження Уряду від 25.03.2022 № 246-р щодо плану невідкладних заходів з переміщення виробничих потужностей [17], а також Національна економічна стратегія України до 2030 року [16], яка визначила ключові вектори модернізації економіки. Водночас не менш важливим стало формування гібридних управлінських моделей, що поєднують елементи вертикальної централізації з горизонтальними мережевими структурами. Ця модель дозволяє, з одного боку, забезпечити єдність стратегічного курсу та швидкість прийняття рішень на вищому рівні, а з іншого – зберігати гнучкість та оперативність на рівні конкретних виконавців, регіональних органів влади та суб'єктів господарювання.

Звернення до змістовного наповнення інноваційних механізмів реалізації економічної політики України в умовах воєнного стану дає підстави виокремити низку ключових напрямів, кожен із яких репрезентує якісно новий формат управлінських практик. Першочергове місце серед них посідає блок цифрових механізмів, концептуальним ядром якого виступає платформа «Дія» разом із сформованою навколо неї екосистемою цифрових державних послуг.

Як свідчать дані Верховної Ради України, за рейтингом Online Service Index дослідження E-Government Development Index за 2024 рік Україна піднялася зі 102-го місця у 2018 році на 5-те місце за рівнем розвитку цифрових державних послуг, що є безпрецедентним досягненням для країни, яка перебуває в умовах повномасштабної війни [13]. Під час війни у застосунку «Дія» було запущено низку критично важливих сервісів: єДокумент – для осіб, які втратили паспорт; єПідтримка – для отримання соціальних виплат; єВідновлення – комплексну послугу для осіб, чиє житло було пошкоджене або зруйноване внаслідок бойових дій. За даними Міністерства цифрової трансформації України, з початку повномасштабного вторгнення кількість користувачів «Дії» зросла на 20 відсотків і перевищила 19 мільйонів осіб. Потенційний економічний ефект від впровадження цифрових сервісів у «Дії» становить близько 840 млн дол. США на рік, а потенційний антикорупційний ефект оцінюється у понад 130 млн дол. США [25]. Ці показники наочно демонструють, що цифровізація стала не просто допоміжним інструментом, а системоутворюючим елементом нової моделі реалізації економічної політики.

Інноваційність цифрових механізмів у політичному сенсі полягає передусім у тому, що вони принципово змінюють характер відносин між державою та громадянином: від патерналістської моделі, що передбачає залежність від фізичної присутності в державних установах, – до моделі сервісної держави, де громадянин отримує послуги у зручному для нього форматі незалежно від свого фізичного місцезнаходження. Як зазначає заступник Міністра фінансів О. Зикова, в надзвичайно складних умовах Україна вже третій рік поспіль демонструє неабияку стійкість, зокрема завдяки діджиталізації державних послуг, потреба в яких лише зростає; портал «Дія» містить потужну базу онлайн-консультацій для допомоги бізнесу, включаючи питання отримання фінансової підтримки. Цифровізація бізнес-процедур, зокрема електронне адміністрування податків, реєстрація підприємств, подання звітності та отримання дозволів в онлайн-режимі, стала відповіддю на об'єктивну неможливість функціонування традиційних бюрократичних процедур в умовах війни [25]. О. С. Савченко слушно зауважує, що цифровізацію слід розглядати як проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі процеси діяльності з метою реформування їх на більш ефективні та доступні, і саме додаток «Дія», онлайн-навчання, електронне врядування стали яскравими прикладами такої трансформації в Україні [21].

Другим важливим блоком інноваційних механізмів є гнучкі регуляторні режими, що впроваджувалися з метою спрощення ведення бізнесу та прискорення прийняття управлінських рішень. В умовах воєнного стану Україна запровадила низку експериментальних правових режимів, зокрема тимчасові звільнення від окремих видів податків та зборів, спрощені процедури реєстрації підприємств та отримання дозволів, мораторії на перевірки бізнесу. Ці заходи мали характер т.

зв. «fast-track policy» – прискореного ухвалення рішень, що суттєво відрізняється від традиційної моделі нормотворчого процесу з його тривалими процедурами погодження, громадського обговорення та парламентського затвердження. Як зазначається у Стратегії відновлення малого та середнього підприємництва до 2027 року, ухваленій Кабінетом Міністрів України, ключовими напрямами державної політики у сфері підприємництва є відновлення зруйнованих підприємств за принципом «build back better», зелений перехід, цифрова трансформація, інноваційний розвиток та інклюзивність бізнесу, що передбачає залучення жінок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та ветеранів [20]. Політична інноваційність цих режимів полягає у тому, що вони демонструють здатність держави до оперативного самообмеження власних регуляторних функцій заради збереження економічної активності – підхід, який у мирний час наштовхувався на потужний опір бюрократичних інституцій.

Третій блок інноваційних механізмів охоплює фінансово-інноваційні інструменти, серед яких особливе місце посідають грантові програми для бізнесу, зокрема програма «єРобота», програма доступних кредитів «5–7–9 %», а також механізм випуску військових облігацій як форми мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів. Випуск військових облігацій внутрішньої державної позики став унікальним фінансово-політичним інструментом, що одночасно вирішує завдання фінансування оборонних потреб, підтримки макроекономічної стабільності та залучення громадян до співучасті у фінансуванні державних витрат [1]. З політологічної точки зору цей інструмент є формою мобілізації соціального капіталу та демонстрації суспільної солідарності, що виходить за межі суто фінансової логіки. Не менш інноваційним є запровадження механізму Ukraine Investment Framework у межах програми Ukraine Facility [8], який поєднує фінансування з боку ЄС із проведенням структурних реформ та створює нову модель умовного фінансування, де отримання міжнародної підтримки безпосередньо прив'язане до досягнення конкретних реформаторських цілей. Цей механізм, як зазначають дослідники, розширює доступ малого бізнесу до фінансування та страхування воєнних ризиків, створюючи якісно нові можливості для підприємницької діяльності навіть в умовах збройного конфлікту [3].

Четвертий блок інноваційних механізмів пов'язаний з мережевими та партнерськими моделями реалізації економічної політики. Війна суттєво інтенсифікувала розвиток державно-приватного партнерства (ДПП), створивши нові формати взаємодії між органами державної влади, бізнес-структурами та організаціями громадянського суспільства. Д. В. Задихайло у своїх дослідженнях наголошує на тому, що публічно-приватне партнерство вимагає фіксації сформульованого публічного інтересу та його юридичної кваліфікації, з визначенням критеріїв на законодавчому рівні, причому ці критерії мають бути диференційовані відповідно до природи конкретного об'єкта партнерства [4; 6]. Взаємодія з міжнародними донорами та організаціями набула безпрецедентних масштабів і глибини, перетворившись із традиційної моделі «донор – реципієнт» на модель стратегічного партнерства, де Україна виступає не лише отримувачем допомоги, а й активним учасником формування спільних підходів до відновлення та розвитку. Залучення громадянського суспільства до реалізації економічної політики стало ще одним яскравим прикладом інноваційності: волонтерські організації, благодійні фонди та громадські ініціативи перебрали на себе частину функцій, які традиційно належали державним інституціям, зокрема у сферах забезпечення переміщених осіб, підтримки малого бізнесу та відновлення інфраструктури.

П'ятий блок інноваційних механізмів включає механізми релокації та відновлення, які є унікальним породженням українського воєнного досвіду. Програма релокації підприємств, затверджена урядом навесні 2022 року, стала безпрецедентним прикладом масштабної державної координації переміщення виробничих потужностей із зон активних бойових дій до більш безпечних регіонів. За даними Міністерства економіки України, станом на вересень 2023 року за цією програмою було переміщено 840 підприємств, з яких 667 уже відновили роботу на новому місці. Найбільша частка підприємств переїхала до Львівської (24,6 %), Закарпатської (16,1 %), Чернівецької (11,4 %), Тернопільської (7,6 %), Дніпропетровської (7,4 %) та Івано-Франківської (7,3 %) областей [12]. Регламентують релокацію Постанова Кабінету Міністрів від 17.03.2022 № 305 [18] та Розпорядження Уряду від 25.03.2022 р. № 246-р, які передбачають безоплатне перевезення майна підприємств та план невідкладних заходів з переміщення виробничих потужностей [17]. Цей механізм є інноваційним у кількох вимірах: по-перше, він передбачає оперативне прийняття рішень (розгляд заявок від одного до трьох днів для пріоритетних підприємств); по-друге, він поєднує централізоване координування з боку Мінекономіки з децентралізованим виконанням на рівні обласних адміністрацій; по-третє, він передбачає комплексний підхід, що охоплює не лише переміщення обладнання, а й пошук виробничих приміщень, розселення працівників та сприяння працевлаштуванню на новому місці.

Оцінка політичної ефективності інноваційних механізмів реалізації економічної політики в умовах воєнного стану здійснюється з урахуванням

специфічних критеріїв, зумовлених особливостями кризового управління. Передусім таким критерієм є легітимність, яка відображає ступінь суспільної підтримки впроваджуваних механізмів. Дослідження [10] показують, що більшість інноваційних механізмів, зокрема цифровізація державних послуг та програми підтримки бізнесу, отримали значну суспільну підтримку, що засвідчується, зокрема, стрімким зростанням кількості користувачів платформи «Дія». Наступним критерієм є ефективність у вузькому сенсі – здатність досягати поставлених цілей. Тут результати є неоднозначними: якщо цифровізація та фінансові інструменти продемонстрували високу ефективність, то програма релокації, попри безумовний успіх у збереженні значної кількості підприємств, зіткнулася з проблемами інтеграції переміщених бізнесів у нове економічне середовище. Третім критерієм є інклюзивність – здатність механізмів враховувати потреби різних соціальних груп. Саме в цьому аспекті виявляються найбільш суттєві проблеми: цифрова нерівність, відсутність доступу до інтернету в окремих регіонах, обмеження для осіб літнього віку та осіб з інвалідністю у використанні цифрових сервісів створюють ризик виключення значної частини населення з процесу отримання державних послуг та підтримки. Четвертим критерієм є підзвітність – наявність механізмів контролю за діяльністю органів влади. В умовах воєнного стану цей критерій набуває особливої гостроти, оскільки розширення повноважень виконавчої влади та прискорення процедур прийняття рішень об'єктивно послаблюють традиційні механізми парламентського та громадського контролю.

Фундаментальна суперечність, що пронизує весь процес інноваційної трансформації механізмів реалізації економічної політики в умовах воєнного стану, полягає у конфлікті між швидкістю прийняття рішень та демократичними процедурами. Ця суперечність не є унікальною для України – вона характерна для будь-якої демократичної держави в умовах кризи. Проте в українському контексті вона набуває особливої гостроти через безпрецедентну тривалість та масштаб конфлікту. Як зауважують М. М. Бурик та О. В. Попов, забезпечення економічної безпеки територіальних громад є ключовою передумовою збереження керованості територій та підтримання критичної інфраструктури в умовах воєнного стану, однак діюча нормативно-правова база потребує подальшої конкретизації індикаторів та інструментів підтримки громад з різним рівнем ураження [2].

Водночас інноваційні механізми реалізації економічної політики в умовах воєнного стану стикаються з низкою суттєвих проблем та ризиків, які потребують критичного осмислення. Насамперед, слід відзначити фрагментарність інновацій, що виявляється у відсутності цілісної стратегії інноваційної трансформації системи публічного управління. Більшість інноваційних механізмів впроваджувалися як реакція на конкретні виклики, а не як елементи продуманої, системно спроєктованої стратегії модернізації. Це призводить до ситуації, коли окремі інноваційні рішення, будучи ефективними самі собою, не утворюють синергетичного ефекту та іноді навіть суперечать одне одному. Вагомою проблемою є також залежність від зовнішніх акторів – міжнародних донорів, фінансових інституцій, іноземних урядів, – чия підтримка, безумовно необхідна в умовах війни, водночас створює ризики зовнішнього впливу на зміст та пріоритети економічної політики. Як зазначає Д. В. Задихайло, будь-які конституційно-правові конструкції, що стосуються економічної чи соціальної політики суверенної держави, мають враховувати наявний або потенційний вплив транснаціональних суб'єктів, який практично завжди прямо або побічно спрямований на ерозію суверенних прав держави та її економічного суверенітету [5, с. 11]. У цьому контексті вагомого значення набуває позиція дослідників, які наголошують на необхідності збереження стратегічної автономії держави у визначенні пріоритетів економічної політики навіть в умовах масштабної міжнародної підтримки [22]. Програма Ukraine Facility, хоча і є надзвичайно важливим фінансовим інструментом, водночас передбачає обов'язкове виконання Україною конкретного набору реформ, визначених у Плані для реалізації Ukraine Facility на 2024–2027 роки, що ставить питання про межі зовнішньої обумовленості внутрішньої економічної політики. Відтак, модернізація інноваційних механізмів повинна передбачати формування власної аналітичної та експертної бази для оцінки доцільності тих чи інших реформаторських кроків, запропонованих зовнішніми акторами.

Не менш серйозним є ризик «тимчасових рішень», що не стають системними. Багато інноваційних механізмів впроваджувалися як тимчасові заходи на період воєнного стану, проте їхня ефективність ставить питання про доцільність їх збереження та інституціоналізації у повоєнний період. Водночас відсутність чітких процедур переходу від «воєнних» до «мирних» механізмів створює ризик або передчасного скасування ефективних інновацій, або, навпаки, штучного збереження надзвичайних повноважень і процедур після завершення активних бойових дій.

Проблема цифрової нерівності залишається гострою, попри значні досягнення у сфері цифровізації. Херсонська область, наприклад, як зазначають експерти у галузі цифрових прав, досі не має повного доступу до окремих онлайн-послуг порталу «Дія», зокрема до послуги електронної

реєстрації прав на нерухоме майно, що створює суттєві перешкоди для захисту прав власників пошкодженого майна [15]. Нарешті, концентрація влади у руках виконавчих органів, зумовлена об'єктивними потребами воєнного часу, несе ризики для демократії, оскільки може перетворитися на стійку тенденцію, що підриває систему стримувань і противаг. Як зазначають науковці в галузі кризового управління, повернення від надзвичайного режиму до нормального функціонування демократичних інституцій є одним із найскладніших завдань посткризового періоду [11].

Визначення напрямів модернізації інноваційних механізмів реалізації економічної політики України набуває особливої теоретико-практичної значущості. Першим і найважливішим напрямом є перехід від реактивних до стратегічно спроєктованих інновацій. Це передбачає розробку та затвердження на рівні Кабінету Міністрів комплексної стратегії інноваційної трансформації механізмів публічного управління в економічній сфері, яка б визначала пріоритети, етапи, ресурсне забезпечення та індикатори ефективності впровадження інновацій. Як наголошується у Національній економічній стратегії України до 2030 року, одним із головних векторів державної політики має стати розвиток людського капіталу через освіту, професійне навчання та інституційну підтримку, що безпосередньо пов'язано з успішністю впровадження інноваційних механізмів управління [16]. Другим напрямом є інституціоналізація успішних практик, тобто їх перетворення з тимчасових, «воєнних» заходів на постійні елементи системи публічного управління. Це стосується, зокрема, спрощених процедур реєстрації бізнесу, цифрових механізмів надання державних послуг, мережевих моделей взаємодії між державними та недержавними акторами. Інституціоналізація передбачає не лише нормативне закріплення відповідних механізмів, а й створення організаційних структур, відповідальних за їх підтримку та розвиток, підготовку кадрів, формування культури інноваційного управління.

Третім напрямом модернізації є поєднання цифровізації з правовими гарантіями. Стрімка цифрова трансформація, здійснена в умовах воєнного стану, потребує подальшого правового забезпечення, зокрема у сферах захисту персональних даних, кібербезпеки, цифрової ідентифікації та електронних підписів. Особливої уваги заслуговує проблема збереження балансу між ефективністю цифрових сервісів та захистом прав громадян, оскільки, як свідчить досвід запровадження Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних, цифрові системи можуть використовуватися для обмеження прав людини без належних правових гарантій. Четвертим напрямом є розвиток аналітичних центрів та інституцій policy design – проєктування політик на основі доказових даних (evidence-based policy). В умовах війни рішення часто приймалися в режимі дефіциту часу та інформації, що є зрозумілим і виправданим. Проте у середньо- та довгостроковій перспективі якість економічної політики безпосередньо залежить від наявності потужних аналітичних центрів, здатних проводити системний аналіз економічних процесів, оцінювати вплив управлінських рішень та пропонувати науково обґрунтовані альтернативи. В Україні активно функціонують такі дослідницькі інституції, як Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економіки та прогнозування НАН України, численні дослідницькі центри, що функціонують при університетах, поєднуючи академічну експертизу з аналізом державної політики (university-based think tanks), однак їхній потенціал поки що недостатньо інтегрований у процес формування та реалізації економічної політики.

П'ятим напрямом модернізації є поглиблення інтеграції з ЄС та запозичення моделей врядування, апробованих у європейській практиці. Отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС та початок переговорного процесу створюють інституційну рамку для системної імплементації європейських стандартів публічного управління, зокрема у сферах регуляторної політики, цифровізації, державних закупівель, антикорупційної політики та захисту конкуренції. Як свідчать дані, переговори з ЄС щодо розділу «Цифровізація та медіа» можуть стати одними з перших, які розпочнуть практичну роботу, що відображає визнання Євросоюзом досягнень України у сфері цифрової трансформації [24]. Шостим і завершальним напрямом є забезпечення балансу між ефективністю та демократичністю інноваційних механізмів. Повоєнне відновлення України неминуче поставить питання про перегляд тих надзвичайних повноважень та процедур, які були впроваджені в умовах воєнного стану. Завдання полягає в тому, щоб зберегти досягнуту ефективність управлінських процесів, водночас відновивши повноцінне функціонування демократичних інституцій, парламентського контролю, судової системи та громадського суспільства. У цьому контексті особливого значення набуває формування та безперервне вдосконалення правового механізму регулювання макроекономічних процесів, який має зберігати соціальну орієнтованість і відповідати суспільно прийнятним аксіологічним орієнтирам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах воєнного стану економічна політика України реалізується через якісно новий тип механізмів – гнучких, цифровізованих, мережевих, що суттєво відрізняються від традиційних моделей державного управління економікою. Цифрові механізми, зокрема

платформа «Дія» та пов'язана з нею екосистема електронних сервісів, стали системоутворюючим елементом нової моделі взаємодії держави з громадянами та бізнесом, забезпечивши безперервність надання державних послуг навіть в умовах активних бойових дій. Гнучкі регуляторні режими продемонстрували здатність держави до оперативного самообмеження регуляторних функцій заради збереження економічної активності. Фінансово-інноваційні інструменти, включаючи військові облігації та програми доступного кредитування, створили нові моделі мобілізації ресурсів. Мережеві та партнерські механізми суттєво розширили коло суб'єктів реалізації економічної політики, залучивши до цього процесу міжнародних партнерів, бізнес та громадянське суспільство. Механізми релокації та відновлення стали унікальним українським досвідом масштабної координації переміщення виробничих потужностей.

Водночас ці інноваційні механізми потребують подальшої політичної інституціоналізації та модернізації. Ключовими напрямами модернізації визначено перехід від реактивних до стратегічно спроєктованих інновацій, інституціоналізацію успішних практик воєнного часу, поєднання цифровізації з правовими гарантіями, розвиток аналітичних центрів та інституцій проєктування політик, поглиблення інтеграції з ЄС та забезпечення балансу між ефективністю та демократичністю.

Перспективи подальших досліджень полягають у порівняльному дослідженні українського досвіду з досвідом інших країн, що переживали масштабні конфлікти, а також у розробці теоретичних моделей переходу від «воєнних» до «мирних» механізмів реалізації економічної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверчева Н. О., Микитас А. С. Вплив військових облігацій на стабільність державного бюджету України. *Ефективна економіка*. 2025. № 5. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.5.97. URL: https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/download/6550/6643/14567
2. Бурик М. М., Попов О. В. Забезпечення економічної безпеки територіальних громад в умовах бойових дій на території України. *Економіка і регіон*. Полтава : ПНТУ, 2023. № 4 (91). С. 243–248. DOI: https://doi.org/10.26906/EiR.2023.4(91).3219
3. Далик В. П., Ільчишин С. М. Міжнародний досвід розвитку механізмів фінансового забезпечення відбудови житлового фонду. *Академічні візії*. 2025. Вип. 50. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18084304. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/2568/2425
4. Задихайло Д. В. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 214–221.
5. Задихайло Д. В. Визначальні політико-правові чинники економічної стратегії держави. *Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення* : монографія / за наук. ред. Д. В. Задихайла. Харків : Юрайт, 2013. 520 с. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/Zadykhailo/Zadykhailo_2013_4.pdf
6. Задихайло Д. В. Економічна влада в контексті правового регулювання господарських відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 163–171.
7. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2013. 38 с.
8. Затверджено нові інвестиційні програми для відновлення України та підтримки МСП. *Міністерство економіки України*. Опубліковано 19.06.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-novi-investytsiini-prohramy-dlia-vidnovlennia-ukrainy-ta-pidtrymky-msp
9. Ігнатович Н. І. Реформування економіки України у контексті її модернізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 4 (193). С. 21–25.
10. Криворучко І. В. Ключові тренди цифровізації публічного управління в контексті євроінтеграції України. *Теорія та практика державного управління*. 2024. Вип. 2 (79). С. 115–135. DOI: http://doi.org/10.26565/1727-6667-2024-2-06. URL: https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/download/25812/23189
11. Литвинчук О. І. Діяльність адміністративних органів в умовах воєнного стану: загальний концепт. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 346–351. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.56. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/58-1.pdf
12. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-0
13. Підвищуємо рівень розвитку цифрових державних послуг – Комітет з питань цифрової трансформації. *Офіційний портал Верховної Ради України*. 2024. 24 верес. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/253877.html
14. Подцерковний О. П. Щодо трансформації договірних та організаційних засобів державної економічної політики воєнного часу. *Право України*. 2023. № 10. С. 9–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2023_10_3

15. Поспєлова Т. В., Марухленко О. В., Руденко В. С. Цифрова трансформація публічного управління: вплив на параметри людського розвитку в умовах сучасних суспільних трансформацій в Україні. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*. 2024. № 2 (14). С. 521–531. DOI: http://doi.org/10.32750/2024-0246. URL: https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/download/414/326/

16. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text

17. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 № 246-р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text

18. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 305. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-osoblivosti-roboti-akcionernogo-tovaristva-ukrposhta-v-umovah-voyennogo-stanu-305

19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

20. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 № 821-р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text

21. Савченко О. С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 2 (76). С. 72–76. URL: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.12

22. Таран Є. І. Вплив геоекономічних викликів на стратегічну автономію держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. Т. 36 (75), № 1. С. 131–137. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.1/21

23. Трещов М. М., Наумик А. С. Цифровізація воюючої держави: необхідність та переваги. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 9. URL: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-02-10

24. Україна та ЄС розпочинають перемовини про вступ: що це означає для цифровізації. *Кабінет Міністрів України* : офіційний вебсайт. 2023. 14 груд. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-ies-rozpochynaiut-peremovyny-pro-vstup-shcho-tse-oznachaie-dlia-tsyfrovizatsii

25. Цифровізація державних послуг в Україні створює потужний антикорупційний ефект – Ольга Зикова. *Кабінет Міністрів України* : офіційний вебсайт. 2024. 19 квіт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovizatsiia-derzhavnykh-posluh-v-ukraini-stvoriuie-potuzhnyi-antykoruptsiinyi-efekt-olha-zykova

26. Folke C., Hahn T., Olsson P., Norberg J. Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources*. 2005. Vol. 30. P. 441–473. URL: https://doi.org/10.1146/annurev.energy.30.050504.144511

27. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996–2008. *World Bank Policy Research Working Paper*. 2009. No. 4978. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4170

28. Lascoumes P., Le Galès P. Introduction: understanding public policy through its instruments. *Governance*. 2007. Vol. 20, No. 1. P. 1–21. URL: https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2007.00342.x

29. Moulton S., Sandfort J. The polity of implementation: organizational and institutional arrangements in policy implementation. *Governance*. 2022. Vol. 35, No. 2. P. 339–354. URL: https://doi.org/10.1111/gove.12677

30. 't Hart P., Rosenthal U., Kouzmin A. Crisis Decision Making: The Centralization Thesis Revisited. *Administration & Society*. 1993. Vol. 25, No. 1. P. 12–45. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/009539979302500102 (date of access: 04.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 32(045)–159.9:327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.15

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ ТА РИТОРИЧНІ МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

POLITICAL COMMUNICATION AND RHETORICAL MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON PUBLIC OPINION IN THE CONTEXT OF INFORMATION WARFARE

Проноза І.І.,
orcid.org/0000-0002-2683-0630
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

У статті досліджено політичну комунікацію та риторичні механізми як інструменти психологічного впливу на громадську думку в умовах інформаційної війни. Метою статті є дослідження особливостей політичної комунікації та риторичних прийомів, що забезпечують вплив на масову свідомість та конструювання політичних смислів.

З'ясовано роль риторичних механізмів у легітимації владних рішень, формуванні стійких моделей сприйняття політичних подій та поведінкових орієнтацій громадян. Проаналізовано специфіку їх застосування в сучасному інформаційному просторі, включно з впливом на процеси відбору, оцінки та відтворення політичної інформації. Досліджено, що ефективність політичної комунікації визначається не лише змістом повідомлень, а й формою подання, риторичною структурою та психологічною релевантністю для цільових аудиторій.

Методологічну основу становлять системний підхід, контент-аналіз, елементи порівняльного аналізу та інтерпретаційний метод, що забезпечує комплексний аналіз риторичних стратегій впливу та їхнього впливу на динаміку громадської думки. Дослідження демонструє, що інтеграція риторичних і психологічних механізмів у політичну комунікацію забезпечує системний, прогнозований та довготривалий вплив на формування громадської думки та стійкість політичної свідомості. Наукова новизна статті полягає у систематизації риторичних і психологічних механізмів як комплексного інструментарію впливу на громадську думку в умовах інформаційної війни та обґрунтуванні їх стратегічного значення для політичної стабільності. Висновки роботи мають практичне значення для розробки комунікаційних стратегій державних та політичних інституцій, підвищення стійкості суспільства до інформаційних загроз і ефективного формування політичного дискурсу. Підкреслено міждисциплінарний характер дослідження, що сприяє глибшому розумінню механізмів впливу політичної комунікації на масову свідомість і поведінкові орієнтації громадян.

Ключові слова: політична комунікація, психологічний вплив, політична риторика, громадська думка, інформаційна війна, політична свідомість, дезінформація, стратегічні комунікації, пропаганда, демократія, політичний процес, поведінкові моделі.

The article investigates political communication and rhetorical mechanisms as instruments of psychological influence on public opinion in the context of information warfare. The aim of the study is to examine the features of political communication and rhetorical techniques that shape mass consciousness and construct political meanings.

The role of rhetorical mechanisms in legitimizing governmental decisions, forming stable patterns of perception of political events, and shaping citizens' behavioral orientations is clarified. The specificity of their application in the contemporary information space is analyzed, including their influence on the processes of selection, evaluation, and reproduction of political information. It is researched that the effectiveness of political communication is determined not only by the content of messages but also by their presentation, rhetorical structure, and psychological relevance for target audiences.

The methodological framework is based on a systems approach, content analysis, elements of comparative analysis, and an interpretive method, which allows for a comprehensive analysis of rhetorical strategies and their impact on the dynamics of public opinion. The study demonstrates that the integration of rhetorical and psychological mechanisms into political communication ensures a systematic, predictable, and long-term influence on the formation of public opinion and the stability of political consciousness.

The scientific novelty of the article lies in the systematization of rhetorical and psychological mechanisms as a comprehensive toolkit for influencing public opinion in conditions of information warfare and in substantiating their strategic significance for political stability. The conclusions of the work have practical significance for developing communication strategies for state and political institutions, enhancing societal resilience to informational threats, and effectively shaping

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

political discourse. The interdisciplinary nature of the study is emphasized, contributing to a deeper understanding of the mechanisms through which political communication affects mass consciousness and citizens' behavioral orientations.

Key words: political communication, psychological influence, political rhetoric, public opinion, information warfare, political consciousness, disinformation, strategic communications, propaganda, democracy, political process, behavioral models.

Постановка проблеми та її науково-практичний зв'язок. У сучасних умовах інформаційної війни політична комунікація стає центральним інструментом впливу на масову свідомість та формування громадської думки. Вона поєднує риторичні, психологічні та медіа-технологічні механізми, які дозволяють не лише легітимізувати владні рішення, а й створювати смислові конструкції, що формують поведінкові та когнітивні орієнтації громадян. Інтенсивне інформаційне протистояння, поширення дезінформації, маніпулятивних наративів і пропаганди створюють ризики дестабілізації суспільної свідомості та підриву довіри до політичних інституцій, що робить комплексне дослідження політичної комунікації надзвичайно актуальним як для науки, так і для практики державного управління та стратегічного планування.

Наукова цінність дослідження полягає у систематизації риторичних і психологічних механізмів як інструментів впливу на громадську думку в умовах інформаційних війн, визначенні їхнього стратегічного значення для політичної стабільності та прогнозуванні довгострокових ефектів на суспільну свідомість. Це сприяє розвитку міждисциплінарного підходу, що поєднує політичну психологію, риторику та теорію комунікацій, і дає змогу створити науково обґрунтовані рекомендації для практиків у сфері державного управління, політичних інституцій та медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан дослідження проблематики політичної комунікації, риторики та психологічного впливу в умовах інформаційної війни має виразний міждисциплінарний характер і представлений у працях українських і зарубіжних учених у сферах політичної науки, комунікативістики, риторики, медіазнавства та політичної психології (Г. Почепцов, В. Лизанчук, О. Марунченко, І. Проноза, Т. Грачевська, К. Літвінова, J. Martin, R. Entman, D. McQuail, S. Jowett, V. O'Donnell та ін.). Водночас попри значну кількість наукових розвідок, комплексне осмислення взаємозв'язку між політичною комунікацією, риторичними технологіями та психологічним впливом на громадську думку саме в умовах сучасної інформаційної війни потребує подальшої теоретичної конкретизації та емпіричного уточнення.

Невирішені аспекти загальної проблеми. Попри численні дослідження, недостатньо вивчено: комплексний взаємозв'язок риторичних прийомів і психологічних механізмів у формуванні громадської думки; прогнозування довгострокових ефектів стратегічної політичної комунікації в умовах інформаційної війни; інтеграцію сучасних медіа та цифрових технологій у процес впливу на політичну свідомість громадян.

Формулювання цілей статті. Стаття має на меті комплексне дослідження політичної комунікації та риторичних механізмів як інструментів психологічного впливу на громадську думку, оцінка їхнього стратегічного значення для легітимації владних рішень та формування стійких моделей політичної поведінки громадян у сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах інформаційної війни політична комунікація набуває статусу ключового інструменту впливу на громадську думку та масову свідомість. Вона виходить за межі традиційної передачі інформації та трансформується у стратегічно керований процес, спрямований на конструювання політичних смислів, легітимацію владних рішень і формування поведінкових орієнтацій громадян.

Як зазначає Ю. Лисенко, маніпулятивний компонент є невід'ємною складовою політичної комунікації, оскільки саме через нього забезпечується вплив на когнітивні та емоційні структури сприйняття політичної реальності [1]. У свою чергу, О. Мєдвєдєв акцентує увагу на ролі сучасних комунікативних технологій і наративів, які формують довготривалий ефект інформаційного впливу в умовах інформаційного протистояння [2].

Політична комунікація функціонує як комплексна система взаємодії між політичними акторами, медіа та суспільством. І. Проноза доводить, що засоби масової інформації в умовах інформаційної війни виконують не лише інформативну, а й мобілізаційну та легітимаційну функції, впливаючи на формування політичних позицій громадян [3]. Розвиток цифрових технологій значно посилив ці процеси, створивши нові канали комунікації та розширивши можливості оперативного впливу на аудиторію [4].

Водночас суттєвим чинником сучасної політичної комунікації є поширення дезінформаційних стратегій. За висновками І. Пересипкіної, вони мають системний характер і спрямовані на підрив довіри до інституцій та дестабілізацію суспільної свідомості [5]. Це актуалізує необхідність розгляду політичної комунікації не лише як інструменту впливу, а й як механізму протидії інформаційним загрозам.

У зарубіжних дослідженнях політична комунікація розглядається як динамічний процес, що адаптується до умов цифрового середовища. С. Еджерлі та К. Торсон підкреслюють значення інноваційних підходів до аналізу взаємодії медіа й аудиторії [6], тоді як П. Робінсон обґрунтовує доцільність включення пропагандистських аспектів у дослідження політичної комунікації [7]. Психологічний вимір цього процесу розкрито у працях О. Фельдмана та С. Змерлі, які акцентують увагу на впливі комунікаторів на формування публічного дискурсу [8], а також Й. Метаг, який підкреслює залежність громадської думки від інформаційного контексту [9].

Отже, політична комунікація в умовах інформаційної війни виступає системним інструментом формування громадської думки, поєднуючи інформаційні, риторичні та психологічні механізми впливу. Її ефективність визначає не лише характер політичного дискурсу, а й рівень стійкості суспільства до інформаційних викликів.

У сучасних умовах інформаційної війни політична комунікація значною мірою спирається на наративи та риторичні стратегії, що дозволяють формувати у громадян певні уявлення про політичні події та керувати суспільними настроями [3, 2]. Наративи виступають як структуровані історії, які пояснюють події та надають їм смислового забарвлення, створюючи у сприймача відчуття певної логіки або причинно-наслідкових зв'язків.

На думку дослідників, наративи в інформаційній війні можна класифікувати за кількома критеріями. За функцією вони можуть бути мобілізаційними, що стимулюють активність та формують відчуття загрози; легітимаційними, що підкріплюють дії політичних акторів і закріплюють уявлення про їхню правомірність; та дезінформаційними, що спотворюють факти та маніпулюють суспільною свідомістю [5]. За емоційним забарвленням наративи поділяють на страхові, патріотичні та скептичні, а за каналом поширення – на традиційні медіа, цифрові платформи та гібридні методи.

Риторичні прийоми, які супроводжують наративи, включають апеляцію до символічних категорій, таких як нація або історична пам'ять, використання образів ворога, вибіркове подання фактів та заклики до емоційної реакції аудиторії [8, 9]. Ефективність цих прийомів підсилюється цифровою інтерактивністю, коли користувачі активно поширюють і модифікують контент, що створює додаткове інформаційне поле для впливу на громадську думку [10].

Дослідження українсько-європейського контексту свідчать, що адаптація наративів під культурні особливості аудиторії підвищує їхню ефективність. Цифрові платформи забезпечують швидкі цикли поширення інформації, де емоційно забарвлені повідомлення отримують значно більше охоплення, ніж нейтральні факти [9]. Таким чином, риторичні та наративні механізми в інформаційній війні формують когнітивні та емоційні структури суспільної свідомості, моделюють поведінкові реакції та легітимізують політичні дії в умовах інформаційного протистояння. Класифікація наративів і риторичних прийомів дозволяє системно оцінювати їхній вплив і прогнозувати ефективність комунікаційних стратегій у різних медіа-середовищах.

Сучасна політична комунікація перебуває у стані постійних трансформацій під впливом цифрових технологій, інформаційних протистоянь та глобалізації медіапростору. Вона поєднує традиційні та цифрові канали, що дозволяє формувати як швидкі оцінки подій, так і довгострокові політичні установки громадськості [1]. Традиційні медіа виконують функцію оперативного інформування, формуючи первинні уявлення про події, тоді як соціальні мережі та онлайн-платформи забезпечують більш інтерактивний вплив, стимулюючи обговорення, модифікацію та поширення інформації серед аудиторії [4]. Це поєднання дозволяє одночасно досягати широкого охоплення і глибокого емоційного впливу на різні групи населення.

Ключовим елементом такого впливу є взаємодія риторичних прийомів із психологічними механізмами сприйняття. Риторика формує смислові конструкції подій, апелює до історичної пам'яті, символічних категорій, образів ворога, вибірково подає факти та емоційно закликає аудиторію [3]. Психологічні механізми забезпечують, щоб ці конструкції не просто були сприйняті, а й закріплювали емоційну та когнітивну готовність до певних політичних оцінок і дій. Інтерактивність цифрових платформ підсилює ефект риторики, оскільки користувачі активно поширюють, обговорюють та модифікують контент, створюючи додаткове інформаційне поле, яке значно збільшує охоплення і стійкість політичних наративів [10].

Ефективність такого комплексного впливу значною мірою залежить від медіаграмотності аудиторії, культурного контексту та специфіки каналів комунікації. Молодь та активні користувачі цифрових платформ реагують переважно на інтерактивні форми подачі інформації, тоді як старші групи залишаються більш сприйнятливими до традиційних медіа, що дозволяє формувати багаторівневі комунікаційні стратегії з урахуванням демографічних та психологічних особливостей аудиторії [7]. Такий підхід забезпечує більш точне таргетування повідомлень і підвищує загальну ефективність політичної комунікації.

Для наочності можна виділити основні типи впливу та їхні характеристики у вигляді аналітичної таблиці, що допомагає систематизувати взаємодію риторики, психологічних механізмів та медіа-каналів.

Таблиця 1

Тип впливу	Канали	Механізм дії	Очікуваний результат
Прямий	Телебачення, преса	Подання подій і фактів	Формування оперативної оцінки ситуації
Цифровий	Соціальні мережі, блоги	Поширення матеріалів, залучення аудиторії	Стимулювання обговорення та поширення інформації
Когнітивний	Освітні програми, культурні ініціативи	Передача цінностей і установок	Тривале формування політичних уявлень і цінностей

Аналіз показує, що інтеграція цих типів впливу дозволяє політичним акторам ефективніше адаптувати комунікаційні стратегії до динамічних умов сучасного інформаційного середовища. Особливо важливою є здатність комбінувати короткострокові та довгострокові методи впливу, що забезпечує баланс між швидким реагуванням на події і стабільним формуванням громадської думки [2].

Дослідження останніх років підкреслюють, що ефективність політичних комунікацій значною мірою залежить від контексту сприйняття та рівня медіаграмотності аудиторії. Наприклад, у європейських країнах формування політичної думки через цифрові платформи супроводжується високим рівнем критичного аналізу інформації, що обмежує прямий вплив маніпулятивних повідомлень, водночас в умовах активних інформаційних протистоянь цей ефект слабшає, а швидкість поширення дезінформації зростає [6, 9].

Таким чином, комплексний підхід до оцінки політичної комунікації дозволяє не лише класифікувати типи впливу, але й прогнозувати їхні наслідки для громадської думки та політичної поведінки. Це відкриває перспективи для подальших емпіричних досліджень, які можуть зосередитися на порівнянні ефективності традиційних та цифрових інструментів у різних політичних і культурних контекстах.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що сучасна політична комунікація в умовах інформаційної війни функціонує як системний інструмент впливу на громадську думку та масову свідомість. Вона поєднує риторичні, психологічні та медіатехнологічні механізми, що дозволяють формувати політичні смисли, легітимізувати владні рішення та моделювати поведінкові орієнтації громадян.

Ефективність комунікаційного впливу визначається не лише змістом повідомлень, а й формою подання, каналами поширення та психологічною релевантністю для цільових аудиторій. Інтеграція прямих, цифрових і когнітивних типів впливу створює багаторівневу стратегію, яка поєднує оперативне інформування, стимулювання взаємодії та формування стійких моделей політичної поведінки.

Важливим аспектом залишається диференціація впливу залежно від типу аудиторії та медіаконтексту. Молодь і активні користувачі цифрових платформ реагують переважно на інтерактивні форми подачі інформації, тоді як старші групи населення сприйнятливі до традиційних медіа, що потребує комбінування методів впливу для досягнення максимального ефекту.

Стратегічне застосування риторичних і психологічних механізмів дозволяє прогнозувати довгострокові ефекти на громадську думку та політичну свідомість, відкриваючи можливості для розробки системних комунікаційних стратегій і підвищення стійкості суспільства до дезінформації.

Основні напрями практичного використання:

– моніторинг і аналіз інформаційного поля для прогнозування ефектів впливу;

– формування багаторівневих стратегій з урахуванням специфіки аудиторій і каналів;

– поєднання оперативного інформування з довгостроковим формуванням політичних уявлень;

– підвищення медіаграмотності та критичного сприйняття інформації;

– розробка заходів протидії дезінформаційним і маніпулятивним кампаніям.

Отже, такий комплексний, міждисциплінарний підхід, що інтегрує психологічні, риторичні та медіа-структурні детермінанти впливу, забезпечує формування стійкої громадської думки, підвищує ефективність політичної комунікації та сприяє стабілізації політичного дискурсу. Такий підхід дозволяє не лише протидіяти інформаційним загрозам, але й підтримувати демократичні процеси в умовах сучасних інформаційних протистоянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисенко Ю. В. Маніпулювання як складова політичної комунікації в умовах інформаційних протистоянь. Politicus. 2024. № 1. С. 67–72. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f203202-d6ae-4a76-b286-7abe7fdffba4/content

2. Мєдвєдєв О. Застосування сучасних комунікативних технологій, наративи і теми інформаційної війни на території країни-агресора Суспільно-політичні процеси. Наукове видання Академії політикоправових наук України. Випуск 21. Київ: Видавництво. Політія, 2023. 420 с. С. 135–170.

3. Проноза І. І. Засоби масової інформації і комунікації в інформаційній війні як сучасна політична практика. Politicus. 2020. № 3. С. 65–70. URL: http://politicus.od.ua/3_2020/12.pdf

4. Проноза І. І., Цимбал С. Ю. Інформаційна війна в сучасних інтернет-комунікаціях: українсько-європейські практики та виклики. Politicus. 2025. № 3. С. 97–102. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-3.15

5. Пересипкіна І. Еволюція російських дезінформаційних стратегій у контексті російсько-української війни (2022–2025). MediaForum. 2025. № 16. С. 34–47. DOI: https://doi.org/10.31861/mediaforum.2025.16.34-47

6. Edgerly S., Thorson K. Political communication and public opinion: Innovative research for the digital age. Public Opinion Quarterly. 2020. Vol. 84, Iss. S1. P. 189–194. DOI: https://doi.org/10.1093/poq/nfaa019.

7. Robinson P. Expanding the field of political communication: Making the case for a fresh perspective through “propaganda studies”. Frontiers in Communication. 2019. Vol. 4. Art. 26. DOI: https://doi.org/10.3389/fcomm.2019.00026.

8. Feldman O., Zmerli S. (Eds.). The psychology of political communicators: How politicians, culture, and the media construct and shape public discourse. Routledge, 2019. 248 p.

9. Metag J. Political communication and opinion formation in Germany: A comparative study of local and national issues. European Journal of Communication. 2016. Vol. 31, Iss. 2. DOI: https://doi.org/10.1177/0267323116629876.

10. Daud R. S. The role of political communication in shaping public opinion: A comparative analysis of traditional and digital media. Journal of Public Representative and Society Provision. 2021. Vol. 1, Iss. 2. P. 80–89. DOI: https://doi.org/10.55885/jprsp.v1i2.241.

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 323.1::327.5
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.16

КЛЮЧОВІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: МІЖ КОНТРПРОПАГАНДОЮ І ГРОМАДЯНСЬКОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ

KEY PRINCIPLES OF INFORMATION REINTEGRATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: BETWEEN COUNTERPROPAGANDA AND CIVIC IDENTITY

Руденко Ю.Ю.,
orcid.org 0000-0002-5292-5334
доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національної академії СБ України

Розглядається проблема реінтеграції тимчасово окупованих територій України. В центрі уваги дослідження – інформаційний аспект зазначеного процесу. Зазначається, що у контексті процесу реінтеграції необхідно з'ясувати характер та причини конфлікту, що став поштовхом для процесу реінтеграції. Стверджується, що попри численні визначення поняття реінтеграції, в тому числі, реінтеграції тимчасово окупованих територій, пріоритетною складовою цього процесу є реінтеграція мешканців (громадян), та, зокрема, конкретного індивіда, повернення останнього у національний політичний, економічний, інформаційний простір певної країни. Це ж стосується і тимчасово окупованих територій України. Втім, зазначається, що важливим є не тільки організаційно-тактичні засади та умови такої інформаційної реінтеграції, а й більш змістовний компонент. А саме: інформаційна реінтеграція громадян тимчасово окупованих територій України має відбуватися не тільки на основі контрпропагандистської риторики, а на основі побудови та осмислення нової широкої та гнучкої моделі громадянської ідентичності, яка має бути сформована на основі як традиційних ідентичностей українського суспільства, так і включати нові актуальні ідентичності, які виникли у процесі воєнного протистояння, як то військові та цивільні, громадяни тимчасово окупованих територій і громадяни з не окупованих територій; люди, які за часи повномасштабного вторгнення не виїжджали за територію України і, ті, хто виїхав тощо. Не останню роль в окресленому процесі будуть відігравати такі інститути, як освітянські. Вони можуть відігравати тут ключову роль. Важливим індикатором позитивних зрушень буде формування почуття єдності між зазначеними категоріями. Останнє може бути наслідком солідаризації громадян на основі позитивного іміджу української держави у цивілізаційному просторі.

Ключові слова: реінтеграція, громадянська ідентичність, тимчасово окуповані території, контрпропаганда, інформація.

The problem of reintegration of temporarily occupied territories of Ukraine is considered. The focus of the study is the information aspect of the mentioned process. It is noted that in the context of the reintegration process it is necessary to clarify the nature and causes of the conflict that became the impetus for the reintegration process. It is argued that despite the numerous definitions of the concept of reintegration, including the reintegration of temporarily occupied territories, the priority component of this process is the reintegration of residents (citizens), and, in particular, of a specific individual, the return of the latter to the national political, economic, information space of a certain country. The same applies to the temporarily occupied territories of Ukraine. However, it is noted that not only the organizational and tactical principles and conditions of such information reintegration are important, but also a more substantive component. Namely: the informational reintegration of citizens of the temporarily occupied territories of Ukraine should take place not only on the basis of counter-propaganda rhetoric, but on the basis of building and understanding a new broad and flexible model of civic identity, which should be formed on the basis of both traditional identities of Ukrainian society and include new relevant identities that arose in the process of military confrontation, such as military and civilian, citizens of temporarily occupied territories and citizens from non-occupied territories; people who did not leave the territory of Ukraine during the full-scale invasion and those who left, etc. Not the least role in the outlined process will be played by such institutions as educational ones. They can play a key role here. An important indicator of positive changes will be the formation of a sense of unity between the indicated categories. The latter may be a consequence of the solidarity of citizens based on the positive image of the Ukrainian state in the civilizational space.

Key words: reintegration, civic identity, temporarily occupied territories, counter-propaganda, information.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Проблеми консолідації українського суспільства завжди були у центрі уваги українських дослідників. Але особливого звучання зазначена проблема набуває сьогодні у контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій і, зокрема, ретельної уваги заслуговує її інформаційний-ціннісний аспект. Очевидним є той факт, що перебування під інформаційним впливом Російської Федерації кристалізує у мешканців тимчасово окупованих територій відповідні цінності та, зокрема, відповідну громадянську ідентичність. Тому задачею як української держави, так і громадянського суспільства, серед інших задач, є формування виваженої та відповідальної інформаційної політики та політики «ідентичності». Українська дослідниця Н. Ржевська стверджує: «ефективність реінтеграції може бути досягнута лише завдяки розвитку місцевих громад та досягненню балансу між державною допомогою і самостійними громадянськими ініціативами. Окрім заходів по відновленню та підвищенню якості соціальних послуг, інфраструктури та місцевої економіки, потрібно приділяти увагу сегментам проблеми, які саме спричинили конфлікт. Реінтеграція має призвести до зміцнення потенціалу держави та громадянського суспільства в зоні конфлікту. Для формування ж ефективної стратегії з реінтеграції, необхідно проаналізувати та врахувати причини виникнення загроз національній безпеці, характер конфлікту та механізми його врегулювання, здатність держави до національного захисту та можливий вплив репатріації на процес реконструкції та примирення» [1, с. 98]. Тож, проблема реінтеграції тимчасово окупованих територій України є однаково актуальними як для держави, так і для громадянського суспільства. А «в обличчі» останнього і як його складова виступає наукова спільнота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених знаходимо фундаментальні напрацювання з проблем реінтеграції, та, зокрема, проблем реінтеграції тимчасово окупованих територій у В. Явір. Моделям реінтеграції окупованих територій присвячені роботи Н. Ржевської. Певні правові аспекти щодо реінтеграції окупованих територій висвітлені в працях Н. Камінської Є., І. Медяник, Мінакової. Н.Шаптали.

Серед зарубіжних вчених варто відмітити Дж. Раггі, О. Річмонда, А. Фіпса та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, стверджувати про наявність в дослідженнях українських вчених цілісної концепції реінтеграції та, зокрема, виробленої системи реінтеграції тимчасово окупованих територій України, було б перебільшенням. Втім, створене певне правове підґрунтя реінтеграції тимчасово окупованих територій (прийнято декілька стратегій реінтеграції), яке потребує наукового осмислення та, можливо, подальшої розробки та доповнення.

Тож, **метою** статті вважаємо формулювання ключових засад інформаційно-ціннісного аспекту реінтеграції тимчасово-окупованих територій України. **Завданням** – пошук балансу в інформаційній політиці реінтеграції тимчасово окупованих територій між історично обмеженими контрпропагандистськими методами та формуванням широкої громадянської ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Поняття реінтеграція розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними авторами, а також у міжнародних правових документах. Розгорнуте тлумачення поняття «реінтеграція» міститься у документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру»[2].

Зокрема, у документі представлено дві групи вагомих складових реінтеграції, поділених умовно на «відновлення» та «примирення». Щодо першої, це – задоволення негайних матеріальних потреб постраждалого від війни населення та осіб, які повернулися після зняття конфлікту; розмінування та роззброєння; відновлення пошкодженої інфраструктури; розширення сфери соціальних послуг та надання якісної освіти; зміцнення/реформування політичних інститутів та адміністративних структур; розширення виробництва та торгівлі.

Примирення ж включає моніторинг ситуації з дотримання прав людини; сприяння встановленню справедливості у сфері політичних, соціальних та економічних прав; запровадження правових механізмів покарання за злочини, пов'язані з конфліктом; демілітаризацію суспільства та реінтеграцію військових; укріплення/реформування системи цивільної поліції та судової системи; зміцнення структур громадянського суспільства та сприяння примиренню [2].

В обох складових містяться важливі компоненти, як то «надання якісної освіти», «зміценення структур громадянського суспільства та сприяння примиренню» тощо, які лежать в «інформаційно-ціннісній площині», в площині пошуку спільної громадянської ідентичності.

Українська дослідниця Н. Ржевська наголошує, що «важливим етапом у виробленні комплексної стратегії реінтеграції території є аналіз характеру військового протистояння, причин виникнення загроз національній безпеці та здатність держави до відновлення національної безпеки. Найважливішим, за такого підходу, є досягнення консенсусу щодо принципів, якими слід керуватись у цих діях» [1, с. 98].

Особливістю підходу представників західної наукової школи (Дж. Раггі, О. Річмонд) та на рівні

міжнародних організацій особливістю напрацювань з реінтеграції є те, що цей процес розглядається дослідниками переважно через «індивідуальний контекст», відносно конкретної особистості, що намагається адаптуватися в суспільстві через комплекс різнобічних соціальних інструментів після військових дій або отриманої психологічної або іншого характеру травми. Індивідуальний аспект реінтеграції також «підтримується» на рівні міжнародних організацій. Так, Міжнародна організація з міграції розглядає реінтеграцію «як повторне включення людини в соціальну групу чи процес. Реінтеграція – це процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження» [3].

Зважаючи на досліджену специфіку підходу до розуміння цього поняття міжнародними інституціями, реінтеграція Україною тимчасово окупованих та анексованих територій також має стосуватися кожної людини, яка була вимушена через зовнішній негативний вплив покинути «рідні» території. Таким чином, «реінтеграція Україною тимчасово окупованих та анексованих територій – це дії з повернення не тільки територій, а й людей на ці території, їх адаптація до соціального, культурного, економічного та політичного життя, і цей факт слід враховувати при науковому дослідженні даної теми й у законотворчості» [4, с.73] .

Поняття реінтеграції західними вченими розглядається «як невід'ємний елемент зворотної міграції, оскільки реалізація політики реінтеграції дає змогу захистити тих, хто повертається назад на батьківщину шляхом надання допомоги, створення політико-правових інструментів повернення колишніх мігрантів в суспільство країни їх походження. Саме реінтеграція заохочує мігрантів до зворотної міграції і надає стійкості цьому етнополітичному процесу …Адже мігранти на довгі роки випали з суспільства, політичного, соціально-економічного середовища батьківщини, тому потребують особливих механізмів підтримки та реінтеграції» [5, с.3].

Тож ми також пристаємо до розуміння «реінтеграції» та, зокрема, її інформаційного аспекту, саме як процесу повернення, передусім, мешканців певної держави у загальнонаціональний інформаційний простір. Чи може це відбутися тільки на основі «конрпропагандистської» інформаційної політики? Думаємо, що цього замало.

Очевидно, що зазначене може відбутися на основі переосмислення проекту «національної ідентичності» на ґрунті широкої громадянської ідентичності та механізмів консолідації та реінтеграції суспільства до нових умов функціонування української державності. Тобто, важливо, не тільки те, хто буде «повертатися та реінтегруватися», а на основі якого змістовного проекту національної (громадянської ідентичності) це буде відбуватися. Більше того, та частина політичної нації, яка не перебувала на тимчасово окупованих територіях, теж суттєво змінилася. Щонайменше, тільки за складом. Втім, і «змістовно».

«Реалізація політики реінтеграції в інформаційній сфері базуватиметься на формування системи механізмів інформаційного відновлення і розвитку (ціннісного, світоглядного, культурного, освітнього, комунікативного та іншого спрямування), що відповідатимуть загальносвітовим та європейським тенденціям розвитку людини, а також враховуватимуть особливості не тільки української нації в цілому, а й окремих утворених війною категорій громадян (ветеранів, полонених, біженців, репатріантів, жителів тимчасово-окупованих і прилеглих територій), які фактичного стають основними об'єктами процесів інформаційної реінтеграції», – зазначає О. Тихомиров [6, с.134].

Іншими словами, соціальний склад українського суспільства, а втім, та сукупність ідентичностей, які його представляють, суттєво змінилася за роки воєнного протистояння. Більше того, інклюзивна національна (громадянська ідентичність) України сьогодні включає як традиційні компоненти: етнічні, релігійні тощо, так і інші рівні ідентичностей, які з'явилися під час воєнного протистояння, зокрема: військові та цивільні; жителі підконтрольних Україні територій та жителі непідконтрольних територій; ті, хто виїхав за кордон і ті, хто проживає в Україні всі роки конфлікту тощо. Всі ці «ідентичності» потребують осмислення суспільствознавцями у межах формування цілісної громадянської моделі ідентичності. Яка, своєю чергою, формується через належність індивідів як представників відповідних груп до громадянського суспільства з можливістю реалізації своїх інтересів в державі та прийняття політичних рішень.

«Заклик до самоуправління нації», – зауважує Дж. Кін, – «звучить демократично, адже він звернений до всіх, хто належить до нації, закликаної до дій…

Національна ідентичність окреслена у такий спосіб є специфічно європейським винаходом. Це дар європейців (власне, греків) усьому світові. Його важливість для переосмислення теорії громадянського суспільства в тому, що така ідентичність дає громадянам почуття потрібності, впевненості в собі, власної гідності – заохочуючи їх «почувати у себе вдома», допомагаючи легко прочитувати знаки інституційного та буденного життя» [7, с. 87-88].

Тож, розробка стратегії інформаційної політики, по-перше, потребує реалістичної оцінки сучасного стану свідомості та ідентичності мешканців тимчасово окупованих територій України.

Як свідчать дослідники, доступ до соціологічних даних щодо зазначених категорій вельми фрагментарний. Вочевидь, вже зараз можна констатувати сформовану тут, щонайменше. регіональну ідентичність, яка базується на моделі регіональної історичної пам'яті. Відповідно, стратегія інформаційної реінтеграції має спрямовуватись на нейтралізацію усіх чинників формування і підтримання «окремішності» регіональної ідентичності, що може стати викликом для України за умов поверненні тимчасово окупованих територій.

Адже, на думку українських вчених, «відцентрові прагнення в українському суспільстві мають емоційне забарвлення в умовах стрімких змін політичної кон'юнктури, залежать від зовнішньополітичних чинників та є своєрідною реакцією самозахисту в умовах невдоволеності від невирішеності питань своєї культурно-цивілізаційної ідентифікації» [8].

І, по-друге, варто наголосити на тому, що для формування інформаційної політики недостатнього політтехнологічних та маніпулятивних практик, які є обмеженими у часі і просторі. «Вони виявляють ефективність лише «на короткій історичній дистанції», тому їхнє використання може бути обумовлене обслуговуванням хіба що тактичних потреб – і не більше.» [9, с. 83].

Тому мету інформаційної політики у вище зазначеному контексті загалом можна визначити наступним чином: «Формувати модерну державу та її імідж як цивілізованої європейської країни; виховувати громадянина та громадянську ідентичність, формувати на підґрунті базових демократичних цінностей політичну націю; забезпечувати майданчик для загальнонаціонального діалогу щодо вирішення гострих проблем суспільства; об'єднувати суспільство проектом спільного майбутнього» [10]. Адже, у 2014 р. ООН розробила «Оперативний посібник» із комплексного роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР)», де визначено принципи та стандарти системи РДР. Відповдіно до його змісту, основою реінтеграції є соціальний та економічний процес, що не виключає вагомої значимості встановлення відносин довіри серед громадян, зміцнення спільнот та сприяння примиренню і зміцненню демократії [11].

Для реалізації вище зазначеної мети необхідно формування декількох векторів інформаційної політики сучасними засобами мас-медіа в Україні. Зокрема, перший вектор має бути направлений на формування державою у свідомості громадян позитивних змін та динаміки в країні. Питання, які торкаються іміджевих проблем теж мають належати до окресленого вектору. Другий вектор має охоплювати формування широкого плюралістичного підґрунтя для формування широкого суспільного діалогу у мас-медіа з проблем формування модернізаційної моделі держави. В останній чільне місце має зайняти питання щодо моделей, методів та шляхів реінтеграції окупованих територій (у тому числі, формування «оновленої» моделі громадянської ідентичності). І, нарешті, третій вектор має торкатися освітянської сфери, тобто проблем та питання формування громадянських знань і цінностей.

Очевидно, що означені вектори не можуть бути однаково «присутніми» на всіх каналах. На нашу думку, зокрема, освітні програми, що мають формувати громадянську та національну ідентичність переважно будуть представлені на суспільному. Також формування діалогу держави та суспільства теж може бути реалізовано на суспільному телебаченні. Втім, і приватні канали можуть приймати участь у реалізації інформаційної політики та відігравати важливу роль у процесі реінтеграції, забезпечуючи реалізацію усіх трьох векторів.

Вважаємо доцільним формування інформаційного контенту для тимчасово окупованих територій таким чином, що громадяни, які там проживають відчували себе частками єдиного національного «тіла».

Наведемо ілюстративний приклад. У Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей «при характеристиці проблем, що потребує розв'язання, увага акцентується на послабленні інституційних зв'язків з Україною; формуванні негативного образу України; відмінностях в оцінці політичної ситуації та конфлікту на Сході України громадянами на підконтрольних та непідконтрольних територіях…» [12]. Це є суттєвою проблемою. Тому, серед завдань, що зазначені у Стратегії варто акцентувати увагу на такому: «зміцнення почуття спільності між громадянами України, які проживають на тимчасово окупованих територіях у Донецький та Луганській областях, прилеглих до них територіях, а також громадянами України, які проживають в інших регіонах України» [12].

Разом з тим, ґрунтування реінтеграції на оцінці поточних подій мешканцями тимчасово окупованих територій не достатнє підґрунтя для їх реінтеграції. «Звідси очевидно, що процес фізичної реінтеграції тимчасово непідконтрольних Україні територій повинен передбачати паралельну реінтеграцію українських громадян, але не тільки на рівні їхніх переконань та ставлення до України… Трактування реінтеграції як об'єднання тільки на рівні переконань не вповні відображає ситуацію. На чому мають формуватись ці переконання? На оцінках ситуації? Вони не можуть бути стійким підґрунтям для переконань. Тож мова має йти про формування громадянських цінностей і, взагалі, нової системи життєвих цінностей. Саме це має складати підґрунтя реінтеграції» [10].

Дослідники дають доволі критичну оцінку

Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: «аналіз змісту показує, що вони мають більше контрпропагандистський характер, не спрямовані на усунення причин руйнування громадянської ідентичності. У смисловому наповненні немає місця ані формуванню модернізованої системи цінностей як підґрунтя для реінтеграції, ані громадянській освіті і вихованню, ані суспільному діалогу. Перші два пункти відображають іміджевий вектор інформаційної політики. Звісно, він вкрай важливий. Однак визначені смисли вимагають наповнення реальним змістом. Для формування іміджу України як ефективної держави, у якій діє принцип верховенства права і закону, громадянам необхідно постійно показувати позитивні зрушення у цьому напрямку» [10].

Тому для формування української громадянської ідентичності необхідні масштабні заходи, передусім, у сфері освіти і інформації.

Звісно, також потрібно визнати, що інформаційна стратегія не може існувати окремо від комплексної державної стратегії реінтеграції. По суті, інформаційна стратегія – це складова загальної стратегії. А одне із головних завдань ЗМІ – просування через інформаційний простір державної стратегії реінтеграції: її роз'яснення і громадське обговорення; донесення проекту спільного майбутнього із чітко визначеними параметрами життя у об'єднаній країні; реалізація через інформаційний простір просвітницьких, освітніх, ціннісноформуючих завдань.

Тож стратегія інформаційної реінтеграції окупованих територій має спиратись на комплексну державну стратегію реінтеграції, забезпечувати реалізацію тих її напрямків, які потребують інформаційної підтримки. «При розробці інформаційної стратегії реінтеграції у центр уваги має бути поставлена ціннісна складова, а інформаційна політика – підпорядкована впровадженню системи демократичних громадянських цінностей» [10].

На сьогодні ми маємо опублікований проект Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій України [13].

Зазначається, що «стратегія є елементом середньострокової державної політики, спрямованої на відновлення державної влади та місцевого самоврядування на деокупованих територіях України, створення умов для повноцінної реінтеграції територій, які були окуповані Російською федерацією, та жителів цих територій в правовий, адміністративний, соціальний, культурний, фінансово-економічний, *інформаційний, освітній* простори України…» [13]. Однак, на нашу думку, вона потребує подальшого осмислення у контексті заявленого нами широкого проекту громадянської ідентичності. Про це – у наших майбутніх розвідках.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інформаційна політика у контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій України має декілька рівнів реалізації. Виходячи із нашого дослідження, варто зробити висновок про те що вона не може функціонувати лише на організаційному та контрпропагандистському рівні, а має включати «ідентифікаційну» складову. Тобто глибоке розуміння стратегічних засад у сфері формування громадянської, читай – національної на підґрунті громадянської ідентичності, України. Остання має бути інклюзивною та гнучкою, включаючи як традиційні ідентичності: етнічні, релігійні, ідентичності страт тощо, так і ідентичності, що виникли під час періоду воєнного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI.* 2019. №1.С.96-106

2. UNHCR's Centre for Documentation and Research (CDR). *Reintegration in the Transition from War to Peace.* 1997. URL: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf (дата звернення: 24.03.2026)

3. European University Institute. Return Migration and Development Platform.2011.URL:www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata.2011 (дата звернення: 12.03.26)

4. Медяник І.С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія Право. 2023. Вип. 79.ч.1. С. 70-75

5. Hart L., Fonseca A., Kink S. Reintegration. Effective approaches. *International Organization for Migration. Migration protection platform.* 2015

6. Тихомиров О. Засади інформаційної реінтеграції в Україні: тенденції і принципи. *Юридичний вісник.* 2025. №3. С. 129-138

7. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення/ Пер. з англ. О. Гриценка. Київ: К. І. С.; Аналітично-дослідницький центр «АНОД», 2000. 192 с.

8. Буркут І. Сучасна Буковина: 1991-2005 в підсумках соціально-економічного та політичного розвитку краю: монографія/І. Буркут О. Герасько, М. Романів Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. 216 с.

9. Самчук З. Російсько-українська війна у дзеркалі проблемних лакун: ідеологічний аспект: аналітична доповідь. *Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей та ідеологій.* Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. С. 79-84

10. Топалова С., Українець О. Реінтеграція окупованих територій: інформаційна складова. Опубліковано на інформаційно-аналітичному порталі «Хвиля». URL:www https://od.org.ua (дата звернення: 07.03.2026)

11. United Nations Disarmament, Demobilization and Reintegration Resource Centre, UN DDR. 2014. *Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards*. URL:https://www.unddr.org/uploads/documents/Operational%20Guide.pdf (дата звернення: 11.03.2026)

12. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 06.03.2026)

13. Стратегія відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій України (проект). URL: https://unity.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/proekt-strategiyi-.pdf (дата звернення: 08.07.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.17

ПОЛІТИКА РОЗШИРЕННЯ ЄС НА ГЕОПОЛІТИЧНОМУ РОЗДОРІЖЖІ

EU ENLARGEMENT POLICY AT A GEOPOLITICAL CROSSROADS

Рудік О.М.,
0000-0001-5671-5476
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та політичної теорії
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Стаття присвячена з'ясуванню останніх за часом пропозицій і підходів Європейської Комісії до реформування політики розширення ЄС з урахуванням нових геополітичних реалій, що складися з початком повномасштабної війни в Україні та позицій ключових держав-членів, зокрема Німеччини, Франції та Нідерландів, думка яких відіграватиме вирішальну роль у цьому політичному складному і контроверсійному процесі. З'ясовано також, що в контексті зміни поглядів стосовно політики розширення ЄС в умовах геополітичних змін і зовнішньополітичної турбулентності помітно зросла кількість наукових публікацій, експертних думок та аналітичних документів присвячених цій проблематиці. Виходячи з тези про те, що політика розширення ЄС вступила в критичну фазу та заяви Урсули фон дер Ляєн про формування геополітичної Європейської Комісії аналізуються ключові моменти еволюції цієї політики, починаючи з 2014 р., коли Комісію очолив Жан-Клод Юнкер. З огляду на те, що на даний момент лідерами вступних перегонів є Чорногорія, Албанія, Молдова та Україна та в контексті пропозиції Комісії стосовно «зворотного розширення» або «поетапної інтеграції» розглядається реакція на них держав-членів загалом і стисло наводяться експертні оцінки позиції Німеччини, Франції та Нідерландів, зокрема. Розглядаються також практичні пропозиції європейських експертів, покликані сприяти досягненню державами-членами відчутного поступу в процесі розширення: взяття на себе ініціативи в політичних дебатах щодо гнучкості процедури вступу; максимально чітке уточнення впливу нової хвилі розширення; належний супровід лідерів вступу; надання пріоритету комунікації та інформаційно-роз'яснювальній роботі; формулювання переваг інтеграції країн Західних Балкан, а також України та Молдови; формування коаліції бажаючих з метою винесення дебатів щодо розширення на європейський рівень. Одним із перспективних напрямів подальших досліджень є аналітичний супровід державної політики України в сфері європейської інтеграції з урахуванням можливих змін в європейських підходах до приєднання нових членів.

Ключові слова: європейська інтеграція, геополітика. зворотне розширення, поетапна інтеграція, повномасштабна війна, вступ в ЄС України та країн регіону Західних Балкан, позиція Німеччини, Франції, Нідерландів.

This article examines the European Commission's latest proposals for reforming the EU's enlargement policy. It takes into account the new geopolitical realities that have emerged since the outbreak of full-scale war in Ukraine, as well as the positions of key member states, notably Germany, France and the Netherlands, whose views will play a decisive role in this politically complex and controversial process. In the context of shifting views on EU enlargement policy amid geopolitical changes and foreign policy turbulence, it has also been established that there has been a noticeable increase in the number of academic publications, expert opinions and analytical documents devoted to this issue. Assuming that EU enlargement policy has entered a critical phase, and considering Ursula von der Leyen's statements about forming a geopolitical European Commission, this paper analyses key moments in the evolution of this policy since 2014, when Jean-Claude Juncker became president of the Commission. With Montenegro, Albania, Moldova and Ukraine currently leading the accession race and in light of the Commission's proposal for «reverse enlargement» or «phased integration»', this paper examines the reaction of member states in general and summarizes expert assessments of the positions of Germany, France and the Netherlands in particular. The paper also examines practical proposals from European experts to help member states achieve tangible progress in the enlargement process. These include taking the initiative in political debates regarding the flexibility of the accession procedure, clarifying the impact of the new wave of enlargement as precisely as possible, providing adequate support to accession leaders, prioritizing communication and public outreach, articulating the benefits of integrating the Western Balkan countries as well as Ukraine and Moldova, and forming a coalition of stakeholders to bring the enlargement debate to the European level. A promising area for further research is providing analytical support for Ukraine's state policy in the field of European integration, while taking into account possible changes in the way Europe approaches the accession of new members.

Key words: European integration, geopolitics, reverse enlargement, phased integration, full-scale war, the accession of Ukraine and the countries of the Western Balkans to the EU, the positions of Germany, France, and the Netherlands.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна в Україні, що вже перетнула чотирирічний рубіж, стрімко вивела політику розширення на перший план у свідомості лідерів ЄС, які поступово відходять від поглядів навіяних так званою «втомою від розширення» і починають розглядати вступ нових країн, насамперед посткомуністичних, крізь призму зміцнення геополітичних позицій ЄС та зміцнення глобальної ролі блоку. Як наголошують в ЄС, Албанія, Молдова, Чорногорія та Україна є тими чотирма країнами-кандидатами на вступ до ЄС, які будуть готові набути повноправного членства протягом наступних п'яти років. Однак керівництво ЄС все ще стикається з внутрішніми перешкодами та опором зсередини ЄС, оскільки лідери деяких держав-членів побоюються, що приєднання нових країн може спричинити до певної дестабілізації Союзу. Насамперед ці страхи пов'язані з слабкими економіками зазначених країн-кандидатів. Зрозуміло, що найбільш контроверсійним є вступ України, яка все ще перебуває у стані війни, а по її завершенню потребуватиме масштабних фінансових вливань для відновлення та реконструкції. У зв'язку із цим, Європейська Комісія просуває «поступову інтеграцію» як спосіб підтримки імпульсу розширення, але це ризикує поставити країни-кандидати у невизначене становище у разі якщо вони розглядатимуть цей процес як довготривале відтермінування повноцінного членства. Рішуче доведення Албанії, Чорногорії та Молдови до піку готовності до приєднання та запровадження поетапного вступу України, роззброїло б скептиків, розвіяло певні страхи, і, натомість, посилило б позиції тих політиків і сил, хто розглядає розширення як здобуток єдиного ринку та вагомий внесок у довгострокову безпеку та стале процвітання Союзу.

Стаття підготовлена у межах проєкту «Інтеграційний трикутник ЄС – Україна – НАТО в контексті трансатлантичної безпеки» (101238769 – EUTRISEC, Програма ЄС Еразмус+, напрям Жан Моне Модуль), який виконується в НТУ «Дніпровська політехніка».

Дісклеймер: Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з освіти та культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні EACEA не можуть нести відповідальність за них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В контексті зміни поглядів щодо політики розширення ЄС в умовах нових геополітичних реалій, помітно зросла кількість наукових публікацій, експертних думок та аналітичних документів присвячених цій проблематиці. Стисло розглянемо лише деякі з них. Так, в підготовленому командою експертів – Ніч М., Майяр С., Цвірс В., Бечев Д., Ксав'єрефф Н. – стислому огляді політики (Policy Brief) під назвою «Наступне розширення Європи. Що насправді думають Берлін, Париж і Гаага» [10], опублікованому в березні 2026 р. на вебсторінці Німецької ради з питань зовнішніх відносин (DGAP), розглядається пропозиція Європейської Комісії щодо прискорення приєднання України до ЄС і відповідного перегляду системи вступу, а також аналізується ситуації в Німеччині, Франції та Нідерландах, уряди яких, на думку авторів, відіграють вирішальну роль у цьому політичному процесі. У цьому контексті зазначені експерти пропонують рекомендації щодо того, як подолати деякі ключові перешкоди й обмеження. Експертка міжнародного аналітичного центру «Європейська рада з міжнародних відносин» (ECFR) Енджеллуше М. в стислому огляді політики «Прискорення вступу: Чому швидше – це краще в політиці розширення ЄС» [3] розглядає пропозицію Європейської Комісії щодо «поступової інтеграції» як прагматичний проміжний крок у відповідь на суттєве уповільнення процесу розширення. Виходячи з власної тези «більше Європи, менше росії» авторка аналізує інтеграційні досягнення і перспективи чотирьох країн-лідерів нинішнього процесу розширення ЄС: України, Молдови, Чорногорії та Албанії. В публікації також зроблено огляд політики розширення ЄС, рушійні сили скептичного ставлення (йдеться не про євроскептиків як політичної сили) в ряді столиць держав-членів щодо приєднання чергової великої групи нових членів, а також підводні камені поступової інтеграції як такої. У цьому контексті, експертка пропонує ряд дій, які допомогли б ЄС втілити амбітну мету «чергове розширення до 2030 р.» в реальність. В публікації колишнього асоційованого наукового співробітника Європейської програми Chatnam House Ганса Куннані «Україна означає, що розширення знову є пріоритетом ЄС, але не з причин, про які вона заявляє» [8] розширення, яке є найстарішим інструментом зовнішньої політики ЄС, розглядається як «геополітичний імператив» або «геополітична необхідність», оскільки Союз має намір інтегрувати Україну у відповідь на російське вторгнення. Нарешті, в аналітичному документі «Від економічного гіганта до геополітичної сили? Дорожня карта для посилення глобального впливу ЄС» [6], підготовленому експертами провідного «мозкового» центру «Нідерландський інститут міжнародних відносин «Clingendael»» Холландер С., Цвірсом В. та Квінтен Я., розглядається питання про те, як ЄС може перетворитися з просто економічного велетня на геополітичного лідера. Документ містить дорожню карту, яка пропонує значну кількість рекомендацій, деякі з яких стосуються змін в інституційній структурі, а найбільш далекосяжним є поступовий перехід до голосування кваліфі-

кованою більшістю в сфері спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування найновіших підходів Європейської Комісії до реформування політики розширення ЄС з урахуванням нових геополітичних реалій, що складися з початком повномасштабної війни в Україні та позицій ключових держав-членів.

Виклад основного матеріалу. Європейські експерти дійшли до висновку, що нинішня політика розширення ЄС вступила у критичну фазу. Протягом останнього десятиліття, починаючи з 2014 р., коли Комісію очолив Жан-Клод Юнкер, ЄС чітко давав зрозуміти, що, хоча переговори про вступ з кількома країнами-кандидатами триватимуть, їх приєднання до блоку не очікується раніше 2025 р. Хоча його наступниця, Урсула фон дер Ляєн, пообіцяла «геополітичну» Комісію, коли обійняла посаду у 2019 р., вона не одразу виявила готовність до більшої відкритості в політиці розширення [8].

Повномасштабне вторгнення росії в Україну знову висунуло розширення на перше місце в порядку денному ЄС тепер вже як «оборонний бастіон» для зміцнення кордонів та протидії російській агресії. У перші дні свого мандату в грудні 2024 р. президент Європейської Ради Антоніу Кошта заявив лідерами країн Західних Балкан [12], що ЄС вважає це розширення найважливішою геополітичною інвестицією в мир, безпеку та процвітання. Такий підхід, на думку експертів, переводить розширення ЄС від експансивного зростання до більш високого рівня захисної консолідації [3, p. 2].

На початку листопада 2025 р. у контексті публікації Європейською Комісією чергового щорічного повідомлення про політику розширення ЄС, в якому вона надала оцінку поступу шляхом європейської інтеграції десяти країн-вступників, Високий представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Кая Каллас заявила [3, p. 2], що «повномасштабне вторгнення росії в Україну та геополітичні зрушення чітко підтверджують необхідність розширення» і ЄС може прийняти нових членів вже до 2030 р.

Наразі у черзі на вступ в ЄС перебувають дев'ять кандидатів, чотири з яких можуть стати державами-членами до кінця 2030 р.: Албанія, Молдова, Чорногорія та Україна. Комісар ЄС з питань розширення Марта Кос заявила, що Чорногорія може бути готова стати 28-ю державою-членом ЄС до 2028 р., а Албанія – 29-м членом ЄС до 2029 р. Сьогодні ці дві західнобалканські країни є безумовними лідерами вступних змагань, що отримало відображення у високих оцінках у згаданому щорічному повідомленні Комісії. Марта Кос вважає [7], що Україна та Молдова можуть бути готові завершити переговори про вступ до 2028 р. та приєднатися до ЄС до 2030 р. В ЄС зазначають [4], що членство в ЄС може бути важливою гарантією безпеки для України. Наголошується, що за всю історію ЄС жодна країна-кандидат ніколи не впроваджувала таких масштабних реформ під час війни, а це є свідченням надзвичайної відданості України європейському курсу. Молдова досягла найбільшого прогресу серед усіх країн за один рік, «незважаючи на постійні гібридні загрози та спроби дестабілізувати країну на її шляху до ЄС» [3, p. 2].

У контексті геополітичної невідкладності та прагнення США припинити війну росії проти України, Європейська Комісія розробила кілька варіантів реформи процесу вступу. Однак, пропозиція, яка передбачала у рамках поточних мирних переговорів надання Україні можливості прискореного приєднання шляхом формального вступу країни до ЄС, а потім жорсткого обумовлення набуття повноправного членства виконанням відповідних критеріїв [9], зіткнулася з опором держав-членів.

На неформальній зустрічі 4 березня 2026 р. в Брюсселі [14] посли ЄС, як повідомляється, відмовилися від цього варіанту, відомого як «зворотне розширення» або «поетапна інтеграція» через його високу політичну чутливість та наявність різної політичної та суспільної підтримки держав-членів. Натомість, держави-члени доручили Комісії визначити більш традиційний або «реалістичний» шлях вступу [5], забезпечуючи, щоб процес залишався суворо обумовленим та ґрунтувався на заслугах [11].

Зважаючи на домінуюче становище держав-членів у процесі вступу, експерти DGAP підсумували ситуацію в Німеччині, Франції та Нідерландах [10], уряди яких, на думку авторів, відіграють вирішальну роль у цьому політичному процесі.

Так, позиція Німеччини характеризується як «невеликі кроки до набирання обертів». Хоча зовсім недавно ця країна була пасивною у питанні розширення, дотримуючись типової вичікувальної позиції, останніми тижнями німецький уряд перейшов до більш проактивної фази [10, p. 2]. Зазначається, що спочатку стратегічне обговорення між основними інституційними гравцями Німеччини – Федеральним МЗС, Відомством федерального канцлера та німецьким Бундестагом – було досить фрагментарним і зосередженим переважно на підтримці України. Але поступово це сприяло уточненню національних позицій та формулюванню ідей стосовно відродження процесу вступу, що значною мірою було зумовлене очікуванням пропозицій Комісії щодо реформи політики розширення. Не для широкого загалу німецькі високопосадовці та політики визнають, що розширення потрібно розглядати крізь «гео-

політичну логіку» [10, p. 3]. Водночас вони також наголошують на необхідності застосування Копенгагенських критеріїв та підходу, що базується на заслугах, до країн-кандидатів, особливо у сфері верховенства права. Головне питання з німецької сторони полягає в тому, як пришвидшити процес вступу України, одночасно «прив'язавши» її до підходу, що базується на заслугах [10, p. 3]. Загалом, експерти вважають, що наразі Німеччина демонструє більшу відкритість і прихильність до інноваційних елементів у рамках процесу вступу, які могли б надати йому більше динаміки та змісту з метою поступової інтеграції країн-кандидатів, залишаючи при цьому повноцінне членство як кінцеву мету.

Нідерланди розглядаються експертами як такі, що «все ще не готові до прискореного розширення». Зазначається, що сформований у лютому 2026 р. новий правоцентристський коаліційний уряд країни чітко визначив свої європейські амбіції [10, p. 4]. У коаліційній угоді, міститься теза про те, що «Нідерланди повинні бути рушійною силою геополітичного та сильного Європейського Союзу, який діє рішуче». Це включає й амбіції щодо просування розширення ЄС, які обговорюються в першому ж пункті розділу угоди про Європу. Урядова коаліція прагне підійти до розширення «реалістично» та «геополітично», але країни-кандидати «повинні продовжувати дотримуватися Копенгагенських критеріїв, щоб стати повноправним членом» [1]. В коаліційній угоді прямо згадується про необхідність дотримання Україною умов верховенства права. Втім, як уряд меншості (лише 66 зі 150 місць у Палаті представників) він у досягненні своїх цілей залежатиме від підтримки інших партій, з якими доведеться домовлятись з багатьох питань. У зв'язку із цим, експерти підкреслюють, що у парламенті Нідерландів розширення ЄС традиційно схильне перетворюватися на розмінну монету [10, p. 4]. Більше того, політичні та адміністративні еліти країни побоюються, що швидке розширення ризикує дестабілізувати ЄС у його нинішньому функціонуванні, а громадяни й досі не знають про переваги нового етапу розширення. Отже, на думку експертів, багато що залежатиме від бажання та здатності нового уряду враховувати громадську думку та досягнути розуміння з цього питання.

Позиція Франції оцінюється експертами як «повільно, але упевнено». Згідно з опитуванням Eurobarometer [2] (вересень 2025 р.), французи найменше підтримують подальше розширення серед ЄС-27 (43 % респондентів виступають «за», а 48 % – «проти), а інше нещодавнє опитування [10, p. 6] (лютий 2026 р.) показало, що громадська підтримка України у Франції знижується порівняно з рівнем 2022 р. Як наслідок, уряд обережно намагається зайвий раз не привертати політичної уваги до такого суперечливого питання, як вступ України чи будь-якої іншої країни-кандидата. Ситуація також ускладнюється неухильним наближенням президентських виборів 2027 р. Натомість, Франція заробляє політичний капітал на питаннях захисту європейської промисловості та переозброєння [10, p. 6]. Попри відхід президента Еммануеля Макрона від історичної негативної позиції Франції щодо розширення ЄС, який він висловив у своїй промові на форумі GLOBSEC 2023 у Братиславі [13], високопоставлені французькі дипломати налаштовані, щонайменше насторожено, водночас публічно демонструючи підтримку вступу України, а в кулуарах піддають сумніву кожен крок у переговорах. Більше того французьке Міністерство Європи та закордонних справ, загалом вважає оцінки Комісією поступу країн-кандидатів надто проактивними щодо розширення.

Таким чином. експерти дійшли висновку, що, хоча на дипломатичному рівні у Німеччині, Франції та Нідерландах спостерігається зростання готовності до переосмислення параметрів наступного розширення, політичні лідери зазначених країн ще не виявили достатнього інтересу до цього питання. Попри те, що національні дебати все ще залишаються обмеженими, на цьому рівні також спостерігаються ознаки підвищеного інтересу.

З огляду на вищезазначені перспективи розширення з погляду Німеччини, Франції та Нідерландів, команда експертів DGAP запропонувала низку практичних рекомендації. Отже, для досягнення відчутного поступу в процесі розширення держави-члени мають [10]:

1. Не зволікаючи взяти на себе ініціативу в політичних дебатах щодо гнучкості процедури вступу, щоб зберегти створений Європейською Комісією імпульс до реформування процесу розширення. Після відхилення ідеї «зворотного вступу» уряди держав-членів мають ретельно опрацювати варіант «посиленої поступової інтеграції». На думку експертів, саме Рада ЄС має скористатися поточним вікном можливостей та розробити чіткі інструкції щодо реформи вступу не пізніше середини 2026 р., оскільки потім внутрішньополітичні перспективи у Франції та Німеччині стануть складнішими та менш сприятливими для сміливих рішень щодо розширення ЄС.

2. Максимально чітко уточнити вплив політики. В непростих геополітичних умовах, коли перші країни-кандидати Західних Балкан вийшли на фінішну пряму вступу, уряди держав-членів ЄС мають ясно визначитись з тим, які саме спільні політики та ресурси будуть відкритими для майбутніх членів, а які залишаться для них певний час закритими. Особливої уваги, на думку експертів, потребують спільна сільськогосподарська політика (ССП) та політика згуртованості. Перша

є найбільш глибоко інтегрованою європейською політикою, а друга – найбільш інвестиційною. На ці спільні політики щороку спрямовується більша частина бюджетних коштів ЄС. Одначе, було б нерозумно обмежувати чотири свободи єдиного внутрішнього ринку, особливо вільне пересування людей, з країн-вступників, по завершенню стандартних, але необов'язкових перехідних періодів.

3. Подбати про лідерів вступних перегонів. На думку експертів, Чорногорію та Албанію слід розглядати за чинною методологією вступу та надавати їм більше допомоги для завершення переговорів про членство. Так зване «членство другого гатунку» можливо й винагородить нинішні політичні еліти країн регіону Західних Балкан, інтегрувавши їх на певних умовах в політичний процес ЄС, але сумнівно, що від цього багато виграють громадяни. Однак експерти застерігають, що це явно не стосується України, для якої «якість» вступу в ЄС має велику політичну вагу, якщо не в досягненні миру, то точно як один з елементів управління цим процесом.

4. Надати пріоритет комунікації та інформаційно-роз'яснювальній роботі. Про розширення говорять не лише в ЄС. Так, Ісландія готується до референдуму у серпні 2026 р. щодо поновлення переговорів про членство в ЄС, а лідери опозиційної консервативної партії в Норвегії висловлюються за бажаність повторного подання заявки на членство. З огляду на це, експерти вважають, що в ЄС-27 приділяється занадто мало уваги цій проблематиці. Урядам і політикам держав-членів слід збалансовано керувати національними дебатами щодо розширення, роблячи особливий наголос на його геополітичному значенні в той час, коли безпека Європи перебуває під реальною загрозою.

5. Сформулювати переваги інтеграції країн Західних Балкан, а також України та Молдови. Про ймовірні ризики розширення говорять давно і багато, але настав час аргументовано пояснити внесок, який майбутні члени можуть зробити у спільні політики та цілі ЄС. Для кандидатів Західних Балкан експерти виділяють три сфери: зміцнення безпеки та оборони; боротьба з нелегальною міграцією з третіх країн; зелена економіка та промисловість майбутнього. Хоча Україна і Молдова не згадуються експертами у цьому контексті, ми все ж додамо від себе, що наша держава не буде лише чистим бенефіціаром членства в ЄС, а й вагомим контрибутором у цілому ряді галузей, насамперед у сфері безпеки Союзу.

6. Сформувати коаліцію бажаючих. На думку експертів Німеччина, Франція та Нідерланди повинні активно шукати однодумців-партнерів у ЄС, долаючи тим самим обмеженість суто внутрішніх дебатів та національних документів щодо розширення. Зазначені коаліції однодумців сприятимуть появі свіжих, прагматичних а може й інноваційних поглядів на те, як Комісія може переосмислити систему вступу. Крім цього, невеликі групи та коаліції бажаючих спроможні подолати поточний застійний, часто вузький погляд на розширення та поставити його на більш стратегічну основу, показати середньо- і довгострокову перспективу вступу нових членів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, з огляду на вищезазначене можемо зробити такі висновки:

1. Політика розширення, яку в ЄС небезпідставно позиціонують як одну з найуспішніших, вчергове постала перед викликом – вступ нових членів в умовах кардинальних геополітичних змін та під час повномасштабної війни в центрі Європейського континенту. В історичній еволюції європейської обумовленості, яка є ключовим складником політики розширення, можна виділити принаймні два етапи, де ЄС та його держави-члени діяли достатньо гнучко, щоб забезпечити вступ нових членів: масштабне приєднання посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи (в 2004 р., першому просуванні зовнішніх кордонів ЄС на Схід, вісім з десяти країн-вступників були посткомуністичними) та підготовка до вступу країн-кандидатів Західних Балкан, європейська перспектива яким була надана на саміті ЄС в Салоніках в далекому 2003 р. На першому етапі зміни в обумовленості були зумовлені необхідністю врахування специфіки глибинної політичної та соціально-економічної трансформації колишніх комуністичних країн, а в другому – нагальною потребою у остаточному замиренні західнобалканських країн після кривавих воєн на території колишньої Югославії.

2. Незважаючи на існуючі застереження держав-членів щодо «поетапної інтеграції», експерти не вважають перегляд цієї моделі вступу повністю виключеним. Втім, залишається значна частка невизначеності щодо ухвалення лідерами ЄС спільних рішень стосовно подальшого розширення та відповідного реформування Союзу. Серед ймовірних чинників впливу на це рішення експерти виділяють завершення повномасштабної війни й досягнення справедливого миру в Україні, повернення Ісландії за стіл переговорів про вступ після успішного референдуму в серпні 2026 р., завершення вступних переговорів з Чорногорією. Отже можна стверджувати, що наступні рішення стосовно розширення, а також часові рамки реформи, пов'язаної з приєднанням, перебувають у руках держав-членів ЄС. Як і завжди, їхні лідери повинні збалансувати конкуруючі пріоритети та цілі, тоді як їхні власні уряди, парламенти та суспільства можуть бути не повністю згодні з розширенням ЄС.

Перспективним напрямом подальших досліджень є проблематика реформування політики розширення

ЄС у частині процедур вступу та обумовленості в контексті формування європейської геополітичної спільноти, а також аналітичний супровід державної політики України в сфері європейської інтеграції з урахуванням можливих змін в європейських підходах до приєднання нових членів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aan de slag – Coalitieakkoord 2026 – 2030 (Coalition Agreement). URL: https://surl.li/cpdpdx (Last accessed: 29.03.2026).
2. Attitudes towards EU Enlargement. Eurobarometer. September 2025. URL: (Last accessed: 29.03.2026).
3. Engjellushe M. Accelerate the accessions: Why faster is better in EU enlargement policy. European Council of Foreign Relations. Policy Brief. 18 December 2025. URL: https://surl.lu/aomtvx (Last accessed: 30.03.2026).
4. Enlargement: press remarks by High Representative/Vice-President Kaja Kallas at the college readout. EEAS Press Team. 04.11.2025. Brussels, Belgium. URL: https://surl.li/besxfx (Last accessed: 29.03.2026).
5. Fortuna G. Back to the Drawing Board for Ukraine's EU Hopes. Politico Brussels Playbook. March 5, 2026. URL: https://surli.cc/lkstlk (Last accessed: 27.03.2026).
6. Hollander S., Zweers W., Quinten J. From Economic Giant to Geopolitical Powerhouse? A roadmap towards enhancing the EU's global clout. Clingendael Report March 2026. URL: https://surl.lt/jpnczt (Last accessed: 31.03.2026).
7. Kos: Montenegro could join the EU 2028, Albania in 2029. Bled Strategic Forum. 02.09.2025. URL: https://surl.li/pdsvza (Last accessed: 29.03.2026).
8. Kundnani H. Ukraine means enlargement is again the EU's priority – but not for the reasons it claims. Chatnam House. 19 February 2024. URL: https://surl.lu/vvnfeo (Last accessed: 22.03.2026).
9. Liboreiro J., De la Baume M. EU countries rebuff «reversed» membership for Ukraine, call for credible options. URL: https://surl.lu/dceicm (Last accessed: 29.03.2026).
10. Nič M., Maillard S., Zweers W., Bechev D., Xaviereff N. Europe's Next Enlargement. German Council on Foreign Relations. DGAP Policy Brief. March 2026. No 6. https://doi.org/10.60823/DGAP-26-43448-en.
11. Nič M., Xaviereff N. German media: Berlin demands that the suspected ministers not only be dismissed, but also properly investigated! Condition for EU entry… BalkanWeb. March 12, 2026. URL: https://surl.li/ixpoud (Last accessed: 26.03.2026).
12. Sánchez Nicolás E. EU seeks closer embrace of Western Balkans leaders. Euobserver. 18 December 2024. URL: https://surl.li/btdnjp (Last accessed: 29.03.2026).
13. Speech of the President Emmanuel Macron. Globsec Summit in Bratislava. 31 May 2023. URL: https://surl.li/gagwtb (Last accessed: 29.03.2026).
14. Vysotska T., Petrenko R. EU ambassadors to discuss enlargement methodology and Ukraine's accession. Ukrainska Pravda. 4 March 2026. URL: https://surli.cc/kbdgyy (Last accessed: 29.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327:316.77:811.521
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.18

ЯПОНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРО ПІДТРИМКУ УКРАЇНИ: ЛІНГВІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

APANESE POLITICAL DISCOURSE ON SUPPORT FOR UKRAINE: LINGUISTIC STRATEGIES OF DIPLOMATIC SOLIDARITY

Велика О.В.,
orcid.org/0000-0003-0435-743X
старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено комплексному аналізу особливостей японського політичного дискурсу щодо підтримки України в умовах російсько-української війни. Необхідність вивчення зумовлена тим, що важливим є аналіз не лише політичних дій держав, але й мовних механізмів, через які формується та репрезентується міжнародна солідарність у глобальному інформаційному просторі.

Метою статті є виявлення та систематизація лінгвістичних стратегій, за допомогою яких японські політичні лідери, зокрема прем'єр-міністр, конструюють риторику дипломатичної підтримки України. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти політичної лінгвістики, критичного дискурс-аналізу та культурної прагматики. Методологічну основу становлять підходи до аналізу дискурсу як форми реалізації влади, ідеології та соціальної практики.

У статті розглянуто ключові лексико-семантичні, синтаксичні та прагматичні засоби, що використовуються у політичних заявах для вираження емпатії, моральної підтримки, легітимації політичних рішень та конструювання міжнародного іміджу Японії як відповідального глобального актора. Особливу увагу приділено аналізу повторюваних мовних формул, таких як «солідарність», «підтримка», «гідність» і «верховенство права», які формують дискурсивну рамку дипломатичної комунікації.

Дослідження показує, що японський політичний дискурс характеризується поєднанням стриманості, культурної непрямості та високого рівня нормативності, що дозволяє ефективно поєднувати емоційний компонент із правовою аргументацією. Виявлено, що мова виступає не лише засобом комунікації, але й інструментом формування стратегічних наративів, спрямованих на внутрішню та міжнародну аудиторію.

Отримані результати підтверджують, що лінгвістичні стратегії дипломатичної солідарності є важливим елементом сучасної міжнародної політики та відіграють ключову роль у формуванні позитивного іміджу держави на глобальному рівні.

Ключові слова: японський політичний дискурс, Україна, дипломатична солідарність, стратегічна комунікація, міжнародні відносини, лінгвістичні стратегії, м'яка сила, Японія.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the features of Japanese political discourse on support for Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war. The study focuses on the importance of examining not only the political actions of states but also the linguistic mechanisms through which international solidarity is constructed and represented in the global information space.

The aim of the article is to identify and systematize the linguistic strategies employed by Japanese political leaders, particularly the Prime Minister, in constructing the rhetoric of diplomatic support for Ukraine. The study adopts an interdisciplinary approach that combines the tools of political linguistics, critical discourse analysis, and cultural pragmatics. The methodological framework is based on approaches that interpret discourse as a form of the realization of power, ideology, and social practice.

The article analyzes key lexical, semantic, syntactic, and pragmatic means used in political statements to express empathy, moral support, legitimation of political decisions, and the construction of Japan's international image as

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

a responsible global actor. Special attention is paid to the analysis of recurring linguistic formulas such as “solidarity,” “support,” “dignity,” and “rule of law,” which shape the discursive framework of diplomatic communication.

The study demonstrates that Japanese political discourse is characterized by a combination of restraint, cultural indirectness, and a high level of normativity, which allows for an effective integration of emotional expression with legal argumentation. It is revealed that language functions not only as a means of communication but also as an instrument for constructing strategic narratives aimed at both domestic and international audiences.

The findings confirm that linguistic strategies of diplomatic solidarity constitute an important element of contemporary international politics and play a key role in shaping a positive image of the state at the global level.

Key words: Japanese political discourse, Ukraine, diplomatic solidarity, strategic communication, international relations, linguistic strategies, soft power, Japan

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України у 2022 році актуалізувала питання ролі міжнародної спільноти у підтримці держав, що зазнають порушення суверенітету та територіальної цілісності. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз не лише політичних дій держав, але й дискурсивних механізмів, через які формується та репрезентується міжнародна солідарність.

Японія, як держава з усталеною традицією стриманої зовнішньої політики, демонструє унікальний приклад поєднання дипломатичної обережності з чіткою моральною позицією щодо підтримки України. Це зумовлює необхідність дослідження японського політичного дискурсу як інструменту формування стратегічної комунікації та легітимації зовнішньополітичних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика політичного дискурсу та його ролі у міжнародних відносинах активно досліджується у сучасній науці. Теоретичні засади аналізу дискурсу розроблені у працях Н. Фейрклафа, Т. ван Дейка, М. Фуко, де дискурс розглядається як інструмент влади та формування соціальної реальності[5,6,24].

У сфері міжнародних відносин важливими є праці К. Волтца та Б. Рассетта [19], які досліджують роль ідей, норм та взаємозалежності у формуванні міжнародної політики. Питання територіальних конфліктів та міжнародного права розглядаються у роботах сучасних дослідників, зокрема U. Suganuma[22].

Окрему увагу приділено дослідженням японської політичної комунікації та дипломатичного дискурсу, які підкреслюють специфіку японської мовної культури – стриманість, непрямість і символічність [25]. Водночас аналіз японського дискурсу щодо підтримки України залишається недостатньо розробленим у науковій літературі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень у сфері політичного дискурсу та міжнародних відносин, недостатньо уваги приділено комплексному аналізу лінгвістичних стратегій, що використовуються у дипломатичному дискурсі Японії щодо підтримки України.

Зокрема, малодослідженими залишаються питання:

– взаємодії лексичних, синтаксичних і прагматичних засобів у формуванні риторики солідарності;

– ролі культурних чинників у конструюванні дипломатичного дискурсу;

– функціонування мовних стратегій як інструменту «м’якої сили» в умовах сучасних міжнародних конфліктів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) є виявлення та аналіз лінгвістичних стратегій, що використовуються у японському політичному дискурсі для вираження дипломатичної солідарності з Україною.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

– проаналізувати корпус офіційних політичних висловлювань японських лідерів;

– визначити ключові лексико-семантичні маркери дискурсу солідарності;

– охарактеризувати синтаксичні та риторичні особливості дипломатичних заяв;

– встановити зв’язок між мовними засобами та їх політичною функцією;

– інтерпретувати роль дискурсивних стратегій у формуванні міжнародного іміджу Японії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російське повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року стало однією з найсерйозніших загроз міжнародній безпеці після Другої світової війни. У цих умовах реакція світової спільноти виявила не лише геополітичні розклади, але й ціннісні орієнтири держав у питаннях захисту суверенітету, прав людини та демократії.

На цьому тлі особливого значення набуває позиція Японії – держави, що традиційно дотримується стриманої зовнішньої політики. Її підтримка України проявляється не лише через санкції, гуманітарну допомогу та дипломатичну активність, але й через формування послідовного дискурсу солідарності в офіційних політичних заявах.

Політичні виступи прем’єр-міністра Кісіди Фуміо, представників уряду та дипломатичного корпусу містять характерні лінгвістичні стратегії, спрямовані на репрезентацію моральної позиції Японії. Через мову формується імідж держави як надійного партнера України та прихильника міжнародного правопорядку.

Політичний дискурс, як форма реалізації мовної влади в публічному просторі, є предметом інтенсивного міждисциплінарного аналізу протягом останніх десятиліть. У сучасній лінгвістиці його розглядають не лише як систему повідомлень у межах державної політики, а як інструмент формування смислів, впливу на громадську думку та закріплення ідеологічних рамок у колективному уявленні. Дипломатичний дискурс, як окремий його підвид, має особливості: він відзначається підвищеним рівнем формальності, міжкультурною чутливістю, символічною вагомістю кожного вислову.

У цій роботі дослідження здійснюється на перетині політичної лінгвістики, критичного дискурс-аналізу (CDA) та культурної прагматики. Методологічну основу дослідження становлять підходи критичного дискурс-аналізу, зокрема концепції Н. Фейрклафа [5] та Т. ван Дейка [24], які розглядають дискурс як форму реалізації влади та соціальної практики [5]. Теоретичним підґрунтям також слугують ідеї М. Фуко [6] щодо взаємозв'язку мови, знання та влади.

Крім того, у дослідженні використано методи якісного аналізу текстів, зокрема контент-аналіз та інтерпретативний підхід до аналізу семантичних і прагматичних структур політичного дискурсу [14].

Оскільки японська політична мова вирізняється високим ступенем формальності, контекстуальності й непрямої оцінки, у дослідженні враховуються також принципи культурної лінгвістики: аналіз мовних форм у їхньому ціннісно-світоглядному контексті. Джерельною базою виступають виступи та офіційні заяви прем'єр-міністра Японії Кісіди Фуміо (період 2022–2024 рр.), публікації на сайті МЗС Японії, стенограми інтерв'ю, парламентських слухань і виступів на міжнародних форумах [10, 11, 16-18,21].

Застосування мультидисциплінарного підходу дозволяє виявити не лише лексичні одиниці, але й стилістичні та прагматичні механізми, які формують дискурс солідарності, вписуючи його в логіку японської зовнішньої політики та моральної дипломатії.

Після початку повномасштабної агресії Росії проти України у лютому 2022 року Японія послідовно зайняла позицію держави, яка засуджує порушення міжнародного права й активно демонструє підтримку суверенітету України. Японсько-українські дипломатичні контакти активізувалися на всіх рівнях – від офіційних заяв до гуманітарних ініціатив, економічного співробітництва та політичного діалогу.

Серед ключових подій, які визначають зміст і тон дипломатичних відносин, можна виділити: Березень 2022 року – Японія приєдналася до міжнародних санкцій проти Росії, обмеживши експорт високотехнологічного обладнання та заморозивши активи низки осіб і компаній; Серпень 2022 року – прем'єр-міністр Кісіда Фуміо зробив серію публічних звернень із закликами до глобальної підтримки України; Квітень 2023 року – візит прем'єра України до Токіо, під час якого були підтверджені плани економічної допомоги; Січень 2024 року – Японія надала Україні новий пакет гуманітарної допомоги на суму понад $100 млн, а також розпочала програму тренінгів для українських лікарів і психологів; 2024–2025 – регулярні спільні заяви на самітах G7, де Японія наголошує на необхідності «відновлення справедливості» та «збереження глобального миру» [1, 2, 8]. Загальний тон офіційної позиції Японії можна охарактеризувати як стримано-рішучий, з емоційним забарвленням, властивим культурі ввічливості, але й чіткою моральною оцінкою ситуації. У промовах японських політиків систематично повторюються формули, які поєднують моральну оцінку війни з підтримкою універсальних цінностей – миру, свободи, суверенітету, поваги до людської гідності.

У сфері практичної допомоги Японія зосереджується на:

– гуманітарних проєктах (постачання медикаментів, генераторів, їжі, засобів захисту);

– економічних програмах (гранти, кредити, відбудова інфраструктури);

– дипломатичному лобіюванні інтересів України на міжнародних платформах;

– обмеженій, але важливій військово-технічній підтримці (небойове обладнання, бронежилети, дрони-розвідники)[7, 13].

Таким чином, дипломатичні комунікації Японії не лише мають практичний вимір, але й активно вписуються у сферу політичного дискурсу цінностей, де мова виступає важливим засобом формування глобального уявлення про «сторони добра» та «моральну відповідальність».

Взявши за основу виступи Кісіди Фуміо можна виділити слова і вирази, що утворюють рамку дипломатичної солідарності. Наприклад:

連帯（れんたい**, солідарність**） – підкреслює єдність дій міжнародної спільноти з Україною. Заяви та тези прем'єрів та політиків Японії часто співпадають з заявами європейських лідерів: Кісіда та навіть попередники (Сіндзо Абе) регулярно згадують солідарність з українським народом в офіційних заявах. Абе заявив: ウクライナの国民に対して連帯を表明したい (Хочу висловити солідарність з народом України) – через сприйняття України як борця за свободу та демократію. Це дозволяє репрезентувати Україну як частину спільного ціннісного простору демократій [2].

Також заява Кісіди 24 лютого 2023 року на річницю вторгнення: 日本国民の連帯の姿勢はウクライナ国民に必ず伝わっている (Позиція соліда-

дарності японського народу обов'язково доходить до народу України) – підкреслення внутрішньої підтримки японців. Поняття 連帯 фігурує в сотнях заяв політиків та медіа [3]. Контексти: від побутової підтримки японського суспільства до офіційних міжнародних заяв. Риторичний сенс: слово солідарність служить ключовим лексемним маркером як для репрезентації «ми з Україною», так і для консенсусу всередині Японії щодо позиції Києва.

寄り添う – підтримувати, дієслово, яке вказує на емоційну та практичну близькість до іншої особи або нації. У дипломатичному дискурсі Японії щодо України воно використовується для вираження солідарності та підтримки. Використання в офіційних заявах:

1. Прем'єр-міністр Японії, Фуміо Кісіда:
ウクライナの人々に寄り添った支援

Точний переклад: «Підтримка, яка стоїть поруч з народом України».

Контекст: У своїх виступах Кісіда підкреслює важливість надання підтримки Україні, яка не лише матеріальна, але й емоційна, що демонструє глибоке розуміння та співчуття до страждань українського народу. Це свідчить про використання стратегії «м'якої сили», де акцент робиться на емпатії та моральній близькості.

2. Ініціативи громадських організацій:
ウクライナプロジェクト

Точний переклад: «Проєкт "Тримаймося, Україно"» Контекст: Цей проєкт був започаткований японською компанією Ten-Nine Communications з метою надання підтримки Україні через слова. Японці з різних куточків країни надсилали свої повідомлення солідарності, які були перекладені українською мовою та передані українським громадянам [9].

Використання дієслова 寄り添う в цьому контексті підкреслює прагнення бути емоційно та морально поруч з Україною в цей складний час. 寄り添う з'являється у численних офіційних заявах, новинах та публікаціях японських медіа, що свідчить про його важливість у вираженні солідарності з Україною. Використання цього дієслова вказує на стратегію "м'якої сили" Японії, яка полягає у використанні емоційного впливу та моральної підтримки для досягнення дипломатичних цілей.

人間の尊厳 – гідність людини, фраза, що вказує на фундаментальну цінність людської гідності. У дипломатичному дискурсі Японії щодо України вона використовується для вираження моральної легітимації політики допомоги.

Прем'єр-міністр Японії, Фуміо Кісіда:
人間の尊厳を守る

Точний переклад: «Захищати людську гідність» Контекст: У своїх виступах Кісіда підкреслює важливість захисту людської гідності як основи зовнішньої політики Японії щодо України.

Ініціативи громадських організацій:
人間の尊厳を守るための支援活動

Точний переклад: «Ініціативи підтримки для захисту людської гідності» Контекст: Японські громадські організації активно залучаються до підтримки України, орієнтуючись на захист людської гідності як основну мету своїх дій [25].

人間の尊厳 з'являється у численних офіційних заявах, новинах та публікаціях японських медіа, що свідчить про його важливість у вираженні моральної легітимації політики допомоги України. Використання цієї фрази вказує на стратегію "м'якої сили" Японії, яка полягає у використанні емоційного впливу та моральної підтримки для досягнення дипломатичних цілей.

Використання термінів 法の支配（ほうのしはい, верховенство права） та 国連憲章の原則（こくれんけんしょうのげんそく, принципи Статуту ООН） у дипломатичному дискурсі Японії щодо підтримки України підкреслює її відданість фундаментальним нормам міжнародного права та демонструє моральну легітимацію політики допомоги. Через ці лексеми Японія позиціонує свою підтримку України не як політичний вибір, а як необхідність, обумовлену міжнародними нормами [23].

Термін верховенство права (法の支配**)** вказує на принцип, за яким усі особи та органи влади підкоряються законам, а не свавільним рішенням. У контексті війни в Україні Японія використовує цей термін для підкреслення важливості дотримання міжнародного права та засудження порушень, таких як агресія Росії проти України.

Приклад використання: У спільній заяві України та Японії від 21 березня 2023 року зазначено: この侵略は国際秩序の根幹を揺るがすものであり、国連憲章の原則に対する重大な違反である。(Ця агресія підриває основи міжнародного порядку та є серйозним порушенням принципів Статуту ООН.) – Спільна заява про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією [20].

Принципи Статуту ООН (国連憲章の原則)

国連憲章の原則 відносяться до основних принципів, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, таких як суверенітет, територіальна цілісність, невтручання у внутрішні справи та мирне вирішення спорів. Японія активно посилається на ці принципи, щоб підкреслити свою підтримку України та засудження агресії. Приклад використання:

У спільній заяві України та Японії від 21 березня 2023 року зазначено: ロシアによる侵略は国際秩序の根幹を揺るがすものであり、国連憲章の原則に対する重大な違反である。(Ця агресія підриває основи міжнародного порядку та є серйозним порушенням принципів Статуту ООН.)– Спільна заява про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією. Моральна легітимація

політики допомоги: Використання термінів 法の支配 та 国連憲章の原則 вказує на те, що Японія не лише надає матеріальну та гуманітарну допомогу Україні, але й обґрунтовує свою підтримку через моральні та правові принципи. Це дозволяє Японії позиціонувати себе як країну, яка активно підтримує міжнародний порядок, заснований на правилах, та виступає за притягнення агресора до відповідальності[20].

Термін 連携, координація, співпраця та 協調, координація, узгодження активно використовуються в дипломатичному дискурсі Японії щодо підтримки України, підкреслюючи важливість єдності з партнерами, зокрема в рамках G7 та інших міжнародних форматів.

連携（れんけい, координація, співпраця）

Цей термін акцентує увагу на практичній взаємодії та спільних зусиллях між державами та організаціями. У Спільній заяві про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією від 21 березня 2023 року зазначено: G 7 と連携し、ロシアに対する厳しい制裁を実施し、ウクライナへの支援を行う。(Співпрацюючи з G7, здійснювати суворі санкції проти Росії та надавати підтримку Україні.) – Спільна заява про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією [19].

協調（きょうちょう, координація, узгодження）

Цей термін підкреслює важливість гармонії та узгодженості в діях між державами та організаціями У Спільній заяві про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією від 21 березня 2023 року зазначено: 協調の精神に根ざした多国間主義を推進し、国際秩序を守る。(Сприяти багатосторонності, заснованій на духу співпраці, та захищати міжнародний порядок.) – Спільна заява про особливе глобальне партнерство між Україною та Японією[18].

Використання цих термінів вказує на те, що Японія активно співпрацює з міжнародними партнерами, зокрема в рамках G7, для надання підтримки Україні. Це включає в себе не лише практичну допомогу, але й сприяння в зміцненні міжнародного порядку, заснованого на верховенстві права.

В медіа-просторі також використовуються інші маркери:

Категорія	Фраза	Функція в дискурсі
Закон, порядок	**法の支配**, **国際秩序** (“правовий порядок”), **国連憲章の原則**	Легітимують дії Японії як захисника норм міжнародного права
Інвестування в мир	**未来への投資** (“інвестиція у майбутнє”), **再建支援** (“підтримка реконструкції”)	Перекладають гуманітарну допомогу в «економічний» дискурс
“Ми проти них”	**ロシアによる侵略を非難** (“засудити агресію РФ”), **中国の挑戦**	Висловлюють чіткий антагонізм і мобілізацію
Жага справедливості	**尊厳** (“гідність”), **自由と民主** (“свобода й демократія”), **人間の尊厳**	Будують легітимність через фундаментальні цінності

Урядовий дискурс – це багатокомпонентна комунікативна система, яка включає як мовні засоби, так і жанрову організацію, інституційну рамку, цільову аудиторію та риторику легітимації. У випадку Японії, яка має глибоку традицію формалізованої дипломатії, мовні тактики державної підтримки України реалізуються через адаптовані стилістичні й синтаксичні патерни, що змінюються залежно від типу комунікації. Ці дискурсивні механізми служать не лише для артикуляції позиції, а й для репрезентації національного іміджу, політичних пріоритетів та міжкультурного балансу.

1. Жанрове розмаїття як інструмент політичної тональності

Різні урядові жанри мають не лише інституційну функцію, а й визначають риторику солідарності. В японській політичній практиці можна виділити щонайменше чотири ключові жанри: Парламентські промови (国会演説 – kokkai enzetsu): формальні, аргументовані, часто адресовані як внутрішній, так і міжнародній спільноті. Вони опираються на термінологію законності та стабільності, підкреслюючи відповідність дій Японії міжнародному праву.

Публічні звернення до нації (声明 – seimei): зазвичай більш емоційні, розраховані на широку громадськість. У них часто фігурують особистісні звернення, гуманітарна риторика, апеляції до почуттів (особливо у фразах типу: «日本国民として胸が痛みます» – «як громадяни Японії, ми відчуваємо біль»).

Інтерв’ю прем’єра (総理インタビュー – sōri intabyū): напівофіційний формат, у якому комунікація адаптована до міжнародної аудиторії. Важливо, що тут фігурує міжнародна дипломатична лексика англійського походження або переклади, які підтримують консенсус світових лідерів.

Дипломатичні заяви (外交声明 – gaikō seimei): спільні документи або реактивні формулювання у відповідь на події, де важлива точність, нейтральність і юридична чистота вислову. Акцент – на «підтвердженні» позицій та «повазі до міжнародних зобов'язань» [17].

2. Темпоральна динаміка дискурсу: як змінюються акценти

Аналіз за часовими періодами дозволяє виявити зміни в риториці: Лютий–березень 2022: період шоку. Мова домінантно емоційна, з частими формулами підтримки, співчуття, гніву. Квітень–грудень 2022: фаза інституціоналізації. Мова стає більш структурованою. Активно вводиться тематика суверенітету, правової підтримки, міжнародних санкцій. 2023–2024: фаза інтеграції. Промови фокусуються на довгостроковій співпраці, відбудові, гуманітарних програмах. Посилюється тема «спільної майбутньої відповідальності» («共に未来を築く» – «будуємо майбутнє разом»).

3. Стилістичні та мовленнєві прийоми

а) Формули солідарності як реперні точки дискурсу:ウクライナに寄り添う(стояти поруч з Україною) – формула емоційного супроводу; 断固たる支援(тверда підтримка) – для передачі рішучості; 国際社会と連携して(у співпраці з міжнародною спільнотою) – маркер багатосторонності.

б) Риторичне дзеркалення: У відповідь на заяви українських лідерів японські політики часто дзеркально повторюють структури на кшталт:ゼレンスキー大統領の勇気に敬意を表します«Ми висловлюємо повагу до мужності президента Зеленського».

в) Мовні динаміки інтенсифікації: Використання повтору 平和の回復、平和の維持、平和の尊重 «Відновлення миру, збереження миру, повага до миру». Посилення прикметникових рядів: 自由で、開かれた、法の支配に基づく国際秩序 «Вільний, відкритий, на основі верховенства права міжнародний порядок» [16].

4. Політична функція тактовної лексики

Японська дипломатична традиція уникає прямих оцінок, які могли б спровокувати дипломатичний скандал(Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2023). Натомість широко вживаються обтічні формулювання, які водночас несуть чітке моральне повідомлення:

深く懸念する– «висловлюємо глибоку занепокоєність»

決して容認できない– «абсолютно неприйнятно»

看過できない事態– «ситуація, яку не можна ігнорувати»

Ці фрази зберігають дипломатичний тон, але дозволяють передати оцінковість і засудження агресії.

5. Дискурс як засіб формування стратегічної наративності. Промови Кісіди Фуміо, починаючи з 2022 року, формують послідовну наративну лінію, де Японія позиціонується як «морально відповідальна демократія», що діє за принципами міжнародного права, а Україна – як «партнер у боротьбі за справедливість», з яким Японія поділяє цінності.

Проведений дискурс-аналіз виступів японських політичних діячів – передусім прем'єр-міністра Кісіди Фуміо – дозволяє виявити цілісну систему мовних стратегій, за допомогою яких Японія репрезентує свою дипломатичну підтримку України на різних рівнях: емоційному, етичному, правовому, стратегічному. У цьому розділі представлено як конкретні результати аналізу, так і їх обговорення в контексті політичної комунікації, дипломатичної культури та стратегій м'якої сили.

1. Формування образу України в японському дискурсі: моральний суб'єкт і цивілізаційний партнер. У центрі риторичної побудови політичних заяв Японії перебуває образ України як морального суб'єкта. У виступах Кісіди Україна зображується не просто як держава, що зазнала агресії, а як носій універсальних демократичних цінностей – свободи, гідності, права на самовизначення. Водночас простежується лексична структура, яка формує цивілізаційну близькість між Японією та Україною:

Україна – це «народ, що відстоює свободу» (自由を守る人々);

Україна – це «країна, яка не піддалася страху» (恐怖に屈しない国);

Україна – «партнер у справі миру» (平和のための同志).

Завдяки таким лексемам відбувається символічне включення України до спільноти морально легітимних націй, а Японія постає як той, хто розпізнає та підтримує цей статус.

2. Емоційна рамка солідарності: впливова, але контрольована

Дискурс Кісіди демонструє емоційну залученість, що реалізується засобами ввічливої емпатії. Найчастіше вживані лексеми:

痛み (itami) – «біль»

共感 (kyōkan) – «співпереживання»

尊厳 (songen) – «гідність»

勇気 (yūki) – «мужність»

Ці слова зазвичай супроводжуються висловами на кшталт:

我が国はウクライナ国民の痛みに寄り添います «Японія стоїть поруч із болем народу України».

Однак, важливо відзначити, що ця емоційність ніколи не переходить у надмірний пафос чи експресивність, що є характерною рисою японського політичного стилю. Замість підвищеної риторики – контрольована емпатія, що підсилює ефект щирості та дипломатичної гідності.

3. Правова та концептуальна рамка: риторика міжнародного порядку

Одним з головних стратегічних меседжів є фрейм «порушення міжнародного порядку». У промовах повторюються такі лексичні маркери:

主権 (shuken) – «суверенітет»

国際秩序 (kokusai chitsujo) – «міжнародний порядок»

領土の一体性 (ryōdo no ittai-sei) – «територіальна цілісність»

Цей фрейм дозволяє Японії засудити дії Росії не через конфлікт інтересів, а через принципову правову позицію, утримати власну «миротворну» ідентичність (не порушуючи пацифістських норм Конституції) і позиціонувати свою підтримку як частину глобального консенсусу, а не геополітичного розрахунку.

4. Повторювані мовні структури як інструмент узгодженого повідомлення

У промовах японських лідерів виявлено структурну стабільність: багато формул повторюються в однаковому вигляді, незалежно від формату звернення. Наприклад:

我が国はウクライナを断固として支持します (Ми твердо підтримуємо Україну)

日本は自由と民主主義の価値を共有する国として行動します」(Японія діє як держава, яка поділяє цінності свободи й демократії)[12].

Це дозволяє створити ефект єдності позиції та передбачуваності для міжнародних партнерів. Політична риторика функціонує як зміцнення політичної довіри через повторення.

5. Культурна адаптація дипломатичної мови: такт, непрямість і вагомість

Мовна поведінка японських лідерів демонструє типові культурні патерни японської комунікації: уникнення прямого осуду, м'якість подачі, непрямі формулювання. Наприклад, замість фрази типу «Росія вчиняє злочин», вживається:

一方的な武力行使は決して容認できない (Одностороннє застосування сили – абсолютно неприйнятне)

Ця стратегія не знижує сили меседжу, але зберігає дипломатичну гідність і культурну автентичність японського політичного стилю. Водночас завдяки цьому Японія зберігає імідж послідовної, але не агресивної сили.

6. Символічна легітимація Японії через підтримку України

Через підтримку України Японія конструює не лише образ України, а й власний зовнішньополітичний наратив:

Японія – етичний лідер Сходу;

Японія – глобальний партнер Заходу, який ділить спільні цінності;

Японія – держава, що вміє співпереживати без втрати нейтралітету.

Це дозволяє Токіо нарощувати моральний капітал на міжнародній арені, зміцнювати зв'язки з партнерами по G7 та Азійсько-Тихоокеанському регіону, не втрачаючи дипломатичного балансу.

7. Універсальність і адаптивність дискурсу: орієнтація на багатонаціональну аудиторію

Важливим висновком є те, що політичний дискурс Японії є орієнтованим не лише на внутрішнього виборця, а й на глобальну аудиторію. Зокрема промови прем'єра публікуються англійською, з адаптованим вокабуляром, використовуються концепти, що резонують із західними ЗМІ («free and open world», «rules-based order»).Риторика свідомо уникає національних протиставлень і замість цього апелює до загальнолюдських категорій. Це забезпечує високий ступінь резонансу в міжнародних медіа та дипломатичних колах, а також легітимацію Японії як мовця у глобальному просторі цінностей.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У результаті проведеного комплексного лінгвістичного аналізу політичного дискурсу Японії щодо підтримки України в умовах російсько-української війни було виявлено низку суттєвих закономірностей, які дозволяють оцінити не лише змістовні характеристики заяв японських урядовців, але й глибину їхньої дискурсивної структури, ідеологічного навантаження та дипломатичної функціональності. Розкриваючи тему через призму лексичних стратегій, прагматичних намірів та культурної специфіки, ми дійшли таких розгорнутих висновків:

1. Структура японського дискурсу про Україну має чітко виражену багаторівневу організацію, що охоплює емоційний, правовий, етико-ціннісний та геополітичний рівні.

Ця багаторівневість забезпечує складну комунікативну матрицю, у межах якої Японія може виражати одночасно моральну підтримку, політичну позицію, дотримання принципів міжнародного права та культурну самопрезентацію. На лексичному рівні це виявляється у симбіозі слів емпатії (共感 – співпереживання, 痛み – біль), правових понять (主権 – суверенітет, 国際秩序 – міжнародний порядок), а також етичних категорій (自由 – свобода, 民主主義 – демократія, 人権 – права людини).

2. Солідарність Японії з Україною виражається через сталий набір синтаксичних і фразеологічних конструкцій, які виконують функцію мовленнєвих актів підтримки.

Конструкції типу「…に連帯する」(висловлювати солідарність з…),「…を支持する」(підтримувати…),「…に寄り添う」(бути поруч, співпереживати…) стали основою дипломатичної мови. Їхня багаторазова поява у промовах урядовців створює враження мовної стабільності, що підсилює сприйняття Японії як надійного і послідовного союзника.

3. Еволюція дискурсу демонструє чітку темпоральну логіку: від емпатичної риторики – до риторики відповідальності.

На початковому етапі повномасштабної війни промови японських посадовців акцентували на

шоковій природі подій та моральній підтримці постраждалих. Згодом дискурс ускладнюється – з'являються тверді заяви щодо неприпустимості агресії, запровадження санкцій, міжнародної координації дій, гуманітарної допомоги. Ця трансформація демонструє не лише лінгвістичну динаміку, але й зростання рівня залученості Японії як відповідального міжнародного актора.

4. Дискурсивна мова Японії є формою культурної дипломатії, що відображає цінності японського суспільства: такт, стриманість, повага до правових норм, моральне співпереживання.

Навіть засуджуючи дії агресора, японські політики не вдаються до експресивних або конфронтаційних висловів. Замість цього використовуються формули непрямого засудження:「看過できない事態」(неприпустима ситуація),「深く懸念する」(глибоке занепокоєння), що відповідає традиції уникнення відкритого конфлікту. Це дозволяє Японії залишатися вірною своїм зовнішньополітичним традиціям, не втрачаючи при цьому етичної чіткості.

5. У підтримці України Японія не лише допомагає партнеру, але й активно формує власну зовнішньополітичну ідентичність.

У публічному дискурсі формується образ Японії як країни, що стоїть на варті міжнародного порядку, прав людини та глобальної справедливості. Така риторика слугує інструментом «м'якої сили», з допомогою якої Японія зміцнює свій міжнародний авторитет, зберігаючи нейтральний статус у військовому сенсі, але посилюючи свій голос у моральному вимірі.

6. Наукова новизна даного дослідження полягає у поєднанні лінгвістичного аналізу з геополітичним контекстом, що дозволило дослідити мову як інструмент дипломатичної взаємодії, а не лише комунікації.

На відміну від багатьох суто змістових або політико-аналітичних праць, дане дослідження зосереджується на словах, структурах і риторичних патернах, які в реальному часі формують зовнішньополітичну позицію держави, впливаючи як на внутрішнє сприйняття, так і на міжнародну репутацію.

7. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання ідентифікованих стратегій для побудови ефективної дипломатичної риторики в інших національних контекстах.

Результати можуть бути застосовані для:

– формування публічних заяв МЗС або органів державної влади;

– навчання дипломатів, політологів, міжнародників у сфері політичної лінгвістики;

– порівняльних аналізів (наприклад, дискурс підтримки України з боку Німеччини, Канади, Південної Кореї тощо);

– досліджень мови солідарності у військових або гуманітарних конфліктах.

Японський політичний дискурс про підтримку України репрезентує собою приклад гнучкої, культурно обґрунтованої та стратегічно виваженої комунікації, де мова виконує не лише описову, але й формотворчу функцію: конструює міждержавні стосунки, укріплює міжнародні коаліції та відображає ціннісну парадигму сучасної дипломатії. Такий підхід має високий потенціал для поширення як зразок відповідальної, моральної та ефективної риторики в умовах глобальної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Contributed Article by Prime Minister Kishida on the G7 Hiroshima Summit. *Prime Minister's Office of Japan*. 2023. URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202303/_00018.html (дата звернення: 13.03.2026).

2. Diplomatic Bluebook 2025. Chapter 2: Japan's Foreign Policy by Region. Europe. Response to Russia's Aggression Against Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Japan.* 2025. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2025/en_html/chapter2/c020501.html (дата звернення: 03.03.2026).

3. Editorials on Ukraine and Japan's Role. 2022–2023. *Asahi Shimbun* : веб-сайт. URL: https://www.asahi.com (дата звернення: 20.03.2026).

4. Embracing Arms: Securing Japan in a "New Era of Crisis". *International Crisis Group.* 2025. URL: https://www.crisisgroup.org/rpt/asia-pacific/japan-united-states-china/351-embracing-arms-securing-japan-new-era-crisis (дата звернення: 13.03.2026).

5. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London : Longman, 1995. 265 p.

6. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. London : Routledge, 2002. 256 p.

7. Help from the Far East: Japan's Support for Ukraine. *Centre for Eastern Studies.* 2025. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2025-09-11/help-far-east-japans-support-ukraine (дата звернення: 13.03.2026).

8. Japan Joins Sanctions Against Russia. *BBC News Japan Section:* веб-сайт. 2022. URL: https://www.bbc.com/japanese (дата звернення: 20.03.2026).

9. Japan PM Says World's Response to Russia Could Shape New Era. *Nippon.com:* веб-сайт. URL: https://www.nippon.com/en/news/reu20220314KCN2LB1L0/ (дата звернення: 23.03.2026)

10. Japan PM says world's response to Russia could shape new era following post-Cold War period. *Nippon.com:* веб-сайт. https://www.nippon.com/en/news/reu20220314KCN2LB1L0/ (дата звернення: 20.03.2026).

11. Japan Stands with Ukraine. *Prime Minister's Office of Japan.* 2022. URL: https://japan.kantei.go.jp/ongoing-topics/pdf/jp_stands_with_ukraine_eng.pdf (дата звернення: 17.03.2026).

12. Japan's Efforts in Response to the Situation in Ukraine. *White Paper on Development Cooperation 2022. Ministry of Foreign Affairs of Japan.* 2023. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/oda/pagewe_000001_00014.html (дата звернення: 03.03.2026).

13. Japanese Cabinet Public Relations Office. Ukraine Support Summary. 2023. URL: https://www.gov-online.go.jp (дата звернення: 10.03.2026).

14. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. Thousand Oaks : Sage, 2018. URL: https://www.metodos.work/wp-content/uploads/2020/05/content_analysis-kippendorf-book.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

15. Lin Q. Linguistic Diplomacy: The Impact of the Japanese Language in International Relations in East Asia. *Lecture Notes on Language and Literature.* 2025. Vol. 8, № 2. P. 48–52. URL: https://www.clausiuspress.com/assets/default/article/2025/04/29/article_1745984670.pdf (дата звернення: 11.03.2026).

16. News Archive on Ukraine Support. 2022–2024. NHK World Japan: веб-сайт. URL: https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/ (дата звернення: 20.03.2026).

17. Nippon.com. Growing Closer in Tough Times: A Look at Japanese Understanding of Ukraine. *Nippon.com:* веб-сайт. URL: https://www.nippon.com/en/in-depth/d01104/ (дата звернення: 13.03.2026)

18. Response to the situation in Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Japan.* URL:https://www.mofa.go.jp/erp/c_see/ua/page3e_001171.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.03.2026).

19. Russett B., Oneal J. Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations. New York : W. W. Norton, 2001. 371 p.

20. Speech by Prime Minister Kishida at the Ukraine Peace Summit. Prime Minister's Office of Japan. 2024. URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202406/15speech.html (дата звернення: 13.03.2026).

21. Statement by Prime Minister Kishida at the UN Security Council. *Prime Minister's Office of Japan.* 2023. URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202309/20security.html (дата звернення: 13.03.2026).

22. Suganuma U. Sovereign Rights and Territorial Space in Sino-Japanese Relations: Irredentism and the Diaoyu/Senkaku Islands. Honolulu : University of Hawai'i Press, 2000. 248 p.

23. Szczepanska, K., Barbasiewicz, O., & Voytsekhovska, V. (2025). Responding to the crisis: Japan's changing foreign policy and ODA to Ukraine (2014–2023). *The Pacific Review.* 2024 № 38(2), P. 231–261. https://doi.org/10.1080/09512748.2024.2369191 (дата звернення: 13.03.2026).

24. van Dijk T. A. Discourse and Power. New York : Palgrave Macmillan, 2008. 308 p.

25. Video Message by Prime Minister Kishida on Ukraine. *Prime Minister's Office of Japan*. 2023. URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202304/_00001.html (дата звернення: 13.03.2026).

26. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Analysis. London : Sage, 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/261773565_Methods_of_Critical_Discourse_Analysis_Vol_1 (дата звернення: 20.03.2026).

27. Yamagata A. A Critical Analysis of Japan's Decision to Accept Ukrainians Following the Russian Invasion in 2022. *Refugee Survey Quarterly.* 2023. Vol. 42, Issue 4. URL: https://academic.oup.com/rsq/article/42/4/494/7260917 (дата звернення: 23.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.5:351.86
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.19

МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СКАНДИНАВСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

NATIONAL SECURITY MODELS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: SCANDINAVIAN EXPERIENCE FOR UKRAINE

Воротілова І.С.,
orcid.org/0009-0000-4241-5659
аспірантка кафедри політології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття досліджує існуючі моделі національної безпеки в умовах глобалізації, технологічних змін та наявності багатовимірних загроз.

Актуальність теми зумовлена зростанням багатовимірних загроз у глобалізованому світі, що потребує переосмислення традиційних підходів до забезпечення національної безпеки. Необхідність аналізу сучасних моделей та впровадження ефективних механізмів адаптації, зокрема на основі скандинавського досвіду тотальної оборони й колективної безпеки, визначає практичну значущість даного дослідження для України.

У статті здійснено систематизацію сучасних моделей національної безпеки в умовах глобалізації, що створює аналітичні підстави для виокремлення та подальшого обґрунтування скандинавської моделі тотальної оборони як одного з найбільш адаптивних підходів, релевантних для модернізації української системи національної безпеки.

Завданнями дослідження є теоретичне обґрунтування еволюції поняття «національна безпека» в умовах глобалізації, технологічних змін та нових видів загроз, систематизація існуючих моделей національної безпеки з визначенням їхніх ключових характеристик, а також введення поняття «скандинавської моделі» національної безпеки.

Методологічну основу дослідження складає поєднання загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечило комплексне дослідження еволюції та сучасного змісту концепту національної безпеки, а саме: узагальнення, системного, порівняльного, логіко-дедуктивного та нормативно-правового аналізу, дискурс-аналізу та контент-аналізу.

За результатами проведеного дослідження введено поняття «скандинавської моделі» національної безпеки як успішного прикладу поєднання тотальної оборони з інструментами колективної безпеки. Новизна полягає у синтезі теоретичної типології з практикою гібридизації моделей, а також в обґрунтуванні скандинавського досвіду як інтегративної моделі, що поєднує всеохоплюючу участь суспільства, децентралізоване кризове управління, міжвідомчу сумісність і глибоку міжнародну інтеграцію (НАТО/ЄС). Виявлено вразливості моделі ядерного стримування в умовах асиметрії та участі недержавних акторів і окреслено переваги колективної безпеки за наявності інституційної координації та уніфікованих стандартів. Для України доведено доцільність руху до комплексної, адаптивної моделі, що поєднує принципи тотальної оборони з механізмами колективної безпеки, розвитком кібер- та космічних компонентів і посиленням ролі громад.

Ключові слова: регіон, Скандинавські країни, національна безпека, колективна безпека, глобалізація, міжнародне співробітництво, політичний простір, політичний процес, тотальна оборона, гібридизація.

The article examines the existing models of national security in the conditions of globalization, technological changes and the presence of multidimensional threats.

The relevance of the topic is determined by the growth of multidimensional threats in a globalized world, which requires a rethinking of traditional approaches to ensuring national security. The need to analyse contemporary models and to implement effective mechanisms of adaptation, particularly based on the Scandinavian experience of total defence and collective security, defines the practical significance of this research for Ukraine.

The article provides a systematization of modern models of national security under conditions of globalization, which creates analytical grounds for identifying and further substantiating the Scandinavian model of total defence as one of the most adaptive approaches relevant for the modernization of Ukraine's national security system.

The objectives of the study are the theoretical justification of the evolution of the concept of «national security» in the context of globalization, technological changes and new types of threats; the systematization of existing models of national security with the identification of their key characteristics; and the introduction of the concept of the «Scandinavian model» of national security.

The methodological basis of the study consists of a combination of general scientific and special methods, which ensured a comprehensive examination of the evolution and modern content of the concept of national security, namely: generalization, systemic, comparative, logical-deductive and normative-legal analysis, as well as discourse analysis and content analysis.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Based on the results of the study, the concept of the «Scandinavian model» of national security is introduced as a successful sample of combining total defence with the instruments of collective security. The novelty lies in the synthesis of theoretical typology with the practice of hybridizing models, as well as in substantiating the Scandinavian experience as an integrative model that combines all-encompassing societal engagement, decentralized crisis management, interagency interoperability and deep international integration (NATO/EU). The vulnerabilities of the nuclear deterrence model in the context of asymmetry and the involvement of non-state actors are identified, and the advantages of collective security under conditions of institutional coordination and unified standards are outlined. For Ukraine, the study demonstrates the feasibility of moving towards a comprehensive, adaptive model that combines the principles of total defence with mechanisms of collective security, the development of cyber and space components, and strengthening of the role of communities.

Key words: region, Scandinavian countries, national security, collective security, globalization, international cooperation, political space, political process, total defence, hybridization.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах глобалізації національна безпека перестала бути лише військово-політичною категорією. Вона розглядається як комплексна багатовимірна система, що охоплює економічні, соціальні, екологічні та технологічні компоненти і формується в динаміці політичного процесу. У цій системі національна безпека постає елементом ширшого політичного простору, в якому взаємодіють державні інститути, суспільні актори та міжнародні структури, визначаючи характер ризиків, загроз і механізмів їх нейтралізації.

Зростання багатовимірних загроз, таких як гібридні війни, кібератаки, енергетичні кризи та кліматичні зміни, вимагає від держав розроблення адаптивних механізмів захисту, здатних ефективно реагувати на динамічні виклики. Національна безпека стає критичним фактором, що забезпечує умови для економічного зростання та соціальної стабільності. Ефективна модель національної безпеки має не лише протидіяти загрозам, а й створювати передумови для довгострокового стабільного розвитку держави. Актуальність даного дослідження полягає в необхідності аналізу сучасних моделей національної безпеки в межах діючих національно-політичних систем. Особливий інтерес представляє досвід країн, які успішно інтегрували принципи тотальної оборони та колективної безпеки, що може бути корисним для України у контексті подолання поточних викликів та побудови стійкої системи національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Основи для сучасної теорії національної безпеки були закладені провідними теоретиками політичного реалізму XX ст., серед яких можемо виділити Едварда Галлетта Карра [1], який обґрунтував ключову роль сили, національних інтересів та політичного реалізму у сфері міжнародних відносин. Подальшого розвитку ці ідеї набули в праці Ганса Моргентау «Політика між націями: боротьба за владу та мир» [2], у якій визначені базові категорії безпеки – національні інтереси, суверенітет і раціональне використання сили. Г. Моргентау наголошував, що ефективна система міжнародних відносин повинна будуватися на прагматичному підході та механізмах балансу сил, які дозволяють державам узгоджувати і максимально реалізовувати власні національні інтереси. Кеннет Ніл Волтц, автор «Теорії міжнародної політики» [3], запропонував структурний вимір реалізму, за яким держави залишаються ключовими акторами міжнародної системи, однак вони розглядаються ширше – із врахуванням структур, які вони формують (союзи, міжнародні організації та ін.), а ключовим чинником, який впливає на динаміку міжнародних відносин, виступає розподіл могутності між державами. Так сформувались засади, на яких вибудовується сучасна теорія національної безпеки в політичній науці.

У контексті аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми ми звертаємось до робіт і сучасних українських та іноземних науковців, які внесли істотний вклад у розвиток теорії національної безпеки.

Еволюція поняття «безпека» від традиційного військового виміру як атрибуту держави до комплексного підходу міжнародної безпеки, що охоплює політичний процес та політичний простір, стала предметом аналізу в роботі Лариси Лазебник [4]. Питанням визначення поняття «національної безпеки» в системі державного управління присвячено праці Вікторії Загурської-Антонюк [5]. Структурно-функціональні характеристики та елементи національної безпеки як чинника державного і суспільного розвитку досліджували Олексій Клочко та Інна Семенець-Орлова [6]. Комплексне вивчення категорії «національна безпека» – від її формування в науковому дискурсі до розроблення керівних документів у сфері національної безпеки України – здійснили Григорій Ситник та Марія Орел [7]. Як міждисциплінарна категорія, що поєднує воєнно-політичні, соціальні та економічні аспекти, поняття «національна безпека» розглядається у праці Олексія Полторакова [8], який акцентує увагу саме на динамічності стану «відносної невразливості держави», що визначає характер взаємодії із зовнішнім середовищем та забезпечується комплексними зусиллями уповноважених органів у протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам [8, с. 26].

Аналіз основних моделей національної безпеки, які існують в умовах глобалізації, провів Роман Карпенко [9], який трактує поняття «націо-

нальної безпеки» як «стан захисту національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечуючи прогресивний розвиток особистості та держави» [9, с. 29].

Цікавими для нас також є дослідження Руслана Кирпичника [10], який виділяє характерні риси становлення та фактори розвитку питань національної безпеки у внутрішній і зовнішній політиці Скандинавських країн.

У рамках дослідження еволюції політики безпеки Скандинавських країн важливими є праці низки скандинавських дослідників: Клауса Карстена Педерсена [11], Ларса Веділа [12] та Нільса Мортена Удгаарда [13]. Так, К. Педерсен простежує перехід Данії від традиційної стриманості у міжнародних справах до активної участі у міжнародних операціях, підтримки спільних безпекових ініціатив та розширення зовнішньополітичної діяльності. Л. Ведін доводить, що оборонне планування Швеції з початку XXI ст. дедалі більше орієнтується на інтеграцію в європейські безпекові формати та нарощування багатофункціональних спроможностей. А дослідження Н. Удгаарда, в якому автор аналізує суперечливу позицію Норвегії щодо ЄС – високий рівень інтеграції без формальної участі у прийнятті рішень, – важливе для розуміння регіональної специфіки.

Зазначені дослідження демонструють спільну тенденцію для Скандинавських країн: поступову адаптацію традиційних моделей безпеки до нових викликів і трансформацію оборонних підходів відповідно до вимог європейського та глобального безпекового середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість праць, присвячених аналізу сутності, структури та еволюції поняття «національна безпека», слід відзначити, що досліджень, спрямованих безпосередньо на систематизацію та порівняльний аналіз моделей національної безпеки, залишається відносно небагато. Більшість наукових робіт зосереджуються переважно на окремих складових безпекової системи або на її галузевих аспектах (військовому, політичному, економічному, інформаційному), залишаючи поза увагою комплексний підхід до моделювання національної безпеки як цілісного феномена.

Постановка проблеми. Сучасна система міжнародних відносин характеризується стрімкою трансформацією традиційних загроз національній безпеці та появою нових викликів. Глобалізаційні процеси, технологічний прогрес і зміни у геополітичному ландшафті призвели до того, що класичні моделі національної безпеки, орієнтовані переважно на військово-політичні аспекти, виявляються недостатньо ефективними у протидії сучасним ризикам. Особливу загрозу становлять: кібернетичні атаки, які здатні паралізувати критичну інфраструктуру держави; глобальні пандемії, що демонструють вразливість медичних та соціальних систем; гібридні війни, які поєднують збройні конфлікти з інформаційними, економічними та психологічними методами впливу; екологічні кризи, пов'язані з кліматичними змінами та виснаженням природних ресурсів. Ці виклики вимагають переосмислення традиційних підходів до національної безпеки та розробки нових адаптивних механізмів, здатних забезпечити стійкість держави в умовах невизначеності.

Основна наукова проблема полягає у відсутності комплексного підходу до адаптації існуючих моделей національної безпеки до нових умов, зокрема: необхідність інтеграції кібербезпеки та інформаційного захисту в загальну стратегію безпеки; розроблення механізмів швидкого реагування на глобальні кризи (наприклад, пандемії); пошук оптимального балансу між національними інтересами та міжнародним співробітництвом у сфері безпеки.

Саме тому в рамках представленого дослідження передбачається заповнити наявні прогалини за допомогою узагальнення існуючих моделей, що функціонують у сучасному глобальному безпековому середовищі, а також визначити їхні ключові структурно-функціональні характеристики. Окрім цього, актуальним завданням є осучаснення концепту національної безпеки – його адаптація до нових геополітичних, технологічних та соціокультурних реалій початку XXI ст.

Мета статті полягає у систематизації та порівняльному аналізі ключових моделей національної безпеки в умовах глобалізації, виявленні їхніх структурно-функціональних характеристик та обґрунтуванні скандинавської моделі тотальної оборони як адаптивного підходу, релевантного для модернізації української системи безпеки.

Завдання дослідження: теоретичне обґрунтування еволюції поняття «національна безпека» у контексті глобалізації, технологічних змін та нових видів загроз; систематизація існуючих моделей національної безпеки, визначення їх ключових характеристик; введення поняття «скандинавської моделі» національної безпеки як успішного прикладу поєднання тотальної оборони з інструментами колективної безпеки.

Методологічну основу дослідження складає поєднання загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують комплексний аналіз феномену національної безпеки. Застосовано методи узагальнення, системного та порівняльного аналізу, логіко-дедуктивний і нормативно-правовий підходи, а також дискурс- та контент-аналіз. Такий методологічний інструментарій дозволив виявити особливості еволюції наукових підходів, здійснити порівняння існуючих моделей національної безпеки та сформувати оновлене концеп-

туальне бачення цього явища в умовах сучасних глобальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття безпеки, як і багато інших теоретичних категорій суспільних наук, не має усталеного визначення. Це зумовлено її міждисциплінарною природою, що призводить до різного тлумачення цієї категорії в залежності від наукової сфери, в межах якої вона розглядається. Попри це, більшість дослідників сходяться на думці, що безпека є антропоцентричною категорією, тісно пов'язаною із суспільною сутністю та цінністю людини [5].

Це стосується і поняття «національна безпека»: як зазначається в українському «Політологічному енциклопедичному словнику» [14], у сфері міжнародної політики, у внутрішньо- та зовнішньополітичному вимірі держав, а також у теорії та практиці державного управління немає іншого поняття, що вирізнялося б такою ж концептуальною невизначеністю («туманністю») та частотою нечіткого вживання, як поняття «національна безпека». Досі відсутнє єдине розуміння сутності національної безпеки, її природи виникнення, логіки еволюції, механізмів формування, а також інструментів ефективного управлінського впливу на системні параметри цього складного феномена.

У дослідженнях, присвячених даній тематиці, нерідко спостерігається ототожнення понять «національна безпека» та «стратегія безпеки», що ускладнює теоретичне окреслення предметного поля національної безпеки на рівнях національних, регіональних і глобальних відносин.

Національна безпека в українському політологічному дискурсі здебільшого розглядається як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави (національних інтересів), за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави» [14, с. 64].

Воно збігається із визначенням поняття «національна безпека», яке дається у Законі України «Про національну безпеку України»: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [15]. Таке визначення відповідає класичній реалістичній парадигмі в політології, в якій акцент – на державоцентричному підході та територіальній недоторканності як ключовій цінності.

Подібний державоцентричний акцент простежується й у норвезькому законодавстві. У Законі про національну безпеку Норвегії [16] зазначається, що «національні інтереси безпеки» Норвегії охоплюють захист її суверенітету, територіальної цілісності та демократичної системи управління, а також ширші інтереси, пов'язані з: діяльністю, безпекою та свободою дій вищих органів державної влади; обороною, безпекою та готовністю до надзвичайних ситуацій; відносинами Норвегії з іншими державами та міжнародними організаціями; економічною стабільністю та свободою дій держави; фундаментальними суспільними функціями та базовою безпекою населення. Таким чином, підходи України та Норвегії до визначення національної безпеки демонструють концептуальну спорідненість, ґрунтуючись на пріоритетності захисту суверенітету, інституційної стійкості та ключових державних функцій як фундаментальної основи безпеки.

Водночас у контексті сучасних глобальних процесів (технологічної революції, гібридних загроз, інформаційних та екологічних викликів) таке визначення має недостатньо комплексний характер. Воно відображає традиційні державницькі підходи, але потребує адаптації до нових форм суперництва у міжнародній системі, зокрема через інтеграцію понять гібридної війни та кібersуверенітету.

Сучасне розуміння національної безпеки передбачає антропоцентричний і системний підхід, в межах якого людина та її права виступають не лише об'єктом, а й активним суб'єктом безпеки, а захист національних інтересів інтегрується з цілями сталого розвитку, демократичного управління та міжнародної співпраці.

Поняття «національна безпека» поєднує у собі елементи концептів «нація» та «безпека». З одного боку, воно апелює до ідеї нації як спільноти з єдиною ідентичністю, культурою, мовою та історичною пам'яттю; з іншого – до потреби захисту цієї спільноти від внутрішніх і зовнішніх загроз. Однак у теоретичній і практичній площині поняття «національна безпека» здебільшого інтерпретується крізь призму державності, а не нації в етнокультурному чи етнополітичному сенсі. У реаліях міжнародної політики саме держава визнається єдиним легітимним актором, що має право здійснювати політику національної безпеки, забезпечувати захист національних інтересів, визначати стратегії реагування на загрози та мобілізувати ресурси для їх нейтралізації. Іншими словами, хоча поняття «нація» є базовим елементом у визначенні національної безпеки, практичне наповнення цього поняття реалізується через функціонування державних інституцій, механізмів і політик.

Визначаються три взаємозалежні рівні національної безпеки: безпека людини (громадянина); безпека суспільства; безпека держави [14, с. 64].

При дослідженні національної безпеки використовуються різні підходи. У першому випадку національну безпеку оцінюють через призму наці-

ональних інтересів; у другому – через призму основних цінностей суспільства [14, с. 63].

Традиційна парадигма національної безпеки, що зводиться до обов'язку держави захищатися від збройної агресії, зазнала суттєвої трансформації. У сучасну епоху поняття «національна безпека» набуло значно ширшого змісту, охоплюючи протидію тероризму та організованій злочинності, забезпечення економічної стабільності, енергетичну незалежність, екологічний баланс, продовольчу безпеку, захист кіберпростору. Під впливом глобалізаційних процесів та технологічного прогресу змінилися як самі загрози, так і механізми їхньої протидії. Національну безпеку не можна розглядати як стан, коли немає небезпеки [14, с. 64], адже завжди існують якщо не реальні, то потенційні загрози.

Сучасний підхід до розуміння національної безпеки ґрунтується на її трактуванні як складної динамічної системи, що охоплює взаємопов'язані виміри: соціальний, біологічний, інформаційний, природний, штучний і космічний [17]. Такий підхід відображає перехід від вузького державоцентричного бачення до цілісної, міждисциплінарної моделі, здатної враховувати нові виклики глобалізованого світу.

Ключовою метою такої системи є забезпечення стабільного розвитку держави та її гармонійної взаємодії з міжнародним співтовариством у довгостроковій перспективі. Цей підхід відображає нові реалії, коли безпека країни залежить не лише від військової потужності, а й від здатності ефективно реагувати на комплексні виклики сучасності. Відповідно до нової концепції національна безпека визначається як **динамічна мегасистема**, що охоплює **шість вимірів**: *штучний* (інфраструктура, в тому числі й космічні станції), *соціальний* (державні та громадські організації, спільноти), *біологічний* (екологія, здоров'я), і*нформаційний* (кібербезпека, дані), *природний* (ресурси, клімат), *космічний* (супутники, міжпланетні активи) [17].

«Національна безпека – це динамічна мегасистема, що об'єднує різні виміри та всі їхні складові елементи, які належать певній нації, перебуваючи у стані прийнятного рівня небезпек, загроз та втрат, і яка функціонує на засадах співіснування та сталого розвитку нації разом із забезпеченням безпеки її громадян у глобальному контексті протягом визначеного періоду часу» [17].

Пропонується відмова від «регламентованих» державних кордонів у визначенні національної безпеки через вплив глобалізації (наприклад, кіберпростір не має географії), натомість акцентується превентивність – замість реакції на загрози система повинна їх передбачати, та гнучкість – модель повинна адаптуватися до нових викликів (наприклад, пандемій або штучного інтелекту).

У сфері практичного застосування така концепція передбачає: створення міждисциплінарних інститутів для моніторингу просторів (наприклад, кібербезпеки та космічних загроз); міжнародну координацію, адже безпека однієї країни неможлива без співпраці з іншими; розроблення та дотримання стратегії сталого розвитку як основи довгострокової стабільності.

Зазначена концепція переосмислює національну безпеку як комплексну систему, яка виходить за рамки територіального захисту: вона об'єднує різні простори у єдину модель. Її основна цінність – у здатності інтегрувати сучасні глобальні виклики (від кібератак до кліматичних змін) у єдину стратегію безпеки. Таким чином, національна безпека постає як багатовимірна система, що інтегрує політичну, економічну, оборонну, дипломатичну, інформаційну та кібернетичну складові, а її конкретна модель у кожній державі детермінується історичними умовами розвитку.

Така інтерпретація національної безпеки створює підґрунтя для подальшого розгляду моделей національної безпеки як структурно-функціональної форми її реалізації в межах державної політики.

Модель національної безпеки можна охарактеризувати як цілісну сукупність стратегічних орієнтирів, інституційних механізмів та концептуальних підходів, покликаних гарантувати результативне функціонування системи національної безпеки держави [18, с. 108].

З урахуванням інституційних особливостей, стратегічних підходів та геополітичних пріоритетів держав у сфері національної безпеки, можна виокремити ***типові (класичні) моделі*** її організації, серед яких: модель світового панування (глобального домінування) (англ. global dominance model), модель регіонального лідерства (англ. *regional leadership model*), нейтральна модель (англ. *neutrality model)*, модель ядерного стримування (англ. *nuclear deterrence model)*, модель колективної безпеки (англ. *collective security model)*, а також модель тотальної оборони (англ. total defence model) [19].

Модель світового панування (глобального домінування) вирізняється низкою ключових характеристик. Вона передбачає реалізацію стратегії демонстрації військової потужності та зміцнення домінуючих позицій у світі через економічну і технологічну перевагу. Важливими аспектами даної моделі національної безпеки є досягнення належного рівня інформаційної безпеки, а також орієнтація на принцип «стримуючого потенціалу» – «хочеш миру – готуйся до війни» [18, с. 108]. Така модель спостерігається у США, Великій Британії та Китаї [20].

Модель регіонального лідерства передбачає утвердження домінуючих позицій у межах кон-

кретного географічного простору шляхом поєднання політичного та економічного впливу [18]. Її реалізація ґрунтується на проведенні активної зовнішньої політики та підтриманні стабільності в регіоні. Прикладами держав, яким притаманна така модель, є Франція, Бразилія, Туреччина.

Нейтральна модель національної безпеки базується на політиці нейтралітету, що передбачає відмову від участі у військових блоках та збройних конфліктах. Швейцарія та Австрія – приклади держав, які сформували саме таку модель національної безпеки. Для таких держав характерним є офіційне закріплення нейтрального статусу, пріоритет у веденні міжнародної політики надається дипломатичним інструментам і нормам міжнародного права.

Модель ядерного стримування передбачає використання ядерного потенціалу як ключового інструменту для запобігання агресії з боку інших держав. В її основі – переконання, що володіння ядерною зброєю забезпечує державі надійний захист та гарантує безпеку від зовнішніх загроз. Як приклади країн, які дотримуються цієї моделі, ще донедавна розглядались Індія та Пакистан [21]. Пропонуємо детальніше розглянути дану модель, оскільки в сучасній системі міжнародної безпеки вона залишається одним із ключових, але водночас найбільш суперечливих інструментів підтримання стратегічної рівноваги. Попри те, що концепт ядерного стримування формувався у другій половині ХХ ст., в сучасних умовах він набуває нового змісту під впливом асиметричних конфліктів, появи недержавних акторів і технологічних змін, які ускладнюють контроль над ескалацією.

Як ілюстрація складності реалізації моделі ядерного стримування в умовах затяжного регіонального конфлікту, може слугувати серйозна дестабілізація ситуації в Кашмірі у квітні 2025 року [22]. 22 квітня в індійському адміністративному окрузі Пахалгам стався масований напад на туристів, в результаті якого загинуло щонайменше 26 осіб. Цей інцидент, що став найкривавішим за останні роки, відразу ж спровокував різке загострення напруженості між Індією та Пакистаном. Індійський уряд звинуватив пакистанські сили у плануванні атаки, посилаючись на приналежність терористів до угруповання, що базується на контрольованій Ісламабадом території.

У контексті теорії національної безпеки дана криза демонструє ключову вразливість ядерного стримування – ризик ескалації через проксі-конфлікт. Класична модель взаємно гарантованого знищення, що передбачає раціональність суб'єктів, була поставлена під сумнів через дії недержавних акторів. Індія, дотримуючись доктрини «помірної відповіді» («cold start»), ініціювала локальні військові операції вздовж лінії контролю, намагаючись запобігти прямій широкомасштабній війні [23]. Зі свого боку, Пакистан, який орієнтується на стратегію повного спектру стримування, нагадав про можливість застосування ядерної зброї у разі прориву індійських військ углиб його території.

Події в Кашмірі показали, що в сучасних умовах не залишилося наддержав, здатних запобігати війнам, а ООН фактично втратила актуальність і не може гарантувати ефективне посередництво чи стримування нових конфліктів.

Таким чином, криза 2025 року виявила «ескалаційну дилему»: з одного боку, Індія прагнула продемонструвати рішучість і запобігти майбутнім атакам, не переступаючи ядерний рубіж; з іншого – дії Нью-Делі були сприйняті в Ісламабаді як екзистенційна загроза, що змусило його публічно активізувати ядерну риторику. Ця ситуація підтверджує тезу про те, що в умовах асиметричного стримування конфлікти низької інтенсивності з участю недержавних акторів створюють критичний ризик неконтрольованої ескалації, де межа між конвенційною та ядерною війною стає все більш умовною. Події в Пахалгамі стали наочним прикладом того, як локальний теракт може перерости в системну кризу, що випробовує на міцність усі наявні механізми стримування. Тобто, ***наявність ядерної зброї не є гарантією стримування початку війни***: вона може просто не використовуватись під час сучасної війни, а розглядатись як зброя «останнього шансу».

Модель колективної безпеки спирається на принцип «загального розвитку групи держав» [18, с. 109] та передбачає довготривалі офіційні зобов'язання, які беруть на себе об'єднання держав [9, с. 27] через членство в міжнародних організаціях чи союзах. Характерними ознаками цієї моделі є: наявність інституційних механізмів ухвалення рішень і кризового управління, інтеграція оборонних структур, проведення спільного планування, навчань та операцій, а також узгодження стратегій безпеки на основі політичної та стратегічної солідарності. Важливими елементами цієї моделі виступають уніфікація стандартів оборонних систем, спільна політика у сфері кібер та інформаційної безпеки, а також розвинуті механізми превентивної дипломатії й колективного реагування, що забезпечують ефективність і стійкість безпекового середовища в межах інтеграційних союзів. Прикладами реалізації моделі колективної безпеки є країни-члени НАТО та ЄС.

Модель тотальної оборони, впроваджену у Швеції [24], Норвегії, Данії [25], Фінляндії [26], Сінгапурі [27], можна розглядати як приклад адаптивної стратегії національної безпеки, здатної відповідати на багатовимірні виклики сучасного середовища. Її ключовим принципом є залучення всього суспільства до забезпечення безпеки держави, що передбачає інтеграцію військових, цивільних, інформаційних, економічних та психо-

логічних компонентів оборони у повсякденні державні та суспільні процеси.

Детальніше розглянемо модель тотальної оборони на прикладі Скандинавських країн (Данії, Норвегії, Швеції), які, засвоївши уроки холодної війни, відчувають впевненість у своїх діях під час кризових ситуацій [25], адже концепція тотальної оборони розглядається як комплексний інструмент підтримання функціональної цілісності суспільства. Вона спрямована не лише на реагування у випадку збройного конфлікту, а й на протидію гібридним загрозам, кібератакам, природним катастрофам, енергетичним кризам і пандеміям. Особливе місце в цій моделі посідає роль муніципального та регіонального рівнів, що передбачає високий рівень автономії місцевих громад у сфері кризового управління, безпеки інфраструктури, логістики та комунікації.

Оборонна політика Скандинавських країн ґрунтувалась на концепції тотальної оборони ще з часу завершення Другої світової війни, що передбачало тісну взаємодію цивільних і військових структур у протидії загрозам державі та суспільству.

Розвиток концепції тотальної оборони та міжсекторальної співпраці у сфері національної безпеки Норвегії було представлено у звіті норвезького Уряду Стортингу (парламенту) за 2024–2025 роки (Білій книзі) [28]. У цьому документі узагальнено сучасні напрями державної політики у сфері цивільного захисту, оборони та кризового управління, зокрема акцентовано увагу на зміцненні взаємодії між цивільними та військовими структурами, підвищенні готовності до гібридних загроз і розширенні міжнародної співпраці в межах НАТО. Таким чином, Біла книга 2024–2025 років стала ключовим джерелом оновленої інформації щодо практичної реалізації норвезької моделі тотальної оборони в сучасних умовах.

Головна ідея тотальної оборони полягає в тому, що ефективна безпека можлива лише за умови «об'єднання ресурсів усіх секторів суспільства». Тому центральні й місцеві органи влади, бізнес і волонтерські організації мають співпрацювати для забезпечення швидкої мобілізації зусиль у разі кризи. Плани цивільного сектору повинні бути узгоджені з військовим плануванням і враховувати пріоритетність розподілу ресурсів у критичних ситуаціях. Важливо також, щоб цивільна влада, збройні сили, приватний сектор і волонтерські організації мали єдине бачення загроз та проводили спільні навчання й тренування. Такий підхід дозволяє сформувати цілісну систему реагування, у якій усі елементи держави та суспільства діють скоординовано задля захисту національної безпеки [28].

Для ефективного функціонування системи тотальної оборони як цілісної національної концепції необхідною умовою є узгодженість і взаємодоповнюваність усіх складових її планування. Це передбачає інтеграцію цивільних і військових планів та їхнє практичне відпрацювання в ході навчань та тренувань. Важливою складовою є двостороння участь – залучення цивільних органів влади до розроблення оборонних планів збройних сил і, навпаки, врахування ролі військових структур у цивільному плануванні. Таким чином, тотальна оборона – це сукупність цивільних і військових ресурсів держави, які взаємодіють для запобігання та управління кризами, враховуючи збройні конфлікти та потенційну можливість війни.

У Норвегії, наприклад, загальний план тотальної оборони складається з низки цивільних і військових планів на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях. Сюди належать такі інструменти, як Національна система реагування на надзвичайні ситуації (NBS), Концепція підтримки приймаючої країни (Host Country Support Concept) та оперативні плани збройних сил (серія «Guard») [29].

Забезпечення такої взаємодії потребує безперервної, комплексної роботи, що охоплює всі рівні управління – від місцевого до національного. У цьому контексті Норвезьке управління з питань цивільного захисту (DSB) виконує ключову координаційну функцію, відповідаючи за узгодження цивільного планування у межах національної системи готовності до надзвичайних ситуацій [29].

У кризовій ситуації, яка стосується великої кількості людей, органи влади, муніципалітети, служби екстреної допомоги та громадські організації повинні, в першу чергу, допомагати тим, хто не може впоратися без сторонньої підтримки. Належна самопідготовленість формує ***стійкість населення, що є фундаментом ефективної системи тотальної оборони***.

Восени 2018 року Норвезьке управління з питань цивільного захисту (DSB) спільно з муніципалітетом Осло запустили кампанію «Ви є частиною системи надзвичайної готовності Норвегії» [30]. Головним меседжем було те, що кожен має замислитися над тим, які кризові ситуації можуть трапитися, і заздалегідь спланувати можливість подбати про себе та своїх близьких щонайменше протягом трьох днів у випадку пошкоджень чи втрати об'єктів критичної інфраструктури, які забезпечують електроенергією, водою чи зв'язком. У 2024 році поради щодо самопідготовки були оновлені. Основною зміною стало збільшення рекомендованої тривалості автономного забезпечення громадян з мінімум трьох днів до одного тижня.

Війна в Україні стала ключовим чинником перегляду підходів Норвегії до цивільного захисту, зокрема щодо будівництва укриттів. У Білій книзі

зазначається, що досвід України продемонстрував нагальну потребу у відновленні системи сховищ та створенні нової концепції захисту населення під час воєнних дій. Відновлення обов'язку будівництва захисних укриттів та розроблення нової концепції захисту, оскільки з 1998 року забудовники були звільнені від обов'язку облаштовувати захисні споруди в нових будівлях. Уряд Норвегії планує скасувати цю норму, повернувши вимогу будівництва укриттів [28].

У Стратегії національної безпеки Норвегії (2025) [31] визначено основні стратегічні пріоритети держави, а саме: швидке зміцнення національних і союзницьких оборонних спроможностей, що підтверджує важливу роль колективної безпеки; підвищення стійкості населення, здатності запобігати, виявляти та реагувати на загрози, що відображає фундаментальні принципи тотальної оборони, характерні для Скандинавських країн; акцент на економічній безпеці та зміцненні економічного співробітництва із союзниками та партнерами, в свою чергу, зменшенні вразливості у відносинах із країнами поза системою безпекової співпраці.

Після вторгнення РФ в Україну Швеція також почала відновлювати модель тотальної оборони, розроблену після Другої світової війни, в основі якої – принцип, що для захисту країни буде недостатньо лише армії, а до захисту країни повинен бути готовий кожен її житель.

Шведська структурна реформа у сферах цивільного захисту та кризової готовності, запроваджена у жовтні 2022 року, є стратегічною ініціативою, спрямованою на зміцнення національної стійкості в усьому спектрі кризових станів. Вона передбачає комплексну перебудову організаційних структур для створення надійних багаторівневих вертикальних і горизонтальних механізмів координації. Центральним елементом реформи виступає інтеграція цивільної готовності з концепцією тотальної оборони, що відображає прагнення до синергії між цивільним сектором та оборонними процесами держави [32].

Стратегія національної безпеки Швеції (2024) [33] визначає низку фундаментальних інтересів держави, серед яких захист її безпеки, демократичного устрою, суверенітету, свободи дій, охорона життя і здоров'я населення, підтримання функціонування суспільства, оборона країни й союзників від збройних нападів та збереження територіальної цілісності, а також утвердження базових цінностей: демократії, верховенства права та прав людини. Враховуючи ці інтереси, у Стратегії сформульовано три групи пріоритетів: забезпечення безпечної та захищеної Швеції за допомогою підтримання міжнародного порядку, заснованого на міжнародному праві, зміцнення єдності демократичних держав, відновлення європейського безпекового порядку, посилення ЄС та НАТО та стабілізації регіонального середовища; утвердження безпечного, відкритого та згуртованого суспільства через боротьбу з тероризмом, системними злочинними загрозами, незаконним впливом та корупцією; а також формування стійкої та конкурентоспроможної Швеції завдяки протидії змінам клімату, збереженню відкритого міжнародного економічного порядку, зміцненню економічної безпеки та розбудові стійкості населення.

Стратегія зовнішньої та безпекової політики Данії (2023) [34] визначає три ключові пріоритети, сформовані в умовах зростаючої непередбачуваності та загроз для європейської безпеки. Першим пріоритетом є посилення безпеки Данії та Європи через зміцнення національних оборонних спроможностей, активну участь у союзницьких механізмах та адаптацію до нової стратегічної реальності, спричиненої російською агресією. Другим пріоритетом є розширення глобальних партнерств і союзів, що має на меті підвищення здатності Данії ефективно реагувати на глобальну конкуренцію, геополітичні зрушення та транснаціональні виклики. Третім пріоритетом виступає формування більш стійкого та захищеного суспільства шляхом зміцнення критичної інфраструктури, забезпечення енергетичної та технологічної безпеки, підвищення готовності до гібридних загроз і зменшення вразливостей у ланцюгах постачання, що має гарантувати здатність країни протистояти новим глобальним ризикам.

Концепція тотальної оборони у Данії також є ключовим елементом державної системи національної безпеки. Збройні сили Данії не лише забезпечують суверенітет Королівства, а й інтегровані в ширшу структуру загальнодержавної готовності до кризових ситуацій [35]. У межах цієї концепції збройні сили тісно співпрацюють із цивільними інституціями, формуючи єдину оборонну систему, здатну реагувати на загрози різного характеру – від збройних до гуманітарних.

Данія активно поєднує національні та міжнародні зусилля у сфері безпеки. З 1948 року понад 60 000 данських військовослужбовців брали участь у місіях ООН, НАТО та міжнародних коаліцій [35], демонструючи, що концепція тотальної оборони виходить за межі національного виміру та є інструментом зміцнення глобальної стабільності через поєднання військової спроможності, дипломатії та суспільної відповідальності, що свідчить і про реалізацію концепції колективної безпеки.

Отже, концепція тотальної оборони в Скандинавських країнах є основним елементом національної безпеки, що взаємодіє з принципами колективної безпеки, формуючи комплексну систему захисту держави. Збройні сили не лише гарантують суверенітет королівств, але й інтегро-

вані у загальнодержавну структуру кризового реагування, що охоплює як військові, так і цивільні ресурси. До особливостей даної моделі національної безпеки можемо також віднести: розвинену систему цивільної оборони, запровадження підготовки населення до кризових ситуацій, інтеграцію безпекових заходів у всі сфери життя.

Доцільно зауважити, що моделі національної безпеки не функціонують у «чистому» вигляді. Під час стратегічного планування держави зазвичай застосовують змішані підходи, інтегруючи окремі елементи з різних моделей із врахуванням власного історичного досвіду, політичної системи, наявних ресурсів та загроз безпеці. Це явище можна визначити як гібридизацію безпекових моделей, коли, наприклад, елементи концепції тотальної оборони (характерної для Скандинавських країн) поєднуються з принципами моделі колективної безпеки. Така синергія дозволяє виділити окремий підхід – «***скандинавську модель***» ***національної безпеки***, що поєднує внутрішню стійкість суспільства з активною міжнародною співпрацею у сфері безпеки.

З одного боку, ці держави цілеспрямовано розвивають інститути тотальної оборони, що передбачає залучення всіх верств суспільства (державного сектору, приватного бізнесу, громадських організацій та громадян) до системи забезпечення національної безпеки. Такий підхід спирається на високий рівень соціального капіталу, довіру до державних інституцій та ефективне децентралізоване кризове управління, яке особливо помітне на рівні регіонів і муніципалітетів.

З іншого боку, Скандинавські країни активно беруть участь у механізмах колективної безпеки – НАТО, Європейському Союзі, NORDEFCO та інших регіональних форматах. Це забезпечує зовнішньополітичну та військово-стратегічну інтеграцію з партнерами, спільне оборонне планування та обмін розвідувальною інформацією.

Поєднання широкої внутрішньої мобілізаційної готовності суспільства з потужною зовнішньою підтримкою союзників формує стійку й адаптивну «***скандинавську модель***» національної безпеки, здатну ефективно реагувати як на традиційні, так і на новітні загрози.

Слід також згадати, що типологія моделей національної безпеки має здебільшого аналітичний характер, оскільки на практиці спостерігається поєднання їхніх характеристик, що, в свою чергу, відображає динамічність глобального безпекового середовища та необхідність постійної адаптації.

Досвід для України. Україна перебуває на етапі активного формування власної моделі національної безпеки, що відбувається в умовах глибокої пострадянської трансформації, збройної агресії РФ та стратегічного курсу на інтеграцію до європейського безпекового простору. Сучасна українська система безпеки еволюціонує від класичної оборонної парадигми до комплексної, гібридної та адаптивної моделі.

Ключовим напрямом цієї трансформації є впровадження принципів тотальної оборони, що передбачає всеохоплюючу участь державних інституцій, місцевого самоврядування, приватного сектору й громадянського суспільства у забезпеченні національної стійкості. Особливе значення надається розвитку територіальної оборони, цифровізації безпекового сектору, модернізації системи управління ризиками та підвищенню ролі громад у кризовому реагуванні**.**

Нова концепція розуміння національної безпеки здатна пояснити, наприклад, чому Україні потрібно розвивати кіберзахист (інформаційний простір), впроваджувати екологічні стандарти (природний простір) чи брати участь у космічних програмах (космічний простір). Як приклад розвитку саме такої концепції можемо навести наміри українського уряду до кінця 2025 року завершити формування Космічних військ (сил), що передбачено у програмі діяльності уряду. У цей же період планується досягти близько 60% операційної готовності інтегрованої системи протиповітряної та протиракетної оборони, а також кібернетичної й космічної компонент, що стане важливим кроком у зміцненні національної безпеки [36]. Формування Космічних військ (сил) та розвиток інтегрованої системи протиповітряної й протиракетної оборони відображають нову парадигму безпеки, орієнтовану не лише на оборону території, а й на упередження загроз у всіх середовищах – наземному, повітряному, інформаційному та космічному.

Отже, можна стверджувати, що модернізація сектору безпеки України відбувається у правильному векторі – створення комплексної моделі національної безпеки, здатної забезпечити стійкість держави до викликів майбутнього. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям глобальної безпекової політики, де перевага надається не лише військовій силі, а й технологічним інноваціям, міжвідомчій координації та міжнародній інтеграції у сфері безпеки.

Висновки. В умовах сучасних геополітичних трансформацій національна безпека перестала бути виключно військово-політичною категорією й набула рис комплексної, динамічної системи, що інтегрує соціальний, біологічний, інформаційний, природний, штучний і космічний виміри та орієнтується на стійкий розвиток держави, суспільства й особи.

Виокремлено та аналітично описано типові моделі національної безпеки (глобального домінування, регіонального лідерства, нейтральну, ядерного стримування, колективної безпеки та

тотальної оборони), визначено їхні ключові характеристики та залежність їхньої ефективності від геополітичного контексту.

На прикладі затяжних регіональних конфліктів продемонстровано вразливість моделі ядерного стримування до дій недержавних акторів, що знижує ефект стримування від застосування державами сили.

Ефективність моделі колективної безпеки зумовлюється не лише оборонними зобов'язаннями, а й інституційною координацією, стандартами взаємосумісності, спільною кібер- та інформаційною політикою, а також механізмами превентивної дипломатії та кризового реагування.

Результати дослідження свідчать, що у практиці держав практично не існують «чисті» моделі; натомість відбувається гібридизація елементів в залежності від історичних чинників, ресурсної бази та наявності загроз, що робить типологію насамперед аналітичним інструментом.

Введено поняття «скандинавської моделі» національної безпеки як успішного прикладу поєднання концепції тотальної оборони з інструментами колективної безпеки, з акцентом на: механізми залучення громадянського суспільства, децентралізоване управління кризами, інтеграцію з міжнародними структурами (НАТО, ЄС).

Наукова новизна дослідження полягає у синтезі теоретичних підходів до класифікації моделей національної безпеки з практичними прикладами їх гібридизації та обґрунтуванні скандинавського досвіду як інтегративної моделі, що поєднує внутрішню мобілізацію та зовнішню кооперацію.

Перспективним напрямом подальших досліджень може бути поглиблений аналіз ефективності застосування «скандинавської моделі» в умовах українського безпекового середовища. Доцільним є також вивчення впливу технологічних інновацій, цифровізації та штучного інтелекту на трансформацію безпекових стратегій держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis, 1919-1939 / ed. by M. Cox. London: Palgrave Macmillan UK, 2016. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-349-95076-8
2. Morgenthau H. J. Politics Among Nations. Random House USA Inc, 1988. 650 p.
3. Waltz K. N. Theory of international politics. New York: Random House, 1979.
4. Lazebnyk L. L. Discourses of national security. Economic Bulletin of Dnipro University of Technology. 2021. Vol. 74. P. 85–91. URL: https://doi.org/10.33271/ebdut/74.085
5. Zagurska-Antoniuk V. National security and public administration system. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok. 2020. No. 5. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.5.57
6. Клочко О., Семенець-Орлова І. Національна безпека: український вимір. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. № 2(62). С. 66–75. URL: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-10
7. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел; за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
8. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 19-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2009_5_5
9. Карпенко Р. В. Основні моделі національної безпеки в умовах глобалізації. Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень. 2022. С. 27-29.
10. Kyrpychnyk R. I. The issue of national security and its impact on the formation of the political culture of the Scandinavian countries. *Scientific Journal "Regional Studies"*. 2022. No. 31. P. 72–76. URL: https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.13
11. Pedersen K. C. Denmark and the European Security and Defence Policy. A. J. K. Bailes, G. Herolf, & B. Sundelius (Eds.).The Nordic countries and the European security and defence policy. Oxford: SIPRI, 2006. P. 37-48.
12. Wedin L. The impact of EU capability targets and operational demands on defence concepts and planning: the case of Sweden. A. J. K. Bailes, G. Herolf & B. Sundelius (Eds.).The Nordic countries and the European security and defence policy. Oxford: SIPRI, 2006. P. 141-149.
13. Udgaard N. M. The Norwegian predicament in European defence: participation without direction. A. J. K. Bailes, G. Herolf & B. Sundelius (Eds.).The Nordic countries and the European security and defence policy. Oxford: SIPRI, 2006. P. 323-326.
14. Герасіна Л. М., Погрібна В. Л., Поліщук І. О. та ін. (Уклад.). Політологічний енциклопедичний словник. Харків: Право, 2015.
15. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII: станом на 1 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text
16. Act relating to national security: Security Act (2018). Forsiden – Lovdata. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2018-06-01-24/KAPITTEL_1#KAPITTEL_1

17. Wu C. Redefining concepts of nation and national security and establishing their models for the new era. *Journal of Safety and Sustainability*. 2024. URL: https://doi.org/10.1016/j.jsasus.2024.12.002

18. Літвін Л. А. Моделі національної безпеки: досвід для України. Політичне життя. 2017. № 1/2. С. 107–110.

19. Воротілова І. Моделі національної безпеки як адаптивні механізми реагування на сучасні виклики. С. В. Коч, Ю. В. Узун, І. М. Милосердна, & Н. І. Кадук (Ред.). Сталий розвиток регіонів, міст та спільнот в умовах глобальних перетворень: виклики, можливості, сценарії майбутнього: матеріали міжнар. наук. конф. (Одеса, 16–17 трав. 2025 р.): з нагоди 160-річчя Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова та 30-річчя ф-ту міжнар. відносин, політології та соціології. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2025. С. 75–79. URL: https://dspace.onu.edu.ua/items/8c710b90-424a-4f76-a6fb-05176d8ee5cb

20. Lemnios Z. J. US National Security in a New Era of Intense Global Competition. STEPS: Science, Technology, Engineering, and Policy Studies. Issue 6. Potomac Institute for Policy Studies, 2022. URL: https://www.potomacinstitute.org/index.php/gcp-articles/us-national-security-in-a-new-era-of-intense-global-competition

21. Коломієць О. В. Концепція національної безпеки Індії як модель «ядерного стримування». Проблеми міжнародних відносин, 2012. Вип. 5. С. 166–180.

22. Індія звинувачує Пакистан у смерті десятків туристів. Чи може початися війна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c807mv3r425o

23. Republic World. Why India is using the Cold Start Doctrine against Pakistan | Maj Gen Rajan Kochhar explains [Відео]. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aMlBTKyId4g

24. Hivert A.-F. Sweden rebuilds its 'total defense' model, in which every inhabitant must be prepared. Le Monde.fr. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/03/25/sweden-rebuilds-its-total-defense-model-in-which-every-inhabitant-must-be-prepared_6739488_4.html

25. Braw E. Scandinavia's Homeland Defence: A Model for Other Countries? Homepage | Royal United Services Institute. URL: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/scandinavias-homeland-defence-model-other-countries

26. Rongved G. F. European Total Defence. Past, Present and Future. London: Routledge, 2025. URL: https://doi.org/10.4324/9781003497370

27. Total Defence. SCDF. URL: https://www.scdf.gov.sg/home/community-and-volunteers/total-defence

28. Meld. St. 9 (2024–2025). Government.no. URL: https://www.regjeringen.no/en/documents/meld.-st.-9-20242025/id3082364/?ch=1

29. What is total defence? Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap. URL: https://www.dsb.no/en/risk-vulnerability-and-preparedness/Total-Defence/What-is-Total-Defence/

30. Self-preparedness. Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap. URL: https://www.dsb.no/en/risk-vulnerability-and-preparedness/Total-Defence/Self-preparedness/

31. National Security Strategy. (2025). Office of the Prime Minister of Norway. Government.no. URL: https://www.regjeringen.no/en/documents/national-security-strategy/id3099304/

32. Резнікова О., Лепіхов А. Реформа системи цивільної готовності Швеції. NISS. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/reforma-systemy-tsyvilnoyi-hotovnosti-shvetsiyi

33. National Security Strategy. (2024). Government Offices of Sweden. URL: https://www.government.se/information-material/2024/07/national-security-strategy/

34. Foreign and Security Policy Strategy. (2023). UM-ENEN. URL: https://um.dk/en/foreign-policy/foreign-and-security-policy-2023

35. Roles and responsibilities. Defence Command Denmark. URL: https://www.forsvaret.dk/en/about-us/opgaver/

36. Гафтко С. Україна створить Космічні війська до кінця 2025 року – Кабмін. Українські Національні Новини (УНН). URL: https://unn.ua/news/ukraina-stvoryt-kosmichni-viiska-do-kintsia-2025-roku-kabmin

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

UDC 327(73+4)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.20

ANALYSIS OF CHANGES IN THE POSITIONING OF THE DONALD TRUMP ADMINISTRATION AND THEIR IMPACT ON THE FOREIGN POLICY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

АНАЛІЗ ЗМІН У ПОЗИЦІОНУВАННІ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Gerasymchuk S.P.,
orcid.org/0009-0006-0331-5755
Senior Lecturer at the Department of International Relations
National University "Kyiv-Mohyla Academy"

Kraiev O.V.,
orcid.org/0000-0003-4998-8614
Senior Lecturer at the Department of International Relations
National University "Kyiv-Mohyla Academy"

The current transformations in the international arena have necessitated a revisit to the existing approaches towards foreign policy analysis. The goal of this article is to assess current trends in international politics and to propose tools for analyzing decision-making in IR, bearing in mind recent developments.

The change in the foreign policy strategy of the current administration of the current US president is an expression not just of the temporary political situation and the specific ideological orientation of several politicians, but also of more strategic changes in the entire so-called "grand strategy" of the United States of America. For the first time since the end of the Cold War, there has been a departure from multipolarity, strengthening existing partnerships and defending the liberal-democratic world order towards a "business" approach to policymaking, which involves transactional relations, a focus on foreign policy surplus and a departure from previously formed obligations. In the context of a change in the approach to Central and Eastern Europe, these trends are as expressive as possible and almost illustrative.

The authors assume that an efficient instrument for the respective analysis can be constructed by combining an assessment of current trends in the U.S. foreign policy (which serves as a trigger of global change) and an analysis of the regional Central and Eastern European responses, which are examined through the lens of Robert Putnam's two-level game analytical framework.

The authors conclude that states in the Central and Eastern European region do not respond as coherent entities or rational actors; they respond as arenas of political contestation. Understanding this dynamic is essential for explaining why Central and Eastern European responses to Trump's transactional approach are likely to be differentiated, unstable, and highly sensitive to both domestic political shifts and international signals.

Key words: US foreign policy, Trump administration, Central and Eastern Europe, two-level game.

Поточні трансформації на міжнародній арені зумовили необхідність перегляду існуючих підходів до аналізу зовнішньої політики. Метою цієї статті є оцінка сучасних тенденцій у міжнародній політиці та пропонування інструментів для аналізу прийняття рішень у міжнародних відносинах, враховуючи останні події.

Зміна в зовнішньополітичній стратегії поточної адміністрації поточного президента США є виразником не просто тимчасової політичної кон'юнктури та конкретної ідеологічної спрямованості декількох політиків, а й більш стратегічних змін в усій так званій «великій стратегії» Сполучених Штатів Америки. Вперше з кінця Холодної війни спостерігається відхід від багатополярності, укріплення існуючих партнерств та відстоювання ліберально-демократичного світопорядку в сторону «бізнесового» підходу до ведення політики, який передбачай транзакційність взаємовідносин, фокусацію на профіцитності зовнішньої політики та відступ від раніше сформованих зобов'язань. В контексті зміни підходу до Центрально-Східної Європи ці тренди є максимально виразними і майже ілюстративними.

Автори припускають, що ефективний інструмент для відповідного аналізу можна створити, поєднавши оцінку сучасних тенденцій у зовнішній політиці США (яка слугує рушієм глобальних змін) та аналіз регіональних реакцій Центральної та Східної Європи, які розглядаються крізь призму дворівневої аналітичної рамки ігор Роберта Патнема. Таким чином створюється не просто база порівняльного аналізу, а дієва інструментальна рамка для роботи подібної методології в умовах аналізу акутальних геополітичних процесів.

Автори роблять висновок, що держави Центрально-Східної Європи реагують не як узгоджені утворення чи раціональні актори; вони реагують як арени політичної боротьби. Розуміння цієї динаміки є важливим для

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

пояснення того, чому реакції Центральної та Східної Європи на транзакційний підхід Трампа, ймовірно, будуть диференційованими, нестабільними та дуже чутливими як до внутрішньополітичних зрушень, так і до міжнародних сигналів.

Ключові слова: Зовнішня політика США, адміністрація Трампа, Центральна та Східна Європа, дворівнева гра.

The return of Donald Trump to the White House in January 2025 signified not merely a rotation of political elites, but a fundamental rupture in the continuity of the American foreign policy tradition that the Joseph Biden administration had sought to restore. If the 2021–2024 period is viewed as an attempted "renaissance of Atlanticism," grounded in restoring trust in multilateral institutions and strengthening the liberal world order, then Trump's second term marks a definitive transition to the doctrine of "realistic transactionalism." This shift necessitates a profound reconceptualization of the very nature of American hegemony and its projection onto the Central and Eastern Europe (hereinafter – CEE) region.

The foreign policy architecture of the Biden administration was underpinned by the concept of alliances as assets. The strategic priority was the formation of broad coalitions to contain systemic rivals (China and Russia) through collective security mechanisms and normative unity [1, pp.37-38]. For CEE, this implied a role as the "eastern shield of democracy," where U.S. security guarantees were viewed as an unconditional imperative deriving from Article 5 of the Washington Treaty. Washington's approach was predicated on predictability, institutional memory, and the perception of security as a public good provided by the U.S. to allies in the name of global stability.

Conversely, the strategic culture of the second Trump administration rejects liberal institutionalism in favor of Jacksonian nationalism. A key distinction lies in the redefinition of the alliance itself: it transforms from a "sacred obligation" into a "contractual agreement." Within this paradigm, security ceases to be a public good and becomes a subject of bargaining or a service rendered in exchange for economic loyalty, investment in the U.S. defense industrial base (the "Buy American" slogan), and total political subordination.

A principal innovation of the 2025 doctrine is the departure from the containment of Russia as an end in itself. While for Biden's team the war in Ukraine represented the frontier of the struggle between democracy and autocracy, for Trump's team (and his foreign policy architects, such as J.D. Vance and K. Kellogg), the CEE region is viewed through the prism of resource economy. China is identified as the unrivaled strategic rival, while the European theater is subject to optimization. This leads to the demand for the "Europeanization of the war" [2], [3] – transferring the financial and logistical burden of containing the Russian Federation onto the shoulders of European partners.

For the states of Central and Eastern Europe, this dichotomy creates a new reality. The Trump administration no longer views the region as a monolith. A clear segregation of partners is emerging: "loyalists" prepared to play by the rules of bilateral agreements and increase defense spending beyond 3-4% of GDP (e.g., Poland) [4], versus "free-riders," whose security is called into question. Thus, the pivotal change lies in the devaluation of multilateral formats (NATO, EU) in favor of direct bilateral interaction, where Washington acts not as a global policeman, but as a protectionist arbiter.

The transition from the Biden administration's "alliances as assets" approach to the Trump administration's "contractual realism" has manifested most acutely along NATO's Eastern Flank. Throughout 2025, the White House systematically dismantled the presumption of automatic American intervention, replacing it with a conditional security architecture. This new paradigm, articulated through high-level rhetoric and policy shifts, rests on three pillars: the ideological bifurcation of allies, the strategic shift from "forward defense" to "defense by punishment," and the imposition of coercive peacemaking in the Ukrainian theater.

The doctrinal foundation for the 2025 policy shift was laid by Vice President J.D. Vance at the Munich Security Conference in February 2025. His declaration that "there is a new sheriff in town" was not merely colloquial bravado but a signal of a profound structural adjustment in transatlantic relations [5]. Vance's assertion that the United States aims to "support our allies... while restoring Europe's civilizational confidence" introduced an ideological litmus test to the alliance structure [5]. The administration signaled a preference for partners who align with a conservative, sovereignist worldview – specifically favoring the trajectory of Poland and Hungary over the liberal institutionalism of Western Europe.

This ideological alignment, however, remained secondary to the fiscal imperative. President Trump's statements following the NATO Summit in The Hague (June 2025) codified the "pay-to-play" nature of the new security guarantee. By designating Poland's defense spending (approaching 5% of GDP) as the "new gold standard," Trump effectively bifurcated the alliance. The message to the broader region was explicit: "If you want to stay under the American shield, you must wield the European sword. We will not be your infantry" [6].

This rhetoric marks a departure from the concept of indivisible security. Instead, the administration has fostered a tiered alliance system where "premium"

security consumers – those meeting the fiscal demands of the "Trump Corollary" [7] – receive preferential access to U.S. technology and political support, while "free-riders" face ambiguity regarding U.S. commitments.

Perhaps the most significant military-strategic evolution of 2025 was the redefinition of Article 5 implementation along the Eastern Flank. Under the previous administration, the strategy relied on "forward defense" – the physical presence of American troops acting as a "tripwire" to guarantee immediate U.S. involvement in a conflict. The Trump administration, guided by National Security Advisor Mike Waltz and Secretary of State Marco Rubio, has moved to dismantle this model in favor of "defense by punishment." This transition implies a withdrawal of U.S. "boots on the ground" in favor of providing high-end capabilities – intelligence, cyber dominance, and the nuclear umbrella–while delegating the burden of tactical, kinetic warfare to local actors.

This division of labor was further reinforced by National Security Advisor Mike Waltz, when he asserted that heavy mechanized warfare must be the purview of European powers, specifically demanding that Western European nations redeploy resources to the East. The U.S. role is thus narrowed to that of a logistics hub and an arsenal of democracy, rather than a frontline combatant.

Consequently, the security of the Suwałki Gap and the Baltic littorals has become contingent on the "technological interoperability" demanded by Secretary of Defense Pete Hegseth. His ultimatum in May 2025 – that "interoperability is... a condition of your survival" – places immense pressure on CEE states to procure American systems (e.g., Patriot batteries) to ensure their integration into the U.S.-led command and control architecture, further deepening the transactional economic link between security and the U.S. defense industrial base [8].

The administration's approach to the Russo-Ukrainian War has served as the primary stress test for CEE relations. The region's security calculus has been destabilized by the imposition of the so-called "Kellogg Plan," championed by Special Envoy Keith Kellogg. The shift from "as long as it takes" to a strategy of "coercive peacemaking" represents a fundamental misalignment between Washington's global priorities (China) and CEE's existential fears (Russia).

Kellogg's rhetoric throughout 2025 – ranging from the concept of reintegrating Russia into a "League of Real Nations" [9] to the assertion that negotiations were in the "last 10 meters" [10] – indicates a U.S. desire to freeze the conflict regardless of Kyiv's maximalist objectives. For the Baltic states and Poland, this signals a potential "Yalta 2.0," where great power interests supersede the sovereignty of smaller nations.

However, the administration has attempted to mitigate these fears through the "escalation dominance" paradox. While pushing for a ceasefire, officials like Elbridge Colby have publicly supported Poland's right to preemptive action against hybrid threats from Belarus, distinguishing between "unauthorized" escalation and "authorized" self-defense. This suggests that while the U.S. seeks to exit the Ukrainian attrition war, it is willing to endorse aggressive deterrence measures by its Eastern Flank allies, provided they shoulder the risk.

Finally, the 2025–2026 period illustrates the total erosion of the barrier between economic statecraft and security cooperation. The crisis triggered by President Trump's linkage of European tariffs to the acquisition of Greenland (January 2026) demonstrated that even strategic geography is subject to transactional leverage. For CEE capitals, this precedent is alarming; it suggests that Article 5 guarantees could theoretically be held hostage to disputes over trade balances or energy policy.

The administration's "Open for Business" stance, articulated by Vance in Munich, forces CEE governments to view their sovereign wealth funds and procurement budgets as tools of alliance maintenance. The purchase of American LNG, nuclear technology, and armaments is no longer merely an economic decision but a premium paid on an insurance policy against Russian aggression.

To understand how Central and Eastern European states respond to changes in U.S. foreign policy under a renewed Trump administration, it is necessary to first examine the political dynamics within the region. These dynamics, in synergy with updates to the American approach, shape foreign policy choices that must balance fulfilling commitments within the EU, aligning with Washington, and domestic acceptability.

A starting point is that populism has become a structural feature of politics in Central and Eastern Europe rather than a temporary deviation. As Vachudova [11] argues, populist actors in countries such as Hungary and Poland have moved from protest politics into long-term governance, using democratic mandates to weaken liberal constraints. Hungary is the clearest example of this trajectory. However, populist parties also constitute governmental coalitions in Czechia and Slovakia

At the same time, populism in the region takes different forms, which affects how states engage with external actors. Zulianello [12] highlights the prominence of so-called valence populism, especially in countries like Czechia and Slovakia, where political competition revolves around claims of competence, anti-corruption, and managerial efficiency rather than ideological confrontation. Such actors tend to be pragmatic rather than doctrinaire. Their foreign policy orientation is less about shared values and more about what delivers visible political benefits. This creates

a natural opening for transactional approaches to international relations, of the kind associated with Donald Trump.

Another important trend is the selective use of Euroscepticism. While Central and Eastern European societies remain broadly supportive of EU membership, political elites increasingly frame the EU as a distant and intrusive elite when it suits domestic purposes. Zulianello [12] notes that Euroscepticism in the region is often tactical rather than principled. This pattern is reinforced by empirical evidence from Pospíšil Macková et al. [13], who show that in the Visegrád countries, anti-EU rhetoric is closely tied to populist anti-elitism, especially during European election campaigns. Therefore, the EU becomes a convenient external reference point for mobilizing domestic support by the ruling elites in Czechia, Hungary, Slovakia and partially in Poland, even when governments remain economically dependent on European integration. This duality also shapes how shifts in U.S. policy are interpreted, particularly when Washington appears skeptical of multilateral institutions.

Political communication across the region is further shaped by the logic of permanent crisis. Sata [14] rightly highlights that in Hungary governing elites consistently portray politics as a struggle against successive existential threats, from migration and liberal values to Brussels and global elites. Crisis framing (particularly in the 2022 elections) allows leaders to justify exceptional measures and to personalize power. While Hungary represents the most systematic case, similar narratives appear elsewhere in Central and Eastern Europe. From a foreign policy perspective, this style of politics privileges strong leaders, symbolic gestures, and transactional bilateral deals, which align with the Trump administration's preferences.

Romania illustrates how these dynamics are no longer confined to the Visegrád group. The rapid rise of the Alliance for the Union of Romanians shows that populist mobilization can emerge quickly even in contexts without prolonged illiberal governance. As Armeanu et al. [15] demonstrate, support for AUR is mostly driven not only by economic hardship but by low political participation, cultural homogeneity, and dissatisfaction with mainstream elites. Bearing this in mind, it's fair to assume that the social foundations of populism are present across the region, expanding the audience for nationalist and sovereigntist narratives that resonate with elements of Trump's political style.

At the same time, Central and Eastern Europe, despite the current trends Perevezentseva [16] points out the existing anti-populist resistance. These forces, which may include both opposition (e.g. opposition parties in Czechia and Slovakia) and coalition parties (e.g., arguably, Hlas party in Slovakia) and civil society actors, limit the extent to which populist governments can fully impact foreign policy without domestic costs. As a result, governments operate within constrained political spaces, balancing external commitments to the EU and the US with internal opposition (as explained in this two-level game, analytically framed by Robert Putnam).

Finally, the region is increasingly shaped by transnational populist linkages. Mos and Macedo Piovezan [17] show how Hungary has positioned itself as an international reference point for right-wing populist actors, offering an alternative model of governance that challenges liberal democratic norms. This internationalization of populism gives added significance to the U.S. Since the Trump administration is perceived as sympathetic to nationalist and sovereigntist agendas, it is therefore seen not just as another foreign partner but also as a potential booster of symbolic legitimacy for domestic political projects.

Taken together, these trends suggest that Central and Eastern European states approach shifts in the U.S. foreign policy through the prism of domestic political realities. Populist pressures, crisis-driven governance, selective Euroscepticism, and varying degrees of resistance all shape how governments and opposition interpret and respond to Trump's transactional approach.

Bearing in mind the political trends described above, the interaction between Central and Eastern European states and the United States under the Trump administration on the one hand and the EU on the other hand, can be well explained by Robert Putnam's two-level game logic. In his studies, Putnam [18] emphasizes that instead of asking whether domestic politics determines foreign policy or vice versa, attention should be shifted to the questions of when and how the two levels interact. This perspective is particularly applicable to the Central and Eastern European context, where foreign policy choices are often constrained by domestic political fragmentation, populist pressures, and competing elite coalitions – and these trends are being strengthened in recent years.

At the core of the two-level game lies the assumption that international negotiations (Level I) are inseparable from domestic ratification processes (Level II). Governments do not act as unitary rational actors; instead, they operate as coalitions of political actors whose preferences, interests, and veto powers define what outcomes are domestically acceptable. In Central and Eastern Europe, this internal fragmentation is especially valid. Under existing conditions, when populism, selective Euroscepticism, and crisis-driven governance are instrumentalized by fragmented elites (both ruling and opposition parties), only narrow and unstable "win-sets" for foreign policy alignment can be designed.

Interaction with the United States and the EU, particularly bearing in mind growing tensions between

these actors, becomes an exercise in adaptive positioning rather than strategic cooperation. Governments must simultaneously satisfy EU commitments, respond to signals from Washington, manage domestic political coalitions whose preferences often pull in different directions, and preserve their ratings, which can drop dramatically under pressure from opposition amid the constant fear of snap elections. Putnam's insight that agreements are more likely when they are both internationally advantageous and domestically popular is particularly relevant here. In cases where Trump's transactional approach offers visible benefits, such as security guarantees, energy cooperation, or symbolic recognition, domestic win-sets theoretically should expand, especially among populist or valence-oriented actors. Contrary to that, the EU's normative power application might be less attractive, although strategically beneficial.

Therefore, the Central and Eastern European case raises the possibility of a reversal of Putnam's classic logic. Instead of domestic actors constraining international negotiations, international signals may actively reshape domestic coalitions. Explicit encouragement from the U.S. in the context may result in a growing transnational right-wing movement, strengthen populist minorities within domestic political systems and push policies that are costly or destabilizing for the EU's cohesion (narrowing win sets in cooperation with the EU).

The problem is also fueled by the fact that in CEE, foreign policy authority is often fragmented between presidents, prime ministers, parliaments, and sectoral ministries. Poland and since recently, the Czech Republic provide a clear example of a situation in which the president and the government cohabit institutionally, representing different approaches to the EU and sending divergent foreign policy signals, reflecting different domestic coalitions and electoral calculations. From a two-level game perspective, this fragmentation complicates both negotiation and ratification, as external actors may misinterpret who controls the domestic win-set or fuel (intentionally or unintentionally) the division lines within the governmental structures.

Things get even more complicated when political issues are highly polarized by populists. In such cases, groups for whom the cost of non-agreement is low (most often populists who remain in opposition, like AUR in Romania and KKP in Poland) become politically active, thereby shrinking the domestic win-set and increasing the likelihood of negotiation failure. Here it is important to note that in this case, the U.S. is not an actor participating in the negotiations but rather an exogenous factor of influence which impacts negotiations with the EU.

The notion of reverberation is particularly useful in the current context. Statements of the U.S. officials may function as external shocks that reverberate through domestic political environments, especially among right-wing and populist actors in the region. When international signals align with domestic narratives, a synergistic effect emerges. In such cases, the two levels cannot be modeled separately, as international and domestic dynamics reinforce each other and act as spoilers for the EU's relations with the national governments.

Overall, applying Putnam's two-level game to Central and Eastern Europe reveals that adaptation to a changing U.S. foreign policy is not simply a matter of strategic choice. It is the outcome of continuous bargaining between fragmented domestic actors operating amid external pressure and maneuvering between Brussels and Washington. States in the region do not respond as coherent entities or rational actors; they respond as arenas of political contestation. Understanding this dynamic is essential for explaining why Central and Eastern European responses to Trump's transactional approach are likely to be differentiated, unstable, and highly sensitive to both domestic political shifts and international signals. This differentiation also negatively impacts the EU's unity and narrows win sets in negotiations between the national capitals and Brussels.

REFERENCES:

1. The White House. National Security Strategy 2022. *The White House Official Website*. 03.10.2022. URL: https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf (дата звернення: 26.01.2026).

2. Walker A. Donald Trump moans: 'Why isn't Europe giving more money to help Ukraine?'. *Politico*. 20.04.2024. URL: https://www.politico.eu/article/donald-trump-moan-why-europe-not-give-more-money-help-ukraine/ (дата звернення: 19.01.2026).

3. Nierenberg A. Trump Calls Europe 'Decaying' and Suggests 'Size Will Win' in Ukraine War. *The New York Times*. 25.12.2025. URL: https://www.nytimes.com/2025/12/09/us/politics/trump-europe-decaying-weak-ukraine.html (дата звернення: 20.01.2026).

4. Rada Ministrów za przyjęciem projektu ustawy budżetowej na 2026 rok. *Gov.pl*. *Ministerstwo Finansów*. 28.08.2025. URL: https://www.gov.pl/web/finanse/rada-ministrow-za-przyjeciem-projektu-ustawy-budzetowej-na-2026-rok (дата звернення: 28.01.2026).

5. Munich Security Conference. Munich Security Conference 2025 Speech by JD Vance and Selected Reactions. *Munich Security Conference 2025 Official Website*. 14.02.2025. URL: https://www.

securityconference.org/assets/user_upload/MSC_Speeches_2025_Vol2_Ansicht.pdf (дата звернення: 27.01.2026)

6. Press Conference: Donald Trump Hosts a Press Event at the NATO Summit – June 25, 2025. *Roll Call*. 25.06.2025. URL: https://rollcall.com/factbase/trump/transcript/donald-trump-press-conference-nato-summit-the-hague-netherlands-june-25-2025/ (дата звернення: 23.01.2026)

7. National Security Strategy 2025. *The White House Official Website*. 03.11.2025. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf (дата звернення: 29.01.2026)

8. Readout: Secretary of Defence at NATO ministerial meeting. *U.S. Department of War*. 15.05.2025. URL: https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2025/05/15/readout-secdef-nato-ministerial (дата звернення: 27.01.2026).

9. Spaliek M. Kellogg: We want to bring the Russians back into the "League of Real Nations". *Liga.net*. 12.06.2025. URL: https://news.liga.net/en/politics/news/kellogg-we-want-to-bring-the-russians-back-into-the-league-of-real-nations (дата звернення: 25.01.2026)

10. Poroknia Y. Kellogg: We are on the last 10 meters before the end of the Russian war. Key issues are ZNPP and Donbas. *Liga.net*. 07.12.2025. URL: https://news.liga.net/en/politics/news/kellogg-we-are-on-the-last-10-meters-before-the-end-of-the-russian-war-key-issues-are-znpp-and-donbas (дата звернення: 16.01.2026).

11. Vachudova M. Ethnopopulism and democratic backsliding in Central Europe. *ResearchGate*. 02.07.2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342650305_Ethnopopulism_and_democratic_backsliding_in_Central_Europe/link/5f581d1a299bf13a31ad868a/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19 (дата звернення: 30.01.2026)

12. Zulianello M. Populist parties in Central and Eastern Europe: Regional trends in comparative perspective. *POLIARCHIE/POLYARCHIES*. 2023. Special Issue. P. 58–73.

13. Pospíšil Macková M., et al. When populism targets Europe: Anti-EU rhetoric and user engagement in the Visegrád countries during the 2024 European Parliament elections. *Media and Communication*. 2025. Vol. 13. P. 12–33.

14. Sata R. Performing crisis to create your enemy: Europe vs. the EU in Hungarian communication. *Frontiers in Political Science*. 2023. Vol. 5. P. 1–13.

15. Armeanu O. The Fast Rise of Populist Radical Right Parties: Evidence from the Alliance for the Union of Romanians. *Government and Opposition*. 2025. Vol. 60. P. 582 – 598.

16. Perevezentseva M. Swimming against the populist tide: Lessons from Central and Eastern Europe. *Frontiers in Political Science*. 2025. Vol. 7. P. 1–17.

17. Mos L., Macedo Piovezan T. Leadership in international populism: How Viktor Orbán's Hungary shows the way. *Journal of Political Marketing*. 2024. Vol. 32. P. 329–346.

18. Putnam R. Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. *International Organization*. 1988. Vol. 42, issue 3. P. 427–460.

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.2:339.92:338.22(81)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.21

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ БРАЗИЛІЇ: КЛЮЧОВІ ІНСТИТУТИ ТА СФЕРИ РЕАЛІЗАЦІЇ

BRAZIL'S ECONOMIC DIPLOMACY: KEY INSTITUTIONS AND AREAS OF IMPLEMENTATION

Грачевська Т.О.,
orcid.org/0000-0001-6214-6767
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Університету митної справи та фінансів

У статті авторка проаналізувала специфіку використання економічної дипломатії Бразилією не лише для підвищення її міжнародної конкурентоспроможності, а й як ефективного засобу зміни чинного світового порядку. Надано характеристику провідним інститутам та сферам реалізації економічної дипломатії Бразилії. Було встановлено, що для сучасної економічної дипломатії Бразилії є характерними принципи прагматизму та балансування між провідними геополітичними акторами світу (США, КНР) задля забезпечення своїх національних інтересів, а також дотримання такого принципу як «автономія через участь». Було зазначено, що у процесі аналізу будь-яких ініціатив Бразилії в сфері економічної дипломатії варто брати до уваги такий феномен як «зовнішньополітичний каудильїзм», який проявляється у великій ролі президента та його персональних радників, незважаючи на наявність як демократичних інститутів, так і кадрових дипломатів. Охарактеризовано ключову роль у здійсненні економічної дипломатії Бразилії міністерства закордонних справ (Ітамараті), у складі якого функціонують секретаріат з економічних та фінансових питань, секретаріат з питань сприяння торгівлі, науки, технологій, інновацій та культури, секретаріат з питань клімату, енергетики та навколишнього середовища, співробітники котрих й вирішують різні питання економічної дипломатії. Розкрито головні завдання економічної дипломатії Бразилії, які полягають у тому, щоб забезпечити економічний суверенітет держави, ефективну взаємодію з міжнародним економічним середовищем з врахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Досліджена роль банків у розвитку економічної дипломатії Бразилії. Підкреслено, що Центральний Банк Бразилії реалізує заходи, спрямовані на реалізацію ініціатив з фінансової інтеграції, результатом котрих є укладання міжнародних угод про надання фінансових послуг та здійснення інвестицій. Ключові типи бразильської економічної дипломатії були охарактеризовані (торгівельна, інноваційна, інвестиційна, аграрна та екологічна). Досліджено роль бізнес-об'єднань у реалізації економічної дипломатії Бразилії. Виокремлено пріоритетні сфери залучення інвестицій Бразилії з метою пришвидшення її індустріального розвитку. Участь Бразилії у реалізації економічної дипломатії як у двосторонньому, так і багатосторонньому форматах, була досліджена.

Ключові слова: Бразилія, економічна дипломатія, Глобальний південь, «зовнішньополітичний каудильїзм», Ітамараті, Центральний Банк Бразилії, Бразильське агентство з просування торгівлі та інвестицій (ApexBrasil), Бразильська асоціація зовнішньої торгівлі, МЕРКОСУР.

In this article, the author analyses the specifics of Brazil's use of economic diplomacy not only to enhance its international competitiveness, but also as an effective means of changing the current world order. The leading institutions and areas of implementation of Brazil's economic diplomacy are characterised. It was established that Brazil's modern economic diplomacy is characterised by the principles of pragmatism and balancing between the world's leading geopolitical actors (the US and China) in order to secure its national interests, as well as adherence to the principle of 'autonomy through participation'. It was noted that in the process of analysing any of Brazil's initiatives in the field of economic diplomacy, it is worth taking into account such a phenomenon as 'foreign policy caudillismo', which manifests itself in the important role of the president and his personal advisers, despite the existence of both democratic institutions and career diplomats. The key role of the Ministry of Foreign Affairs (Itamaraty) in Brazil's economic diplomacy was described. which includes a secretariat for economic and financial issues, a secretariat for trade promotion, science, technology, innovation and culture, and a secretariat for climate, energy and the environment, whose staff deal with various issues of economic diplomacy. The main tasks of Brazil's economic diplomacy are to ensure the economic sovereignty of the state and effective interaction with the international economic environment, taking into account both internal and external factors. The role of banks in the development of Brazil's economic diplomacy is examined. It is emphasised that the Central Bank of Brazil implements measures aimed at realising financial integration initiatives, resulting in the conclusion of international agreements on the provision of financial services and investments. The key types of Brazilian economic diplomacy were characterised (trade, innovation, investment, agricultural and environmental). The role of business associations in the implementation of Brazil's

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

economic diplomacy has been studied. Priority areas for attracting investment to Brazil with the aim of accelerating its industrial development have been identified. Brazil's participation in the implementation of economic diplomacy in both bilateral and multilateral formats has been studied.

Key words: Brazil, economic diplomacy, Global South, 'foreign policy caudillismo', Itamaraty, Central Bank of Brazil, Brazilian Trade and Investment Promotion Agency (ApexBrasil), Brazilian Foreign Trade Association, MERCOSUR.

Постановка проблеми. Для найбільшої економіки Латинської Америки, Бразилії, продовж останніх років характерними є високі показники розвитку та модернізації, які навіть визначаються як «бразильське економічне диво». Варто зазначити, що отримати такі результати вдалося не в останню чергу завдяки активному залученню потенціалу механізмів та інструментів економічної дипломатії. Цілеспрямоване та виважене їх застосування створює умови не лише для захисту національних інтересів Бразилії у сфері економіки та забезпечення її міжнародної конкурентоспроможності, а й розглядається як дієвий засіб зміни чинного світового порядку. Бразилія неодноразово заявляла про свої прагнення посилити свою роль на міжнародній арені. Задля досягнення такої амбітної мети Бразилія останніми роками провела низку реформ, спрямованих на підвищення ефективності її політичних та економічних інститутів, що у поєднанні зі створенням модерної інфраструктури та привабливим інвестиційним середовищем, дозволяє позиціонувати Бразилію як перспективну країну для реалізації різноманітних проєктів в економічній сфері. Саме тому економічна дипломатія, першочерговим завданням якої є диверсифікація партнерів та зміцнення позицій на міжнародній арені, буде й далі активно використовуватися Бразилією не тільки для активізації торгівлі, отримання інвестицій, розвитку інновацій, а й для вирішення блоку питань, які порівняно нещодавно з'явились у міжнародній черзі денній (наприклад, екологічні питання, що набули нового значення завдяки розвитку зеленої економіки). Вищезазначене й робить актуальним розгляд специфіки економічної дипломатії Бразилії, яка активно реалізується як у глобальному, так і регіональному вимірах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з усвідомленням необхідності розвитку співробітництва України з країнами Глобального Півдня не в останню чергу через зростання їх геополітичної ролі в світі та можливості протидіяти російському впливу, в українському науковому дискурсі окреслилась тенденції збільшення досліджень, об'єктом яких виступають країни Латинської Америки, Африки, Азії. Українські науковці Довгаль О.А. та Довгаль Г.В. сфокусували свою дослідницьку увагу на особливостях реалізації інноваційних моделей розвитку країнами Латинської Америки. Аналізуючи місце стартапів у розвитку економічної дипломатії Бразилії, вони дійшли до висновку, що характерною їх рисою є здійснення копіювання та тиражування стартапів з метою їх адаптації до потреб внутрішнього бразильського ринку [2, с.51]. Впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток Бразилії була присвячена стаття Кузнєцової Н.В [5]. Зарубіжна дослідниця Рената Кавальканті Муніс проаналізувала можливості використання економічної дипломатії для забезпечення розвитку. Зокрема, у рамках вказаного дослідження було проаналізовано особливості інвестицій Нідерландів, спрямованих на розвиток різних секторів Бразилії, зокрема портів [13]. У статті Н. Матвієвського, присвяченій аналізу досвіду забезпечення розвитку національної економіки, надана характеристика заходів, які дозволили Бразилії перетворитися на одного із світових лідерів експортерів сільськогосподарської продукції [6]. Таким чином, можна резюмувати, що економічна дипломатія Бразилії знаходиться у полі зору як вітчизняних, так і закордонних дослідників, що пояснюється її вагомою роллю в арсеналі методів забезпечення інтересів Бразилії на міжнародній арені.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно зазначити, що для дослідження економічної дипломатії Бразилії як певної гармонійної системи, доцільно більш глибоко та усестороннє проаналізувати ключові державні та недержавні інституції, які мають компетенцію реалізувати ініціативи у сфері економічної дипломатії та їх залученість до реалізації її різних типів.

Формулювання цілей статті. Ціль статті полягає у тому, щоб проаналізувати ключові аспекти функціонування інституцій Бразилії, які наділені повноваженнями реалізовувати завдання економічної дипломатії, та визначити ключові сфери використання економічної дипломатії в контексті забезпечення національних інтересів Бразилії на міжнародній арені.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із фундаментальних факторів, що визначають конкурентоспроможність держави на міжнародних ринках, добробут її громадян та її стійкість, є розвиток національної економіки. Розвиток глобалізаційних процесів призвів до того, що реалізація економічної політики кожної держави світу не є ізольованою, а навпаки, набуває все більшої залежності від зовнішніх факторів, інтегрується у світове господарство. Саме тому розвиток економічної дипломатії набуває

особливого значення, адже саме успішне її застосування може забезпечити економічний суверенітет держави, ефективну взаємодію з міжнародним економічним середовищем з врахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

У 2023 році для бразильської економіки було характерно зростання у 2,9 відсотка, що дозволило їй зайняти місце у дев'ятці найбільших економік світу, з валовим внутрішнім продуктом 2,17 трильйонів доларів США у відповідності з даними державного Бразильського інституту географії та статистики [4]. Успішні показники економічного розвитку та географічна віддаленість Бразилії від осередків геополітичного напруження в Європі, Африці, Азії, на Близькому Сході сприяють формуванню уявлень про неї як про країну нових можливостей та ініціатив. Це й дозволяє економічній дипломатії Бразилії отримувати нові імпульси для свого розвитку.

Для сучасної економічної дипломатії Бразилії є характерними принципи прагматизму та балансування між провідними геополітичними акторами світу (США, КНР) задля забезпечення своїх національних інтересів, а також дотримання такого принципу як «автономія через участь». Здійснення цього принципу забезпечується завдяки наявності таких складників як високий рівень самоврядування муніципалітетів та штатів Бразилії, яка є федеративною державою, створення належних умов для забезпечення участі громадян у політичному житті країни та їх активному залученню до міжнародної діяльності Бразилії.

До реалізації завдань економічної дипломатії Бразилії залучається ціла низка як державних органів, так і неурядових інституцій, виважена та ефективна взаємодія яких й дозволяє її успішно реалізовувати. Однак, при аналізі будь-яких ініціатив Бразилії в сфері економічної дипломатії варто брати до уваги такий феномен як «зовнішньополітичний каудильїзм», який проявляється у великій ролі президента та його персональних радників, незважаючи на наявність як демократичних інститутів та кадрових дипломатів [1].

Традиційно ключова роль у здійсненні економічної дипломатії Бразилії належить міністерству закордонних справ (Itamaraty). У складі міністерства функціонують секретаріат з економічних та фінансових питань, секретаріат з питань сприяння торгівлі, науки, технологій, інновацій та культури, секретаріату з питань клімату, енергетики та навколишнього середовища, співробітники котрих й вирішують різні питання економічної дипломатії [9].

З метою належного виконання завдань економічної дипломатії відбувається щільна взаємодія міністерства закордонних справ Бразилії з такими міністерствами як Міністерство сільського господарства та тваринництва, Міністерство науки, технологій та інновацій, Міністерство підприємництва, мікропідприємництва та малого бізнесу, Міністерство розвитку, промисловості, торгівлі та послуг, Міністерство інтеграції та регіонального розвитку, Міністерство навколишнього середовища та зміни клімату та іншими.

Важлива роль у реалізації економічної дипломатії Бразилії належать банкам. Наприклад, Центральний Банк Бразилії реалізує заходи, спрямовані на реалізацію ініціатив з фінансової інтеграції, результатом котрих є укладання міжнародних угод про надання фінансових послуг та здійснення інвестицій. Доцільно наголосити, що Центральний банк зазвичай долучається до підготовки тих двосторонніх та багатосторонніх угод, у яких містяться положення про надання певних фінансових послуг та інвестиції в електронну комерцію з метою здійснення належного регулювання цих нових інструментів [10]. Національний банк економічного та соціального розвитку Бразилії забезпечує фінансування тих бразильських компаній, які працюють закордоном, тим самим сприяючи зростанню експорту та представленості Бразилії у реалізації різних інфраструктурних проєктів.

Бразильське агентство з просування торгівлі та інвестицій (ApexBrasil) також відіграє непересічну роль у вирішені завдань економічної дипломатії. Ця структура розпочала свою роботу у 2003 року задля співробітництва як з державними, так і приватними структурами з метою просування бразильських товарів на міжнародному ринку. Головна мета діяльності агентства полягає у збільшенні частки бразильських як великих, так і малих підприємств у світовій економіці, завдяки зростанню експорту, інтернаціоналізації компаній, залученню іноземних інвестицій [7]. Підтвердженням ефективності діяльності агентства може слугувати святкування відкриття ним 500 міжнародних ринків у період з 2003 по 2025 роки 15 грудня 2025 року, що відбулося разом з відкриттям власної його штабквартири у Бразиліа [7]. Такі показники свідчать, безумовно про зміцнення позицій економічної дипломатії Бразилії та її конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Важливим суб'єктами економічної дипломатії Бразилії виступають наступні бізнес-об'єднання: Національна конфедерація промисловості, Національна конфедерація торгівлі товарами, послугами та туризму, Бразильська асоціація зовнішньої торгівлі, Національна конфедерація сільського господарства та тваринництва, Бразильська асоціація виробників та імпортерів напоїв, Бразильська асоціація кавової промисловості та інші. Вказані об'єднання надають допомогу бразильським виробникам у просуванні їх

товарів на ринках інших держав. Бразильська асоціація зовнішньої торгівлі, яка була створена ще у 1970 році, має багато успішних прикладів просування на зовнішніх ринках підприємств, що спеціалізуються в різних сферах виробництва та надання послуг. Доцільно зауважити, що дана організація упродовж всього часу свого існування узгоджувала свою діяльність не лише з представниками центральних органів влади, а й з представниками штатів, що позитивно вплинуло на збільшення експорту, зменшення рівня забюрократизованості та вартості здійснення певних операцій, що позитивно позначилось на збільшенні конкурентоспроможності бразильських товарів та послуг у порівнянні з виробниками з інших країн. Цього вдалося досягнути завдяки організації зустрічей, присвячених питанням зовнішньої торгівлі та зміцнення діалогу між представниками приватного та державного секторів, диверсифікації видів діяльності, спрямованої на здійснення операцій з товарами та послугами [8].

Важливими суб'єктами економічної дипломатії Бразилії, які здійснюють представництво та захист її інтересів за кордоном, виступають дипломатичні представництва. До їх функцій у сфері економічної дипломатії можна віднести наступні: сприяння торговельно-економічному співробітництву у двосторонньому форматі, залучення інвестицій, створення та підтримання зав'язків з представниками ділових кіл країни перебування, формування позитивного іміджу Бразилії та поширення інформації про можливості виходу на бразильські ринки. У контексті інформування про можливості розвитку співробітництва дипломатичні представництва можуть організовувати бізнес-місії, проводити інформаційні кампанії та різні заходи, спрямовані на просування економічного потенціалу Бразилії.

Таким чином, можна підсумувати, що у Бразилії задля практичного втілення завдань економічної дипломатії, функціонує ефективна система, складниками якої виступають як державні, так і недержавні інституції, яким вдалося знайти оптимальні механізми представництва інтересів бразильських виробників та надавачів послуг на міжнародних ринках.

У рамках економічної дипломатії Бразилії найбільш ефективно реалізуються такі її типи як торгівельна, інноваційна, інвестиційна, аграрна та екологічна.

Для торгівельної дипломатії Бразилії наразі притаманним є реалізація як у традиційних, так і цифрових форматах. Зовнішньоторговельна палата Бразилії, повноваження котрої передбачають зростання міжнародної конкурентоспроможності та продуктивності економіки, є важливим суб'єктом реалізації торгівельної дипломатії. З метою виконання окреслених завдань у її складі функціонують такі органи як Стратегічна Рада, Виконавчий комітет та Консультативна рада приватного сектору [1].

Найважливішими торговельними партнерами Бразилії на сучасному етапі виступають КНР, США, РФ та Європейський Союз. Роберто Гуларт, професор з Університету Бразилія, характеризуючи роль КНР у розвитку міжнародної торгівлі Бразилії, зазначив наступне у своєму інтерв'ю для Deutsche Welle,: «Міжнародна торгівля Бразилії вже немислима без Китаю. Це найважливіша країна призначення для бразильського експорту. У 2023 році до Китаю було поставлено товарів на суму 104 мільярди доларів. Це втричі більше, ніж до США» [4]. Важливим торгівельним партнером Бразилії серед країн Південної Америки є Аргентина.

Бразилія зацікавлена розвивати торгівельну дипломатію не лише у двосторонньому форматі, а й у багатосторонньому. Зокрема мова йде про розвиток торгівельної дипломатії у рамках такої організації як МЕРКОСУР. У січні 2026 року була укладена угоду про зону вільної торгівлі між цією організацією та Європейським Союзом. Це у значній мірі полегшить доступ на європейський ринок яловичини, нафтопродуктів, сої, цукру, промислових виробів, що складають основу бразильського експорту. Бразилія, у свою чергу, отримає можливість значно дешевше отримувати такі товари з країн ЄС як ветеринарна продукція, лікарські препарати, промислова продукція, комплектуючі для виробництва транспортних засобів.

Наразі торгівельна дипломатія Бразилії має гарні перспективи для розвитку, на думку бразильського економіста Ф.Родрігеса, оскільки має не лише широкий асортимент продукції для експорту, а й вона є відкритою для всіх охочих, здійснювати взаємовигідну торгівлю [4].

У XXI столітті Бразилія, незважаючи на реалізацію низки ініціатив, спрямованих на впровадження інновацій, продовжує значною мірою орієнтуватися на свої природні ресурси, у першу чергу нафтогазові. Усвідомлюючи необхідність змінити такий стан речей, одним із важливих завдань економічної дипломатії є пошук можливостей для залучення великих промислових компаній до міжнародних проєктів, присвячених інноваціям та технологічному розвитку.

Задля реалізації зазначеного завдання у 2017 році розпочалась втілення програми розвитку інноваційної дипломатії, яка має на меті просування іміджу Бразилії як країни інновацій, зростання представленості бразильських інновацій на міжнародній арені, активізацію співробітництва з партнерами з інших країн щодо створення та впровадження інновацій. У 2024 році

у таких країнах як Німеччина, Португалія, Мексика, Швеція у рамках реалізації означеної програми було організовано ряд заходів. Наприклад, у грудні 2024 року у столиці Німеччини був проведений «День бразильських інновацій», у рамках якого були продемонстровані здобутки бразильських науковців щодо дослідження штучного інтелекту та можливостей використання сучасних цифрових технологій [14].

Ще одним напрямком інноваційної дипломатії Бразилії є підтримка бізнес-інкубаторів. Значний відсоток з них виконують роль акселераторів у різних сферах та організаційних формах виробництва та ділової активності. Характерною рисою функціонування саме бразильських бізнес-акселераторів (таких як мережа Aceleradora.net) є їх діяльність не лише у великих містах, а й у середніх та маленьких містечках.

Розвивати інноваційну дипломатію неможливу без залучення інвестицій, саме тому зараз Бразилія активно розвиває й інвестиційну дипломатію з метою пришвидшення її індустріального розвитку.

Як зазначає українська дослідниця Н. Кузнецова, важливим складником успішної реалізації інвестиційної дипломатії Бразилії було широке поширення висунення виробничих вимог як дієвого інструменту здійснення регулювання іноземних інвестицій [5]. Основна увага приділялася тому, щоб інвестиції сприяли створенню високотехнологічних підприємств повного циклу виробництва. Саме з цією метою у Бразилії була розроблена державна програма підтримки інвестицій PSI, яка надає підтримку саме тим іноземним інвесторам, які зацікавленні у розробці та впровадженні інноваційних технологій. За умовами цієї програми податкові пільги надаються саме тим інвесторам, які створюють нові робочі місця. Найбільш успішним виявилися підприємства з іноземним капіталом у таких високотехнологічних галузях як виробництво електронної та побутової техніки, автомобілебудування.

За останні роки Китай збільшив свої інвестиції в різні сфери економіки Бразилії. Країни уклали домовленості у квітні 2023 року про залучення китайських інвестицій у такі сфери як промисловість, торгівля, розвиток цифрової економіки [1]. Важливо відмітити, що Китай також впродовж останнього десятиріччя диверсифікував напрямки вкладення своїх інвестицій, спрямовуючи їх у такі сектори як енергетика, виробництво автомобілів, сільське господарство. Перспективною для залучення інвестицій у Бразилії є автомобільна галузь, адже ключові виробники автомобілів наразі розглядають її як ринок майбутнього й готові активно вкладати свої кошти. Іншими важливими інвесторами в економіку Бразилії виступають США та країни ЄС. Традиційно США здійснювали інвестиції у сферу високих технологій та підтримували безпековий сектор. У сучасних умовах геополітичної невизначеності у значній мірі успішність інвестиційної дипломатії Бразилії буде визначатися її можливостю балансування між США та КНР, протистояння між якими має стійку тенденцію до посилення.

Посилення позицій Бразилії на міжнародній арені не в останню чергу пов'язано також з успішною реалізацією аграрної дипломатії.

Для аграрної дипломатії Бразилії головною метою є утвердження її як провідного постачальника продовольчих товарів на світові ринки. На сучасному етапі Бразилія зберігає лідируючі позиції на ринках кави, цукрової тростини, сої, м'яса та цитрусових. У рамках реалізації аграрної дипломатії Бразилія не лише інтенсивно здійснює пошук нових ринків збуту своєї продукції, а й активно розширює двосторонні відносини з тими країнами, на ринках яких має вже міцні позиції. Для зміцнення позицій на аграрних ринках різних держав Бразилія системно запроваджує принципи сталого розвитку у сільському господарстві, активно впроваджує інноваційні технології (передусім у сфері заощадження енергетичних ресурсів), контроль за обсягами використання різних хімічних речовин для вирощування рослин.

Бразилія за останні роки перетворилась на світового лідера на ринку засобів захисту рослин. Як зазначає Андерсон Накаксе, генеральний директор та співзасновник компанії Oken Finance, ринок захисту рослин Бразилії досягнув 14,3 млрд доларів у 2024 році. На думку експерта, такі показники були зумовлені виробництвом таких культур як соя, кукурудза, цукрова тростина та кава. Для бразильського агробізнесу у сегменті засобів для захисту рослин, середньорічний темп зростання становить 1,7%, що відображає його розширення [11].

На сучасному етапі конкурентами Бразилії на світовому ринку засобів рослин виступають США та КНР. Майбутнє Бразилії на цьому ринку буде залежати від її готовності запроваджувати інновації, стійкі та ефективні рішення, швидко змінювати нормативно-правову базу з урахуванням змін світових стандартів та регламентів. У цьому контексті варто широко використовувати як класичні, так і інноваційні інструменти та методи економічної дипломатії.

Важливим складником діяльності Бразилії на міжнародній арені є реалізація екологічної дипломатії. Найбільший інтерес для Бразилії представляють ініціативи стосовно розвитку «зеленої» економіки. Бразилія активно розвиває співробітництво у цьому контексті з ЄС, який інтенсивно працює над впровадженням зеленого курсу. Важливими напрямками двостороннього

співробітництва між Бразилією та ЄС у цій сфері є наступні: розробка та впровадження технологій з низьким вмістом вуглецю, забезпечення біорізноманіття, дотримання положень, викладених у Паризькій угоді, створення умов для забезпечення сталого управління природними ресурсами [3].

У двосторонньому форматі екологічна дипломатія Бразилії активно розвивається з Канадою. Обидві країни спільно працюють над реалізацію принципів екологічної стійкості та екологічного розвитку. Бразилія та Канада співпрацюють у рамках реалізації Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCC), Конвенції про біологічне різноманіття (CBD), беруть участь у роботі Глобального екологічного фонду (GEF). Канада долучається до фінансування екологічних ініціатив у Бразилії, спрямованих на збереження унікального природного ландшафту, шляхом участі у роботі міжнародних організацій, наприклад групи Міжамериканського банку розвитку (МБР) [12].

Канада та Бразилія консолідують зусилля для боротьби зі змінами клімату й підтримають одна одну у випадках екологічних лих та катастроф, спричиненими ними. Так, у липні 2023 року Бразилія відправила 105 пожежників для боротьби з лісовими пожежами, які вирували на території Канади. У свою чергу, Канада виділила 300 000 доларів США допомоги Бразилії з метою ліквідації наслідків великої повені та надання допомоги постраждалим мешканцям бразильського штату Ріу-Гранді-ду-Сул у квітні-травні 2024 року [12].

Бразилія також активно залучає дипломатичні інструменти для залучення іноземних інвестицій для збереження природного різноманіття Амазонії, використовує переговори, присвячені кліматичним та екологічним питанням, для отримання переваг та преференцій у питаннях торгівлі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Бразилії вдалося створити належні умови для реалізації різних напрямків економічної дипломатії, що позитивно позначається не лише на зміцненні її позицій на міжнародній арені, а й дозволяє успішно виконувати завдання щодо забезпечення економічної безпеки. Економічна дипломатія Бразилії відзначається багатовекторністю та здатністю легко трансформуватися, адаптуючись до змін на світових ринках. Економічна дипломатія спрямована сприяти закріпленню статусу за Бразилією високотехнологічної держави, спроможної диктувати свої правила на міжнародні арені. Бразилія, успішно застосовуючи інструменти економічної дипломатії, намагається підтримувати паритет й не вступати у відкриту конфронтацію зі США та КНР, які є її важливими економічними партнерами.

Перспективним аспектом подальших досліджень особливостей реалізації економічної дипломатії Бразилії є проведення аналізу того, як вона зможе використовувати дипломатичні інструменти в цифровій та зеленій економіці, розвиток яких є запорукою успіху у сучасному світі, якій тяжіє до багатополярності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бразилія: основні тренди внутрішньої та зовнішньої політики URL: https://prismua.org/brzil_trends/
2. Довгаль О. А., Довгаль Г. В. Особливості реалізації національних інноваційних моделей розвитку Бразилії, Чилі та Мексики. *Бізнес Інформ.* 2020. № 11. С.49-54.
3. Європейський Союз і Бразилія URL: https://www.eeas.europa.eu/brazil/european-union-and-brazil_en?s=191
4. Койфер Т., Самуель Р. Як завдяки Китаю і Росії процвітає економіка Бразилії URL: https://www.dw.com/uk/ak-zavdaki-kitau-i-rosii-procvitae-ekonomika-brazilii/a-68513559
5. Кузнєцова Н.В. Вплив прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країн, що розвиваються (на прикладі Бразилії) *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2019 № 36. С. 13-20. URL: https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/download/593/589/
6. Матвієвський Н. Міжнародний досвід забезпечення розвитку національної економіки *Академічні візії.* 2024. №38. С. 1-11. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1468
7. Офіційний сайт Бразильського агентство з просування експорту та інвестицій (Agência Brasileira de Promoção de Exportações e Investimentos) URL: https://apexbrasil.com.br/
8. Офіційний сайт Бразильської асоціації зовнішньої торгівлі (Associação de Comércio Exterior do Brasil) URL: https://www.aeb.org.br/
9. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Бразилії (Ministério das Relações Exteriores URL: https://www.gov.br/mre/en
10. Офіційний сайт Центрального Банку Бразилії (Banco Central do Brasil) URL: https://www.bcb.gov.br/en
11. Світовий ринок ЗЗР продовжує зростати, лідером є Бразилія та США URL: https://superagronom.com/news/20380-svitoviy-rinok-zzr-prodovjuye-zrostati-liderom-ye-braziliya-ta-ssha
12. Canada-Brazil relations URL: https://www.international.gc.ca/country-pays/brazil-bresil/relations.aspx?lang=eng

13. Cavalcanti Muniz, R. Economic diplomacy as a tool for development: A critical analysis of the use of economic diplomacy in Dutch port development investments in Brazil Renata Cavalcanti. [Doctoral Thesis, Erasmus University Rotterdam, ISS PhD]. 2023. 225 p. URL: https://pure.eur.nl/en/publications/economic-diplomacy-as-a-tool-for-development-a-critical-analysis-/

14. Relatório Programa de Diplomacia da Inovação 2023 URL: https://www.gov.br/mre/pt-br/assuntos/ciencia-tecnologia-e inovacao/Relatrio2023ProgramadeDiplomaciadaInovao.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

UDC 32.019.5
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.22

MEDIA FRAMING OF THE ENERGY CRISIS AND ITS IMPACT ON OIL TRADE AND ENERGY SECURITY IN EUROPE DURING THE RUSSIA–UKRAINE WAR: EVIDENCE FROM ROMANIA AND AZERBAIJAN

МЕДІЙНЕ ФРЕЙМІНГ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТОРГІВЛЮ НАФТОЮ ТА ЕНЕРГЕТИЧНУ БЕЗПЕКУ В ЄВРОПІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДОСВІД РУМУНІЇ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ

Ehab Mohamed Jaber Ismael,
orcid.org/0009-0002-3089-5530
PhD Candidate at the Department of International Journalism and Information Policy
Baku State University

Dinulescu Alexandra-Ștefania,
orcid.org/0009-0005-4226-3815
PhD Candidate at the Department of Diplomacy and Modern Integration Processes
Baku State University

The Russia-Ukraine war triggered a severe energy crisis in Europe, reshaping oil markets and geopolitical relations. This study examines how international media framed the crisis and how those narratives intersected with actual shifts in oil trade structures. Drawing on framing, agenda-setting, and securitization theories, the research employs qualitative media content analysis of 240 articles from BBC News, Reuters, and The New York Times (2022–2024), combined with statistical trade data from UN Comtrade and WITS. The analysis identifies four dominant frames: geopolitical conflict, energy dependence, economic impact, and securitization. These frames evolved over time, with "energy weaponization" and "dependence" narratives peaking during the imposition of EU sanctions and aligning with diversification efforts in Romania (an oil-importing EU member) and export expansion in Azerbaijan (an oil-exporting partner). The findings demonstrate that media narratives did not merely reflect market dynamics but actively shaped policy discourse and public understanding of energy security. The comparative cases of Romania and Azerbaijan illustrate how framing varies according to a country's position in the energy supply chain. The study underscores the growing role of journalism in constructing geopolitical realities and calls for further interdisciplinary research linking media discourse, political decision-making, and energy policy.

Key words: energy journalism, media framing, oil politics, international journalism, energy security, geopolitical communication, Romania, Azerbaijan.

Війна між Росією та Україною спричинила серйозну енергетичну кризу в Європі, змінивши ринки нафти та геополітичні відносини. Це дослідження розглядає, як міжнародні ЗМІ фреймували кризу та як ці наративи перетиналися з фактичними змінами в структурах торгівлі нафтою. Спираючись на теорії фреймінгу, встановлення порядку денного та сек'юритизації, дослідження використовує якісний аналіз медіаконтенту 240 статей з BBC News, Reuters та The New York Times (2022–2024) у поєднанні зі статистичними даними про торгівлю від UN Comtrade та WITS. Аналіз визначає чотири домінуючі фрейми: геополітичний конфлікт, енергетична залежність, економічний вплив та сек'юритизація. Ці фрейми розвивалися з часом, причому наративи про «енергетичну зброю» та «залежність» досягли піку під час запровадження санкцій ЄС та узгоджувалися зі зусиллями з диверсифікації в Румунії (члені ЄС, що імпортує нафту) та розширенням експорту в Азербайджані (партнері, що експортує нафту). Результати показують, що медіа-наративи не просто відображали динаміку ринку, а активно формували політичний дискурс та громадське розуміння енергетичної безпеки. Порівняльні випадки Румунії та Азербайджану ілюструють, як фреймінг змінюється залежно від позиції країни в ланцюжку постачання енергії. Дослідження підкреслює зростаючу роль журналістики в конструюванні геополітичних реалій та закликає до подальших міждисциплінарних досліджень, що пов'язують медіа-дискурс, прийняття політичних рішень та енергетичну політику.

Ключові слова: енергетична журналістика, медіафреймінг, нафтова політика, міжнародна журналістика, енергетична безпека, геополітична комунікація, Румунія, Азербайджан.

Introduction. In the context of the modern global communication environment, media institutions are increasingly playing an important role with respect to the way international political events are understood by societies. International political events such as political crises, economic conflicts, and political confrontations are no longer understood or perceived through government communications. Instead, these

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

are understood or perceived through communications created by journalists or media institutions. Therefore, modern international relations are highly related to the broader context of international information flow and media communications [1].

Energy politics is one of the most critical areas related to the interplay between economic systems, international politics, and media communications. Oil and gas are not just economic resources; they are critical tools for international politics. Therefore, countries that are rich in these resources or are critical suppliers to other countries are often considered to be in a position to exercise geopolitical power over other countries.

The Russia-Ukraine War has become a major turning point in global energy politics since its escalation in 2022. Prior to this, Russia had been one of the major exporters of oil and gas to European countries. European nations have relied heavily on Russian oil and gas to meet their demand for energy to sustain their production levels and transportation systems and meet their own demand for energy. When the Russia-Ukraine War escalated, Western nations decided to impose sanctions against Russia. This created much uncertainty with regards to the energy import relationship between Russia and European nations.

This has created much concern with regards to energy politics in European nations. The prices of oil rose considerably in global markets. European nations were then forced to look for alternative energy sources. However, the perception of the entire crisis has been greatly affected by the media. The media has described that this crisis is not only an economic phenomenon but also a geopolitical one.

This article aims to analyze the perception of the energy crisis due to the Russia-Ukraine War by the media and how it has affected European politics. It will try to understand this phenomenon by understanding the media's role in global politics. Besides discussing the framing of the energy crisis in the media, this article also aims to discuss the economic and geopolitical impact of the crude oil crisis in different countries that are part of the European energy market. Two countries were chosen to be part of this study: Romania and Azerbaijan. These countries are chosen because they embody different positions in the European energy market. Romania is an oil-importing member state of the European Union, while Azerbaijan is an oil-exporting country that became an alternative energy source for European countries during the energy crisis. By analyzing data regarding crude oil imports and exports, this study aims to compare the framing of the energy crisis in the media with actual changes in oil trade structures and energy partnerships during the Russia-Ukraine war.

Literature Review. The relationship between media communication and international politics in energy security has been studied in different domains of knowledge. In media communication, framing theory is one of the most important theories in understanding the relationship between media communication and international politics in energy security. According to Entman, framing theory can be defined as "selecting and organizing some aspects of a topic and presenting them to the audience in a way that influences their understanding and appreciation of the topic." [2].

The agenda-setting theory was proposed by McCombs and Shaw (1972). According to this theory, "the mass media does not tell people what to think but how to think about what to think." [3]. In other words, the media can focus on different issues in energy security and thus influence political decisions. Later studies confirmed that agenda-setting theory was important in international politics.

Castells [4] focused more on the concept of communication power, which, according to him, has a strong relationship with political power, information, and media networks. This means that, according to this theory, media narratives have the power to shape political, economic, and geopolitical discourse.

Energy security and energy geopolitics have been an important topic of research as well. Goldthau & Sitter [5] focused their research on the analysis of energy security in Europe, with a particular emphasis on the importance of the diversification of energy suppliers. Yergin [6] focused his research on the global history of energy geopolitics, with a particular emphasis on the geopolitical importance of oil and gas resources. Stern [7] focused his research on the analysis of the energy factor of the conflict between Russia and Ukraine, with a particular emphasis on sanctions, gas trade, and geopolitical pressure.

Though there has been a lot of research done on media framing, energy security, and geopolitics, there has been a lack of research done on the analysis of media framing with a particular emphasis on the real economic effects of the energy crisis, as presented through the cases of Romania and Azerbaijan.

Goals and Objectives. The general objective of this research is to examine how the international media framed the energy crisis in the Russia-Ukraine war and to examine how the crude oil crisis affected the structures of oil trade, diversification of energy, and energy relations in Europe, particularly in Romania and Azerbaijan.

In order to achieve the general objective, the following research objectives were identified:

A) To examine the theoretical foundations of media framing.

B) To examine how the international media framed the energy crisis in the Russia-Ukraine war.

C) To examine the main narratives presented by the international media in discussing the price of oil, dependency on energy, and security.

D) To examine how international media framed the energy crisis in Europe.

E) To examine how the European Union responded to the energy crisis.

F) To examine how crude oil was diversified in Romania.

G) To examine how Azerbaijan exported crude oil to Europe.

H) To examine how the crude oil crisis affected the relationship between media narratives and geopolitical events.

To provide guidance for the research questions to be answered through the empirical research, the following research questions are formulated for the study:

RQ1: What has been the international media's framing of the energy crisis during the war between Russia and Ukraine in terms of security, geopolitics, and economic impacts?

RQ2: What have been the dominant frames of international media's reporting of the crisis in terms of energy weaponization, dependency, diversification, etc., and how have they changed over time?

RQ3: How any changes in international media's framing of the crisis reflect changes in the structures of oil trade for an importing country such as Romania and an exporting country such as Azerbaijan?

The research questions provide a framework for the integration of media content analysis with trade data to enable a comparative assessment of framing impacts.

Methodology. The research methodology employed for this research is qualitative and comparative. The methods employed are media content analysis, document analysis, statistical data analysis, and case study methods.

The media content analysis has been employed to study the coverage of international media on the energy crisis during the Russo-Ukraine war. The media coverage has been analyzed to study the narratives on energy security, energy dependency, oil prices, and geopolitical tensions.

Document analysis has been employed to study international organization reports, policy reports, and energy market reports on energy security in Europe.

For the media content analysis, a purposive sampling approach was employed, using media sources such as BBC News, Reuters, and The New York Times, from January 2022 to December 2024. The search terms “energy crisis,” “oil prices,” “Russia -Ukraine war,” and “Europe energy security” were used as keywords. A total of 240 media articles were selected using a coding framework based on the theory of framing. The coding framework identified four main frames: geopolitical conflict (emphasizing the rivalry between Russia and the West), energy dependence (emphasizing energy dependence in Europe on Russian oil and gas), economic impact (emphasizing oil prices and inflation), and securitization (emphasizing energy as a security issue). The inter-coder reliability of the study was determined using Cohen’s kappa, which stood at 0.84, showing a high level of agreement. The media frames were tracked on a quarterly basis.

Statistical data analysis has been employed to study the diversification of crude oil imports to Romania and the crude oil export structure to Azerbaijan. The trade data has been collected from international databases such as World Integrated Trade Solution (WITS) and the UN Comtrade database to study trade partner diversification, supplier diversification, and export structure between 2016 and 2024.

The case study method has been employed to study Romania as a case study. Romania has been taken as a sample country to study the impact of energy security on oil-importing European Union countries. Azerbaijan has been taken as a sample country to study the impact of energy security on oil-exporting countries.

1. **Media Framing and Agenda-Setting in International Journalism**

2. The theory of media framing defines the process by which media journalists choose to highlight some aspects of reality. Media framing theory implies that the manner in which information is communicated plays a crucial role in shaping the audience’s perception of various occurrences and political issues. Frames assist the audience in understanding the causes, consequences, and solutions to various problems that may arise in the future [8].

Agenda setting theory is a related concept to media framing theory. This theory implies that the media, in essence, does not dictate to the audience what to think, but rather what to think about. If, for instance, the media focuses on a particular issue, that issue becomes a priority in the audience’s perception and in the political arena as well [9].

The media plays a crucial role in shaping the audience’s perception in the context of international conflicts. Media communication defines the issue at hand, whether it is an economic, humanitarian, or political issue. Through consistent communication, the audience is able to perceive a particular issue as a priority in the political arena.

The effect of media framing can also be seen in a situation of crisis. Economic disruptions in a situation of geopolitical conflict are often explained in terms of political narratives rather than economic factors. This can lead to a situation in which economic factors are discussed in a political context.

In the Russia-Ukraine war, media coverage from other countries often featured topics such as energy dependency, economic pressure, and geopolitical rivalry. This can be seen as a media framing of energy supply disruptions as strategic issues rather than market fluctuations.

In addition to this, the media framing in the Russia-Ukraine war was not limited to the economic side of the energy crisis. The media framed the energy crisis in a way that presented the issue in political and security terms. Most international media framed the energy crisis in such a way that it was a consequence of geopolitical tensions between Russia and Western countries. This kind of Media Framing changed the focus of the audience's discussion from the economy to energy security.

Another significant media framing in the international media was the concept of "energy dependence." Most international media framed the energy crisis in such a way that they emphasized the concept of dependence on Russia's oil and gas. This kind of media framing changed the focus of the audience's discussion from the economy to energy security. This shows how media framing can shape the audience's opinion in the short term and their policy in the long term in the energy sector.

3. Energy Security and the Securitization of Oil Politics

The concept of securitization acts as a significant theoretical base for the understanding of the energy issue as a security concern. Securitization theory suggests that the role of political actors and the media lies in the ability to transform a political issue into a security concern through communication and discourse [10].

Once the issue is identified as a security concern, the government may use the opportunity to justify the implementation of extraordinary measures to deal with the situation. These extraordinary measures may range from the use of sanctions, emergency laws, and new diplomatic relations. In the energy crisis caused by the Russia-Ukraine war, the media portrayed the energy issue as a geopolitical tool. According to the reports, Russia could use oil and gas as a geopolitical tool to pressure European countries.

These interpretations have affected the political discourse on the issue of energy policies in Europe. There is an emphasis on the need for diversification in the sources of energy, investment in renewable sources of energy, and cooperation with alternative suppliers [11]. Media attention has also reinforced the emphasis on these policies by highlighting the risks that may arise from dependency on one supplier.

4. Media Coverage of the Energy Crisis

International news agencies were at the forefront of disseminating information regarding the events linked to oil prices. Large media houses, including the BBC, Reuters, and the New York Times, developed comprehensive analysis pieces that sought to evaluate the implications of the rising oil costs.

Some of the dominant ideas that were presented across the media platforms included the idea of "energy weaponization." There were concerns that energy resources were potentially used as tools of geopolitics. This linked the economic events with the geopolitics of the Russia-West rivalry.

Another dominant theme that was presented across the media platforms included the energy dependence of the European economies. There were concerns that European economies had become dependent on imported energy resources. Decades of reliance on the energy resources from Russia had led to the emergence of vulnerabilities in the European energy sector. By repeatedly focusing on the energy dependence of the European economies, the media helped shape the energy discourse.

Oil price volatility was also an issue that dominated the media's attention. The media frequently carried news about the rise in the price of oil. Such news helped in the creation of public awareness about the crisis. It also puts pressure on the government to take immediate action on the matter.

Apart from the news carried about the market, there was also expert opinion provided by the media. Experts in the fields of economics, oil, and politics provided such opinions. The media not only carried news about the crisis, but it also helped in the conceptualization of the crisis.

5. Political Responses in Europe

These stories created by media institutions played an important role in influencing European politics. As the European citizens became more concerned about the energy security, the politicians were forced to respond to the crisis.

One of the major actions taken to respond to the crisis was the imposition of economic sanctions against Russia by the European Union and its allies. The media played an important role in portraying these sanctions as counteractions to geopolitical aggression against European security interests.

Table 1

European Dependence on Russian Energy Before the Russia–Ukraine War

Country	Share of Oil Imports from Russia (%)	Share of Gas Imports from Russia (%)
Germany	34	55
Italy	25	40
Poland	65	50
Hungary	58	60
France	17	24

Source: International Energy Agency (IEA), Eurostat Energy Statistics, BP Statistical Review of World Energy, European Commission Energy Reports.

Table 2

Major Changes in Global Oil Prices During the Russia–Ukraine War

Period	Average Brent Oil Price (USD per barrel)	Key Event
January 2022	86	Rising geopolitical tensions between Russia and Ukraine
March 2022	118	Start of the war and sanctions by the European Union
June 2022	120	Global supply uncertainty and market volatility
December 2022	82	Market stabilization and alternative supply adjustments
2023 Average	83	Energy diversification policies in Europe

Source: U.S. Energy Information Administration (EIA), BP Statistical Review of World Energy, International Energy Agency Oil Market Reports, Macrotrends Brent Oil Price Data.

In addition, the European nations were also working to improve their access to diverse forms of energy. There were increased negotiations with new forms of energy suppliers, as well as increased investment in renewable forms of energy [12].

Energy diplomacy was also an essential part of foreign policy in the European region. The need for new partnerships with energy-producing countries was identified in order to secure energy supplies and minimize the risks of political dependence. The media portrayal of energy diplomacy further reinforced the public belief that energy policy was an essential part of international politics.

The aforementioned examples demonstrate how media influences policy by affecting public opinion.

6. Journalism and Geopolitical Narratives

The energy crisis is an example of how the media contributes to the construction of geopolitical narratives in the information environment. The media does not simply report the news but rather interprets it in the context of the broader political environment.

By using techniques of framing that place emphasis on strategic rivalry, economic pressure, and security concerns, the media were able to transform the market events into geopolitical narratives. These narratives had an impact on both public opinion and political action.

The place of the media in the construction of international discourse is an increasingly significant phenomenon in the digital age. The ability of the media narratives to spread around the globe in mere minutes gives them an enormous political importance. Therefore, the media institutions act as an intermediary between the economic events and the political interpretation of them.

The importance of the media in the construction of geopolitical communication is vital in the analysis of international relations.

8. Changes in Oil Trade Relations and Energy Security: The Case of Romania and Azerbaijan

Based on the statistical data on oil imports and exports from 2016 to 2024, it is observed that the energy crisis caused by the war between Russia and Ukraine led to changes in oil trade relations in Europe. The case studies on Romania and Azerbaijan show changes in oil trade relations in oil-importing and oil-exporting countries.

In the case of Romania, the statistical data on oil trade relations shows that Romania had several suppliers of crude oil before 2022, but the country had been importing oil from Russia over the years. In this case, it is observed that even though Romania had several suppliers, the country had a structural dependence on Russia in terms of oil imports [13].

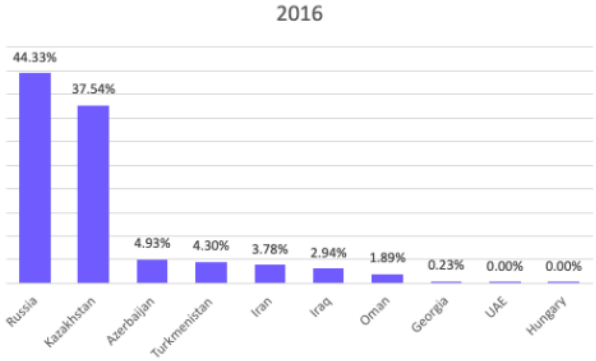

Source: Author's compilation based on data from World Integrated Trade Solution and UN Comtrade Database, HS Code 270900 (Oils; petroleum oils and oils obtained from bituminous minerals, crude).

Fig. 1. Romania's Partners for Crude Oil Imports in 2016

After the war between Russia and Ukraine, Romania changed its oil import structure significantly. The country did not import any oil from Russia after the war, and instead, oil imports began from Kazakhstan, Azerbaijan, Iraq, Libya, Norway, Saudi Arabia, and African countries. In 2024, Romania had a highly diversified oil import structure, with oil being imported from countries in the Black Sea region, the Middle East, Africa, and the Americas [14].

This diversification minimized the risks of political pressure, supply disruption, and transit dependency. Thus, the case of Romania illustrates how an energy-importing country responded to the energy crisis through diversification of suppliers.

The case of Azerbaijan represents another trend that is related to the above issue. Being an oil-exporting country, Azerbaijan benefited from the European quest for alternative suppliers of energy after the decrease of Russian oil exports. According to the data, Italy remained the main export destination for Azerbaijan's crude oil during the whole period under review, confirming the significance of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline and Azerbaijan's integration into the European market. At the same time, Azerbaijan had export agreements with several European countries such as Germany, Spain, Greece, Croatia, Portugal, and Romania, as well as with some Asian countries such as India, China, Thailand, and Vietnam [15].

Following the 2022 energy crisis, the value of Azerbaijan's export of crude oil increased substantially due to the higher prices of oil. India emerged as one of the main consumers of Azerbaijan's crude oil. This clearly proves that Azerbaijan has been capable of diversifying the market for the export of its oil [16].

An analysis of media framing trends in relation to trade data also showed a strong temporal correlation. For instance, in the first quarter of 2022, the "geopolitical conflict" and "energy weaponization" frames were at their peak in media coverage, which coincided with the European Union's announcement of sanctions and the rise in Brent crude oil prices, which went past the $118 per barrel mark. By mid-2022, the "energy dependence" frame dominated, appearing in 62% of media coverage, which also marked the period when Romania started recording zero imports from Russia. For Azerbaijan, in the second half of 2022, there was a rise in media frames on its role as a "reliable alternative supplier," which also marked a 37% increase in the value of crude oil exports to Europe compared to 2021.

It is evident from the above explanations that the energy crisis of the Russian-Ukraine war triggered diversification in the oil market both in terms of imports and exports. While the Romanian case proves that the country had to diversify the suppliers of oil to maintain security of supply, the case of Azerbaijan proves that the country had to diversify the markets for the export of oil to enhance the value of the country.

Moreover, it is clear from the above explanations that the energy crisis of 1973 triggered diversification in the oil market both in terms of import and export. While the Romanian case proves that the country had to diversify the suppliers of oil to maintain security of supply, the case of Azerbaijan proves that the country had to diversify the markets for the export of oil to enhance the value of the country.

Conclusion. The cases of Romania and Azerbaijan demonstrate the diverging yet interrelated paths of energy security, influenced by the energy-related discourse of the media. Romania, an EU member country and oil importer, reacted to the securitization of the energy issue by the media by immediately removing Russian oil from the list of imported oil and increasing the diversity of oil suppliers to include Kazakhstan, Iraq, and African countries. This action was accompanied by continued emphasis by the media on "vulnerability reduction" and "supply security." Azerbaijan, an oil-exporting country, took advantage of the crisis to reinforce its role as a strategic partner for

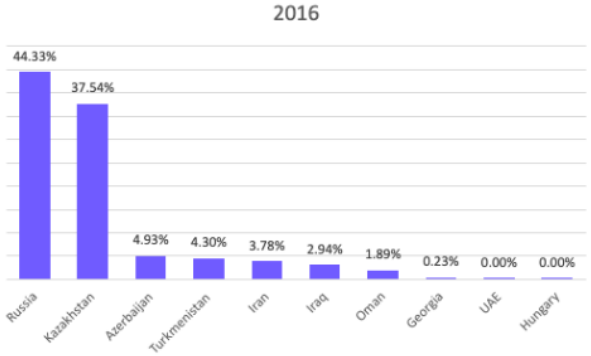

Source: Author's compilation based on data from World Integrated Trade Solution and UN Comtrade Database, HS Code 270900 (Oils; petroleum oils and oils obtained from bituminous minerals, crude).

Fig. 2. Romania's Partners for Crude Oil Imports in 2024

Europe. The media discourse portrayed Azerbaijan not as a vulnerable energy supplier but as a "geopolitical buffer" and an "energy bridge." While the Romanian media, both domestic and foreign, focused on risk mitigation, the Azerbaijani media emphasized the expansion of the oil market, new export markets such as India and China, and the strategic importance of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline. This underlines that the role of a country within the energy supply chain influences the energy-related discourse.

The energy crisis caused by the Russia-Ukraine War shows the influence of media narratives on the way people perceive international politics. The oil supply disruptions and energy price increases are economic facts; however, their political significance was created by the media.

The international media portrayed the energy crisis as a strategic issue related to energy security, geopolitics, and economic security. These media narratives affected the political discourse across Europe and informed the European response to the crisis.

The results obtained in this study suggest that journalism plays an increasingly important role in international politics. As international conflicts acquire economic and informational dimensions, media narratives will continue to shape the way people perceive international politics.

The results obtained suggest that further research on the interrelations between media discourse, political decision-making, and international energy policy could provide a deeper understanding of the role of journalism in international relations.

The results emphasize the need to devote more scholarly attention to the complex interaction between media discourse and energy policy implementation. The study could be replicated or extended to include social media as a potential area of influence on energy discourse. A comparative approach to various countries that are both importers and exporters could be taken to better understand the role of media discourse on energy diversification. As the European energy situation continues to change, the construction of energy security remains a critical area to study, especially within journalism studies and international political economy.

REFERENCES

1. Castells, M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2013. 608 p.
2. Entman, R. M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm // *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43(4). P. 51–58. URL: https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x
3. McCombs, M., Shaw, D. The Agenda-Setting Function of Mass Media // *Public Opinion Quarterly*. 1972. Vol. 36(2). P. 176–187. URL: https://doi.org/10.1086/267990
4. Castells, M. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 608 p.
5. Goldthau, A., Sitter, N. Energy Security and Geopolitics in Europe // *Energy Policy*. 2022. Vol. 162. Article 112760. URL: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112760
6. Yergin, D. *The New Map: Energy, Climate, and the Clash of Nations*. New York: Penguin Press, 2020. 544 p.
7. Stern, J. Russian–Ukraine Crisis and European Energy Security // Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2022. 45 p. URL: https://www.oxfordenergy.org/publications/
8. Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p.
9. McCombs, M. *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press, 2004. 200 p.
10. Goldthau, A., Sitter, N. Energy Security and Geopolitics in Europe // *Energy Policy*. 2022. Vol. 162. Article 112760. URL: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112760
11. International Energy Agency (IEA). *World Energy Outlook 2023*. Paris: IEA, 2023. URL: https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023
12. European Commission. *EU Energy Security Strategy*. Brussels, 2023. URL: https://energy.ec.europa.eu
13. UN Comtrade Database. United Nations Commodity Trade Statistics Database. 2022–2024. URL: https://comtrade.un.org/
14. World Integrated Trade Solution (WITS). World Bank Database. 2022–2024. URL: https://wits.worldbank.org/
15. United Nations. *UN Comtrade Database: International Trade Statistics*. 2022–2024. URL: https://comtrade.un.org/
16. World Bank. *World Integrated Trade Solution (WITS) Database*. 2022–2024. URL: https://wits.worldbank.org/

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327:355.01(4+447+470)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.23

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

EUROPEAN SECURITY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Кіянка І.Б.,
orcid.org/0000-0002-3100-7796
доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

Сичов В.В.,
orcid.org/0009-0001-3371-9666
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено трансформаційні процеси системи європейської безпеки в умовах повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовано сучасні виклики та ключові зрушення у стратегічній політиці Європейського Союзу та НАТО, зокрема у контексті протидії гібридним загрозам, розвитку кібербезпеки, інформаційної стійкості та реагування на зростаючу геополітичну нестабільність.

Виділено основні тенденції трансформації європейської безпекової архітектури, серед яких: посилення ролі НАТО як ключового гаранта колективної безпеки, істотне зростання оборонних витрат держав Європи, активізація військово-технічного співробітництва, а також формування нових багатосторонніх та регіональних форматів безпекової взаємодії.

Значну увагу приділено процесу поступового зменшення залежності європейських держав від ресурсів Сполучених Штатів у сфері оборони та безпеки. Показано, що відповідні тенденції закріплюються на рівні стратегічних рішень. Проаналізовано зміст та значення «Білої книги з питань європейської оборони – Готовність 2030», яка визначає пріоритети досягнення оборонної самостійності ЄС, зміцнення внутрішнього ринку оборонної продукції та підвищення рівня координації між державами-членами.

Окреслено ключові фактори, що ускладнюють реалізацію концепції стратегічної автономії, серед яких: нерівномірність військових спроможностей країн ЄС, збереження критичної залежності від США у сферах логістики, розвідки та високих технологій, обмежені виробничі потужності оборонної промисловості, а також політичні розбіжності й вплив євроскептичних сил.

Доведено, що трансформація системи європейської безпеки відбувається через поєднання двох взаємопов'язаних процесів: зміцнення трансатлантичної єдності в межах НАТО та поступове нарощування автономних оборонних спроможностей Європейського Союзу. У результаті формується нова парадигма безпекової політики, яка базується на принципах стратегічної відповідальності, інституційної гнучкості та здатності до самостійного реагування на сучасні загрози.

Ключові слова: європейська безпека, російсько-українська війна, НАТО, ЄС, міжнародна безпека, геополітика.

This article examines the transformative processes within the European security system against the backdrop of the full-scale war between Russia and Ukraine. It analyses current challenges and key shifts in the strategic policies of the European Union and NATO, particularly in the context of countering hybrid threats, developing cybersecurity and information resilience, and responding to growing geopolitical instability.

It identifies the main trends in the transformation of the European security architecture, including: the strengthening of NATO's role as a key guarantor of collective security; a significant increase in defence spending by European states; the intensification of military-technical cooperation; and the formation of new multilateral and regional formats for security cooperation.

Considerable attention is paid to the process of gradually reducing European states' dependence on US resources in the defence and security sphere. It is demonstrated that these trends are being consolidated at the level of strategic decisions, The content and significance of the 'European Defence White Paper – Preparedness 2030' are analysed; this document sets out the priorities for achieving the EU's defence autonomy, strengthening the internal market for defence products, and improving coordination between Member States.

The key factors hindering the implementation of the concept of strategic autonomy have been identified, including: the uneven distribution of military capabilities among EU countries; continued critical dependence on the US in the areas of logistics, intelligence and high technology; limited production capacity within the defence industry; as well as political differences and the influence of Eurosceptic forces.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It is demonstrated that the transformation of the European security system is taking place through a combination of two interrelated processes: the strengthening of transatlantic unity within NATO and the gradual build-up of the European Union's autonomous defence capabilities. As a result, a new security policy paradigm is emerging, based on the principles of strategic responsibility, institutional flexibility and the ability to respond independently to contemporary threats.

Key words: European security, Russian-Ukrainian war, NATO, EU, international security, geopolitics.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена тим, що російсько-українська війна стала одним із ключових чинників трансформації європейської системи безпеки у XXI столітті. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року спричинило суттєві політичні, економічні та безпекові зміни на європейському континенті. Події війни засвідчили вразливість наявних механізмів колективної безпеки та актуалізували необхідність перегляду європейськими державами власних оборонних стратегій, а також підходів до міжнародної військово-політичної співпраці. Війна виступила каталізатором переосмислення стратегічних підходів Європейського Союзу та НАТО до формування й реалізації політики колективної безпеки.

Проблематика європейської безпеки в умовах російсько-української війни активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Роботи присвячені трансформації архітектури безпеки Європи, ролі міжнародних організацій та зміні стратегічних підходів держав до питань безпеки. Важливий внесок у дослідження європейської системи безпеки зробили науковці А. Кудряченко, С. Толстов, В. Солошенко та В. Розумюк [3]. Українська дослідниця Т. Сидорук [7] аналізує вплив російського вторгнення на євроатлантичну систему безпеки, підкреслюючи, що війна зруйнувала попередній баланс сил у Європі та актуалізувала необхідність зміцнення співпраці між країнами Заходу та підготовки нової післявоєнної архітектури безпеки. О. Мельник розглядає трансформацію безпекової політики Європейського Союзу після початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році [4]. Вона зазначає, що війна сприяла зростанню оборонних витрат європейських держав та зміцненню ролі НАТО у системі європейської безпеки. Д. Шварцер трактує війну Росії проти України як фактор, що кардинально змінив європейський безпековий порядок, а також вплинув на розвиток трансатлантичних відносин і співпрацю між Європейським Союзом, Великою Британією та НАТО [16].

Метою статті є дослідження впливу російсько-української війни на систему європейської безпеки та визначення ключових тенденцій її трансформації.

Європейська безпека є багаторівневою системою, що охоплює політичні, військові, економічні та гуманітарні компоненти. Після завершення «холодної війни» ключову роль у формуванні та функціонуванні цієї системи почали відігравати міжнародні організації, зокрема НАТО та ОБСЄ, які стали основними інституційними механізмами підтримки стабільності та безпеки на європейському континенті.

У науковій літературі зазвичай виокремлюють кілька концептуальних підходів до трактування європейської безпеки. Зокрема:

− концепція колективної безпеки, що передбачає спільне реагування держав на загрози міжнародній стабільності;

− підхід колективної оборони, відповідно до якого напад на одну державу-учасницю військового союзу розглядається як напад на всіх його членів;

− концепція кооперативної безпеки, яка ґрунтується на розвитку міжнародного співробітництва, дипломатичного діалогу та механізмів запобігання конфліктам.

Повномасштабна війна в Україні стала важливим етапом трансформації системи міжнародної безпеки та актуалізувала необхідність повернення європейських держав до політики стримування агресії [14]. Російсько-українська війна спричинила суттєві геополітичні зміни, що проявилися у перегляді оборонних стратегій багатьох європейських держав, зростанні оборонних витрат, а також активізації діяльності міжнародних організацій у сфері забезпечення регіональної та глобальної безпеки. Серед основних тенденцій трансформації системи європейської безпеки доцільно виокремити:

− посилення ролі НАТО як інституту колективної оборони в Європі;

− суттєве збільшення оборонних витрат держав Європи;

− поглиблення трансатлантичного партнерства між європейськими державами та Сполученими Штатами Америки;

− формування нових форматів безпекового співробітництва;

− посилення санкційного тиску міжнародної спільноти на Російську Федерацію.

Зокрема, після початку вторгнення Росії в Україну НАТО посилило військову присутність у країнах Центральної та Східної Європи, збільшило інтенсивність та кількість військових навчань, а також розширило потенціал сил швидкого реагування з метою підвищення рівня колективної оборони та стримування. Крім того, Альянс активізував співпрацю з державами-партнерами, передусім з Україною, що проявилося у розширенні політичної, військово-технічної та консультатив-

ної взаємодії. Війна також стала важливим каталізатором процесу розширення Альянсу: зростання безпекових загроз з боку Російської Федерації спонукало низку європейських держав переглянути свою безпекову політику та ухвалити рішення щодо приєднання до НАТО.

У відповідь на зростання безпекових ризиків інституції Європейського Союзу почали активніше приділяти увагу розвитку оборонної сфери. Зокрема, на пленарному засіданні Європейського парламенту у 2022 році було підтримано рішення щодо збільшення фінансування оборонних потреб. У 2024 році середній рівень оборонних витрат держав ЄС становив близько 1,9 % від валового внутрішнього продукту, що еквівалентно приблизно 326 млрд євро. У порівнянні з 2021 роком загальний обсяг витрат на оборону зріс приблизно на 30 % [8]. Водночас між країнами-членами зберігається суттєва диференціація щодо рівня фінансових внесків у сферу оборони. Найбільш активну позицію займають Польща та держави Балтійського регіону. Зокрема, Польща наразі є єдиною країною Європейського Союзу, яка спрямовує на оборону близько 5 % свого ВВП та активно закликає інші держави-члени збільшувати відповідні видатки [15].

Актуальною на сьогоднішній день стала ідея зменшення критичної залежності європейських держав від ресурсів США у сфері колективної безпеки. Адже політичний курс адміністрації Д. Трампа акцентував увагу на необхідності підвищення рівня оборонної самостійності союзників і більш справедливого розподілу фінансового навантаження в межах НАТО. Важливим етапом у розвитку цієї тенденції став Гаазький саміт НАТО 2025 року. Саміт розглядався як своєрідне випробування спроможності союзників продемонструвати збереження політичної єдності та узгодженість стратегічних підходів у сфері безпеки. Одним із ключових рішень стало погодження зобов'язання держав-членів Альянсу поступово збільшити оборонні витрати до 5 % ВВП до 2035 року. У підсумковій декларації саміту визначено структуру цих витрат: не менше 3,5 % ВВП передбачається спрямовувати на основні оборонні потреби та досягнення цілей спроможностей НАТО, тоді як ще 1,5 % ВВП планується використовувати для фінансування заходів із захисту критичної інфраструктури, розвитку кібероборони, підвищення стійкості цивільного сектору, підтримки інновацій та зміцнення оборонно-промислової бази [6].

Додатковим майданчиком для обговорення перспектив розвитку оборонно-промислового співробітництва став Форум оборонної промисловості, проведений у межах саміту 24 червня 2025 року. Під час заходу міністри оборони держав-членів НАТО представили низку стратегічних документів, затверджених упродовж 2025 року. Серед них: оновлений План дій з виробництва оборонної продукції, перша Комерційна космічна стратегія та План дій зі швидкого запровадження для прискорення інтеграції нових оборонних технологій. У межах форуму союзники також підписали низку багатосторонніх ініціатив, спрямованих на зміцнення оборонно-промислової співпраці. Зокрема, дванадцять держав Альянсу домовилися про спільну закупівлю та управління запасами критично важливих для оборонної промисловості сировинних матеріалів. Крім того, Данія та Швеція приєдналися до програми багатонаціонального флоту транспортних літаків-заправників (Multi Role Tanker Transport, MRTT); ще шість країн (Естонія, Фінляндія, Італія, Латвія, Нідерланди та Швеція) оголосили про створення перших інноваційних полігонів НАТО, призначених для тестування та впровадження нових оборонних технологій [6].

19 березня 2025 р. Європейська комісія представила «Білу книгу з питань європейської оборони – Готовність 2030», в якій викладено нову оборонну стратегію ЄС, спрямовану на досягнення оборонної «самостійності» ЄС. «Біла книга» містить положення з аргументацією на користь безпрецедентного збільшення інвестицій у європейську оборону. У документі окреслено необхідні кроки для відновлення європейської оборони, усунення критичних недоліків у спроможностях, створення сильної та конкурентоспроможної оборонної промислової бази. Представлено напрями зміцнення європейської оборонної технологічної та промислової бази, стимулювання досліджень і створення загальноєвропейського ринку оборонного обладнання [1].

У 2024 році розпочалося активне обговорення ініціативи щодо створення європейського крила або окремої групи всередині формату «Рамштайн». Найбільш послідовними прихильниками такої моделі співпраці виступають Німеччина, Франція, Велика Британія, а також держави Скандинавського регіону. Передбачається, що подібний формат сприятиме посиленню ролі європейських держав у координації військово-політичної підтримки України та формуванню більш структурованої системи взаємодії у сфері безпеки. Основними цілями цієї ініціативи є поглиблення координації між європейськими державами у питаннях надання допомоги Україні, інституціалізація підтримки шляхом переходу від переважно ситуативної допомоги до більш системної та прогнозованої участі Європейського Союзу і НАТО, а також розвиток європейських оборонних спроможностей, зокрема у сфері виробництва озброєнь та розвитку відповідної інфраструктури.

Окремим напрямом дискусій у європейському безпековому просторі є питання формування

так званої «європейської ядерної парасольки». Зокрема, Франція активно просуває ідею створення системи ядерного стримування, здатної забезпечувати захист європейських союзників без безпосередньої участі Сполучених Штатів. Президент Франції Емманюель Макрон неодноразово заявляв про готовність розглянути можливість використання французького ядерного потенціалу для посилення безпеки європейських партнерів, що набуває особливої актуальності на тлі потенційного скорочення американської військової присутності у Європі [13].

Водночас європейські держави поступово прагнуть зменшити залежність від США у сфері оборонних закупівель, хоча низка критично важливих систем озброєння й надалі надходить переважно з американського ринку. У цьому контексті значну роль відіграє програма ReArm Europe / Готовність 2030, яка передбачає впровадження нових фінансових інструментів для підтримки оборонного сектору. Зокрема, йдеться про механізм позик обсягом 150 млрд євро для здійснення спільних оборонних закупівель у межах ініціативи Security Action for Europe (SAFE), а також про надання державам-членам більшої гнучкості у фінансуванні оборонних витрат. Ключовим пріоритетом у межах цієї програми є розширення закупівель озброєння європейського виробництва та стимулювання розвитку власної оборонної промисловості.

Паралельно з ідеями створення окремого «європейського ядра» в межах НАТО продовжують розвиватися концепції формування автономного європейського оборонно-безпекового альянсу на базі Європейського Союзу або групи його держав-членів. У цьому контексті ЄС має можливість розвивати власні оборонні структури на основі вже існуючих інституційних рамок, зокрема Спільної політики безпеки і оборони (EU's common security and defence policy, CSDP), ініціативи Постійного структурованого співробітництва (Permanent Structured Cooperation, PESCO), а також механізмів Європейського оборонного фонду, спрямованих на поглиблення військової співпраці між державами-членами та зменшення залежності від зовнішніх партнерів [1].

Разом із тим існує низка факторів, які суттєво ускладнюють швидку реалізацію концепції європейської стратегічної автономії. Передусім ідеться про нерівномірний рівень військових можливостей держав Європи, що становить значну перешкоду для формування повноцінного оборонного проєкту. Лише кілька великих держав, серед яких особливе місце займає Франція, мають потенціал для проведення масштабних військових операцій за межами власної території. Додатковим стримувальним чинником залишається значна залежність більшості держав Європейського Союзу від Сполучених Штатів у таких критичних сферах, як логістика, розвідка, стратегічні перевезення та ядерне стримування. При цьому частина європейських країн не виявляє готовності повною мірою перебирати на себе відповідальність у цих напрямах. Ще одним важливим фактором є політична фрагментація Європейського Союзу, яка ускладнює процес ухвалення спільних рішень. Зокрема, принцип консенсусу, що застосовується у багатьох питаннях безпекової політики, значно уповільнює реагування на кризові ситуації. Крім того, держави різних регіонів Європи по різному сприймають безпекові загрози: для країн Східної Європи пріоритетною є проблема російської агресії, тоді як держави Південної Європи більше зосереджуються на викликах, пов'язаних із нестабільністю у Середземноморському регіоні та міграційними процесами [12].

Водночас європейські держави відіграють значну роль у підтримці України в умовах війни. ЄС надав Україні значний обсяг фінансової, військової та гуманітарної підтримки. За даними Кільського інституту світової економіки, станом на кінець лютого 2024 року сукупний обсяг допомоги з боку ЄС перевищив 144 млрд євро, що майже вдвічі більше порівняно з обсягами підтримки, наданими Сполученими Штатами Америки [9]. Важливим елементом цієї підтримки стала військова підготовка українських військовослужбовців. У жовтні 2022 року Європейський Союз розпочав спеціальну тренувальну місію, спрямовану на підготовку українських військових. У межах цієї ініціативи за участю 24 держав було підготовлено близько 40 тисяч військовослужбовців Збройних сил України до кінця 2023 року [11].

Проте ЄС поки що не зміг суттєво наростити власні виробничі потужності з виготовлення боєприпасів, що значною мірою зумовлено недостатнім рівнем стратегічного планування та довгострокового прогнозування потреб оборонної промисловості. Унаслідок цього ЄС не зміг повністю виконати взяте на себе зобов'язання щодо надання Україні одного мільйона артилерійських снарядів до березня 2024 року, яке було оголошене навесні 2023 року з розрахунком реалізації протягом одного року. Станом на березень 2024 року Європейський Союз виконав зазначене зобов'язання приблизно на 52 %, тоді як постачання решти боєприпасів, імовірно, мало бути завершене до кінця зими 2024 року [10].

Окрім військової допомоги, значна увага приділялася гуманітарній підтримці громадян України, які були змушені залишити країну через війну. З цією метою у перші місяці повномасштабного вторгнення уряди держав Європейського Союзу активували Директиву про тимчасовий захист, яка надала українським біженцям право на в'їзд до країн ЄС, проживання та вільне пересування

територією Союзу без проходження стандартних міграційних процедур. Це рішення стало одним із ключових механізмів швидкого реагування Європейського Союзу на гуманітарні наслідки війни.

Відносно найбільшу частку свого валового внутрішнього продукту на підтримку України спрямували невеликі європейські держави, зокрема країни Балтії та Данія. Натомість провідні економіки Європи, такі як Велика Британія, Німеччина та Франція, хоча й надають значну допомогу в абсолютних показниках, у відносному вимірі використовують лише частину свого потенціалу підтримки України [5].

Водночас у межах Європейського Союзу дедалі виразніше проявляються внутрішні політичні розбіжності щодо підходів до підтримки України та формування спільної безпекової політики. Зокрема, окремі держави-члени демонструють стриману або критичну позицію щодо участі у певних ініціативах. Так, Словаччина висловлює небажання брати участь у можливих миротворчих місіях на території України, тоді як керівництво Угорщини неодноразово виступало з критикою на адресу європейських лідерів через їхню активну підтримку України. Подібні позиції свідчать про наявність певної відсутності консолідованого підходу всередині Європейського Союзу щодо українського питання [4].

Додатковим фактором, що ускладнює формування єдиної політики, є зростання впливу євроскептичних та антиінтеграційних політичних сил у низці європейських держав. В окремих випадках ці сили також знаходять підтримку у зовнішніх політичних акторах, зокрема в окремих представників політичних еліт Сполучених Штатів Америки. Діяльність таких акторів нерідко розглядається як фактор, що може послаблювати внутрішню єдність Європейського Союзу та ускладнювати реалізацію спільної зовнішньої й безпекової політики. У сукупності ці процеси сприяють подальшій трансформації безпекової політики ЄС та пошуку нових механізмів забезпечення стабільності й ефективного реагування на сучасні виклики [2].

Висновки. Російсько-українська війна висвітлила низку нових викликів для європейської безпеки, серед яких: гібридні загрози та кібератаки; енергетична безпека; міграційні кризи; зростання військової напруженості у Східній Європі; ризик розширення конфлікту на інші регіони. Крім того, війна показала необхідність тіснішої співпраці між Європейським Союзом і НАТО для створення більш ефективної системи колективної безпеки. Концепція європейської стратегічної автономії на сучасному етапі користується лише обмеженою підтримкою серед держав Європейського Союзу. Це пояснюється насамперед тим, що національні інтереси окремих держав часто переважають над спільними стратегічними цілями. Багато європейських країн підтримують лише ті аспекти цієї концепції, які безпосередньо відповідають їхнім власним політичним і безпековим інтересам. Крім того, відсутність єдиного бачення стратегічних пріоритетів серед держав ЄС істотно ускладнює практичну реалізацію ідеї стратегічної автономії Європи в безпековій політиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Біла книга з питань європейської оборони – Готовність 2030»: план розбудови європейського оборонного потенціалу URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/bila-knyha-z-pytan-yevropeyskoyi-oborony-hotovnist-2030-plan

2. Брюссель та мігранти – вороги. Чому все більше країн Європи голосує за ультраправих і до чого тут Ілон Маск. URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/pravi-u-yevropi-chomu-populyarni-radikali-v-nimechchini-ispaniji-franciji-y-avstriji-i-hto-jih-pidtrimav-50486852.html

3. Кудряченко А., Толстов С., Солошенко В., Розумюк В. Криза сучасної системи європейської безпеки: витоки та наслідки. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України. 2025. 119 с.

4. Мельник О. Вплив російсько-української війни на трансформацію європейської безпекової політики. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини.* 2024. С. 69-72. URL: https://jts.donnu.edu.ua/article/view/17783?utm_source=chatgpt.com

5. Недашківський В. Скільки допомоги отримала Україна від США й інших союзників. *БІЗНЕС ЦЕНЗОР. 25.02.2025.* URL: https://ampbiz.censor.net/resonance/3537928/chy-diyis-no-ssha-nadaly-ukrayini-350-500-milyardiv

6. Перспективи формування нової європейської системи безпеки та місце в ній України : аналіт. доп. / [Александров О., Веселовський А., Каракуц О., Кононенко К., Орлик В., Паламарчук М., Ярмоленко В.]; за ред.О. Александрова, М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2025. 45 с.

7. Сидорук Т. Війна Росії проти України та майбутнє європейської безпеки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.*2024. С. 205-222 URL: https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/uk/article/view/371?utm_source=chatgpt.com

8. Упродовж наступних 10 років ЄС має інвестувати 500 млрд євро в оборонний сектор. *Служба зовнішньої розвідки України. 04.02.2025.* URL: szru.gov.ua/news-media/news/ uprodovzh-nastupnykh-10-rokiv-ies-maie-investuvaty-500-mlrd-ievro-v-oboronnyi-sektor

9. EU Military Assistance Mission in support of Ukraine*. European External Action Service*. URL: https:// www.eeas.europa.eu/eumam-ukraine_en?s=410260

10. EU to provide Ukraine with 1 million of ammunition by the end of the year: results of the meeting between Denys Shmyhal and Josep Borrell. *Government Portal.* URL: https:// www.kmu.gov.ua/en/news/yes-nadast-1-mln-neobkhidnykh-ukraini-boieprypasiv-do-kintsia-tsoho-roku-pidsumky-zustrichi-denysa-shmyhalia-ta-zhozepa-borrelia

11. Europe has a long way to go to replace US aid – large gap between commitments and allocations. *Kiel Institute for the World Economy, February 16. 2024*. URL: https://www.ifw-kiel.de/publications/news/europe-has-a-long-way-to-go-to-replace-us-aid-largegap-between-commitments-and-allocations/

12. European Strategic Autonomy: How Realism Best Explains Why It Remains a Failure. URL: https:// www.e-ir.info/2024/12/03/european-strategic-autonomy-how-realism-best-explains-why-it-remains-a-failure/

13. French nuclear shield could extend across Europe. URL: https://www.telegraph.co.uk/world-news/2025/02/24/ france-to-offer-nuclear-shield-for-europe/

14. Ivančík R. On Some Aspects of European Security and Defence in the Context of War in Ukraine. *Security Science Journal. 2024* https://doi.org/10.37458/ssj.5.1.4

15. Poland pushes for 5 % GDP defense spending to strengthen NATO. *The Eastern Herald. 18.01.2025.* URL: https://easternherald.com/2025/01/18/poland-5-percent-defense-spending-2026/

16. Schwarzer D. The War in Ukraine and Its Challenges to European Security, Transatlantic Relations, and EU-UK Cooperation. T*he Law & Politics of Brexit. 2024. Volume V: The Trade and Cooperation Agreement* https:// doi.org/10.1093/oso/9780198908289.003.0003

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.3
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.24

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В АСЕАН

MAIN APPROACHES TO PREVENTING TRANSNATIONAL ORGANISED CRIME IN ASEAN

Комарницький М.М.,
orcid.org/0000-0003-1502-3937
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено основні напрями запобігання транснаціональній організованій злочинності в країнах Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). Актуальність теми зумовлена зростанням масштабів і складності транснаціональних злочинних мереж, що використовують економічну інтеграцію, розвиток транспортних комунікацій та цифрових технологій для розширення своєї діяльності. Проаналізовано сучасні тенденції поширення організованої злочинності в регіоні Південно-Східної Азії, зокрема у сферах незаконного обігу наркотичних засобів, торгівлі людьми, незаконної міграції, контрабанди зброї та фінансових злочинів. Розглянуто особливості діяльності злочинних угруповань, їхню транснаціональну структуру, способи координації та використання міжнародних логістичних і фінансових мереж. Значну увагу приділено аналізу інституційних та правових механізмів співпраці держав-членів АСЕАН у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності. Досліджено роль регіональних механізмів координації, обміну інформацією та спільних правоохоронних заходів. Визначено ключові напрями запобіжної діяльності, серед яких удосконалення правового регулювання, поглиблення міждержавної взаємодії правоохоронних органів, розвиток спільних аналітичних та інформаційних систем, посилення контролю за фінансовими потоками, а також впровадження комплексних профілактичних заходів на національному та регіональному рівнях.

Зроблено висновок, що ефективне запобігання транснаціональній організованій злочинності в регіоні можливе лише за умови системної взаємодії держав АСЕАН, гармонізації кримінального законодавства, посилення інституційної спроможності правоохоронних органів та розвитку міжнародного співробітництва у сфері безпеки.

Ключові слова: АСЕАН, Південно-Східна Азія, регіональна безпека, міжнародна безпека, дипломатія, організована злочинність, торгівля людьми, міжнародні організації.

This article examines the main approaches to preventing transnational organized crime in the countries of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). The relevance of this topic stems from the growing scale and complexity of transnational criminal networks, which exploit economic integration, the development of transportation infrastructure, and digital technologies to expand their operations. The article analyzes current trends in the spread of organized crime in the Southeast Asian region, particularly in the areas of illicit drug trafficking, human trafficking, illegal migration, arms smuggling, and financial crimes. The paper examines the characteristics of criminal groups' activities, their transnational structure, methods of coordination, and the use of international logistics and financial networks.

Significant attention is devoted to analyzing the institutional and legal mechanisms for cooperation among ASEAN member states in combating transnational organized crime. The role of regional mechanisms for coordination, information exchange, and joint law enforcement measures is examined. Key areas of preventive action have been identified, including improving legal regulation, deepening interstate cooperation among law enforcement agencies, developing joint analytical and information systems, strengthening control over financial flows, and implementing comprehensive preventive measures at the national and regional levels.

It is concluded that effective prevention of transnational organized crime in the region is possible only through systematic cooperation among ASEAN member states, harmonization of criminal legislation, strengthening the institutional capacity of law enforcement agencies, and the development of international cooperation in the field of security.

Key words: ASEAN, Southeast Asia, regional security, international security, diplomacy, organized crime, human trafficking, international organizations.

Постановка проблеми. Транснаціональна організована злочинність у сучасних умовах становить один із найбільш динамічних та структурно складних викликів системі регіональної безпеки Південно-Східної Азії. Для держав-членів Асоціації держав Південно-Східної Азії ця проблема набуває особливого значення з огляду на поєднання кількох взаємозумовлених факторів, серед яких доцільно виокремити прискорення економічної інтеграції, лібералізацію торговельних і транспортних зв'язків, активізацію транскордонної мобільності населення, нерівномірність інсти-

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

туційного розвитку окремих країн регіону, а також інтенсивне впровадження цифрових технологій у фінансову, комунікаційну та логістичну сфери. Унаслідок цього транснаціональні злочинні угруповання отримали додаткові можливості для масштабування своєї діяльності, диверсифікації кримінальних ринків, використання юрисдикційних розривів між державами та формування гнучких міждержавних мереж, здатних швидко адаптуватися до змін політичного, правового і технологічного середовища. Відповідно, центральна проблема дослідження полягає у виявленні того, наскільки наявні регіональні та національні механізми держав-членів АСЕАН відповідають сучасному рівню транснаціоналізації організованої злочинності та її здатності використовувати відкритість кордонів, цифрові інструменти й відмінності у правових системах країн регіону. Водночас ключовим дослідницьким завданням є визначення найбільш ефективних напрямів запобігання цим загрозам шляхом посилення міждержавної координації, гармонізації законодавства та зміцнення інституційної спроможності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження свідчать, що проблема транснаціональної організованої злочинності в Південно-Східній Азії розглядається як комплексна загроза регіональній безпеці, що поєднує наркотрафік, торгівлю людьми, кіберзлочинність, відмивання коштів і діяльність транснаціональних кримінальних мереж. Значний внесок у теоретичне осмислення цієї проблематики зробив Р. Еммерс [5], який одним із перших проаналізував сек'юритизацію транснаціональної злочинності в межах АСЕАН та показав, як ця тема була піднесена до рівня регіонального безпекового порядку денного. У сучасних працях таких політологів як І. Індраяні та Зулькраін [7], С. Соевондо та К. Кадарудін [12] основну увагу зосереджено на еволюції механізмів співпраці держав АСЕАН у боротьбі з транснаціональною злочинністю, передусім у сферах наркотрафіку, правоохоронної координації та формування спільних підходів. Окремий напрям становлять дослідження, присвячені специфіці окремих видів злочинності та національним кейсам [8; 11]. Водночас нормативно-інституційну основу регіональної протидії формують документи та декларації АСЕАН [1-4], які визначають пріоритети координації, обміну інформацією та спільних заходів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залишається кілька аналітичних прогалин, насамперед щодо визначення того, наскільки чинні механізми АСЕАН реально спроможні запобігати транснаціональній організованій злочинності в умовах її швидкої адаптації до цифрових технологій, фінансових інновацій і транскордонної мобільності. Попри наявність значної кількості праць, у них переважно висвітлюються або загальні питання регіональної співпраці, або окремі види злочинів, тоді як комплексний аналіз саме напрямів запобігання транснаціональній організованій злочинності в межах АСЕАН залишається недостатньо розробленим. Недостатньо дослідженим є і питання узгодження національних кримінально-правових підходів держав-членів АСЕАН, оскільки відмінності в законодавстві, процедурах екстрадиції, взаємній правовій допомозі та обміні інформацією все ще знижують ефективність спільного реагування. Окремої уваги потребує з'ясування практичної результативності вже прийнятих декларацій, конвенцій і планів дій АСЕАН, адже між нормативним оформленням співпраці та її фактичною імплементацією зберігається суттєвий розрив. Крім того, у науковій літературі ще недостатньо систематизовано профілактичні інструменти, які поєднували б правові, інституційні, інформаційно-аналітичні та фінансові заходи запобігання на національному й регіональному рівнях. Саме тому подальшого дослідження потребує вироблення цілісного підходу до запобігання транснаціональній організованій злочинності в АСЕАН з урахуванням нових форм кримінальної діяльності та потреби в поглибленій міждержавній координації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ця стаття має на меті здійснити комплексне дослідження основних напрямів запобігання транснаціональній організованій злочинності в АСЕАН з урахуванням сучасних тенденцій її поширення, трансформації форм злочинної діяльності та специфіки регіонального безпекового середовища. Для досягнення цієї мети доцільно проаналізувати основні прояви транснаціональної організованої злочинності в Південно-Східній Азії, зокрема незаконний обіг наркотиків, торгівлю людьми, незаконну міграцію, контрабанду зброї та фінансові злочини, а також виявити особливості функціонування злочинних мереж у регіоні.Окремим завданням статті є дослідження інституційних і правових механізмів співпраці держав-членів АСЕАН у сфері протидії транснаціональній злочинності, включаючи обмін інформацією, координацію правоохоронної діяльності, взаємну правову допомогу та екстрадиційні процедури. Важливим аспектом також виступає оцінка ефективності чинних регіональних документів і механізмів АСЕАН у контексті нових викликів, пов'язаних із цифровізацією злочинної діяльності, використанням підпільних фінансових систем і технологічних інновацій. Крім того, стаття має на меті визначити невирішені проблеми у сфері запобігання транснаціональній організованій злочинності та обґрунтувати пріоритетні напрями вдосконалення регіональної політики АСЕАН,

серед яких гармонізація кримінального законодавства, зміцнення інституційної спроможності, розвиток спільних аналітичних систем і поглиблення міждержавної координації. Практичне завдання дослідження полягає у формуванні узагальненого наукового підходу до підвищення ефективності запобіжної діяльності АСЕАН у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому дискурсі транснаціональна злочинність у межах АСЕАН дедалі частіше інтерпретується не лише як сукупність окремих кримінально караних діянь, а як багаторівневе явище, що безпосередньо впливає на стан регіональної стабільності, ефективність державного управління, функціонування ринків праці, міграційні процеси та легітимність інститутів публічної влади [5; 7; 12]. Такий підхід є закономірним, оскільки сучасні злочинні мережі в Південно-Східній Азії функціонують на основі принципів мережевої координації, спеціалізації, транскордонного розподілу функцій і використання міжнародних фінансових та логістичних інструментів [8]. Їхня діяльність дедалі рідше обмежується одним видом злочину, натомість поєднує незаконний обіг наркотичних засобів, торгівлю людьми, незаконне переправлення мігрантів, контрабанду зброї, кіберзлочинність, міжнародні економічні злочини та операції з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [12].

Показовим є те, що в офіційних документах АСЕАН транснаціональна злочинність розглядається як об'єкт цілеспрямованої регіональної політики безпеки. У Плані дій АСЕАН щодо боротьби з транснаціональною злочинністю на 2016–2025 роки прямо визначено, що його метою є продовження тісної співпраці держав-членів у запобіганні та протидії транснаціональним злочинам, а також підвищення спроможності АСЕАН реагувати на них ефективно і своєчасно. Водночас у цьому документі транснаціональна злочинність охоплює не лише традиційні форми, як-от тероризм, наркотрафік, торгівля людьми, морське піратство, відмивання коштів і міжнародні економічні злочини, а й кіберзлочинність, незаконний обіг об'єктів дикої природи та деревини, а також незаконне переправлення осіб, що свідчить про поступове розширення предметного поля регіональної безпекової політики [3]. Сам факт такого розширення є важливим індикатором еволюції підходів АСЕАН, оскільки засвідчує відхід від вузького галузевого розуміння злочинності та перехід до комплексного бачення взаємопов'язаних кримінальних загроз.

Боротьба АСЕАН із транснаціональною злочинністю розпочалася у 1972 році на першому засіданні експертної групи АСЕАН з питання контролю та профілактики наркоманії. Ще більша потреба викорінення проблеми виникла після договору 1976 року, підписаного главами урядів держав членів- засновників АСЕАН на Балі, котрий закликав до співпраці країн-членів із відповідними міжнародними органами задля запобігання та викорінення зловживань та незаконного обігу наркотиків. Договір також передбачав проведення дослідження з розробки правового співробітництва, в тому числі й можливості угоди про екстрадицію. Прийняття Декларації АСЕАН про принципи боротьби із зловживання наркотичними засобами у 1976 році стало значним кроком Асоціації для регіонального співробітництва з питання профілактики та контролю за наркотиками. Декларація створила базу для прийняття спільної програми по боротьбі із зловживанням наркотичних засобів. У 1985 році АСЕАН висловила думку, що зловживання наркотиками та їх незаконний обіг може становити серйозну загрозу розвитку держав, або й негативно позначитися на безпеці та добробуті людства [5]. З огляду на це АСЕАН підтвердила взяте зобов'язання по боротьбі із зловживанням та незаконним обігом наркотиків, що сприяло формуванню спільної позиції на Конференції з питань зловживання наркотичними засобами.

У зв'язку із поширенням та диверсифікацією транснаціональної злочинності до таких форм як тероризм, контрабанда зброї, відмивання грошей, незаконна міграція та морське піратство, а також високо організований їх характер, АСЕАН активізувала свої зусилля у боротьбі з ними. На нараді в липні 1996 міністри країн-членів АСЕАН закликали до термінових дій з вирішення проблем транснаціональних злочинів задля запобігання загрози існування АСЕАН та її окремих держав. Лідери АСЕАН того ж року у Джакарті на першому неофіційному саміту закликали відповідні органи Асоціації дослідити можливість регіональної співпраці з питань боротьби із злочинності, включно із екстрадицією. На другому неофіційному саміті (грудень 1997 року, Куала-Лумпур) лідери країн-членів АСЕАН закликали до рішучих заходів у боротьбі з різними категоріями транснаціональної злочинності. Було прийнято програму "Бачення АСЕАН 2020 року", де висвітлено далекоглядні перспективи АСЕАН до 2020 р. Серед прогнозованих цілей: вільна від наркотиків Південно-Східна Азія та розробка узгоджених правил поведінки і спільних заходів для вирішення проблем, у тому числі й транснаціональні злочини, з якими можна зіткнутися на регіональному рівні [7].

Із часу створення Асоціації, АСЕАН боролася з транснаціональною злочинністю. З 1990-х років рішучість АСЕАН щодо активізації регіонального співробітництва в боротьбі із загрозою незаконного обігу наркотиків й інших форм транснаціо-

нальних злочинів значно зросла. АСЕАН визнала, що нові форми загроз безпеці у Східній Азії з'явилися у 1990-х через зміни в умовах безпеки. Поняття регіональної безпеки розширило своє первинне значення відсутності збройних конфліктів і війн, всередині і між країнами. АСЕАН також усвідомила, що регіональна безпека порушується актами транснаціональних злочинів, час від часу, стає жертвою міжнародного тероризму, що загрожує досягненню цілей та намірів Асоціації країн Південно-Східної Азії. Стало зрозумілим, що не можна допустити, аби злочинці та терористи знищили майбутнє Асоціації, ставлячи під загрозу її інтеграцію.

18-20 листопада 1997 р. в Манілі відбулося перше засідання АСЕАН проти транснаціональної злочинності. Міністри прийняли Декларацію АСЕАН по боротьбі з транснаціональною злочинністю, де наголосили на рішучості асоціації у вирішенні цієї проблеми [8]. Усвідомлюючи потребу ліквідації цієї загрози, лідери АСЕАН підтвердили заклики до зміцнення та розширення регіональних зв'язків серед інституційних механізмів АСЕАН для боротьби проти зловживання та незаконного обігу наркотиків й активізації окремих та спільних зусиль задля подолання цієї проблеми і ухвалили Ханойський план дій.

Ханойський план дій був першим у програмі "Бачення АСЕАН 2020 року", який з-поміж іншого, закликав до зміцнення регіональної спроможності боротися з транснаціональною злочинністю. Важливо зазначити, що теракти здійснені в США 2001 року, дали потужний поштовх АСЕАН до спільної боротьби із тероризмом шляхом співпраці на багатосторонньому, регіональному та двосторонньому рівнях. Крім регіональної співпраці, АСЕАН залучена до субрегіональних, міжнародних та багатосторонніх домовленостей, що мають на меті підвищення безпеки співробітництва по боротьбі із транснаціональною злочинністю. У травні 2002 року Індонезія, Малайзія і Філіппіни підписали Угоду про обмін інформацією та введення в дію процедур комунікації для спільної боротьби із транснаціональною злочинністю, в тому числі й тероризмом. Таїланд і Камбоджа згодом приєдналися до цієї угоди. Прагнучи надати підтримку та допомогу один одному в боротьбі із транснаціональною злочинністю, країни Південно-Східної Азії підписали Договір про взаємну правову допомогу з кримінальних питань (2004 р.). Виконання цієї угоди передбачало проведення семінарів та тренінгів, для допомоги посадовим особам кожної держави- члена Асоціації, залучених до взаємної правової допомоги з кримінальних питань [15].

Боротьба АСЕАН із транснаціональною злочинністю, зокрема з тероризмом, вийшла на новий етап із прийняттям конвенції АСЕАН по боротьбі з тероризмом (2007 р.). Конвенція передбачає основу регіонального співробітництва з протидії, попередження та припинення тероризму у всіх його формах та проявах, а також посилення співпраці між правоохоронними органами й відповідними інстанціями [5].

АСЕАН підтвердила взяте зобов'язання по боротьбі із транснаціональною злочинністю. Регіональне співробітництво має низку перешкод, з якими, вірогідно, доведеться зіткнутися АСЕАН. Важливою складовою успіху будь-якої форми регіональної співпраці є створення необхідних та відповідних установ. Там де такі установи вже існують необхідна їх координація. Тому важливо було дослідити інституційну базу АСЕАН з боротьби із транснаціональною злочинністю, яка була створена на другому засіданні міністрів АСЕАН у М'янмі (червень 1999 р.). Рада міністрів АСЕАН є найвищим керівним органом Асоціації з питання співробітництва по боротьбі із транснаціональною злочинністю. Засідання ради відбуваються що два роки, за необхідності частіше на неофіційних зустрічах. Рада міністрів АСЕАН координує діяльність та затверджує звіти відповідних органів, таких як: вищі посадові особи АСЕАН з питання контролю наркотиків, керівники поліції країн АСЕАН, директори департаментів у справах імміграції та голови департаментів консульської служби міністерств закордонних справ. До ради міністрів АСЕАН входять представники (міністри) кожної країни-члена АСЕАН, відповідальних за боротьбу з транснаціональною злочинністю, якими зазвичай є представники Міністерства внутрішніх справ. Зустріч вищих посадових осіб з питання боротьби із транснаціональною злочинністю була організована, щоб допомогти раді міністрів АСЕАН у вирішенні цієї проблеми, а також для координації та співпраці з іншими відповідними органами АСЕАН, що беруть участь у боротьбі із транснаціональною злочинністю [15].

Однак, є ряд інших органів АСЕАН, що також беруть безпосередню участь у боротьбі із транснаціональною злочинністю. До прикладу, Міністри фінансів АСЕАН, через Угоду АСЕАН про митницю, окрім поліпшення співробітництва Асоціації в митній діяльності, зміцнюють співпрацю в боротьбі з незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин, а також сприяють об'єднанню зусиль у боротьбі з контрабандною діяльністю та посилить митний контроль. Засідання Міністрів юстиції АСЕАН за сприяння вищих посадових осіб проводять правове співробітництво Асоціації. Комітет АСЕАН з попередження та ліквідації наслідків стихійних лих відповідальний за співробітництво країн-учасниць Асоціації у вирішенні цієї проблеми, мінімізує негативні наслідки природних й техногенних катастроф на соціально-економічний розвиток країн АСЕАН [13].

Хоча, ці органи відіграли значну роль у боротьбі із транснаціональною злочинністю, спочатку вони були створені як окремі інституційні механізми, що відповідали за певні галузі співробітництва в рамках АСЕАН. Рада міністрів АСЕАН за сприяння вищих посадових осіб країн-членів Асоціації є головним органом, відповідальним за ведення політики, підтримки ініціатив, та розробки заходів по боротьбі з транснаціональною злочинністю. Вище згадані органи схвалили Декларацію (Хартію) АСЕАН 1997 року та План Дій 1999 року по боротьбі з транснаціональною злочинністю, а також програму роботи з реалізації Плану дій АСЕАН 2002 року. Програма роботи АСЕАН була згодом переглянута у 2006 році.

Можуть виникнути сумніви з приводу функціональності інституційного механізму. Постає питання, чи рада міністрів з транснаціональної злочинності, до складу якої входять виключно міністри внутрішніх справ, є достатньою для забезпечення стійкого та ґрунтовного опору транснаціональній злочинності. Відповідь, ймовірно, буде негативною, адже транснаціональна кримінальна діяльність становить загрозу регіональній безпеці та миру.

Питання про вироблення політики та ініціювання дій і заходів АСЕАН для співпраці по боротьбі з транснаціональною злочинністю є міжгалузевою стратегією і повинне підпадати під відповідальність не лише правоохоронних органів (ради міністрів по боротьбі з транснаціональною злочинністю та її старших посадових осіб). Покращення співпраці правоохоронних органів у розслідуванні та судових переслідуваннях залежить від наявності ефективної, кваліфікованої взаємної правової допомоги і пов'язані з питанням екстрадиції може бути закріплена у внутрішньому законодавстві держав, двосторонніх угодах та багатосторонніх конвенціях. Службовцям судового відомства будуть зрозумілими можливості співробітництва, що ґрунтується на взаємній правовій допомозі, тому що взаємно зобов'язуюче законодавство й внутрішнє право, які відносяться до правової допомоги і пов'язані з питанням екстрадиції, може підтримувати широку систему співробітництва, навіть за відсутності формальних договірних відносин. Ефективне правове співробітництво у боротьбі з транснаціональною злочинністю потребуватиме безпосередньої участі службовців судового відомства в обговоренні політики, плану дій чи програми роботи задля подолання транснаціональної злочинності. Співробітники судового відомства зможуть знайти практичні рішення різноманітних проблем, пов'язаних із відмінністю правових систем, а також забезпечуватимуть ефективність співробітництва поліції та надаватимуть правову допомогу. Крім того, проблема транснаціональної злочинності тісно пов'язана з питанням державного суверенітету та територіальної цілісності, а також міжнародних відносин, які входять до компетенції міністрів закордонних справ АСЕАН.

Однією з найбільш небезпечних тенденцій останніх років є конвергенція різних форм транснаціональної організованої злочинності, що особливо чітко зафіксовано у доповіді Управління ООН з наркотиків і злочинності 2024 року [15]. У ній наголошується, що кримінальний ландшафт Південно-Східної Азії трансформується безпрецедентно швидко, а основними драйверами цієї трансформації стали зростання виробництва та незаконного обігу синтетичних наркотиків, розширення кіберзумовленого шахрайства, розвиток складних схем підпільного банкінгу, використання криптовалют, цифрових платформ, інструментів штучного інтелекту та інших технологічних інновацій у злочинних цілях. Відповідно, сучасне транснаціональне злочинне середовище в регіоні має не фрагментований, а інтегрований характер, де окремі сегменти − наркоторгівля, шахрайство, торгівля людьми, нелегальні фінансові послуги − взаємно підсилюють один одного та функціонують як елементи єдиної кримінальної екосистеми. За таких умов запобіжна діяльність не може бути ефективною, якщо вона орієнтується виключно на окремі види злочинів без урахування їхніх функціональних взаємозв'язків.

Особливе місце у структурі регіональних загроз посідає незаконний обіг наркотичних засобів, насамперед синтетичних наркотиків, виробництво і транспортування яких продовжує залишатися одним із найбільш прибуткових кримінальних секторів у Південно-Східній Азії [10]. Проблема наркотрафіку в регіоні має виразно транснаціональний характер, оскільки охоплює виробничі осередки, транзитні коридори, ринки збуту, фінансові канали та корупційні зв'язки, що перетинають державні кордони і потребують координації на міжурядовому та міжвідомчому рівнях [3]. Саме тому в межах АСЕАН боротьба з наркотичною злочинністю розглядається не ізольовано, а як складова ширшої архітектури регіонального безпекового співробітництва, що включає посилення прикордонного контролю, координацію діяльності правоохоронних органів, обмін оперативною інформацією і вдосконалення механізмів кримінального переслідування [9].

Не менш актуальним виміром транснаціональної злочинності є торгівля людьми, яка в регіоні характеризується високим ступенем адаптивності, латентності та зв'язком із міграційними процесами, трудовою експлуатацією, сексуальною експлуатацією, використанням дітей, примусовою працею та іншими формами грубого порушення прав людини [11]. Інституційно-правова реакція АСЕАН на цю загрозу набула більш визначеного

характеру після ухвалення Декларації АСЕАН проти торгівлі людьми, зокрема жінками і дітьми, 2004 року, а згодом − Конвенції АСЕАН проти торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, 2015 року [1; 2]. Декларація 2004 року закріпила політичну готовність держав-членів до координації заходів у сфері запобігання торгівлі людьми, посилення прикордонного контролю, розвитку обміну інформацією, протидії злочинним синдикатам і забезпечення гуманного ставлення до потерпілих. В свою чергу, конвенція 2015 року надала цим намірам юридично зобов'язуючого характеру та визначила ключові завдання регіональної співпраці: попередження і боротьбу з торгівлею людьми, захист і допомогу жертвам із повагою до їхніх прав, а також поглиблення міждержавної взаємодії для досягнення зазначених цілей.

Правовий вимір є одним із базових напрямів запобігання транснаціональній організованій злочинності в АСЕАН. Ефективність будь-яких регіональних заходів значною мірою залежить від того, наскільки національні правові системи держав-членів є сумісними у питаннях криміналізації відповідних діянь, процедур розслідування, міжнародної правової допомоги, екстрадиції, конфіскації злочинних доходів та захисту потерпілих і свідків [7]. План дій АСЕАН 2016-2025 років прямо передбачає необхідність підписання, ратифікації та ефективної імплементації відповідних міжнародних і регіональних правових інструментів, а також гармонізації національних політик, законів і підзаконних актів у сфері протидії транснаціональним злочинам [3]. У цьому контексті гармонізація законодавства має розглядатися не як формальна уніфікація правових норм, а як створення мінімально необхідного рівня нормативної сумісності, який унеможливлює використання злочинними мережами відмінностей між юрисдикціями для уникнення відповідальності.

Значну роль у системі запобігання відіграє також розвиток інституційної спроможності держав-членів АСЕАН. Ідеться не лише про створення чи зміцнення спеціалізованих правоохоронних підрозділів, а й про формування стійких міжвідомчих механізмів координації, здатних забезпечувати комплексне реагування на транснаціональні злочини [12]. План дій передбачає, що держави-члени мають ухвалювати національні стратегії або плани дій, розвивати відповідні інституції, удосконалювати діяльність систем кримінальної юстиції, підвищувати кваліфікацію персоналу, створювати спеціалізовані бази даних, а також зміцнювати фінансову розвідку і спроможність до виявлення, розслідування та конфіскації незаконних активів. У ширшому розумінні інституційна спроможність передбачає здатність держави діяти на випередження, а не лише реагувати на вже вчинені правопорушення. Саме тому підготовка кадрів, технічна модернізація, процедурна стандартизація та налагодження аналітичної роботи повинні розглядатися як невід'ємні складові превентивної політики [7].

Окремим стратегічним напрямом є поглиблення міждержавної взаємодії правоохоронних органів. У межах АСЕАН превенція транснаціональної злочинності ґрунтується на усвідомленні того, що жодна держава не здатна самостійно ефективно протидіяти злочинним мережам, які функціонують через кілька юрисдикцій одночасно [11]. Відповідно, План дій наголошує на необхідності розвивати обмін інформацією та розвідувальними даними, призначати офіцерів зв'язку, здійснювати обмінні програми між посадовими особами, посилювати слідчу, прокурорську та судову співпрацю, а також використовувати сучасні засоби комунікації й міжнародні бази даних для швидкого реагування на транскордонні загрози. Подібна координація має не лише оперативне, а й запобіжне значення, оскільки зменшує можливість для злочинних угруповань використовувати державні кордони як інструмент ухилення від розслідування та переслідування [3].

У сучасних умовах особливої актуальності набуває інформаційно-аналітичний напрям протидії транснаціональній організованій злочинності. У документах АСЕАН акцентується необхідність розвитку баз даних, контактних пунктів, каналів прямої комунікації та механізмів обміну інформацією між компетентними органами. Проте сучасна практика свідчить, що простого обміну інформацією вже недостатньо. З огляду на складність злочинних мереж, використання цифрових платформ, криптовалютних сервісів, шифрованих каналів зв'язку та розподілених фінансових інструментів, державам АСЕАН необхідно переходити до глибшої інтеграції аналітичних систем, здатних виявляти приховані взаємозв'язки між різними сегментами кримінального середовища [6]. Такий підхід дає змогу не лише документувати вчинені злочини, а й прогнозувати трансформацію злочинних ринків, ідентифікувати вузли кримінальної інфраструктури та здійснювати превентивний вплив на найбільш уразливі елементи регіонального безпекового простору [14].

Одним із найважливіших елементів превентивної політики є посилення контролю за фінансовими потоками, оскільки саме фінансова інфраструктура забезпечує відтворення й розширення більшості транснаціональних злочинних схем. У Плані дій АСЕАН передбачено необхідність вживання заходів щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, створення механізмів їх повернення або поділу, а також зміцнення спроможності компетентних органів у сфері протидії відмиванню коштів. Це положення набуває особливого значення з огляду на зафіксовану Управ-

лінням ООН з наркотиків і злочинності тенденцію до професіоналізації підпільного банкінгу, розширення використання віртуальних активів, позабіржових криптовалютних сервісів, peer-to-peer торговців та інших фінансових механізмів, що обслуговують потреби транснаціональних злочинних мереж у Південно-Східній Азії. У такому контексті запобігання злочинності об'єктивно виходить за межі суто поліцейської діяльності та потребує активної участі фінансових регуляторів, банківських установ, підрозділів фінансового моніторингу та міжнародних партнерів [12].

Важливим напрямом запобіжної діяльності є також впровадження комплексних профілактичних заходів соціального та інформаційного характеру. Насамперед це стосується торгівлі людьми, де превенція повинна ґрунтуватися не лише на репресивних інструментах, а й на усуненні структурних причин вразливості окремих категорій населення [15]. Конвенція АСЕАН 2015 року про боротьбу з торгівлею людьми передбачає, що держави-учасниці мають розробляти комплексні політики, програми та інші заходи для запобігання торгівлі людьми, захисту жертв від повторної віктимізації, проведення досліджень, інформаційних і просвітницьких кампаній [2]. Така логіка цілком відповідає сучасним уявленням про превенцію, відповідно до яких криміногенне середовище формується не лише злочинним наміром, а й соціальними, економічними та інституційними умовами, що роблять певні групи населення більш доступними для експлуатації, вербування або примусу.

Водночас необхідно враховувати, що ефективність регіональної політики АСЕАН у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю значною мірою обмежується внутрішніми особливостями самої організації. Консенсусний характер ухвалення рішень, принцип невтручання у внутрішні справи та різний рівень політичної, правової й адміністративної спроможності держав-членів створюють ситуацію, за якої навіть прогресивні регіональні документи не завжди однаково ефективно імплементуються на національному рівні. Це зумовлює наявність розриву між нормативною архітектурою співробітництва та її практичною реалізацією. Проте саме в цих умовах особливого значення набуває поступове інституційне ущільнення співпраці − через механізми контактних пунктів, спільних тренінгів, обмінів, технічної допомоги, розбудови інформаційних систем і секторальної координації між органами безпеки, юстиції, фінансового контролю, міграційного управління та прикордонної служби [9].

Показово, що у сучасних оцінках міжнародних організацій наголошується на глобальному вимірі загрози, яка виходить із Південно-Східної Азії. Зафіксовані в регіоні злочинні практики, зокрема кіберзумовлене шахрайство, відмивання коштів, торгівля людьми та наркотрафік, дедалі частіше мають наслідки далеко за межами АСЕАН, впливаючи на фінансові системи, міграційні потоки та безпекову ситуацію в інших регіонах світу [13; 14]. Це означає, що міжнародне співробітництво у сфері запобігання транснаціональній організованій злочинності не є факультативним елементом регіональної політики, а виступає її органічною складовою. Відповідно, взаємодія АСЕАН із зовнішніми партнерами, міжнародними організаціями та спеціалізованими структурами має розглядатися як важливий інструмент компенсації тих обмежень, які породжуються внутрішньою неоднорідністю самого регіону.

Висновки. Отже, аналіз інституційних і правових механізмів АСЕАН дає підстави стверджувати, що основні напрями запобігання транснаціональній організованій злочинності в регіоні мають комплексний та багаторівневий характер. Вони охоплюють удосконалення правового регулювання і гармонізацію кримінального законодавства; зміцнення інституційної спроможності правоохоронних і судових органів; поглиблення міждержавної оперативної, слідчої та судової співпраці; розвиток спільних аналітичних і інформаційних механізмів; посилення контролю за фінансовими потоками та відмиванням коштів; а також реалізацію широких профілактичних заходів, спрямованих на зменшення соціальної вразливості та попередження віктимізації населення. У цьому контексті ефективне запобігання транснаціональній організованій злочинності в АСЕАН можливе лише за умови поєднання нормативної гармонізації, інституційного зміцнення, технологічної модернізації та реального, а не декларативного, поглиблення регіональної взаємодії. Саме такий підхід відповідає сучасному характеру злочинних загроз у Південно-Східній Азії та логіці еволюції безпекової політики АСЕАН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ASEAN Secretariat. 2015 ASEAN Convention against Trafficking in Persons, Especially Women and Children (ACTIP), Kuala Lumpur, November 21, 2015. URL: https://www.asean.org/wp-content/uploads/2015/12/ACTIP.pdf (дата звернення: 02.03.2026).

2. ASEAN Secretariat. ASEAN Declaration Against Trafficking in Persons, Particularly Women and Children, Vientiane, November 29, 2004. URL: https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Declaration-against-Trafficking-in-Persons-Particularly-Women-and-Children-TPPWC.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

3. ASEAN Secretariat. ASEAN Plan of Action to Combat Transnational Crime (2016–2025). Kuala Lumpur, September 20, 2017. URL: https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Plan-of-Action-in-Combating-TC_Adopted-by-11th-AMMTC-on-20Sept17-1.pdf (дата звернення: 07.03.2026).

4. ASEAN Secretariat. Kuala Lumpur Declaration on the Enhanced Partnership to Combat Transnational Crime, Kuala Lumpur, September 13, 2015. URL: https://www.unodc.org/cld/en/treaties/strategies/association_of_south-east_asian_nations/ase0001s.html (дата звернення: 07.03.2026).

5. Emmers R. ASEAN and the securitization of transnational crime in Southeast Asia. The Pacific Review. 2003. Vol. 16(3). P. 419-438. DOI: 10.1080/0951274032000085653

6. Global Organized Crime Index 2025: Southeast Asia. Global Initiative, 2025. URL: https://globalinitiative.net/initiatives/ocindex/ (дата звернення: 07.03.2026).

7. Indrayani I. & Zulkarnain. Transnational Crime Cooperation in ASEAN. British Journal of Philosophy, Sociology and History. 2022. Vol. 2. P. 40-47. DOI: 10.32996/pjpsh.2022.2.1.7

8. Luong H. T. Transnational crime and its trends in South-East Asia: A detailed narrative in Vietnam. International Journal for Crime, Justice and Social Democracy. 2020. Vol. 9(2). P. 88-101. DOI: 10.5204/ijcjsd.v9i2.1147

9. Mok E. ASEAN and Transnational Crime: Gains and Challenges in Tackling Drug-Related Problems. WIMAYA. 2020. Vol. 1. P. 31-38. DOI: 10.33005/wimaya.v1i01.13

10. Nasution R. & Argenti G. The Spread of Narcotics in Southeast Asia: ASEAN's Role in Tackling Drug Trafficking. Jurnal Ilmiah Wahana Pendidikan. 2025. Vol. 11(12.A). P. 360-367.

11. Rofii M. (2025). The Role of ASEANAPOL in Combating Human Trafficking in Southeast Asia: A Comparative Study of Indonesia, Thailand, and Philippines. Proceedings of the International Conference on Strategic and Global Studies (ICSGS 2024). Nanchang, 2025. P. 290-297. DOI: 10.2991/978-94-6463-646-8_19

12. Soewondo S. & Kadarudin K. Prevention and Eradication of Transnational Organized Crime in Southeast Asia. Scholars International Journal of Law, Crime and Justice. 2022. Vol. 5. P. 37-44. DOI: 10.36348/sijlcj.2022.v05i02.001

13. Transnational Crime in Southeast Asia: A Growing Threat to Global Peace and Security. USIP Senior Study Group Final Report, May 2024. URL: https://www.usip.org/sites/default/files/2024-05/ssg_transnational-crime-southeast-asia.pdf (дата звернення: 07.03.2026).

14. Transnational Organized Crime and the Convergence of Cyber-Enabled Fraud, Underground Banking and Technological Innovation in Southeast Asia: A Shifting Threat Landscape. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2024. URL: https://www.unodc.org/roseap/uploads/documents/Publications/2024/TOC_Convergence_Report_2024.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

15. Transnational Organized Crime in Southeast Asia: Evolution, Growth and Impact. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2019. URL: https://www.unodc.org/roseap/uploads/archive/documents/Publications/2019/SEA_TOCTA_2019_web.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.5:314.15(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.25

СТРАТЕГІЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВИСНАЖЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

THE STRATEGY OF DEMOGRAPHIC DEPLETION AS AN ELEMENT OF HYBRID AGGRESSION IN THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Малик І.Р.,
orcid.org/0000-0002-5638-6999
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Дане дослідження було спровоковане попередніми науковими розвідками автора, що поєднували в собі аналіз в період повномасштабного вторгнення РФ міграційних ризиків для України, демографічних викликів, особливостей ведення сучасних гібридних воєн та перспектив повоєнної відбудови України. На цьому перехресті проблем (та різної величини загроз) виникла ідея розглянути та проаналізувати дії країни-агресора проти мирного населення взимку 2025-2026 рр. – а, саме те, як РФ пробувала знеструмити електромережі України задля колапсу енергетичної системи, що повинно було призвести до зупинки економіки та припинення подачі тепла у житлові будинки – під кутом їхньої стратегії щодо оголошеної так званої «денацифікації» України. Тобто, у статті зроблено спроби такі дії РФ ввести в загальну систему ведення ними гібридної війни. Ще одним важливим елементом статті є акцентування на демографічному виснаженні як методу ведення «війни після війни» – адже демографічна криза в Україні – це не лише побічний ефект бойових дій, а свідомо сконструйований інструмент агресора для знищення суб'єктності нації в довгостроковій перспективі.

Використання словосполучення «стратегія демографічного виснаження» покликане підкреслити, що ми маємо справу не з побічним ефектом війни, а з екзистенційним інструментарієм агресора. Це одночасно і дорожня карта тактичних кроків щодо знищення населення, і розрахована на десятиліття перспектива нівелювання аж до ліквідації української ідентичності шляхом позбавлення держави її головного ресурсу – людей, здатних до відновлення та розвитку країни.

В статті виокремлені вектори, що працюють на так звану «денацифікацію» через демографічне виснаження та окреслено компоненти стратегії виснаження, що забезпечують реалізацію цієї ідеї, а саме: примусова міграція та стимулювання виїзду; депортація та асиміляція (на прикладі дітей та таборів їх «перевиховання»); мілітаризація та заміщення на окупованих територіях.

Ключові слова: «денацифікація», стратегія демографічного виснаження, демографічний дисбаланс, міграція.

This study was prompted by the author's previous scholarly inquiries, which integrated an analysis of migration risks for Ukraine during the full-scale Russian invasion, demographic challenges, the intricacies of modern hybrid warfare, and the prospects for Ukraine's post-war reconstruction. At the intersection of these multifaceted issues and threats, the author examines the aggressor state's actions against the civilian population during the winter of 2025–2026. Specifically, it analyzes Russia's attempts to disable Ukraine's power grids to collapse the energy system–aiming to paralyze the economy and terminate heating to residential buildings–through the prism of the Kremlin's stated strategy of so-called "denazification." Consequently, the article seeks to integrate these actions into the broader framework of Russia's hybrid warfare.

A central element of this research is the conceptualization of "demographic depletion" as a method of "war after the war." The author argues that Ukraine's demographic crisis is not merely a byproduct of hostilities but a deliberately constructed instrument of the aggressor designed to destroy the nation's subjectivity in the long term. The term "demographic depletion strategy" is employed to emphasize that this is an existential tool of the aggressor rather than an incidental effect. It represents both a tactical roadmap for population reduction and a decades-long perspective aimed at neutralizing or even liquidating Ukrainian identity by depriving the state of its primary resource–people capable of restoring and developing the country.

The article identifies specific vectors facilitating "denazification" through demographic depletion and outlines the core components of this strategy. These include: forced migration and the systematic incentivization of displacement; deportation and assimilation (exemplified by the removal of children and their placement in "re-education" camps); and the militarization and ethnic replacement of populations within the occupied territories.

Key words: "denazification", demographic depletion strategy, demographic imbalance, migration.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна демонструє трансформацію класичних воєнних дій у комплексну гібридну агресію, де цивільне населення стає першочерговою ціллю не лише фізичного, а й стратегічного знищення. Особливої гостроти ця загроза набула

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

взимку 2025–2026 років, коли системні удари по енергетичній інфраструктурі України стали інструментом провокування масових міграційних хвиль та соціально-економічного колапсу. Такі дії агресора виходять за межі суто воєнної доцільності, вказуючи на існування цілеспрямованої стратегії підриву життєздатності української нації. Демографічний чинник у цій системі координат перетворюється на зброю довготривалої дії, спрямовану на позбавлення держави її головного ресурсу – людей. Відтак, вивчення демографічного виснаження як елемента гібридної війни є критично важливим для розуміння екзистенційної природи сучасного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність значної кількості наукових розвідок, присвячених міграційним процесам та гуманітарним наслідкам російської агресії, комплексні розробки, що розглядають демографічне виснаження як цілеспрямовану стратегію гібридної війни, залишаються мало представленими в сучасних дослідженнях. Більшість існуючих публікацій фокусуються на окремих аспектах кризи, тоді як системний аналіз взаємозв'язку між енергетичним терором, примусовою депортацією та нівелюванням національної суб'єктності через демографічний інструментарій потребує подальшого глибокого вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних досліджень щодо міграційних ризиків та гуманітарних наслідків війни, питання продуманого «демографічного виснаження» як цілісної воєнної стратегії залишається недостатньо висвітленим у політичній науці. Більшість авторів розглядають депопуляцію та депортацію як побічні ефекти бойових дій, а не як свідомо сконструйований інструмент позбавлення України суб'єктності. Зокрема, потребує глибшого аналізу взаємозв'язок між енергетичним терором останніх років та довгостроковими планами агресора щодо зміни етнічного складу окупованих територій. Також бракує системного поєднання фактів примусового вивезення дітей із концепцією «війни після війни», де агресія триває через асиміляцію майбутніх поколінь. Саме цей концептуальний розрив між тактичними подіями та їхньою стратегічною демографічною метою зумовлює необхідність даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз стратегії демографічного виснаження як ключового компонента гібридної агресії РФ проти України в період 2022–2026 років. Для досягнення цієї мети передбачено розв'язання низки завдань, зокрема: дефініцію поняття «демографічне виснаження» та його ролі в ідеології «денацифікації»; дослідження механізмів стимулювання примусової міграції через енергетичний терор; виявлення методів ідеологічного перевиховання та асиміляції депортованих дітей. Підсумком роботи має стати оцінка впливу цих процесів на національну безпеку та стратегічні перспективи повоєнного відновлення держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна часто діє як такий собі «рушій прогресу» – зазвичай суперечливий -прискорюючи технологічний розвиток через інновації, стимулюючи еволюцію у військово-промисловому комплексі та економічні зміни через цільове держзамовлення. Проте це відбувається за рахунок руйнування інфраструктури (війна знищує виробничі потужності, житло та енергетичні системи, відкидаючи економіку на роки назад), людських втрат (невинні жертви в зоні бойових дій та масова міграція суттєво впливають на вікову структуру та працездатний ресурс) та зупинки цивільного розвитку (наука, освіта та культура втрачають фінансування, перемикаючись на військові потреби). У довгостроковій перспективі таке руйнування може мати катастрофічні демографічні та економічні наслідки.

З російської сторони таким собі девізом повномасштабного вторгнення в Україну стали ідеї «демілітаризації» та «денацифікації», котрі мали бути реалізовані (вже стало «мемом» в українському інфопросторі) «за три дні». Проте подальші дії агресора продемонстрували, що йдеться не лише про контроль над територіями, а й про контроль над демографічним потенціалом. Очевидно, що стратегія держави-агресора виходить за межі класичних військових цілей. З огляду на сформульоване завдання «денацифікації», то вона включає скорочення населення через фізичне знищення, примусову міграцію, депортацію дітей, руйнування репродуктивного потенціалу та довгострокове економічне виснаження через демографічний дисбаланс. У цьому контексті демографія стає не наслідком війни, а її інструментом. І якщо пряме знищення (геноцид) викликає миттєвий опір світу, то «демографічне виснаження» – це «повзучий геноцид», розтягнутий у часі, але має ту саму мету – остаточне вирішення «українського питання».

І мовознавці, і спеціалісти з інформаційних впливів, пропаганди та маніпуляцій мали вдосталь часу аби дослідити етимологію слова «денацифікація» та значення цього терміну з огляду на контекст подій війни. Тож, доволі влучною виявилась версія Т. Снайдера у квітні 2022 р.: «Нацист – це українець, який відмовляється визнати себе росіянином» [1]. Насправді ж сумнозвісна «денацифікація» як спосіб позбавитися від «українських нацистів» перетворилася на масові вбивства цивільних армією РФ, на фактичний геноцид українського народу [2].

У межах цього дослідження поняття «стратегія демографічного виснаження» розглядається автором як дворівнева модель агресії. По-перше, вона охоплює цілеспрямований план РФ із системного руйнування відтворювального потенціалу України через послідовні тактичні кроки. По-друге, ця стратегія розглядається як інструмент відтермінованого руйнування (деструкції), що має на меті підрив життєздатності українського суспільства в довгостроковій перспективі, роблячи наслідки агресії незворотними навіть після завершення активної фази бойових дій.

Якщо акцентувати в даному випадку на гібридності російського впливу через демографічну складову, то «стратегія демографічного виснаження» вживається для означення комплексної програми гібридного впливу, що поєднує:

– так звану «операційну складову», тобто чітко спланований алгоритм дій агресора, спрямований на депопуляцію та вимивання людського капіталу;

– так звану «прогностичну складову»: створення механізму демографічної «пастки», яка має забезпечити остаточну «денацифікацію» (у російському розумінні – ліквідацію суб'єктності) через стратегічне знекровлення нації, що виходить за часові межі безпосереднього воєнного конфлікту.

Окрім цього, задекларована Росією стратегія спрямована на позбавлення України таких собі «демографічних дивідендів», необхідних для повоєнної відбудови.

Під демографічним виснаженням слід розуміти цілеспрямовану деструктивну політику агресора, що має на меті незворотне погіршення кількісних та якісних характеристик населення певної території. Основними механізмами такої стратегії є: фізична ліквідація, примусова депортація, створення непридатних для життя умов (екзистенційний тиск для виїзду), а також деформація демографічної структури суспільства (створення ефекту демографічного дисбалансу), що провокує надмірне навантаження на соціальну сферу та підриває мобілізаційний і відновлювальний потенціал держави.

Адже демографічна криза, до якої неминуче призведе демографічний дисбаланс, здатна тривати десятиліттями після завершення бойових дій. Тобто, російська формула «денацифікації» щодо населення України втілюватиметься, за планами агресора, у будь-якому випадку – чи це буде захоплення запланованої (усієї) української території, чи у випадку часткової окупації.

З огляду на досліджувану проблематику демографічний дисбаланс можна сформулювати як структурне порушення рівноваги в кількісному та якісному складі населення, що стоїть на заваді ефективному функціонуванню та розвитку суспільства; виникає через непропорційні зміни у віковій, статевій, територіальній або соціальній структурі й призводить до довгострокових соціально-економічних та безпекових наслідків [3].

На сьогодні дослідники демографічного дисбалансу в Україні визначають його глибоку кризу, якій притаманним є стрімке старінням населення, депопуляція (смертність перевищує народжуваність), значний гендерний дисбаланс, масова міграцією через війну (понад 5 млн біженців за кордоном). Це призводить до дефіциту робочої сили, навантаження на пенсійну систему та зниження здатності до самовідтворення [4].

Британський дослідник Марк Гілеотті (Mark Galeotti), який є експертом з російської гібридної війни, часто згадує про «людський ресурс» як поле битви. У своїй праці "The Weaponisation of Everything: A Field Guide to the New Way of War" він пояснює, яким чином Росія використовує некінетичні інструменти – кібернетичні, інформаційні, психологічні, економічні (зокрема, і демографічний тиск) – для досягнення політичних цілей, які не вдалося здобути силою. Автор пропонує підхід, за якого будь-яка сфера людського життя розглядається як інструмент війни. Розглядаючи роль та вагу інформаційно-психологічного впливу у війні, М.Гілеоті стверджує, що метою будь-якої агресії виступає бажання переконати населення супротивника, що боротьба – марна, а майбутнього не існує [5, P. 142-156]. Тож, сміливо можна стверджувати, що така формула доволі ефективна – адже стратегія демографічного виснаження працює і як потужний психологічний фактор. Важко зберігати оптимістичний погляд на майбутнє, коли люди бачать, що їхні діти виїжджають, а нація старіє. Це неминуче породжуватиме відчуття безвиході та поразки навіть при військових успіхах. Автор зазначає, що страх перед майбутнім є ефективнішим за страх перед смертю.

Задля підтвердження існування вищезгаданої стратегії РФ стосовно населення України можна виокремити вектори, що працюють на так звану «денацифікацію» через демографічне виснаження. Компонентами такої стратегії виснаження можуть бути:

1. Примусова міграція та стимулювання виїзду. Ще у 2010 р. Келлі М. Грінхілл опублікувала ґрунтовну працю «Зброя масової міграції: Примусове переміщення, примус та зовнішня політика» [6]. Тут автор доводить, що державні та недержавні актори навмисно можуть створювати потоки біженців або маніпулювати ними задля того, щоб змусити інші держави змінити свою політику. Вона виокремлює такий тип агресії, де мігранти використовуються як «політичні боєприпаси». Метою, як правило, є виснаження ресурсів цільової країни або провокація в середині внутрішніх політичних конфліктів. Тобто, вона розглядає міграцію як зброю та як ще один елемент

ймовірної гібридної війни. Спроби застосування цієї зброї та безпосередню її дію мали змогу відчути на собі країни ЄС як після так званої «сирійської кризи» (2015-2016 рр.), після провокацій на білорусько-польському кордоні (літо-осінь 2021р.) та після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 р. На цю розроблену Росією стратегію, окрім окупації українських територій, працює їхня діяльність щодо створення нестерпних умов для життя на неокупованих територіях України – як от удари по енергетиці (котрі активізуються у холодну пору року), екоцид (Каховська ГЕС) – що спричиняє виштовхування найбільш пасіонарної та репродуктивної частини населення за кордон. За даними, оприлюдненими Офісом міграційної політики у 2025 році кількість українців, які виїхали за кордон і не повернулися, склала 290,3 тисячі осіб [7]. І, хоча, це в півтора рази менше, ніж у 2024 році (тоді не повернулося майже 443 тисячі громадян), ситуація залишається складною та такою, що може загостритись в будь-який момент – чи через зміну ситуації на Близькому Сході, чи через зміну зовнішньої політики адміністрації Білого Дому, чи через те, що Україна може стати ціллю ракетних обстрілів з боку Ірану… Поряд із цими показниками суттєво зменшується частка тих українців, які готові повертатись у повоєнну країну. Так, за даними Центру економічної стратегії, у проведеному дослідженні (відповідно, у 2022 та 2024 роках), на запитання: «Порівнюючи життя в Україні та життя у країні перебування, загалом де вам подобається жити більше?» відсоток тих, хто відповів: «Набагато більше подобається за кордоном» збільшився вдвічі (12% та 24% відповідно). За даними цього ж дослідження кількість чоловіків, чиї дружини зараз перебувають за кордоном, можуть згодом виїхати: за оптимістичним сценарієм: 290200 чол., за середнім сценарієм: 389000 чол., за песимістичним сценарієм: 532200 чол. І, як вердикт (чи вирок?): після закінчення війни за кордоном залишиться 1,7 млн українців за оптимістичного сценарію, 2,3 млн – за середнього та 2,7 млн – за песимістичного [8].

Паралельно із агресивним втручанням та стимулюванням змін в демографічній піраміді населення України РФ у жовтні 2025 р. затверджує «Концепцію державної міграційної політики Російської Федерації на 2026–2030 роки», де, з-поміж інших факторів, котрі допомагатимуть у залученні мігрантів, діятиме державна політика щодо «збереження та укріплення традиційних російських духовно-моральних цінностей», що, на думку автора статті у DW, передбачає сприяння переїзду іноземців, котрі розділяють так звані «традиційні цінності» в Росію [9]. На думку К Гірд, стипендіатки з національної безпеки в ISW (Institute for the Study of War), нова міграційна концепція Росії на 2026-2030 роки підкреслює зусилля Росії щодо збільшення населення окупованих територій, щоб надати легітимності своїй незаконній окупації [10].

Тобто, з певністю можна сказати, що РФ своїми діями переслідує декілька цілей: експорт хаосу – масовий виїзд українців як навантаження на економіку ЄС; імпорт ресурсу – спроби інтегрувати українців у російське суспільство для вирішення власної кризи народжуваності (це теж елемент їхньої стратегії). Все це загалом працює на знекровлення території України.

2. Депортація та асиміляція. Російська формула «стратегія демографічного виснаження» – це, в тому числі, про унеможливлення відтворення втраченого людського ресурсу. І найочевидніші дії в цьому керунку задля досягнення бажаного результату – позбавити громадян України майбутнього через неможливість мати це майбутнє як тих самих громадян України… Саме тому з початку повномасштабного вторгнення українські та міжнародні правозахисники особливим чином акцентували свою увагу на примусовій депортації дітей в РФ з окупованих територій. Дані про масштаби примусового вивезення українських дітей суттєво різняться залежно від джерела. Офіційно Україною ідентифіковано 20 000 депортованих, водночас експерти Єльської лабораторії гуманітарних досліджень припускають, що ця цифра сягає 35 000. Російська сторона в особі омбудсмена Марії Львової-Бєлової (яка перебуває у розшуку МКС) оперує числом у 700 000 «переселених» осіб. Проте українська уповноважена Дар'я Герасимчук вважає, що реальна кількість постраждалих може становити від 200 до 300 тисяч. Встановлення істини ускладнюється систематичною відмовою Москви надавати списки дітей, що прямо суперечить нормам міжнародного права [11, 12, 13]. Численні аналітичні довідки та записки, статті, публікації та огляди, а також винесення цієї проблеми на міжнародне обговорення не пришвидшують процес відновлення дії міжнародного права стосовно найбільш незахищеної категорії громадян – дитини, котра опинилась посеред війни, подекуди із втратою батьків чи опікунів, з численними порушеннями прав і свобод (із врахуванням того, що вони не можуть робити інформований вибір самостійно). Центр прав людини ZMINA у своєму аналітичному огляді, котрий з'явився наприкінці 2023 р., виділив 5 основних тез-проблем, що характеризують ситуацію із депортацією дітей агресором з окупованих територій:

– Порушення міжнародного гуманітарного права. Згідно із статтями Женевської конвенції чи Римського статуту [Ратифіковані в Україні: 14], депортація дітей заборонена (крім екстрених медичних випадків), оскільки ця категорія осіб

є особливо вразливою і нездатною на самостійний інформований вибір.

− Попереднє планування. Свідчить про це організація вивезення дитячих закладів опіки до РФ, що розпочалась ще до повномасштабного вторгнення 2022 р. (ознака системності дій).

− Примусове «оздоровлення». Використання таборів у Криму та РФ як інструменту депортації під приводом відпочинку; супроводжується маніпуляціями та перешкоджанням поверненню дітей.

− Політичне перевиховання як знищення національної ідентичності. Система таборів та запровадження стандартів освіти РФ з осені 2022 р. спрямовані на примусову мілітаризацію та знищення української ідентичності шляхом нав'язування відповідної ідеології.

− «Геноцидні практики». Відбувається спрощення процедур усиновлення та нав'язування громадянства РФ, порушення права дитини на збереження індивідуальності. Такі дії можна класифікувати як ознаки злочину геноциду (насильницька передача дітей між групами) [15, с. 5-7].

Ключовою метою депортації дітей до таборів у Криму та РФ є їхнє ідеологічне перевиховання та інтеграція в російський освітньо-культурний простір. Системне навчання за російськими стандартами охоплює щонайменше 75% виявлених закладів (32 з 43) і базується на викривлених наративах про причини війни та спільну історію [16, с. 18-22]. Особливої уваги у вивченні досвіду «перевиховання» дітей в РФ заслуговує практика під назвою «Розмови про важливе» – запровадження з 2022 р. циклу обовязкових годин у школах. Задекларовано, що цей курс спрямований на формування у школярів любові до Батьківщини, гордості за свою країну та виховання патріотизму. Міністерство освіти агресора формулює, що під час таких «Розмов» діти обговорюватимуть із вчителями питання, повязані з історією та культурою Росії, її роллю в світових процесах з фокусом на традиції та особливості регіонів країни (аналог так званих годин політінформації в школах СРСР).

Тож, як підсумок – акцент на викраденні українських дітей, їх перевиховання задля розриву культурної спадкоємності, тобто знищення майбутнього нації. На думку Келлі М. Грінхілл – це не лише воєнний злочин, а ще й стратегія омолодження власного дефіцитного демографічного ресурсу за рахунок захоплених територій.

3. Мілітаризація та заміщення на окупованих територіях. Задля створення на окупованих територіях середовища, не придатного для проживання українських громадян, агресор вдається до різноманітних заходів щодо витіснення українців та завезення лояльного населення з РФ – такий собі метод зміни етнічного ландшафту (класичний елемент імперської стратегії). Численні звіти Інституту вивчення війни (ISW) фіксують такі дії російської влади в цьому керунку: впровадження ініціатив, спрямованих на стимулювання російських ветеранів війни в Україні до переселення на окуповані території шляхом надання земельних ділянок; спрощення процедури отримання російських паспортів в окупованій Україні на постійній основі; діяльність військовослужбовців РФ, що перебувають на дійсній службі, спрямована на мілітаризацію української молоді шляхом проведення курсів тактичної підготовки для підлітків; мобілізація депортованої української молоді до лав російської армії, що є явним порушенням міжнародного права; стимулювання переселення росіян до окупованої України, щоб компенсувати нестачу робочої сили на окупованих територіях – ці програми переселення також підтримують зусилля Росії щодо русифікації окупованої України шляхом повторного заселення окупованих територій російськими громадянами [17]

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження підтверджує, що стратегія демографічного виснаження є системним інструментом російської гібридної агресії, спрямованим на підрив життєздатності української нації у довгостроковій перспективі. Атаки на енергетичну інфраструктуру взимку 2025–2026 рр. у поєднанні з депортацією дітей та примусовою асиміляцією свідчать про намір агресора штучно створити незворотну демографічну кризу. Подальші наукові розвідки можуть зосередитися на розробці дієвих механізмів репатріації депортованого населення та на дослідженні соціально-економічних моделей стимулювання повернення людського капіталу як ключового елемента національної безпеки та повоєнного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Snyder Timothy. Russia's genocide handbook. The evidence of atrocity and of intent mounts. Apr. 08, 2022. URL: https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook?s=r (дата звернення: 16.03.2026).

2. Лозовий В. Яворська Г. «Денацифікація» України в російській пропагандистській війні 28.05.2022. *NISS.* URL: https://niss.gov.ua/news/statti/denatsyfikatsiya-ukrayiny-v-rosiyskiy-propahandystskiy-viyni (дата звернення: 19.03.2026).

3. Потапенко В., Каплан Ю., Двігун А. Валевський О., Токман В., Степико М., Головка А. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. *НІСД,* 24.11.2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya (дата звернення: 19.03.2026).

4. Петрівський О. Демографічна ситуація в Україні: перспективи виходу з кризи та мінімізація її впливу на розвиток економіки України. *ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО.* Випуск 77 / 2025. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/6338-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6252-1-10-20250817%20(1).pdf (дата звернення: 20.02.2026).

5. Galeotti Mark. The weaponisation of everything: a field guide to the new way of war. *Yale University Press.* 2022. 248p. URL: https://yalebooks.yale.edu/book/9780300270419/the-weaponisation-of-everything/

6. Kelly M. Greenhill "Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy". URL: https://dokumen.pub/weapons-of-mass-migration-forced-displacement-coercion-and-foreign-policy-9780801458668.html – 356 P. (дата звернення: 26.02.2026).

7. У 2025 році з України виїхали та не повернулися понад 290 тисяч українців. *Офіс міграційної політики.* URL:https://ompua.org/u-2025-rotsi-z-ukrayiny-vyyihaly-ta-ne-povernulysya-ponad-290-tysyach-ukrayintsiv/ (дата звернення: 21.03.2026).

8. Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. 3 березня 2025. *Центр економічної стратегії.* URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/ (дата звернення: 12.03.2026).

9. Бегунков В. Путин утвердил концепцию миграционной политики РФ до 2030-го. *DW,* 16.10.2025. URL: https://www.dw.com/ru/putin-utverdil-koncepciu-migracionnoj-politiki-rossii-do-2030-goda/a-74385422 (дата звернення: 18.03.2026).

10. Hird K. Russian Occupation Update, October 23, 2025. *ISW*. URL: https://understandingwar.org/research/russia-ukraine/russian-occupation-update-october-23-2025/ (дата звернення: 31.01.2026).

11. Викрадення та депортація українських дітей Росією. Спеціальна доповідачка Каріна Одебрінк. Член парламенту (ШВЕЦІЯ). Парламентська група підтримки України ПА ОБСЄ. *OSPERA.* URL:https://www.oscepa.org/en/documents/ad-hoc-committees-and-working-groups/parliamentary-support-team-for-ukraine/5292-russian-abductions-and-deportations-of-ukrainian-children-by-carina-oedebrink-ukr/file (дата звернення: 26.02.2026).

12. Депортація українських дітей – спланований злочин росії**.** 20.11.2025. *Офіс генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/deportaciya-ukrayinskix-ditei-splanovanii-zlocin-rosiyi. (дата звернення: 21.02.2026).

13. Платформа «Діти війни». *Інститут аналітики та адвокації.* URL: https://iaa.org.ua/infographics/platforma-dity-vijny-infografika-vid-yurystiv/?gad_source=1&gad_campaignid=23230612299&gbraid=0AAAAAp3Jda6mcmskXaK88renaegsECk2h&gclid=EAIaIQobChMI8rrqwd6mkwMVXhCiAx2BYCLkEAAYASAAEgIOrvD_BwE (дата звернення: 12.03.2026).

14. Конвенція про права дитини. Редакція від 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 22.03.2026).

15. Примусове переміщення та депортація до РФ дітей із тимчасово окупованих територій України. Квітень 2023. Аналітична записка. *Центр прав людини ZMINA.* URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/06/children_web_ukr.pdf. – 28с. (дата звернення: 11.03.2026).

16. Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. A conflict observatory report. *Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health:* New Haven. 14.02.2023. URL: https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2023-02/yalehrl_systematic.reeducation.transfer.2023.02.14.1237.pdf – 34 P. (дата звернення: 10.02.2026).

17. Оновлення щодо російської окупації, 29 липня та 23 жовтня 2025 року. *Institute for the Study of War.* URL: https://understandingwar.org/research/?_search_research=Ukrainian%20refugees&_teams=russia-ukraine (дата звернення: 12.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 304.4:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.26

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІНСТИТУЦІЙНІ РАМКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

CULTURAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION: INSTITUTIONAL FRAMEWORKS AND INSTRUMENTS

Михалюк Н.Ю.
orcid.org/0000-0002-5287-0986
кандидат політичних наук, доцент,
докторант
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена комплексному аналізу культурної політики Європейського Союзу як складової інтеграційного процесу та важливого інструменту внутрішнього розвитку й зовнішньополітичного позиціонування ЄС. У дослідженні простежується еволюція підходів до культури в системі європейської інтеграції – від її символічного визнання до формування розгалуженої інституційної та програмної архітектури. Особливу увагу приділено правовим засадам культурної політики, зокрема положенням статті 167 Договору про функціонування Європейського Союзу, яка закріплює допоміжний характер компетенцій ЄС у культурній сфері та визначає принципи субсидіарності, культурного розмаїття й міждержавної співпраці. У статті проаналізовано інституційну систему реалізації культурної політики ЄС, включно з роллю Європейської Комісії, Європейського парламенту, Ради ЄС, а також міжурядових платформ і національних агентств. Окремий акцент зроблено на програмних інструментах, зокрема програмах Creative Europe та Erasmus+, які сприяють розвитку креативного сектору, мобільності митців і студентів, міжкультурному діалогу та формуванню європейської ідентичності. Розглянуто участь країн-партнерів, передусім України, у цих програмах як важливий чинник інтеграції до європейського культурно-освітнього простору.

Дослідження також висвітлює роль культури у зовнішній політиці Європейського Союзу як інструменту «м'якої сили» та культурної дипломатії, спрямованої на поширення європейських цінностей, підтримку демократичних трансформацій і зміцнення партнерських відносин. Визначено ключові виклики культурної політики ЄС, серед яких фінансова нерівність, бюрократизація, політична поляризація, цифровізація та наслідки глобальних криз. Зроблено висновок, що культурна політика Європейського Союзу перебуває у стані динамічної трансформації та залишається важливим ресурсом європейської інтеграції, міжнародної взаємодії й глобальної конкурентоспроможності.

Ключові слова: культурна політика ЄС, європейська інтеграція, культурна дипломатія, м'яка сила, Creative Europe, інституції ЄС.

The article provides a comprehensive analysis of the cultural policy of the European Union as an integral component of the European integration process and an important instrument of both internal development and external positioning of the EU. The study traces the evolution of approaches to culture within the EU framework, from its initial symbolic recognition to the formation of a complex, multi-level institutional and programmatic architecture. Particular attention is paid to the legal foundations of EU cultural policy, notably Article 167 of the Treaty on the Functioning of the European Union, which defines culture as a supporting competence and establishes the principles of subsidiarity, cultural diversity, and intergovernmental cooperation. The article examines the institutional system responsible for the implementation of EU cultural policy, including the roles of the European Commission, the European Parliament, the Council of the EU, as well as intergovernmental platforms and national agencies. Special emphasis is placed on key programmatic instruments, particularly the Creative Europe and Erasmus+ programmes, which contribute to the development of the creative sector, promote cultural exchange and mobility, foster intercultural dialogue, and strengthen European identity. The participation of partner countries, especially Ukraine, in these programmes is analyzed as an important factor of integration into the European cultural and educational space.

The study also highlights the growing significance of culture in the EU's external relations as a tool of soft power and cultural diplomacy aimed at promoting European values, supporting democratic transformations, and strengthening partnerships with third countries. Furthermore, the article identifies key challenges facing EU cultural policy, including financial inequalities, bureaucratization, political polarization, digital transformation, and the impact of global crises. It concludes that EU cultural policy is undergoing dynamic transformation and remains a crucial resource for European integration, international cooperation, and the Union's global competitiveness.

Key words: EU cultural policy, European integration, cultural diplomacy, soft power, Creative Europe, EU institutions.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Культурна політика Європейського Союзу пройшла значний шлях від майже символічного визнання культури у рамках інтеграції до формування розвиненого, багаторівневого і комплексного інструментарію, що підтримує культурне розмаїття, зміцнює європейську ідентичність і сприяє сталому розвитку креативних індустрій. Правове закріплення культури у статті 167 TFEU підтверджує роль ЄС як координатора і партнера, а не замінника національних політик, що дозволяє збалансувати інтеграційні процеси з повагою до культурної автономії держав-членів. Інституційна система, що охоплює Європейську Комісію, Парламент, Раду та численні міжурядові структури, забезпечує ефективне управління і реалізацію програм, які мають як внутрішньоєвропейське, так і зовнішньополітичне значення. Програми Creative Europe і Erasmus+ відіграють ключову роль у фінансовій підтримці культури, розвитку мобільності та креативного сектору, залучаючи до співпраці не лише країни ЄС, але й партнерів, зокрема Україну. Водночас культурна політика стикається з викликами – від нерівності доступу до ресурсів до складностей у адаптації до нових цифрових реалій і соціальних трансформацій. Особливої уваги заслуговує роль культури у зовнішній політиці як засобу «м'якої сили», що допомагає будувати міжнародні партнерства, підтримувати демократичні цінності та протистояти інформаційним загрозам. Подальший розвиток культурної політики ЄС потребує більшої інклюзивності, гнучкості управління та синергії між культурою і соціально-економічними стратегіями, що дозволить посилити її внесок у європейську інтеграцію та глобальну конкурентоспроможність Союзу.

У XXI столітті культура набула особливої ваги як складова міжнародної політики, механізм формування колективної ідентичності, засіб м'якої сили та простір міжкультурної взаємодії. Для Європейського Союзу, побудованого на цінностях демократії, солідарності, плюралізму та взаємної поваги, культурна політика стала не лише внутрішнім елементом інтеграції, але й важливим зовнішньополітичним інструментом. У межах зростаючих глобальних викликів – гібридних загроз, міграційних процесів, інформаційних воєн – культура набуває нового стратегічного звучання. Вивчення інституційних механізмів реалізації культурної політики ЄС дає змогу краще зрозуміти, яким чином Союз підтримує культурне розмаїття, формує європейську ідентичність та забезпечує транснаціональну культурну співпрацю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на аналізі нормативно-правових актів ЄС (зокрема, Договору про функціонування ЄС, стратегій і програм), офіційних документів Єврокомісії, звітів Європейського парламенту, профільних програмних документів, а також наукових праць Л. Делькура (L. Delcour) [3], М. Саccателлі (M. Sassatelli) [14], Т. Терешкевича (Tereszkiewicz T.) [15], П. Борковського (Borkowski P.) [1], К. Лонгерста (K. Longhurst) [11], К. Карта (C. Carta) [2] й ін. Серед українських досліджень – праці Д.Живоглядової [19], Т.Соломенної [23], О.Котляра, І.Маринів, О.Трагнюка [20] й ін.

Так, Д.Живоглядова у статті «Європейська політика і менеджмент у сфері культури. Створення спільного європейського культурного простору» аналізує досвід ЄС у реалізації культурної політики, підкреслюючи важливість менеджерських підходів та інституційної координації. Авторка зазначає, що ефективність культурної політики залежить від якості управлінських зусиль та вибору відповідних форм і механізмів впровадження [19]. Т. Соломенна у роботі «Культурна політика ЄС в XXI столітті» розглядає розвиток культурної політики ЄС після підписання Маастрихтського договору. Авторка підкреслює, що з цього моменту культура стала одним із пріоритетів ЄС, сприяючи формуванню європейської ідентичності та підтримці культурного розмаїття [23]. У статті Б.Міттера «Ретроспективний огляд культурної політики Європейського Союзу: цілі Європейської комісії у розподілі фінансування проєктів у креативних індустріях Європи» аналізується еволюція культурної політики ЄС через призму фінансування творчих індустрій. Автор досліджує, як різні програми, такі як «Креативна Європа», сприяли розвитку культурного сектору та формуванню європейської ідентичності [12]. О.Котляр, І.Маринів, О. Трагнюк у статті «Співробітництво держав-членів Європейського Союзу у сфері охорони культурних цінностей: становлення та розвиток» аналізують етапи формування співпраці між країнами ЄС у сфері охорони культурної спадщини. Автори підкреслюють, що з часом культура стала важливим елементом інтеграційних процесів, сприяючи зміцненню діалогу між державами [20]. У статті В.Шостака «Культурна політика України та Європейського Союзу: відповідність змісту і перспективи реалізації» автор аналізує особливості вітчизняної культурної політики в умовах євроінтеграції. Вони підкреслюють важливість гармонізації культурних стратегій України з європейськими практиками та необхідність нормативного забезпечення культури як інструменту реалізації ціннісно-орієнтаційних потреб громадян [25].

Загалом, дослідження культурної політики Європейського Союзу охоплює широкий спектр питань: від інституційних механізмів та програм фінансування до зовнішньої культурної диплома-

тії та співпраці в галузі охорони культурної спадщини. Ці аспекти є ключовими для розуміння того, як культура використовується як інструмент інтеграції, ідентичності та зовнішньої політики в рамках ЄС. Окрему цінність становлять звіти Європейської освітньо-культурної агенції (EACEA), аналітичні матеріали EUNIC, а також програмні документи «Creative Europe» та «Erasmus+».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – проаналізувати правові, інституційні та програмні засади культурної політики ЄС, а також її роль у внутрішньому розвитку Союзу та його зовнішній політиці. *Завдання дослідження:* виявити нормативно-правові підстави культурної політики ЄС; окреслити систему інституцій, відповідальних за реалізацію культурної політики; проаналізувати ключові програми та механізми культурної підтримки; визначити роль культури в зовнішньополітичній стратегії ЄС; оцінити можливості адаптації європейського досвіду в українському контексті. *Об'єкт дослідження* – культурна політика Європейського Союзу. *Предмет дослідження* – інституційні рамки та інструменти реалізації культурної політики ЄС. *Методи дослідження.* У роботі використано міждисциплінарний підхід, поєднано методи інституційного аналізу, компаративістики, документального аналізу, а також підходи з європейських студій, міжнародних відносин і культурології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія культурної політики Європейського Союзу є відносно новою порівняно з іншими сферами європейської інтеграції. Перші десятиліття інтеграційного процесу культура залишалась у виключній компетенції держав-членів. Лише з підписанням Маастрихтського договору 1992 року (вступив у дію в 1993 р.) *(англ. – Maastricht Treaty, 1992)* культура вперше була визначена як об'єкт спільної уваги ЄС, хоча й у формі допоміжної компетенції. Поступово ЄС почав визнавати культуру як чинник, що формує європейську ідентичність і є ресурсом згуртованості у межах розширеного Союзу. Стаття 151 (тепер – ст. 167 TFEU) закріпила завдання підтримки культурного розмаїття, водночас забезпечуючи спільну спадщину. У документі наголошено, що ЄС має сприяти співпраці між державами-членами, підтримці мистецтва, літератури, культурної спадщини та культурного обміну [16].

Культурна політика ЄС базується на таких концептуальних принципах:

− Допоміжність – ЄС діє на підтримку ініціатив країн-членів, а не замість них;

− культурне розмаїття – як цінність і основа європейської інтеграції;

− міжнародна культурна співпраця – як засіб м'якої сили;

− інтеграція культури в інші політики (культура у зовнішніх відносинах, освіті, регіональному розвитку).

З початку 2000-х років культурна політика ЄС дедалі більше фокусується на ролі культури у зміцненні демократії, розвитку креативної економіки та стимулюванні соціального включення. У 2007 році вперше було представлено Стратегію «Європейський порядок денний для культури у глобалізованому світі», що заклала основи структурованої співпраці між інституціями та країнами ЄС у сфері культури. Таким чином, культурна політика ЄС пройшла шлях від символічного визнання до активного формування програмного, бюджетного й дипломатичного інструментарію, що перетворює культуру на одну з ключових складових європейської інтеграційної моделі.

Правове регулювання культури в Європейському Союзі базується на чітко окресленій нормативній основі, сформованій упродовж кількох десятиліть розвитку інтеграційного процесу. Основоположними актами, що визначають правовий статус культури в системі компетенцій ЄС, є Договір про Європейський Союз *(англ. – Treaty on European Union, TEU)* та Договір про функціонування Європейського Союзу *(англ. – Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU).*

Ст. 167 TFEU є головною правовою підставою для дій Європейського Союзу в сфері культури. У ній передбачено, що «Союз сприяє співпраці між державами-членами та, якщо необхідно, підтримує і доповнює їхню діяльність у сфері культури» [16]. Таким чином, ЄС не має виключної або навіть спільної компетенції у цій сфері, а лише допоміжну, що означає підтримку національних ініціатив. До ключових положень статті 167 належать: сприяння розвитку культур співгромадян Союзу при повазі до їх національного та регіонального розмаїття; заохочення міжкультурного діалогу; підтримка культурної спадщини європейського значення; інтеграція культурного аспекту в інші політики ЄС (освіта, економіка, регіональна політика, зовнішні справи).

Крім основного договору, існує низка інших нормативно-правових актів, що стосуються культури. Зокрема, Хартія основних прав Європейського Союзу (2000) гарантує право на участь у культурному житті, а Лісабонський договір (2007) підтвердив принцип інтеграції культури в усі сфери політики ЄС. Правові документи, ухвалені Радою ЄС та Європейським Парламентом, формують рамки програмного фінансування. До прикладу, Регламент (EU) № 2021/818 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2021 року визначає рамки програми «Креативна Європа» на 2021–2027 рр. [13]. Правове регулювання культури тісно пов'язане з дотриманням принципів субсидіарності, поваги до національного суверені-

тету та політичного плюралізму. Усі ініціативи ЄС мають узгоджуватися з національною політикою країн-членів і не можуть порушувати їхню культурну автономію. Такий підхід забезпечує баланс між інтеграцією та збереженням ідентичностей.

Отже, правові засади культурної політики ЄС закріплюють роль Союзу як координатора та партнера, що діє на підтримку та розвиток багатонаціонального культурного простору Європи. Законодавча база створює передумови для ефективного функціонування відповідних інституцій і програм, про що йтиметься у наступному розділі.

Культурна політика Європейського Союзу реалізується через багаторівневу інституційну систему, до якої залучено як наднаціональні, так і міжурядові структури. Така система функціонує на основі принципів субсидіарності, партнерства та міжсекторальної координації.

Європейська Комісія є центральною виконавчою установою ЄС, відповідальною за формулювання та імплементацію політик, зокрема в сфері культури. Безпосередньо питанням культури опікується Генеральний директорат з питань освіти, молоді, спорту та культури (DG EAC). Він відповідає за підготовку стратегічних документів, координацію між програмами *(англ. – Creative Europe, Erasmus+),* управління бюджетом у сфері культури, а також за міжінституційну співпрацю [7]. *Європейський парламент* здійснює політичний і фінансовий контроль над культурною політикою ЄС, зокрема схвалює законодавчі ініціативи та бюджетні програми. В його структурі діє Комітет з культури та освіти *(англ. – CULT Committee)*, який займається формуванням позицій Парламенту з культурних питань, проводить слухання, готує резолюції та доповіді [10]. *Рада Європейського Союзу* (у форматі Ради міністрів культури країн-членів) відповідає за міжурядову координацію та ухвалення рішень на рівні держав. Саме Рада затверджує стратегічні документи, як-от робочі плани у сфері культури на семирічні цикли. *Європейський інвестиційний банк* та *Європейський соціальний фонд* також долучаються до реалізації культурних проектів шляхом співфінансування креативного сектора, інфраструктурних програм і культурної індустрії в регіонах. Особливу роль відіграє *Європейська мережа національних культурних інституцій (англ. – EUNIC)* – міжурядова платформа, яка об'єднує понад 30 культурних інституцій із понад 100 країн. EUNIC здійснює культурну дипломатію ЄС за межами Союзу, реалізує спільні проєкти з третіми країнами, у т.ч. Україною, та просуває міжкультурний діалог [6].

Також варто згадати про *Національні агентства*, які реалізують програми ЄС на рівні держав-членів і країн-партнерів. Участь третіх країн у програмах ЄС (зокрема, України в Erasmus+ і Creative Europe) здійснюється через окремі механізми співробітництва, які координуються цими агентствами у партнерстві з Єврокомісією.

Таким чином, інституційна структура культурної політики ЄС є складною, проте ефективною. Її відзначає багаторівневість, чітке розподілення функцій, горизонтальна взаємодія між установами та гнучкість у реалізації політик на європейському, національному та глобальному рівнях.

У практичному вимірі культурна політика ЄС реалізується через низку спеціальних програм, стратегій та проєктних механізмів, які охоплюють як держави-члени, так і партнерські країни. Основними завданнями цих програм є підтримка креативного сектора, стимулювання культурного обміну, зміцнення міжкультурного діалогу та просування європейських цінностей.

Креативна Європа (англ. – Creative Europe) – головна програма ЄС у сфері культури та аудіовізуального сектору. Започаткована у 2014 році, вона стала продовженням попередніх ініціатив (Culture 2000, MEDIA тощо). Нинішня фаза програми охоплює 2021–2027 рр. і має бюджет понад 2,4 млрд євро. Програма структурована у два основні напрями: «Культура» та «MEDIA», а також горизонтальну компоненту «Cross-sectoral strand» [7].

Серед головних напрямів фінансування: підтримка літературних перекладів, фестивалів, мереж, платформ і європейських культурних столиць; професійна мобільність митців та працівників культури; сприяння розвитку креативної економіки та інновацій у культурній сфері; підтримка аудіовізуальної продукції, кіно, відеоігор, дистрибуції та співпродукції. Програма відкрита також для третіх країн, зокрема Україна бере участь у ній з 2016 року. Українські інституції мають можливість подаватися на конкурси, отримувати гранти, брати участь у міжнародних проєктах, тим самим посилюючи культурну присутність України в Європі.

Еразмус+ *(англ. – Erasmus+)* – попри свою освітню спрямованість, ця програма має значний культурний вимір. Вона підтримує мобільність студентів, викладачів, молодіжні обміни, волонтерські проєкти, що сприяє міжкультурному спілкуванню, формуванню європейської ідентичності та толерантності. Організації що активно працюють у сферах вищої освіти, загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та фахово передвищої освіти й освіти дорослих є активними учасниками проєктів Програми Еразмус+. Україна має найбільшу кількість проєктів у регіоні Східного партнерства та входить до топ дванадцять за кількістю проєктів серед країн-учасниць Програми.

Зокрема, у 2021-2024 роках Програма Еразмус+ профінансувала такі проєкти: 8 173 проєктів міжнародної академічної (кредитної) мобільності для

працівників та студентів університетів України; 1026 проєктів навчальної мобільності для молоді (13-30 років), молодіжних працівників та обмінів молодіжних лідерів; 9 проєктів віртуальних обмінів у вищій освіті та молоді; 13 проєктів розробки та впровадження спільних магістерських програм Erasmus Mundus; 138 стипендій для студентів магістратури надано українцям; 180 проєкти партнерства співробітництва в освіті, професійній підготовці, молоді та спорті; 7 проєкти Альянсів для інновації за участі українських підприємств як партнерів; 47 проєктів з розбудови потенціалу вищої освіти; 10 проєктів з розбудови потенціалу професійної освіти; 8 проєкти з розбудови потенціалу молоді; 5 проєкти з розбудови потенціалу у спорті; 256 проєктів Жана Моне з європейських студій (гранти до 100 000 євро на проєкт); 1 проєкт на створення цифрової екосистеми для університетів в Україні (5 млн євро); 32 закладів вищої освіти приєдналися до понад 32 альянсів європейських університетів і працюють разом над викликами у вищій освіті в Європі; 13 експертів з реформування вищої освіти за підтримки Програми Еразмус+ працюють разом з партнерами з Міністерства освіти і науки над реформами вищої освіти [22].

У 2024-2025 рр. 1595 закладів освіти отримали доступ до Європейської платформи шкільної освіти, що функціонує за Програмою Erasmus+, 3456 індивідуальних профілів, 261 проєкт ініційовано на Європейському рівні з eTwinners, 76 проєкт eTwinning отримав Національну відзнаку якості, 61 – Європейську відзнаку якості; 4 школи отримали шкільну відзнаку eTwinning. Віртуальний обмін підтримує онлайн-активності між людьми, які сприяють міжкультурному діалогу та розвивають м'які навички. Молодь отримує доступ до якісної крос-культурної освіти (формальної та неформальної) без фізичної мобільності. Модеровані дискусії, навчальні курси та інтерактивні відкриті курси проходять під час діяльності таких проєктів. 9 проєктів профінансовано за участі 22 українських партнерів за 4 конкурси [22].

Європейські столиці культури (англ – European Capitals of Culture) – одна з найвідоміших культурних ініціатив ЄС, започаткована ще в 1985 році. Щороку один або кілька міст Європи отримують статус культурної столиці, що супроводжується масштабним фінансуванням і розвитком інфраструктури. Ініціатива спрямована на популяризацію культурного розмаїття, залучення громад до культурного життя та сталий розвиток міських територій. Європейські дні спадщини, програма «Європа для громадян», платформи на кшталт Europeana – доповнюють інструментарій культурної політики, забезпечуючи збереження історичної пам'яті, цифровий доступ до культурного контенту та широку інклюзію. Таким чином, програмна реалізація культурної політики ЄС поєднує підтримку традиційної культурної спадщини з інноваційними формами креативної індустрії. Вона дозволяє вибудовувати транснаціональні зв'язки, зміцнювати європейську солідарність та залучати країни-партнери до культурного простору ЄС.

Важливим індикатором зростання уваги Європейського Союзу до сфери культури стало суттєве збільшення фінансування програми *Creative Europe* у поточному багаторічному фінансовому циклі. Якщо впродовж 2014–2020 років загальний бюджет програми становив 1,46 млрд євро, то на період 2021–2027 років його обсяг зріс до 2,44 млрд євро (рис. 1). Це означає приріст фінансування на понад 67 %, що є рекордним у порівнянні з попередніми програмними рамками.

Таке розширення фінансової підтримки пояснюється кількома ключовими факторами. По-перше, криза, спричинена пандемією COVID-19, актуалізувала потребу в системній підтримці незалежних культурних ініціатив, креативного сектору та митців, які виявилися особливо вразливими до карантинних обмежень. По-друге, Європейський Союз переорієнтував культурну політику відповідно до нових викликів – зокрема цифровізації, інклюзивності, стійкості та кліматичної відповідальності. У цьому контексті культура дедалі частіше розглядається не лише як «м'який» інструмент європейської інтеграції, а як частина ширших соціально-економічних трансформацій.

Варто також відзначити розширення географії учасників програми: у 2021 році *Creative Europe* офіційно відкрилася для країн Східного партнерства, включно з Україною, що зумовило потребу у збільшенні обсягу фінансування. Як засвідчують дані Європейської Комісії, близько 33 % загаль-

Таблиця 1

Віртуальний обмін Erasmus+ *(для регіону Східного Сусідства у 2021-2024 роках [17]*

	2021	2022	2023	2024	4 calls
Заявки за участі України	8	6	8	26	48
Відібрані до фінансування	2	1	3	3	9
Партнери з України	10	2	5	5	22

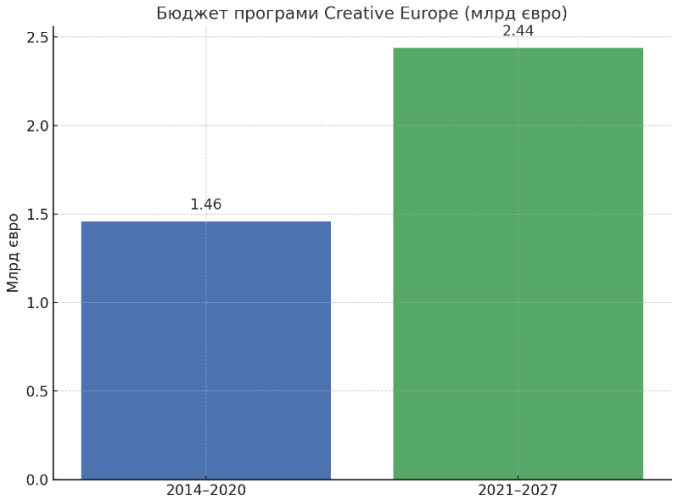

Рис. 1. Бюджет програми Creative Europe (млрд євро) (2014–2020 та 2021–2027) [7]

ного бюджету програми спрямовано на культурну компоненту, 58 % – на підтримку аудіовізуального сектору (MEDIA), а ще 9 % – на міжсекторальну співпрацю, зокрема підтримку незалежної журналістики та інноваційних форматів комунікації.

В останні десятиліття культура набула дедалі більшого значення у зовнішньополітичній діяльності Європейського Союзу. Вона стала ключовим елементом стратегії «м'якої сили» *(англ. – soft power)*, що сприяє поширенню європейських цінностей, зміцненню дипломатичних зв'язків і формуванню позитивного іміджу ЄС на глобальній арені.

Ключовим документом, який інституціоналізував культурну дипломатію ЄС, стала спільна комунікація Європейської Комісії та Високого представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки «До стратегії ЄС з міжнародних культурних відносин» (2016). У ній підкреслено, що культура є невід'ємною частиною міжнародного співробітництва і дипломатії, здатною зміцнювати довіру, підтримувати діалог, запобігати конфліктам і сприяти розвитку [9]. Основними завданнями зовнішньої культурної політики ЄС визначено: посилення культурного співробітництва з третіми країнами; сприяння міжкультурному діалогу та розумінню; розвиток спільних культурних проєктів у регіонах Східного партнерства, Середземномор'я, Африки, Азії; підтримку свободи вираження, культурного розмаїття та прав митців.

У реалізації зовнішньої культурної політики беруть участь дипломатичні представництва ЄС *(англ. – EU Delegations)*, EUNIC, а також проєкти, підтримані через програму «Креативна Європа». Значна увага приділяється співпраці з країнами Східного партнерства, зокрема Україною, Грузією, Молдовою. Для цих держав культура є засобом наближення до європейських стандартів, інтеграції в гуманітарний простір ЄС, розвитку місцевих креативних індустрій. Україна активно долучається до зовнішньої культурної стратегії ЄС. Зокрема, участь у програмі «Креативна Європа», підписання угоди про асоціацію (2014), розширення співпраці в межах Східного партнерства дали змогу українським інституціям реалізовувати спільні проєкти з європейськими партнерами. В умовах війни з Росією культурна дипломатія України отримала новий імпульс, водночас зростає значення підтримки ЄС у протидії культурним маніпуляціям та інформаційним загрозам.

Культурна дипломатія ЄС постає як інструмент, що має подвійне призначення: з одного боку – поширення універсальних цінностей, з іншого – зміцнення стратегічної присутності Євросоюзу у світі. Успішна реалізація цієї політики можлива лише за умови поєднання культурного обміну, партнерства

Попри значні досягнення, культурна політика Європейського Союзу не позбавлена критики й залишається об'єктом наукових і політичних дискусій. Основні виклики стосуються як внутрішньої ефективності реалізації програм, так і зовнішньополітичного позиціонування культури.

1. Фінансова нерівність та обмежений доступ. Багато культурних організацій, особливо з менш розвинених регіонів ЄС і країн-партнерів, зіштовхуються з труднощами в отриманні фінансування. Причини – складність аплікаційного процесу, нерівний доступ до інформації, відсутність фахового персоналу для розробки проєктів. Це призводить до домінування великих західноєвропейських організацій у конкурсах «Креативної Європи» та інших програм.

2. Бюрократизація процесів. Участь у програмах ЄС вимагає суворого дотримання процедур, що іноді перешкоджає гнучкому та швидкому реагуванню на культурні потреби. Це особливо акту-

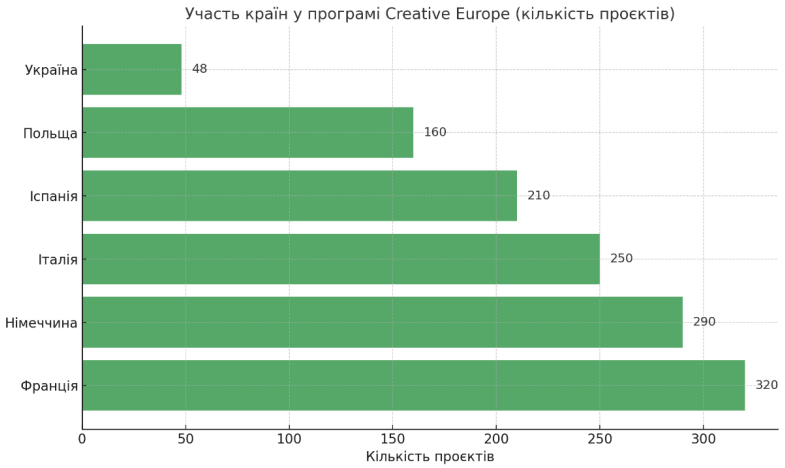

Рис. 2. Участь країн у програмі Creative Europe, 2024 (кількість проєктів)

ально для громадських ініціатив та малих інституцій, яким складно адаптуватися до жорстких вимог звітності.

3. Критика з боку країн-партнерів. У деяких випадках зовнішня культурна політика ЄС сприймається як інструмент м'якого колоніалізму, коли під виглядом культурного обміну нав'язуються європейські цінності та моделі. Зокрема, в африканських та близькосхідних країнах окремі культурні проєкти ЄС розглядаються як частина політики культурного домінування.

4. Внутрішні суперечності. Рівень фінансування культури в країнах-членах суттєво відрізняється, що створює бар'єри для реалізації єдиної культурної політики. Деякі уряди, зокрема Угорщини чи Польщі, активно підтримують національну ідентичність у протиставленні загальноєвропейському культурному наративу, що спричиняє конфлікти у сфері розподілу ресурсів та пріоритетів.

5. Нові виклики цифрової доби. Зростання цифровізації породжує потребу у переосмисленні ролі культури в онлайн-просторі. Це стосується захисту авторських прав, цифрової інклюзії, збереження культурної спадщини в нових форматах, а також протидії дезінформації та культурним маніпуляціям.

Натомість ЄС демонструє здатність до адаптації та реформування культурної політики відповідно до нових реалій. Серед сучасних тенденцій варто відзначити: зростання ролі екологічної тематики в культурних проєктах (зелена культура); підтримку цифрових платформ і віртуальних форматів культурного обміну; орієнтацію на інклюзивність, підтримку культурних прав меншин і маргіналізованих груп; зміцнення синергії між культурною та освітньою політикою. Узагальнюючи, можна стверджувати, що культурна політика ЄС перебуває у стані динамічного розвитку. Її трансформація відповідає викликам глобалізації, технологічних змін і соціального розмаїття, хоча потребує подальшого вдосконалення інституційної ефективності та партнерської відкритості.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Культурна політика Європейського Союзу є складним і багатокомпонентним феноменом, що відображає як прагнення зберегти культурне розмаїття, так і амбіції Союзу щодо зміцнення європейської ідентичності, розвитку креативної економіки та посилення глобального впливу через інструменти м'якої сили.

На основі здійсненого аналізу можна сформулювати такі ключові висновки:

1. Культура в політиці ЄС має чітке правове підґрунтя (ст. 167 TFEU), однак перебуває у площині допоміжної компетенції, що зумовлює значну роль національних урядів у її реалізації.

2. Інституційна система ЄС забезпечує ефективну координацію культурної політики: Єврокомісія, Європарламент, Рада ЄС та EUNIC діють синхронно у межах визначених пріоритетів.

3. Програми, зокрема Creative Europe та Erasmus+, виконують функції інструментів культурної інтеграції, обміну та інновацій, сприяють розвитку креативного сектору та міжкультурного діалогу як в межах ЄС, так і поза його межами.

4. Культурна дипломатія стала важливою складовою зовнішньої політики ЄС, особливо у відносинах із країнами Східного партнерства, включно з Україною. Участь України в європейських програмах відкриває нові можливості для інтеграції в єдиний культурно-освітній простір.

5. Попри досягнення, культурна політика ЄС стикається з викликами – від фінансових диспропорцій і бюрократії до ризиків культурного домінування та цифрових загроз. Проте адаптивність ЄС свідчить про потенціал до подальшої трансформації.

Досвід ЄС у формуванні та реалізації культурної політики є важливим орієнтиром для країн,

які прагнуть інтегруватися до європейського простору, зокрема для України. Адаптація європейських практик може сприяти розвитку інституційної спроможності, культурної дипломатії та соціальної згуртованості в умовах глобальної конкуренції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Borkowski P. Local Border Traffic on the Polish-Ukrainian Border: Economic and Social Impact. Studia Regionalne i Lokalne. 2015. Vol. 61(3). P. 41–56.
2. Carta C. The EU Foreign Policy through the Lens of Discourse Analysis. Farnham: Ashgate, 2014.
3. Delcour L. Visa policies and the EU's eastern neighbours. CEPS Working Document, 2008. URL: https://www.ceps.eu/ceps-publications/visa-policies-and-eus-eastern-neighbours/ (дата звернення 29.01.2026)
4. Duszczyk M. Ukrainian Migration to Poland after the Euromaidan. The Warsaw Institute Review. 2014. Vol. 2(2). P. 22–30.
5. EACEA. Erasmus+ Annual Report 2021, 2022. URL: https://www.eacea.ec.europa.eu (дата звернення 29.01.2026)
6. EUNIC. European Union National Institutes for Culture – Strategy, 2021. URL: https://www.eunicglobal.eu (дата звернення 29.01.2026)
7. European Commission. Creative Europe Programme Guide, 2023. URL: https://culture.ec.europa.eu/resources/creative-europe-programme-guide (дата звернення 29.01.2026)
8. European Commission. Towards a European strategy for international URL: cultural relations, 2020. https://culture.ec.europa.eu (дата звернення 29.01.2026)
9. European External Action Service. Towards an EU strategy for international cultural relations, 2016. URL: https://eeas.europa.eu (дата звернення 29.01.2026)
10. European Parliament. Committee on Culture and Education (CULT), 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/committees/en/cult (дата звернення 29.01.2026)
11. Longhurst K. Appraising the European Neighborhood Policy: Background, Implementation and Recommendations. *Romanian Journal of European Affairs.* 2001. 11(3), 20.
12. Mitter B. A Retrospective View on the Union's Cultural Policy: The Commission's Objectives in Distributing Project Funds across Europe's Creative Industries. Journal of European Integration. 2024. Vol. 46(1). P. 101–120. DOI: https://doi.org/10.1080/07036337.2024.2382209. (дата звернення 29.01.2026)
13. Official Journal of the European Union. Regulation (EU) 2021/818 of the European Parliament and of the Council.
14. Sassatelli M. Becoming Europeans: Cultural Identity and Cultural Policies. Palgrave Macmillan, 2009.
15. Tereszkiewicz T. Ukrainian Students in Poland: Between Mobility and Integration. Central and Eastern European Migration Review. 2017. Vol. 6(1). P. 115–130.
16. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), 2012. Consolidated version. URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення 29.01.2026)
17. База проєктів: URL: https://erasmusplus.org.ua/baza-proyektiv/ (дата звернення 29.01.2026)
18. Водотіка Т. Культурна політика і європейські цінності: методологічні засади дослідження. *Вісник КНУКіМ,* 2016. №38, с. 112–119.
19. Живоглядова Д. Ю. Європейська політика і менеджмент у сфері культури. Створення спільного європейського культурного простору. Університетські наукові записки. 2021. № 4. С. 35–42. URL: https://ucs.knu.ua/article/view/2416
20. Котляр О. І., Маринів І. І., Трагнюк О. Я. Співробітництво держав-членів Європейського Союзу у сфері охорони культурних цінностей: становлення та розвиток. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 77. С. 153–158. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276887
21. Лозинський Л. Культурна дипломатія в системі міжнародних відносин ЄС. *Український журнал європейських студій*, 2020. 3(1), 45–53.
22. Огляд участі України в конкурсах програми ЄС Еразмус+ на 2021-2027 (березень 2025). URL: https://iea.gov.ua/oglyad-novyh-mozhlyvostej-dlya-ukrayiny-yak-krayiny-partnera-programy-yes-erazmus-na-2021-2027-berezen-2025/ (дата звернення 29.01.2026)
23. Соломенна Т. В. Культурна політика ЄС в XXI столітті. *Історичні та політичні дослідження.* 2022. № 6. С. 72–80. URL: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6982
24. Шептицький А. Культурна політика ЄС: від декларацій до практики. *Європейський простір*, 2008. 2, 12–18.
25. Шостак В. М. Культурна політика України та Європейського Союзу: відповідність змісту і перспективи реалізації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* 2023. № 1. С. 81–86. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/277638 (дата звернення 29.01.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.82:004.9]:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.27

ЕПІСТЕМА СУЧАСНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ЦИФРОВОЇ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ

THE EPISTEME OF CONTEMPORARY DIPLOMACY: THE UKRAINIAN DIMENSION OF DIGITAL PERFORMATIVITY

Романюк Р.Й.,
orcid.org/0000-0001-5573-1474
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

Романюк Н.А.,
orcid.org/0000-0002-0772-9369
кандидат політичних наук,
доцент кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті здійснено аналіз інституційної генези та інструментальної трансформації української дипломатії в умовах екзистенційних викликів, спричинених повномасштабною війною Росії проти України. Обґрунтовано тезу про те, що український кейс є каталізатором переходу від класичної етатистської моделі зовнішньополітичної діяльності до мережевої, дата-центричної парадигми управління. У центрі дослідження перебуває феномен «дипломатичної перформативності», що реалізується через впровадження високотехнологічних стандартів доказовості та зміну онтологічного статусу цифрових платформ.

Експліковано зміст концепту дата-центричної дипломатії (Data-Driven Diplomacy), де ухвалення стратегічних рішень детермінується не суб'єктивною інтуїцією акторів, а результатами аналітики великих масивів даних (Big Data). Доведено, що алгоритмічна верифікація наративів та когнітивне картування груп впливу трансформували цифрову аналітику з допоміжного інструментарію у базову професійну компетенцію. Окрему увагу приділено процесу «цифрового злиття» (Digital Fusion), у межах якого нівелюється межа між конвенційними дипломатичними актами та комунікаційними інтервенціями у кіберпросторі, що перетворює останній на автономну сферу міжнародної суб'єктності.

Проаналізовано парадигмальне значення легітимізації OSINT-верифікації як офіційного доказового стандарту. Встановлено, що використання комерційних супутникових даних та методів геолокації деактуалізує державну монополію на інтерпретацію подій, утверджуючи радикальну прозорість як інструмент стратегічного стримування та підґрунтя для міжнародної правової відповідальності. У контексті ерозії Вестфальської системи розглянуто феномен «техпломатії» (Techplomacy), що фіксує становлення глобальних технологічних корпорацій як квазісуверенних акторів міжнародних відносин. Пряма взаємодія держави з корпоративним сектором (Big Tech) у питаннях кібербезпеки та супутникового зв'язку свідчить про реконфігурацію суб'єктного складу глобальної безпеки.

У висновках акцентовано, що трансформація української дипломатії не є ситуативною адаптацією до умов воєнного стану, а репрезентує фундаментально нову форму організації міжнародної діяльності. Сформована модель – високодинамічна, доказово-орієнтована та інклюзивна щодо недержавних агентів – визначає вектори модернізації глобального управління в епоху глобальної турбулентності, закріплюючи за даними та технологіями статус співдетермінованих елементів світової політики.

Ключові слова: українська дипломатія, дата-центрична дипломатія, OSINT-верифікація, цифрове злиття, дипломатична перформативність, міжнародна суб'єктність, технологічні корпорації, стратегічне стримування, інституційна генеза, геополітичний порядок, глобальне управління, міжнародна безпека.

This article examines the institutional evolution and functional transformation of Ukrainian diplomacy in the context of the existential challenges posed by Russia's full-scale invasion of Ukraine. It argues that the Ukrainian case acts as a catalyst for a broader shift from a traditional state-centric model of foreign policy toward a networked, data-driven paradigm of governance. The study conceptualizes "diplomatic performativity" as a practice grounded in technologically mediated evidence production and the growing centrality of digital platforms.

The article further develops the concept of data-driven diplomacy, in which strategic decision-making increasingly relies on big data analytics rather than individual intuition. The findings show that algorithmic verification of narratives and cognitive mapping of influence networks have transformed digital analytics from a supporting instrument into a core diplomatic competency. Particular attention is given to the process of "digital fusion," where the boundary between

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

conventional diplomatic practice and communication interventions in cyberspace becomes increasingly blurred, turning the latter into an autonomous domain of international agency.

The study also highlights the paradigmatic importance of institutionalizing OSINT verification as a recognized standard of evidence. It demonstrates that the use of commercial satellite imagery and geolocation techniques challenges the state's monopoly over information interpretation, fostering radical transparency as both a mechanism of strategic deterrence and a basis for international legal accountability. In the context of the gradual erosion of the Westphalian system, the article examines the phenomenon of "techplomacy," referring to the growing role of global technology corporations as quasi-sovereign actors in international relations. The increasing interaction between states and major technology firms in areas such as cybersecurity and satellite communications signals a reconfiguration of the global security architecture.

The article concludes that the transformation of Ukrainian diplomacy should not be seen as a temporary adaptation to wartime conditions, but rather as the emergence of a qualitatively new model of international engagement. This model - dynamic, evidence-based, and inclusive of non-state actors - points to broader trajectories in the modernization of global governance, where data and digital technologies function as key structuring elements of world politics.

Key words: Ukrainian diplomacy, data-driven diplomacy, OSINT verification, digital fusion, diplomatic performativity, international agency, technology corporations, strategic deterrence, institutional transformation, geopolitical order, global governance, international security.

Постановка проблеми. Фундаментальні зміни у міжнародній системі, зумовлені екзистенційними викликами російсько-української війни для України, супроводжуються послідовним утвердженням нових інструментів дипломатичної перформативності. Український кейс є свідченням поступового переходу від індивідуалізовано-інтуїтивних підходів до дата-центричної моделі управління у зовнішній політиці, у якій опрацювання великих масивів даних та легітимізація OSINT формують епістемологічні підстави для стратегічного планування. Конвергенція цифрової та конвенційної дипломатії нівелює межу між комунікативним актом і політичною діяльністю, перетворюючи кіберпростір на повноцінну сферу міжнародної суб'єктності. У цих координатах дипломатія трансформується у мережевий, високодинамічний та доказово-орієнтований механізм конструювання реальності.

Водночас воєнний досвід ініціює далекосяжні зрушення у конфігурації державних та недержавних акторів. Становлення «техпломатії» легітимізує квазісуверенний статус технологічних корпорацій, чия активність інтегрується у контури національної безпеки сучасних держав. Визнання розвідки з відкритих джерел офіційним стандартом доказовості руйнує державну монополію на інтерпретацію подій, утверджуючи радикальну прозорість як інструмент стратегічного стримування. Ці процеси вказують на роль української дипломатії як каталізатора інновацій, що сприяють формуванню нової архітектури глобального управління, де дані та технології постають співдетермінованими елементами сучасної світової політики.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості сучасних трансформацій у дипломатичних практиках є предметом досліджень низки відомих іноземних учених, серед яких К. Бйола [1; 2], К. Константіну [3], О. Сендінг [4], Дж. Якобзен [5] та ін. Актуальні проблеми дипломатичної діяльності порушують також українські науковці, зокрема Є. Габер [6], Н. Карпчук [7], І. Климчук [8], В. Кубко [9], В. Меженська [10], І. Хоменська й О. Іващук [11].

Метою статті є вивчення трансформації української дипломатичної практики в умовах повномасштабної війни як системного чинника формування нових інструментальних та нормативних стандартів міжнародних відносин. Дослідження спрямоване на експлікацію механізмів переходу до дата-центричної моделі зовнішньополітичного управління, легітимізацію OSINT-технологій та визначення ролі «техпломатії» у реконфігурації суб'єктного складу глобальної безпеки, що дає змогу верифікувати потенціал зазначених інновацій у процесах універсалізації практик глобального врядування.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному синтезі, що інтегрує аналітичний інструментарій теорії міжнародних відносин, цифрових та безпекових студій. Методологічною основою є неоінституційний підхід, застосування якого дало змогу обґрунтувати перехід технологічних корпорацій до статусу квазісуверенних суб'єктів у межах концепту «техпломатії». Системне використання структурно-функціонального аналізу забезпечило можливість оцінити переваги інтеграції дата-центричних механізмів у процеси ухвалення стратегічних рішень. Епістемологічний вектор дослідження спрямований на деконструкцію традиційної державної монополії на інтерпретацію фактів через призму легітимізації OSINT як нового стандарту доказовості в міжнародній політиці. Порівняльний метод задіяний для зіставлення конвенційних ієрархічних моделей дипломатії з її новими мережевими форматами. Базовою аналітичною моделлю обрано метод кейс-стаді, у межах якого досвід української дипломатії інтерпретується як прецедент радикальної інституційної інновації в умовах глобальної турбулентності. Додаткове застосування елементів процес-трейсингу дало змогу простежити причинно-наслідкові зв'язки між впровадженням інструментів цифрової перформативності та системними зрушеннями у глобальному безпековому порядку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поза поглибленою увагою наукової спільноти залишається концептуалізація дата-центричності як ключового механізму ерозії індивідуалізовано-інтуїтивних підходів до стратегічного планування. Існує потреба в теоретичному обґрунтуванні інституційного вакууму, що виникає внаслідок набуття технологічними корпораціями квазісуверенного статусу, а також у дослідженні правових та політичних наслідків легітимізації OSINT як домінантного стандарту доказовості. Малодослідженою є також роль цифрової інфраструктури як автономної сфери геополітичної боротьби, що вимагає переосмислення стандартів міжнародної відповідальності в умовах радикальної прозорості.

Виклад основного матеріалу. Позірна стабільність Вестфальської міжнародної системи, що тривалий час слугувала аналітичним конструктом для опису світового порядку, зазнає сьогодні істотної ревізії, увиразнюючи латентні механізми трансформації владних відносин. Виклики екзистенційного характеру, спровоковані повномасштабною російсько-українською війною, не лише дестабілізують наявний порядок, а й фактично ініціюють радикальну трансформацію онтологічного статусу класичної дипломатії [12, с. 843]. У цьому контексті логічно вдатися до припущення, що традиційна етатистська модель міжнародних взаємодій зазнає послідовної ерозії, поступаючись місцем складним гібридним конфігураціям, в яких інструменталізація технологічного ресурсу набуває перформативного призначення. Таким чином, динаміка війни не лише деактуалізує застарілі інституційні форми, а й забезпечує умови для становлення нових універсальних практик, здатних реконструювати цілісний патерн дипломатії в умовах глобальної турбулентності.

Дата-центричність прийняття рішень (Data-Driven Diplomacy). У сучасній дипломатичній практиці спостерігається виражена тенденція до реконфігурації стратегічних орієнтацій – від класичних інтуїтивно-персоналістичних моделей до підходів, детермінованих аналізом великих масивів даних [1, с. 24-25]. Український прецедент періоду повномасштабної війни продемонстрував одну з найбільш радикальних і послідовних трансформацій у цій площині, ініціювавши становлення дата-центричної дипломатії. Генеалогічно дипломатія розвивалася як професійна сфера, що значною мірою базувалася на залученні індивідуального досвіду акторів, їхніх неформальних мереж та здатності до суб'єктивної інтерпретації латентних політичних сигналів. Однак у світі гібридних загроз та стрімких інформаційних потоків однієї лише особистої майстерності чи зв'язків дипломата вже недостатньо, щоб ефективно здійснювати вплив у міжнародній політиці.

Україна суттєво перекодувала традиційну парадигму, імплементувавши у сферу зовнішньополітичного управління принципи аналітики великих масивів даних (Big Data) [13, с. 53]. Йдеться не лише про фрагментарне використання цифрового моніторингу, а про формування комплексної системи, у якій ухвалення стратегічних рішень детермінується математично верифікованими моделями, машинним аналізом текстів та алгоритмами виявлення мережевих аномалій. Застосування аналітики великих даних дає змогу оперативно верифікувати впливовість дипломатичних наративів, вимірювати темпоральність їхньої дифузії, оцінювати ефективність комунікаційних інтервенцій, а також здійснювати когнітивне картування ключових груп впливу в державах-партнерах - від політичних лідерів думок до структурованих спільнот, що формують громадську думку. Особливо критичним є використання аналізу даних для ідентифікації та нейтралізації ворожих інформаційних операцій, включно з роботизованими мережами та координованими кампаніями дезінформації, що ідентифікуються у реальному часі завдяки алгоритмічному виявленню системних аномалій. З цього погляду, цифрова аналітика втрачає статус допоміжного інструментарію і трансформується у базову професійну компетенцію дипломатичної служби [14, с. 18]. Доступ до верифікованих масивів даних та спроможність до їхньої якісної інтерпретації стають засадничими умовами стратегічної валідності зовнішньополітичних рішень. Відмова від практик, у яких домінантою була персональна інтуїція чи особистий досвід, дає змогу мінімізувати ризики суб'єктивних когнітивних помилок і водночас підвищує передбачуваність поведінки держави на міжнародній арені.

Такі трансформації мають фундаментальні наслідки для глобальної дипломатії: міністерства закордонних справ провідних держав інтегрують команди дата-аналітиків, OSINT-фахівців та спеціалістів із поведінкової аналітики безпосередньо у структуру політичних департаментів. Це забезпечує можливість не лише ретроспективно оцінювати процеси, а й пропонувати прогностичні сценарії поведінки суб'єктів, прогнозувати ймовірність політичних рішень та оптимізувати комунікаційні стратегії з огляду на мінливі параметри міжнародного середовища [15, с. 111-112].

У підсумку дата-центричність набуває значення системоутворювального елемента нової дипломатичної практики, що враховує багатовимірність сучасних інформаційних середовищ. Вона формує умови для більш точного, об'єктивного і своєчасного ухвалення рішень, сприяючи зменшенню розриву між інституціоналізованими дипломатичними практиками та реальними поведінковими трендами у глобальному медіа-просторі. Український досвід демонструє, що імплементація вели-

ких даних у дипломатію є не ситуативною адаптацією до умов воєнного стану, а фундаментально новою формою організації дипломатичної діяльності, яка визначатиме ієрархію та ефективність зовнішньої політики у XXI ст.

Злиття цифрової та конвенційної дипломатії. Упродовж тривалого часу в міжнародних студіях домінувало концептуальне та інституційне розмежування між традиційною дипломатією та цифровими комунікаційними інструментами, які інтерпретувалися як вторинний, допоміжний елемент зовнішньополітичної діяльності. До 2022 р. цифрова дипломатія переважно розглядалася як допоміжний інструмент «реальної політики»: вона виконувала функції дифузії дипломатії, просування наративів та посилення візуальної присутності держави в глобальному інформаційному континуумі, однак безпосередньо не визначала процесів формування чи ухвалення стратегічних рішень [16, с. 11-12]. Українська зовнішньополітична практика періоду повномасштабної війни радикально деконструювала цей поділ, ініціювавши процес цифрового злиття (Digital Fusion), у межах якого цифровий вимір втрачає периферійний характер і трансформується в один із домінантних операційних вимірів дипломатичної суб'єктності.

Головним елементом цієї трансформації є зміна онтологічного статусу цифрових платформ, які перестали слугувати лише посередницями для ретрансляції повідомлень і перетворилися на інструментарій реальної, щоденної дипломатичної перформативності [17, с. 12-13]. Соціальні мережі, захищені комунікаційні вузли та інтегровані цифрові екосистеми стали просторами, у яких здійснюється мобілізація міжнародних коаліцій, здійснюються термінові комунікаційні інтервенції та напрацьовуються консолідовані позиції партнерів. З огляду на це «звичайний» цифровий акт (наприклад, публічний твіт чи відеозвернення Президента України) набуває суттєво більшої експланативної ваги та дипломатичного ефекту порівняно з конвенційною нотою чи офіційним листом. Це зумовлено властивостями цифрових форматів, які забезпечують оперативність, масовість та глобальну видимість, що не можуть бути відтворені інструментами класичної дипломатії, детермінованої ієрархічними умовностями.

Процедури, пов'язані зі збиранням доказової бази, документуванням воєнних злочинів та візуальною верифікацією об'єктів агресії цілком змістилися у площину цифрового простору, де інструменти геолокації та методи OSINT стали іманентною складовою дипломатичної аргументації. Таким чином, цифрова інфраструктура трансформувалася із засобу комунікації у повноцінний інструмент політичної діяльності [18], здатний визначати міжнародний порядок денний, впливати на динаміку переговорних процесів [19, с. 4185] та змінювати баланс сил у глобальному інформаційному середовищі.

Глобальна імплікація цього явища полягає у фактичному демонтажі рудиментарної моделі, у межах якої «цифрову дипломатію» розглядали і використовували як відособлений елемент, відповідальний головним чином за інтернет-комунікацію. Завдяки українському кейсу цифрова складова набуває нового значення, перетворюючись на наскрізну функцію усієї дипломатичної служби, інтегровану в роботу кожного політичного, безпекового чи аналітичного підрозділу. Це означає не лише зміну технічних процедур, а й глибоку інституційну трансформацію: дипломатичні служби провідних держав дедалі частіше визнають кіберпростір автономною сферою дипломатичної боротьби, що потребує розробки власних норм, протоколів безпеки та механізмів кризового реагування.

У підсумку формуються нові стандарти професійної підготовки дипломатів, які мають володіти не лише класичними навичками медіації та протоколу, а й передовими компетентностями у сфері кібербезпеки та предиктивної аналітики даних. Тому злиття цифрової та конвенційної дипломатії слід розглядати як ключову характеристику нової дипломатичної епохи, в якій інформаційна пластичність та оперативна гнучкість є засадничими джерелами державної могутності у міжнародному середовищі.

Легітимізація OSINT як офіційного доказового стандарту є однією з найбільш виразних еволюційних трансформацій у сучасній дипломатичній діяльності та забезпеченні міжнародної відповідальності [20]. Тривалий час презумпція монополії на «істину» в міжнародних відносинах належала виключно державним акторам. Вона обумовлювалася ексклюзивними розвідувальними спроможностями держав, що позірно забезпечувало високий поріг таємності, жорстко обмежений доступ до первинних масивів даних та іманентно відкладений характер оприлюднення верифікованого контенту. Водночас український кейс засвідчив, що в архітектурі глобального інформаційного континууму, обтяженого когнітивною надлишковістю та розгалуженою мережею каналів верифікації, подібна монополія втрачає власну функціональну ефективність. Україна здійснила радикальну інструменталізацію OSINT, перетворивши його із допоміжного інструментарію розслідувальної журналістики на повноцінний елемент дипломатичного дискурсу, що закладає офіційну епістемологічну основу для підготовки рішень на міжнародному рівні.

Ключовим змістовним ядром цієї трансформації є практика системного залучення відкритих даних у структуру дипломатичної аргументації. На

глобальних майданчиках українські представники активно використовують комерційні супутникові дані від Maxar, Planet Labs та інших провайдерів, що дає змогу оперативно фіксувати просторову динаміку військової техніки, масштаби руйнувань екосистем та наслідки ракетно-дронових ударів [21]. Додатково залучаються методи геолокації, аналіз метаданих та когнітивне співставлення цифрових слідів, що забезпечує верифікацію фактів скоєння воєнних злочинів або дає змогу виявляти схеми обходу санкційних режимів у режимі реального часу. Така практика призвела до деактуалізації тривалих процедур із розсекречення державних розвідувальних даних, які раніше слугували обов'язковою передумовою для висунення офіційних звинувачень. Іншими словами, OSINT перетворилася на інструмент, що забезпечує доказову оперативність у поєднанні з радикальною демократизацією доступу до інформації про деструктивні дії злочинних акторів.

На глобальному рівні ця парадигмальна зміна набула системного характеру. Провідні міжнародні інституції, зокрема ООН, МАГАТЕ та спеціалізовані структури ЄС, інтегрували OSINT-звіти у власні процедури аналітичного супроводу та прийняття рішень [20, с. 535]. Те, що раніше інтерпретувалося як неофіційні оцінки або попередні спостереження, сьогодні визнається легітимним компонентом юридичної та політичної експертизи. Зауважимо, що залучення відкритих даних на інституційному рівні конструює якісно нову конкурентну та багаторівневу систему верифікації, за допомогою якої можна миттєво деконструювати дезінформаційні наративи незалежно від політичної волі окремих суб'єктів. Відкритість у цьому контексті перетворюється на механізм стратегічного стримування, оскільки будь-яка дія з боку держави зазнає майже миттєвої фіксації, верифікації та оприлюднення для міжнародної спільноти [22, с. 117].

Таким чином, легітимізація OSINT радикально змінює логіку міжнародної відповідальності. Вона посилює прозорість як засадничий інституційний принцип і створює умови, за яких стратегія приховування інформації стає неефективною. Крім того, цей процес сприяє формуванню нової культури доказовості, у межах якої дипломатична аргументація будується не на апріорному авторитеті держави як єдиного носія правди, а на емпіричній верифікованості даних, доступних широкому колу акторів. Українська практика, відтак, не лише модернізує інструментарій дипломатії, а й ініціює процеси глибокого переосмислення епістемологічних засад міжнародної політики, закріплюючи за відкритими даними статус одного з ключових інструментів глобальної боротьби за справедливість.

Інституціоналізація «техпломатії» (Big Tech Engagement) є одним із найбільш показових трендів сучасної дипломатичної практики [2, с. 2-3], що радикально деконструює класичні уявлення про архітектуру міжнародної взаємодії та суб'єктний склад акторів глобальної безпеки. Якщо донедавна технологічні корпорації розглядалися виключно як приватні економічні агенти, детерміновані ринковою логікою та національними регуляторними механізмами, то український досвід прискорив їхню трансформацію у повноцінних геополітичних гравців XXI ст. Сьогодні функціональна роль таких корпорацій виходить далеко за межі технологічних інновацій, оскільки в умовах екзистенційних криз вони стають критичним чинником забезпечення життєдіяльності держав, зокрема в доменах кібернетичної стійкості, комунікаційної інфраструктури та інституційної стабільності [23].

Ядром цієї трансформації є ініційовані українським урядом прямі прецедентні переговори з глобальними технологічними гігантами щодо стратегічних питань національної безпеки поза традиційною участю урядових структур у державах їхньої афіляції. Ключові кейси, зокрема розгортання супутникової мережі Starlink [24], міграція критичних державних реєстрів у хмарні середовища Amazon Web Services або співпраця з Microsoft у сфері кіберзахисту, демонструють виникнення принципово нової логіки міжнародної суб'єктності. Технологічні корпорації, враховуючи володіння колосальним ресурсним потенціалом та ексклюзивною цифровою інфраструктурою, здатні генерувати у певних ситуаціях такі форми підтримки, які історично належали до монопольної компетенції суверенних держав чи міжурядових організацій. Це дає змогу стверджувати, що Big Tech де-факто набуває ознак квазісуверенності, оскільки має у своєму розпорядженні інструментарій, за допомогою якого можна безпосередньо моделювати безпекову та інформаційну архітектуру цілих націй.

З глобальної перспективи така еволюція зумовлює незворотні структурні зрушення в сучасній системі міжнародних відносин. По-перше, взаємодія з технологічними гігантами враховується у стратегіях національної безпеки та стає невід'ємним компонентом дипломатичних процесів. Сьогодні держави дедалі більше узалежнюють питання підтримання кіберстійкості, захисту критичних мереж і доступу до космічних комунікацій від системної співпраці з транснаціональним технологічним сектором. По-друге, актуалізується потреба формалізації інституційних каналів зв'язку між державою і технологічними акторами. Саме тому в структурі дипломатичних служб з'являються спеціалізовані посади «техпломатів» або «послів із технологічних питань», місія яких полягає у вибудовуванні стійких взаємин із корпораціями, що контролюють ресурси стратегічного значення.

З цієї перспективи Big Tech починає функціонувати як автономний суб'єкт світової політики з власними преференціями, інструментами впливу та мережевою структурою взаємодій [5], що подекуди конкурує за домінування з державними та міжурядовими інституціями. Це створює безпрецедентні виклики для міжнародного права та наявних регуляторних механізмів, які онтологічно не були орієнтовані на появу настільки могутніх недержавних агентів впливу. Водночас інституціоналізація «техпломатії» відкриває вікно можливостей для держав, здатних до швидкої функціональної адаптації, даючи їм можливість зміцнювати національну стійкість та глобальну вагу завдяки стратегічному партнерству з технологічними лідерами.

Отже, український кейс є етапним у переосмисленні статусу технологічних корпорацій у міжнародних відносинах. Він демонструє, що сучасна дипломатія долає традиційні інституційні формати, залучаючи у сферу своєї діяльності суб'єктів, ресурсний потенціал яких співмірний зі спроможностями провідних держав світу. З цієї точки зору техпломатію слід розглядати як новелу дипломатичної активності, а не як ефект ситуативного реагування на виклики війни. Уже сьогодні держави та Big Tech виступають партнерами у спільному підтриманні глобальної безпеки та функціонуванні транснаціонального цифрового континууму.

Висновки. Трансформація дипломатії України в умовах повномасштабної російсько-української війни має системний характер і виходить далеко за межі національного кейсу. Сучасна Україна є активним суб'єктом інституційної генези, що трансформує логіку міжнародних взаємодій. Датацентричність управлінських рішень, інтеграція OSINT-інструментарію та конвергенція цифрових і конвенційних форматів діяльності засвідчують перехід від протокольно-переговорної моделі до мережевої, високодинамічної та доказово-орієнтованої дипломатії. Актуальність цих інновацій диктується потребою у розвитку нових стандартів аналітичної координації та безпекової стійкості, адже кіберпростір та цифрова інфраструктура в реаліях сьогодення набули значення повноцінної сфери геополітичної конкуренції.

Наведена динаміка розкриває глибокі зміни в інституційному вимірі міжнародних відносин. Зокрема становлення техпломатії свідчить про перехід до системи, у якій транснаціональні технологічні корпорації функціонують як квазісуверенні актори, інтегровані в контури національної та міжнародної безпеки. Легітимізація розвідки з відкритих джерел як стандарту доказовості деактуалізує монополію держав на інтерпретацію фактів, перетворюючи відкриту верифікацію на нову форму стратегічного стримування.

Підсумовуючи, зазначимо, що сучасну українську дипломатичну практику доцільно розглядати як своєрідний каталізатор нормативних і процедурних зрушень у сфері міжнародних відносин. Український кейс демонструє, що в умовах глобальної турбулентності ефективність дипломатії визначається не лише статусом держави у глобальному міжнародному середовищі, а її здатністю до інтеграції високих технологій у цілісний патерн міжнародної суб'єктності, що формує нову ієрархію впливу у світовій політиці XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bjola C., Holmes M. Digital diplomacy: theory and practice. London : Routledge, 2015. 252 p.
2. Studying tech diplomacy: introduction to the special issue on tech diplomacy. *Global Policy* / Ed. by C. Bjola, M. Kornprobst.. 2025. DOI: 10.1111/1758-5899.70035.
3. Constantinou C. On the way to diplomacy. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 180 p.
4. Diplomacy and the making of world politics. / Ed. by O. J. Sending, V. Pouliot, I. B. Neumann. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 320 p.
5. Jacobsen J. T., Liebetrau T. Infrastructuring public-private relations: Big Tech, the Ukraine War and implications to security governance. *European Journal of International Relations.* 2025. Vol. 32, No. 1. P. 183–208. DOI: 10.1177/13540661251370265.
6. Габер Є. Новітні тренди у дипломатії: що змінює дипломатичний світ сьогодні і яким він буде у майбутньому? *Зовнішні справи.* 2021. Т. 31, № 5. С. 82–87.
7. Карпчук Н. Сучасні тренди дипломатичної комунікації: «Whatever works». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2024. № 1 (18). С. 69–84. DOI: 10.29038/2524-2679-2024-01-69-84.
8. Климчук І. Роль публічної дипломатії КНР як інструмента м'якого впливу в африканському регіоні. *Регіональні студії : наук. зб.* / редкол.: М. М. Палінчак та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 41. С. 120–124. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/41/22.pdf (дата звернення: 30.03.2026).
9. Кубко В. Культурна дипломатія в системі стратегічних комунікацій України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2022. Вип. 45. С. 125–134.
10. Меженська О. Російсько-українська війна – війна дипломатії. *Актуальні проблеми політики.* 2024. Вип. 73. С. 134–141.

11. Хоменська І., Іващук О. Базові концепти публічної дипломатії. *Інноваційна економіка.* 2023. № 4 (38). С. 13–19. DOI: 10.37332/2309-1533.2022.4.2.

12. Hedling E. Transforming practices of diplomacy: the European External Action Service and digital disinformation. *International Affairs.* 2021. Vol. 97, No. 3. P. 841–859.

13. Банчук-Петросова О., Сулим Б. Цифрова дипломатія: вплив штучного інтелекту та великих даних на трансформацію дипломатичної практики. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2026. Т. 3, № 1. С. 49–58. DOI: 10.18523/3041-1718.2026.3.1.49-58.

14. Omelianenko V. EU's and Ukraine's approaches to digital diplomacy in the geopolitics of technologies. 26 May 2023. *Foreign Policy Council "Ukrainian Prism Europe"* : веб-сайт. URL: https://prismua.org/en/english-eus-and-ukraines-approaches-to-digital-diplomacy-in-the-geopolitics-of-technologies/ (дата звернення: 30.03.2026).

15. Дослідження сучасної парадигми цифрової дипломатії в контексті зовнішньої політики та міжнародних відносин: кейс України. / Максимова І. та ін. *Економічний простір.* 2025. № 201. С. 106–114. URL: https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/332264 (дата звернення: 30.03.2026).

16. Manor I. The digitalization of public diplomacy. Cham : Palgrave Macmillan, 2019. 288 p.

17. Matvyeyeva Y. Digital transformation of Ukraine's public diplomacy: strategic communication and social media integration : presentation at Doctoral Day. / Information and Communication Sciences. Doctoral School : Gustave Eiffel University. DICEN-Idf Laboratory. 10 October 2024. Paris, 2024.

18. How to end Russia's war on Ukraine: safeguarding Europe's future, and the dangers of a false peace. / Ash T. et all. London : Chatham House (Royal Institute of International Affairs), 2023. 54 p. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-07/2023-06-27-how-end-russias-war-ukraine-ash-et-al_0.pdf (дата звернення: 30.03.2026).

19. Liyundzira A., Nugroho B. W. The role of Ukraine's digital diplomacy in the Russian-Ukrainian conflict from 2014 to 2022. *Journal of International Relations Studies.* 2023. Vol. 10, No. 2. P. 4181–4188.

20. Van Puyvelde D., Tabárez Rienzi F. The rise of open-source intelligence. *European Journal of International Security.* 2025. Vol. 10, No. 4. P. 530–544. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-international-security/article/rise-of-opensource-intelligence/21122432399ECB8078BF0D89A76D0586 (дата звернення: 30.03.2026).

21. Ukraine support efforts. Maxar's satellite imagery and analysis documenting Russian troop build-up and countering disinformation. *CES* : веб-сайт. October 2022. URL: https://journals.cices.org/ces/ces-october-2022/features/ukraine-support-efforts (дата звернення: 30.03.2026).

22. Марків О., Марків І. Воєнна розвідка і медіа: межа таємного і публічного під час війни. *Social development and security.* 2025. Т. 15, № 5. С. 114–120. URL: https://www.paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/939 (дата звернення: 30.03.2026).

23. Building the digital front line: Understanding Big Tech support for Ukraine. 17.11.2025. *Atlantic Council* : веб-сайт. URL: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/building-the-digital-front-line/ (дата звернення: 30.03.2026).

24. Ukraine working with SpaceX to stop Russian drones' use of Starlink, Kyiv says. 29.01.2026. *Reuters* : веб-сайт. URL: https://www.reuters.com/business/media-telecom/ukraine-working-with-spacex-stop-russian-drones-use-starlink-kyiv-says-2026-01-29/ (дата звернення: 30.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.8
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.28

КОМУНІКАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖО БАЙДЕНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ США

COMMUNICATION STRATEGY OF THE JOE BIDEN ADMINISTRATION AS A TOOL FOR RESTORING THE INTERNATIONAL IMAGE OF THE UNITED STATES

Сагановський Р.М.,
orcid.org/0009-0004-6389-4731
аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

У цій статті розглядається комунікаційна стратегія адміністрації Джо Байдена як спроба відновити міжнародний імідж та авторитет Сполучених Штатів після президентства Дональда Трампа. У статті відновлення іміджу розглядається як процес, що поєднує стратегічні наративи, орієнтованість на союзи, публічну дипломатію та інституційну поведінку. Використовуючи теоретичні підходи м'якої сили, стратегічної комунікації та репутаційної політики, у ній аналізується, як повідомлення «Америка повернулася» було розроблено, передано та сприйнято у період з 2021 по 2024 рік. З методологічної точки зору, у дослідженні застосовується якісний контент-аналіз офіційних промов, стратегічних документів, комюніке самітів, результатів публічної дипломатії та науково-політичної літератури. Результати показують, що комунікаційний успіх був найсильнішим там, де риторика відповідала видимій реалізації політики: відновлене співробітництво з НАТО та ЄС, скоординована дипломатія щодо війни Росії проти України та участь у багатосторонніх інституціях. Водночас зростання авторитету залишалося нестійким через внутрішню поляризацію, шок від виведення військ з Афганістану та неоднозначне сприйняття ідеології просування демократії в країнах Глобального Півдня. У статті стверджується, що адміністрація Байдена досягла часткового відновлення репутації, але не повного. Головний внесок полягає в тому, щоб продемонструвати, що сучасна політика США щодо формування іміджу полягає не стільки в одноразових риторичних коректівах, скільки в стійкому зміцненні авторитету в умовах геополітичної конкуренції та внутрішньої невизначеності. Дослідження також підкреслює роль адаптації комунікації до різних аудиторій та значення цифрових каналів публічної дипломатії для посилення впливу. Воно показує, що узгодженість між наративом і політикою є ключовою для відновлення довіри. Нарешті, робота пропонує рекомендації для майбутніх адміністрацій щодо стійкої та прозорої комунікаційної стратегії.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, США, публічна дипломатія, «м'яка сила», стратегічні комунікації, сприяння демократії.

This article examines the Biden administration's communication strategy as an attempt to restore the international image and authority of the United States following Donald Trump's presidency. The article views image restoration as a process that combines strategic narratives, a focus on alliances, public diplomacy and institutional behaviour. Drawing on theoretical approaches to soft power, strategic communication and reputation management, it analyses how the 'America is Back' message was developed, communicated and received between 2021 and 2024. From a methodological perspective, the study employs qualitative content analysis of official speeches, strategic documents, summit communiqués, public diplomacy outcomes and academic and policy literature. The results show that communication was most successful where rhetoric corresponded to visible policy implementation: renewed cooperation with NATO and the EU, coordinated diplomacy regarding Russia's war against Ukraine, and participation in multilateral institutions. At the same time, this rise in prestige remained fragile due to domestic polarisation, the shock of the withdrawal of troops from Afghanistan, and the mixed reception of the ideology of promoting democracy in the Global South. The article argues that the Biden administration has achieved a partial restoration of its reputation, but not a complete one. The main contribution lies in demonstrating that contemporary US image-building policy consists not so much of one-off rhetorical adjustments as of the sustained consolidation of authority amid geopolitical competition and domestic uncertainty. The study also highlights the importance of tailoring communication to different audiences and the significance of digital public diplomacy channels in enhancing impact. It shows that alignment between narrative and policy is key to restoring trust. Finally, the study offers recommendations for future administrations on a sustainable and transparent communication strategy.

Key words: foreign policy, diplomacy, the United States, public diplomacy, "soft power," strategic communications, promotion of democracy.

Вступ. До кінця 2010-х років імідж Сполучених Штатів у світі значно погіршився [5]. Стиль комунікації адміністрації Трампа, її вихід із багатосторонніх угод та неодноразові напруження у відносинах із союзниками підірвали довіру до надійності США. Незважаючи на збере-

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ження значної матеріальної потужності, Вашингтон зіткнувся зі зростаючим скептицизмом щодо своєї ролі як стабільного лідера ліберального міжнародного порядку [9]. Для адміністрації Байдена, що прийшла до влади у 2021 році, головним викликом було не лише запровадження нової політики, а й відновлення віри у стійкість зобов'язань США [13].

У відповідь адміністрація Байдена започаткувала чітку комунікаційну стратегію, побудовану навколо гасел «Америка повернулася» та «дипломатія повернулася» [20]. Ці повідомлення мали на меті заспокоїти союзників, відродити м'яку силу США та підтвердити прихильність до мультилатералізму та демократичних цінностей. Важливо, що адміністрація пов'язала авторитет зовнішньої політики з оновленням демократії всередині країни, наголошуючи, що міжнародне лідерство залежить від внутрішньої інституційної сили.

Ця тема має аналітичне значення з трьох точок зору: вона перевіряє теорію «м'якої сили» в умовах фрагментованого цифрового середовища, демонструє межі стратегічної комунікації в поляризованій демократії та підкреслює складність завдання збереження довіри в альянсах на тлі побоювань щодо зміни курсу політики. Головне дослідницьке питання цієї статті полягає в тому, як і в якій мірі комунікаційна стратегія Байдена сприяла відновленню міжнародного іміджу США у період з 2021 по 2024 рік, з акцентом на стратегічних наративах, комунікації в рамках альянсів, просуванні демократії та цифровій публічній дипломатії.

У статті стверджується, що адміністрація Байдена досягла лише часткового відновлення репутації. Комунікація виявилася найбільш ефективною, коли була узгоджена з конкретними політичними діями, зокрема у сфері багатостороннього співробітництва та євроатлантичної безпеки. Однак внутрішня нестабільність, непослідовність політики та неоднозначне сприйняття у країнах Глобального Півдня обмежили загальний вплив. Хоча наратив «Америка повернулася» поліпшив тон і довіру, він не повністю розвіяв сумніви щодо довгострокової надійності Сполучених Штатів.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. У літературі з питань зовнішньополітичної комунікації виділяється кілька ключових аспектів, що мають значення для оцінки стратегії адміністрації Байдена. Концепція «м'якої сили» Джозефа Найя підкреслює, що вплив залежить від авторитету, легітимності та узгодженості цінностей і політики, а не лише від самих повідомлень [15]. Наступні наукові дослідження уточнюють цю точку зору, показуючи, що результати «м'якої сили» варіюються залежно від сприйняття аудиторії [17], тоді як Маттерн підкреслює, що сам дискурс може формувати те, що вважається легітимним [12]. Паралельно з цим дослідження в галузі публічної дипломатії еволюціонували від односторонньої комунікації до мережевої цифрової взаємодії, де довіра постійно перевіряється на прозорість, швидкість та конкуруючі наративи [4, 18]. Дослідження стратегічної комунікації ще більше підкреслюють важливість узгодженості між риторикою та діями, особливо у фрагментованому медіа-середовищі [1, 7].

Водночас дослідження, присвячені репутації та політиці союзів, свідчать про те, що довіра не є кумулятивною, а інтерпретується вибірково: союзники надають більшого значення спостережуваній політичній поведінці, ніж риторичним зобов'язанням [22]. У контексті посилення суперечок щодо ліберального міжнародного порядку вчені стверджують, що відновлення легітимності вимагає як внутрішньої демократичної стійкості, так і ефективного формування коаліцій [3]. Просування демократії, хоча й є центральним елементом стратегії США, також несе ризики непослідовності та вибіркового застосування [2]. У цілому література вказує на те, що успішне відновлення іміджу залежить від взаємодії узгоджених наративів, надійної узгодженості політики, запевнення союзників та адаптивної публічної дипломатії – елементів, які в цій статті аналізуються в інтегрованій парадигмі.

Мета. Метою цієї статті є оцінка того, як і в якій мірі комунікаційна стратегія адміністрації Джо Байдена сприяла відновленню міжнародного іміджу Сполучених Штатів у період 2021–2024 років. Дослідження спрямовано на виявлення ключових механізмів, за допомогою яких стратегічні наративи, дипломатичні сигнали та практики публічної дипломатії впливали на зовнішнє сприйняття авторитету та лідерства США. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між риторикою та політичною поведінкою, ролі комунікації у відновленні довіри з союзниками та ефективності повідомлень, орієнтованих на демократію, в контексті глобальних політичних суперечок. Інтегруючи ідеї теорії м'якої сили, публічної дипломатії та досліджень репутації, стаття має на меті надати комплексну оцінку можливостей та обмежень комунікації як інструменту відновлення репутації в сучасних міжнародних відносинах.

Методологія дослідження. У цьому дослідженні використовується якісний підхід на основі аналізу конкретних випадків із застосуванням методу відстеження процесів для вивчення того, як комунікаційна стратегія адміністрації Байдена формувала міжнародний імідж Сполучених Штатів у період з січня 2021 року по грудень

2024 року. У ньому сприйняття репутації США розглядається як залежна змінна, а комунікаційні зусилля адміністрації, через стратегічні наративи, дипломатичні сигнали та публічну дипломатію, як незалежна змінна. Аналіз базується на широкому спектрі джерел, включаючи виступи президента та високопосадовців, стратегічні документи, такі як Стратегія національної безпеки 2022 року та комюніке НАТО, кампанії публічної дипломатії, а також політичні та академічні оцінки. Кожен ключовий епізод оцінюється за чотирма критеріями: чіткість і послідовність наративу, узгодженість риторики з політичними діями, адаптація до різних аудиторій та сигнали довгострокової надійності. У дослідженні застосовується аналітична тріангуляція для інтеграції цих джерел, визнаючи, що комунікація є важливим, але не єдиним фактором у формуванні міжнародних уявлень.

Виклад основного матеріалу. Початкова комунікаційна стратегія адміністрації Байдена базувалася на сценарії відновлення, що складався з трьох рівнів. По-перше, Сполучені Штати повернулися до дипломатії, орієнтованої на альянси. По-друге, демократичні цінності мали бути знову інтегровані у зовнішньополітичну практику. По-третє, багатосторонні інституції розглядалися не як обмеження, а як інструменти ефективного лідерства. З точки зору дискурсу цей сценарій навмисно контрастував з одностороннім підходом «Америка перш за все», водночас уникаючи прямої персоналізації протистояння з Трампом [9].

Це був стратегічно раціональний вибір. У сценаріях відновлення репутації комунікатори часто використовують знайомі ідентифікаційні ресурси, щоб зменшити невизначеність і сприяти швидкому сприйняттю. Для європейської та трансатлантичної аудиторій посилання на солідарність НАТО, зобов'язання за статтею 5 та демократичні партнерства стали миттєвими когнітивними якорями [21]. Таким чином, це повідомлення зменшило трансакційні витрати на відновлення дипломатичної довіри.

Проте сценарій відновлення мав і свої обмеження [3]. Оскільки він спирався на риторику «повернення», він передбачав спадкоємність із попереднім порядком, який, на думку багатьох, вже зазнав трансформації внаслідок структурних змін: піднесення Китаю, взаємозалежність, що перетворилася на зброю, фрагментовані інформаційні екосистеми та внутрішні демократичні напруження в багатьох країнах. Адміністрація поступово адаптувалася, пов'язавши відновлення з наративами про конкуренцію, представляючи лідерство США як принципове і водночас стратегічно реалістичне.

З 2021 по 2024 рік узгодженість наративу залишалася високою. Ключові фрази – «союзники», «демократія», «порядок, заснований на правилах», «спільні виклики» – повторювалися на різних майданчиках. Узгодженість допомогла встановити передбачуваність, що є ключовим фактором репутації після різкої нестабільності сигналів у попередні роки [13]. Але сама по собі узгодженість не породжувала довіри; для авторитету потрібне було підкріплення поведінкою.

Комунікація в рамках альянсу стала найміцнішим стовпом відновлення іміджу [21]. Адміністрація швидко відновила консультативні процедури, координувала повідомлення під час самітів і робила акцент на партнерській риториці, а не на ультиматумах, спрямованих на перекладання відповідальності. Важливу роль відігравала символічна дипломатія: раннє залучення лідерів НАТО та «Великої сімки» сигналізувало про визначення пріоритетів та визнання статусу.

Успіхи в комунікації прискорилися після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року. США подавали війну як випробування суверенітету, територіальної цілісності та колективної демократичної безпеки. Важливо, що ця наративна лінія супроводжувалася постійною координацією військової допомоги, дипломатією санкцій, обміном розвідданими та синхронізацією політики на рівні Альянсу. Узгодженість повідомлень і дій забезпечила високий рівень довіри [21].

Для багатьох європейських аудиторій ключовим сигналом стала не просто риторична підтримка України з боку США, а здатність Вашингтона координувати дії коаліції в умовах кризового тиску [13]. З точки зору репутації це призвело до зміни сприйняття: від символічного відновлення до оперативної надійності. Імідж США як координатора альянсу значно зміцнився в цей період.

Проте обмеження залишалися очевидними, європейські побоювання щодо довгостроковості політичної стабільності США не зникли. Перспектива майбутніх змін у політиці, пов'язаних із виборчими циклами у США, стримувала повне відновлення довіри. Таким чином, комунікація дозволила відновити довіру в коротко- та середньостроковій перспективі, але лише частково вирішила питання щодо довгострокової стабільності [22].

Ініціатива «Саміт за демократію» (2021, 2023) відігравала центральну роль у нормативній комунікації епохи Байдена. Вона була спрямована на інституціоналізацію транснаціонального дискурсу щодо боротьби з корупцією, громадянського простору, свободи ЗМІ та демократичної стійкості. Як інструмент комунікації, саміт виконував функції визначення порядку денного та формування коаліцій. Його сильні сторони були очевидними. Він став постійним центром уваги

для наративів про демократичну співпрацю, продемонстрував готовність США залучати партнерів поза межами традиційних військових альянсів та пов'язав мову зовнішньої політики з питаннями внутрішнього врядування. Для європейських та деяких індо-тихоокеанських партнерів ця комунікаційна архітектура підкріпила уявлення про оновлення нормативного лідерства [2].

Однак три структурні проблеми зменшили ефективність ініціативи. По-перше, політика залучення учасників викликала суперечки щодо легітимності: рішення про запрошення та виключення деякі спостерігачі розцінювали як геополітичну вибірковість, а не як принципову демократичну оцінку. По-друге, асиметрія у впровадженні послабила переконливий ефект; зобов'язання країн значно відрізнялися, а механізми моніторингу залишалися м'якими. По-третє, частина аудиторії з країн, що не входять до жодного блоку, та країн Глобального Півдня сприймала демократичну парадигму як інструментальну або бінарну, особливо коли вона здавалася відірваною від пріоритетів у сферах розвитку, боргової проблеми та нерівності. Тому процес саміту краще функціонував як сигнал репутації, ніж як інфраструктура трансформаційного врядування. Він покращив дискурсивну координацію між державами, що вже були на одній хвилі, але мав обмежену здатність до перетворення в політично різноманітних регіонах.

Визначальною рисою стратегії Байдена було використання самого процесу відновлення політичної взаємодії як засобу комунікації. Повернення до Паризької угоди та Всесвітньої організації охорони здоров'я стало сигналом про відновлення інституційної прихильності [9]. У теорії стратегічної комунікації такі кроки мають значення, оскільки вони зменшують розрив між декларативними заявами та спостережуваною поведінкою. Водночас ефективність багатосторонньої комунікації залежала від міжгалузевої узгодженості. Комунікація з питань безпеки була порівняно сильною, але економічна комунікація була більш неоднозначною. Зміна курсу адміністрації в промисловій політиці та обережна лібералізація торгівлі викликали неоднозначну реакцію серед партнерів, які підтримували стратегічну координацію, але очікували більш прямих сигналів про відкриття ринку. Це створило враження асиметрії: високий попит на узгодженість коаліції в геополітиці та менша готовність до взаємної економічної відкритості [6].

Кліматична дипломатія демонструвала як потенціал, так і обмеження. Адміністрація подавала заходи щодо боротьби зі зміною клімату як моральний обов'язок, стратегічну конкуренцію та економічну модернізацію. Таке багатоаспектне подання розширило аудиторію, проте довіра до цих заходів періодично підривалася через невизначеність у внутрішньому законодавстві та перешкоди у їхньому впровадженні. Зовнішні аудиторії сприймали ці внутрішні обмеження як ознаки нестабільності політики США.

Отже, відновлення багатостороннього діалогу суттєво покращило імідж, але не допомогло повністю вирішити проблеми з довірою у тих сферах, де внутрішня політика стримувала реалізацію політичних заходів.

Окрім дипломатії на рівні самітів, адміністрація інвестувала в інфраструктуру публічної дипломатії. Освітні та професійні обміни, культурна дипломатія, підтримка екосистем незалежних ЗМІ та робота з молоддю залишалися ключовими інструментами довгострокової «м'якої сили». Ці інструменти рідко дають миттєві геополітичні результати, але вони формують міцний «капітал відносин» та епістемічну обізнаність [18].

Цифровий вимір набував дедалі більшого значення. Американські дипломати розширили базу повідомлень в соціальних мережах щодо демократичної стійкості, боротьби з корупцією, медіаграмотності та реагування на дезінформацію. Відповідно до досліджень у галузі цифрової дипломатії, це відображало перехід від статичного мовлення до інтерактивної комунікації та комунікації з швидким реагуванням [1].

Проте цифрові комунікації посилили дві вразливі сторони. По-перше, фрагментація платформ ускладнювала орієнтацію на цільову аудиторію; однакові повідомлення поширювалися в різних інтерпретаційних спільнотах із розбіжним змістом. По-друге, дезінформація та політична поляризація всередині США часто підривали зовнішню довіру, оскільки іноземна аудиторія сприймала внутрішні конфлікти в США як частину того самого інформаційного потоку [10]. Адміністрація намагалася пом'якшити ці наслідки шляхом спільних заяв із союзниками та наголосу на комунікації, що ґрунтується на фактах. Результати були неоднозначними: ефективність була найвищою в країнах із високим базовим рівнем довіри до інституцій і слабшою в середовищах, де антизахідні наративи та історичні образи були глибоко вкорінені.

Виведення військ з Афганістану в серпні 2021 року стало найсерйознішою комунікаційною невдачею першого року президентства Байдена. Навіть серед союзників, які підтримували завершення війни, враження від недостатніх консультацій та хаотичного проведення операції підірвали довіру. Цей епізод продемонстрував, що в політиці репутації гучні кризи можуть швидко нівелювати звичайні позитивні сигнали [22].

З точки зору узгодженості дій адміністрація зіткнулася з парадоксом довіри. З стратегічної точки зору закінчення тривалої війни можна було представити як раціоналізацію політики та перерозподіл ресурсів. Однак у комунікативному плані міжнародної інтерпретації домінували образи безладу, гуманітарної кризи та розчарування союзників. Подальший вислів адміністрації – «закінчення вічних воєн» з метою зосередження на стратегічній конкуренції – частково знайшов відгук серед еліти, але мало вплинув на негайне відновлення репутації серед широкої громадськості.

Таким чином, ситуація в Афганістані ілюструє загальне правило: комунікаційна стратегія є найбільш вразливою, коли оперативні результати та вибір часу для поширення інформації розходяться. Широкомасштабний проект команди Байдена з відновлення іміджу витримав цей удар, але потребував додаткових зусиль для зміцнення довіри через координацію дій з союзниками під час наступних криз.

Головним висновком є те, що зовнішня комунікація за часів Байдена залишалася обмеженою внутрішньою політикою США. Іноземна аудиторія стежила за поляризацією Конгресу, судовими баталіями, суперечками щодо чесності виборів та конфліктами між партійними ЗМІ як за індикаторами ризику стратегічної нестабільності. Фактично, США комунікували з-за кордону як через офіційну дипломатію, так і через внутрішньополітичне шоу.

Ця реальність змінює класичні уявлення про публічну дипломатію. Уряди можуть регулювати офіційні повідомлення, але не можуть повністю контролювати формування національного наративу в поляризованих демократіях. Отже, для відновлення репутації зовнішня комунікація має супроводжуватися внутрішніми інституційними сигналами стійкості та спроможності до управління. Адміністрація намагалася вирішити цю проблему шляхом постійного пов'язування внутрішнього оновлення з авторитетом зовнішньої політики. Проте зовнішня аудиторія часто оцінювала стійкість не за риторикою, а за інституційною спроможністю дотримуватися зобов'язань, незалежно від зміни адміністрацій. Це допомагає пояснити, чому відновлення репутації залишилося частковим, незважаючи на значні комунікативні зусилля.

Ще одним способом оцінки комунікаційної стратегії Байдена є розбивка результатів за сферами політики. Адміністрація не поширювала єдиного, одноманітного повідомлення; вона координувала кілька тематичних наративів, що відрізнялися за рівнем узгодженості та переконливості.

Сфера безпеки. Це була сфера з найвищою комунікативною узгодженістю та найсильнішим перетворенням довіри. Повідомлення пов'язували солідарність альянсу, захист суверенітету та стримування ревізіоністської агресії. Оскільки ці твердження неодноразово підкріплювалися конкретними механізмами координації, міжнародна аудиторія, особливо в Європі, схилялася до того, щоб розглядати США як надійного гаранта, а не як декларативну позицію [21]. Отже, комунікація у сфері безпеки функціонувала як репутаційний якір ширшого проекту відновлення.

В економічній сфері результати комунікаційної діяльності були більш неоднозначними. Адміністрація презентувала свою економічну стратегію як «зовнішню політику для середнього класу», наголошуючи на стійкості ланцюгів постачання, промисловій політиці та стратегічних інвестиціях. Хоча таке формулювання мало внутрішньополітичну логіку, деякі партнери розцінили його як орієнтоване на внутрішні проблеми та лише частково сумісне з ліберальною міжнародною економічною відкритістю. З точки зору репутації економічний наратив не зазнав краху, але викликав неоднозначні зовнішні оцінки та мав меншу компенсаційну цінність у плані «м'якої сили», ніж комунікація з питань безпеки [6].

Комунікація щодо клімату була амбітною з нормативної точки зору та помітною з інституційної. Повернення до кліматичних переговорів сигналізувало про міжнародну відповідальність та серйозність багатосторонніх відносин. Проте довіра до кліматичної політики значною мірою залежала від внутрішньої спроможності її реалізації, і зовнішні спостерігачі пильно стежили за внутрішніми політичними суперечками у США [6].

Адміністрація Байдена також відрізнялася від попередньої за стилем, ритмом та інституційним тоном. Дипломатична комунікація стала більш сценарною, менш персоналізованою та більш скоординованою між відомствами. Для союзників, звиклих до процедурної дипломатії, ця стилістична зміна мала суттєві наслідки, оскільки сам стиль комунікації передає очікування щодо управління. Особистість лідера мала значення у двох протилежних аспектах. З одного боку, тривала кар'єра Байдена у зовнішній політиці та його мова, орієнтована на відносини, сприяли заспокоєнню еліти. З іншого боку, періодичні сприйняття стратегічного перенапруження або розмиття повідомлень викликали сумніви щодо того, чи зможе адміністрація зберегти дисципліну наративу в умовах численних одночасних криз. У переповненому кризових ситуацій середовищі навіть загалом послідовна комунікаційна стратегія може зазнати тематичного розмиття.

Ще однією помітною рисою було використання адміністрацією механізмів посилення впливу коаліції. Замість того, щоб зосереджувати

кожне повідомлення на односторонніх заявах США, Вашингтон часто вбудовував комунікацію у спільні заяви, багатосторонні форуми. Ця стратегія підвищила легітимність, оскільки виносила підтвердження назовні. Коли союзники публічно повторювали ключові тези США, повідомлення здавалося менш гегемоністським і більш колективно санкціонованим.

Однак посилення впливу коаліції мало свої межі. У політично різноманітних глобальних контекстах повідомлення, підписані західними коаліціями, іноді трактувалися як комунікація блоку, а не як відстоювання універсальних норм. Це свідчить про те, що інституційний голос слід урізноманітнити не лише серед союзників, а й серед ширшого кола регіональних партнерів, якщо репутаційний вплив має вийти за межі однодумних мереж.

Жодна сучасна комунікаційна стратегія не може бути оцінена без урахування суперечливих контрнаративів. Під час президентства Байдена повідомлення США стикалися з постійним спротивом з боку державних ЗМІ-конкурентів, інфраструктур дезінформації та опортуністичних політичних акторів. Контрнаративи зображували просування демократії США як вибіркову, політику альянсів як стримування, а дискурс про права людини як інструмент. Ці контрнаративи мали асиметричний вплив. У середовищах союзників, що характеризуються високим рівнем довіри, їхня переконлива сила була обмеженою. У суспільствах з низьким рівнем довіри або політичною нестабільністю вони взаємодіяли з існуючим скептицизмом та історичними образами, тим самим знижуючи ефективність комунікації США. Практичний висновок полягає в тому, що конкуренція за репутацію полягає не стільки в тому, щоб перемогти кожне суперечливе повідомлення, скільки в тому, щоб з часом зберегти достатню довіру серед стратегічно важливих аудиторій.

Адміністрація Байдена намагалася впоратися з суперечками за допомогою повідомлень, заснованих на фактах, партнерства з незалежними ЗМІ та координації з демократичними урядами щодо цілісності інформації. Проте стратегічна комунікація в цифрових системах залишається структурно невигідною через асиметрію швидкості: емоційно заряджені контрнаративи часто поширюються швидше, ніж інституційні спростування. Ця проблема є системною, а не специфічною для адміністрації, але вона суттєво вплинула на межі відновлення іміджу.

Важливе питання, що потребує інтерпретації, полягає в тому, чи комунікація епохи Байдена означала відновлення колишньої ідентичності лідерства США чи ж її переосмислення для нової геополітичної епохи. Докази вказують на гібридний результат. Адміністрація відновила багато традиційних символів американського лідерства (альянси, інституції, демократичний дискурс), водночас частково адаптувавши їх до умов стратегічної конкуренції та технологічної фрагментації. Проте адаптація залишилася неповною. Там, де комунікація США залишалася заснованою на старих моделях лідерства, переконливий вплив іноді досягав межі.

З теоретичної точки зору це означає, що стратегія відновлення репутації після кризи не може ґрунтуватися виключно на відновленні історичного іміджу бренду. Великі держави повинні також демонструвати інституційне навчання. Іншими словами, «ретроспективні» наративи є найбільш ефективними, коли супроводжуються конкретними доказами інновацій у політиці та комунікації.

Для української наукової та політичної дискусії цей випадок має конкретне значення, що виходить за межі загального трансатлантичного аналізу. З 2022 року комунікація США щодо України поєднує стратегічний, нормативний та суспільний виміри: захист суверенітету, захист демократичного самовизначення та захист принципів міжнародного права проти територіального ревізіонізму. Така архітектура комунікації допомогла зберегти згуртованість коаліції та суспільну легітимність заходів довгострокової підтримки. Водночас випадок України також ілюструє головне застереження статті: риторика зберігає переконливу силу лише тоді, коли пов'язана з передбачуваним виконанням. Тому українські та європейські аналітики оцінюють повідомлення США не лише за декларативною підтримкою, а й за безперервністю допомоги, управлінням коаліцією та інституційною координацією в умовах внутрішнього політичного напруження у США. У цьому сенсі Україна стала як бенефіціаром відновленої комунікації альянсу США, так і барометром його стійкості в режимі реального часу.

З методологічної точки зору цей випадок спонукає українських дослідників поєднувати аналіз дискурсу з моніторингом реалізації політики. Таке поєднання дозволяє зробити більш точні висновки щодо того, коли стратегічна комунікація свідчить про стійку прихильність, а коли вона виконує переважно функцію короткострокового сигналу. Це особливо важливо для середніх і малих держав, чиї розрахунки щодо безпеки залежать від надійності зобов'язань великих держав.

Отже, випадок з Байденом слід трактувати не як остаточне відновлення, а як важливий (і досі суперечливий) етап у тривалому циклі відновлення іміджу США.

Висновки. У цій статті розглядається, як адміністрація Байдена використовувала комунікаційну стратегію для відновлення міжнародного

іміджу Сполучених Штатів після президентства Трампа. У ній зроблено висновок, що в період з 2021 по 2024 рік США досягли часткового відновлення репутації, яке відрізнялося залежно від цільової аудиторії. Найбільш значні покращення відбулися у відносинах з партнерами по НАТО та ЄС, де комунікативне заспокоєння підкріплювалося послідовною координацією політики. У цих контекстах наратив «Америка повернулася» допоміг відновити дипломатичний тон, передбачуваність та довіру серед ключових союзників. Водночас повне відновлення довіри залишалося обмеженим через низку структурних обмежень. До них належали репутаційні потрясіння, такі як ситуація в Афганістані, постійна внутрішня поляризація та невизначеність щодо довгострокової політичної стабільності, неоднакове сприйняття повідомлень, орієнтованих на демократію, за межами трансатлантичної сфери, а також невідповідності між риторикою та політикою в різних сферах. Результати дослідження підтверджують, що відновлення міжнародного іміджу є поступовим процесом, у якому комунікація є ефективною лише тоді, коли її підкріплюють надійні та послідовні дії, а також коли вона адаптована до різних аудиторій.

Загалом, дослідження показує, що комунікаційна стратегія може сприяти відновленню міжнародної довіри, але не може замінити результативність політики чи інституційну стабільність. У роздробленому та конкурентному глобальному середовищі стабільне зміцнення репутації залежить від узгодженості наративу та довгострокових зобов'язань. Для майбутніх адміністрацій США збереження авторитету вимагатиме послідовної взаємодії з союзниками, прозорої комунікації в кризових ситуаціях та публічної дипломатії, орієнтованої на конкретні регіони, без чого навіть ефективні наративи ризикують швидко втратити свою силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bjola C., Holmes M. Digital Diplomacy: Theory and Practice. London : Routledge, 2015. 252 p.
2. Carothers T., Press B. Understanding and Improving the U.S. Democracy Agenda. Washington, DC : Carnegie Endowment for International Peace, 2022. 34 p.
3. Cooley A., Nexon D. H. Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order. New York : Oxford University Press, 2020. 280 p.
4. Cull N. J. Public Diplomacy: Foundations for Global Engagement in the Digital Age. Cambridge : Polity Press, 2019. 272 p.
5. Daalder I. H., Lindsay J. M. The Empty Throne: America's Abdication of Global Leadership. New York : PublicAffairs, 2018. 256 p.
6. Drezner D. W. The Song Remains the Same: International Relations After COVID-19. International Organization, 2020. №74, т.1. P. E18–E35.
7. Entman R. M. Theorizing Mediated Public Diplomacy: The U.S. Case // The International Journal of Press/ Politics, 2008. № 2, т. 13. P. 87–102.
8. Gregory B. American Public Diplomacy: Enduring Characteristics, Elusive Transformation / The Hague Journal of Diplomacy, 2011. № 3-4, т. P. 351–372.
9. Ikenberry G. J. A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order. New Haven : Yale University Press, 2020. 408 p.
10. Kavanagh J., Rich M. D. Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life. Santa Monica, CA : RAND Corporation, 2018. 326 p.
11. Manor I. The Digitalization of Public Diplomacy. Springer, 2019. 356 p.
12. Mattern J. B. Why 'Soft Power' Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. Millennium: Journal of International Studies. 2005. № 3, т. 33. P. 583–612.
13. Mercer J. Reputation and International Politics. Ithaca : Cornell University Press, 2010. 248 p.
14. Nye J. S. Do Morals Matter? Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump. Oxford : Oxford University Press, 2020. 268 p.
15. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : Public Affairs, 2004. 206 p.
16. Nye J. S. The Future of Power. New York : Public Affairs, 2011. 300 p.
17. Ohnesorge H. W. Soft Power: The Forces of Attraction in International Relations. Cham : Springer, 2020. 307 p.
18. Pamment J. New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice. London : Routledge, 2014. 184 p.
19. Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference, Washington, 19 February 2021. URL: https://va.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/ (дата звернення: 16.03.2026).
20. Remarks by President Biden on America's Place in the World, Washington, 4 February 2021. URL: https://www.documentcloud.org/documents/20473164-remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/?mode=document (дата звернення: 16.03.2026).

21. Sloat A. The West's United Response to Russia's Invasion of Ukraine. Washington, DC : Brookings Institution, 2022. URL: https://www.brookings.edu/articles/russias-ambitions-ukraines-resistance-and-the-wests-response/ (дата звернення: 10.03.2026).

22. Wright T. Aftershocks: Pandemic Politics and the End of the Old International Order. New York : St. Martin's Press, 2021. 320 p.

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 32.019.5:004.8:355.40
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.29

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ У КОГНІТИВНОМУ ДОМЕНІ СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF INFORMATION OPERATIONS IN THE COGNITIVE DOMAIN OF MODERN CONFLICTS

Смоляк Д.С.,
orcid.org/0009-0004-3630-6535
ад'юнкт
Воєнної академії імені Євгенія Березняка

Статтю присвячено аналізу штучного інтелекту як самостійного і ключового чинника сучасного інформаційного протистояння, особливо в умовах переходу гібридних конфліктів у когнітивну та інформаційну сферу. Визначено, що сьогодні стратегічний вплив спрямовується не лише на державні інститути, військову інфраструктуру чи території, а насамперед на людську свідомість, суспільні настрої, способи сприйняття інформації та механізми прийняття рішень.

Проаналізовано, що сучасні наукові підходи часто розглядають штучний інтелект у інформаційних операціях як допоміжний інструмент для автоматизації окремих процесів, наприклад збору й аналізу даних, сегментації аудиторій, створення та поширення контенту. Однак доведено, що таке розуміння вже не повністю відображає його справжню роль у сучасних конфліктах. Штучний інтелект все частіше стає не лише технічною підтримкою, а й окремим функціональним елементом стратегічного впливу, який формує наративи, персоналізує комунікації, прогнозує поведінку аудиторії та допомагає досягати інформаційної переваги. Також, розглянуто основні напрями трансформації інформаційних операцій під впливом алгоритмічних рішень, генеративних моделей, аналізу великих даних, технологій deepfake, автоматизованого створення контенту та мікротаргетингу. Це дало можливість встановити, що ці технології змінюють саму логіку інформаційного протиборства: замість масових інформаційних кампаній дедалі більшого поширення набувають персоналізовані, адаптивні та безперервні когнітивні впливи, спрямовані як на масову, так і на індивідуальну свідомість.

Наголошено, що нині бракує цілісної міждисциплінарної теоретико-методологічної рамки для дослідження AI-посилених інформаційних операцій, а також узгодженого тлумачення понять алгоритмічного когнітивного впливу, інформаційної переваги та когнітивного домену. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність розглядати штучний інтелект не лише як технологічну інновацію, а як самостійний аналітичний об'єкт у системі інформаційної та національної безпеки.

Зроблено висновок, що осмислення штучного інтелекту як самостійного чинника інформаційних операцій дає змогу суттєво розширити аналітичні можливості дослідження сучасних конфліктів, глибше зрозуміти нові загрози інформаційній та національній безпеці, а також закласти підґрунтя для подальшого розвитку міждисциплінарної наукової парадигми дослідження когнітивного домену.

Ключові слова: штучний інтелект, технології протиборства, геополітика, геополітичне протиборство, цифрова інфраструктура, безпековий сектор, інформаційні операції; когнітивна війна; алгоритмічний вплив; дезінформація.

This article analyzes artificial intelligence as an independent and key factor in modern information warfare, particularly as hybrid conflicts shift into the cognitive and information domains. It is determined that today, strategic influence is directed not only at state institutions, military infrastructure, or territories, but primarily at human consciousness, public sentiment, ways of perceiving information, and decision-making mechanisms.

It is analyzed that contemporary scientific approaches often view artificial intelligence in information operations as a supporting tool for automating specific processes, such as data collection and analysis, audience segmentation, and content creation and dissemination. However, it is demonstrated that such an understanding no longer fully reflects its true role in modern conflicts. Artificial intelligence is increasingly becoming not just a technical tool, but a distinct functional element of strategic influence that shapes narratives, personalizes communications, predicts audience behavior, and helps achieve an informational advantage. Additionally, the paper examines the main directions of transformation in information operations under the influence of algorithmic solutions, generative models, big data analysis, deepfake technologies, automated content creation, and microtargeting. This has made it possible to establish that these technologies are changing the very logic of information warfare: instead of mass information campaigns, personalized, adaptive, and continuous cognitive influences aimed at both mass and individual consciousness are becoming increasingly widespread.

It is emphasized that there is currently a lack of a comprehensive interdisciplinary theoretical and methodological framework for studying AI-enhanced information operations, as well as a consistent interpretation of the concepts of algorithmic cognitive influence, information advantage, and the cognitive domain. In this regard, the necessity

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of considering artificial intelligence not only as a technological innovation but as an independent analytical object within the system of information and national security is substantiated.

It has been concluded that viewing artificial intelligence as an independent factor in information operations makes it possible to significantly expand the analytical capabilities of research into modern conflicts, gain a deeper understanding of new threats to information and national security, and lay the groundwork for the further development of an interdisciplinary scientific paradigm for studying the cognitive domain.

Key words: artificial intelligence, counter-technology, geopolitics, geopolitical confrontation, digital infrastructure, security sector, information operations; cognitive warfare; algorithmic influence; disinformation.

Постановка проблеми. Сучасні гібридні конфлікти дедалі більше зміщуються у когнітивний та інформаційний вимір, де визначальним ресурсом стає не лише територія чи військовий потенціал, а свідомість і поведінка суспільства. У наукових підходах використання штучного інтелекту в інформаційних операціях переважно розглядається як допоміжний технологічний інструмент, а не як самостійний чинник стратегічного впливу.

Водночас практика сучасного інформаційного протиборства засвідчує системне застосування алгоритмічних рішень, генеративних моделей та аналізу великих даних для цілеспрямованого формування наративів, маніпулювання громадською думкою та модифікації процесів прийняття рішень.

Перехід від масових інформаційних кампаній до персоналізованих когнітивних впливів, посилених можливостями штучного інтелекту, фактично трансформує логіку інформаційної боротьби, надаючи їй ознак алгоритмічно керованого процесу. При цьому технології deepfake, автоматизоване створення контенту та мікротаргетинг знижують бар'єри для масштабування дезінформації та ускладнюють її ідентифікацію.

Відсутність цілісної концептуалізації штучного інтелекту як елемента когнітивної війни, а також фрагментарність міждисциплінарних досліджень у цій сфері зумовлюють потребу в його системному теоретичному осмисленні. Це особливо актуалізується в умовах сучасних безпекових викликів, де інформаційний простір виступає ключовим полем протиборства, а Україна є прикладом держави, що функціонує в умовах постійного AI-посиленого інформаційного тиску.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан дослідження проблематики використання штучного інтелекту в інформаційних операціях має виразний міждисциплінарний характер і представлений у працях зарубіжних та українських учених у сферах кібербезпеки, військових наук, політичних досліджень, інформаційних технологій і когнітивістики (С.Г. Алтман, К. Бондар, Д. Ланде, Ф-Ф. Лі, Т. Гелмус, Д. Колон, М. Собчук, Г. Почепцов, Ф. Говард, В. Богданович, І. Дашко, В. Литвинов та ін.), а також у дослідженнях провідних аналітичних центрів, зокрема RAND Corporation, Center for Security and Emerging Technology (CSET), Brookings Institution та інших. У цих працях розглядаються питання трансформації інформаційного протиборства під впливом цифрових технологій, автоматизації дезінформаційних кампаній, а також формування нового напряму – AI-enabled influence operations.

Однак, незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, комплексне осмислення штучного інтелекту як самостійного чинника інформаційного протиборства, а також його ролі у формуванні алгоритмічного когнітивного впливу та інформаційної переваги потребує подальшої теоретичної конкретизації та емпіричного уточнення, особливо в умовах сучасних безпекових викликів і цифрових трансформацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, присвячених використанню штучного інтелекту в інформаційних операціях, їх аналіз і надалі зосереджується переважно на окремих технологічних, безпекових або комунікаційних аспектах. У більшості наукових підходів штучний інтелект (далі – ШІ) розглядається як допоміжний інструмент автоматизації інформаційного впливу, тоді як його роль як самостійного актора інформаційного протиборства залишається недостатньо концептуалізованою.

Невирішеним залишається питання формування цілісної міждисциплінарної теоретико-методологічної рамки дослідження AI-посилених інформаційних операцій, зокрема в контексті їх функціонування у когнітивному домені. Також відсутнє узгоджене наукове трактування понять алгоритмічного когнітивного впливу та інформаційної переваги на основі штучного інтелекту, що ускладнює як теоретичний аналіз, так і прикладні дослідження.

Крім того, недостатньо дослідженими залишаються механізми персоналізації інформаційного впливу за допомогою генеративних моделей, зокрема когнітивний моніторинг. Обмеженою є і кількість емпіричних досліджень, що базуються на реальних кейсах застосування штучного інтелекту в умовах інформаційного протиборства, зокрема в контексті України як держави, що перебуває під постійним інформаційним тиском.

Таким чином, існує потреба у поглибленому дослідженні штучного інтелекту як системоутворюючого чинника сучасних інформаційних операцій, уточненні відповідного наукового дискурсу та розробці підходів до оцінювання і прогнозування його впливу на когнітивну сферу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз та систематизація літератури та джерельної бази з використання штучного інтелекту в інформаційних операціях задля наукового обґрунтування нашого наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виявлено статистично значущі відмінності у рівні ефективності інформаційних операцій залежно від ступеня інтеграції штучного інтелекту в їх реалізацію. Кореляційний аналіз засвідчив сильний позитивний зв'язок між показниками використання алгоритмічних моделей обробки даних та рівнем персоналізації інформаційного впливу.

Регресійний аналіз показав, що ключовими предикторами результативності AI-посилених інформаційних операцій виступають обсяг доступних даних, якість алгоритмів машинного навчання, ступінь автоматизації створення контенту та рівень інтеграції у цифрові комунікаційні платформи.

Аналіз наукових публікацій виявив три основні стратегії застосування штучного інтелекту: масовий алгоритмічний вплив, персоналізований когнітивний таргетинг та гібридне поєднання інформаційних і кібероперацій [1-4]. Встановлено, що зазначені стратегії формують нову архітектуру інформаційного протиборства, орієнтовану на когнітивний домен.

Питання оцінювання та прогнозування інформаційних операцій і впливу штучного інтелекту розглянуто в працях аналітичних центрів і дослідників [5], [6;7], а також у наукових розробках щодо AI-enabled influence operations [8;9]. Подібний напрям досліджень викладено у працях зарубіжних учених, де акцентується увага на когнітивному вимірі сучасних конфліктів і ролі алгоритмічних технологій у трансформації інформаційного середовища.

Аналіз сучасного стану наукового оцінювання та прогнозування тенденцій розвитку використання штучного інтелекту в інформаційних операціях показав [10;5;11], що, по-перше, відсутня єдина концептуальна рамка дослідження цього феномену; по-друге, існує протиріччя між швидкістю технологічного розвитку та рівнем нормативного й наукового осмислення; по-третє, під час аналізу інформаційних операцій недостатньо враховується їх когнітивний вимір. Ці обставини вказують на необхідність уточнення наукового дискурсу та формування міждисциплінарного підходу до дослідження.

Переносячи проблему визначення тенденцій та динаміки розвитку інформаційного протиборства на сучасні умови, слід зазначити, що ключовим фактором стає алгоритмізація впливу. Це означає перехід від масових інформаційних кампаній до індивідуалізованих когнітивних впливів, які здійснюються на основі аналізу великих даних. На нашу думку, саме ця трансформація визначає нову логіку інформаційної війни.

Слід зазначити, що в Україні проблеми використання штучного інтелекту в інформаційних операціях набувають особливої актуальності в умовах збройного конфлікту. Зокрема, досвід України демонструє одночасне використання AI-технологій як для захисту інформаційного простору, так і протидії дезінформаційним кампаніям [12;13;14]. Заслуговує на увагу дослідження сучасних тенденцій розвитку ШІ, представлене у звіті про індекс штучного інтелекту за 2025 рік [1], яке розкриває масштаби інтеграції технологій у різні сфери, зокрема через стрімке зростання інвестицій, широке впровадження (78% організацій використовують ШІ) та розвиток генеративних моделей.

Узагальнивши визначальні підходи, слід наголосити на формуванні нового типу протиборства – когнітивно-алгоритмічного, де ШІ виступає системоутворюючим елементом. Фахівці зазначають, що генеративні моделі значно підвищують ефективність дезінформації, створюючи нові виклики для інформаційної безпеки [15;10;16;17]. Водночас держави активно інституціоналізують використання ШІ через стратегічні документи та політики,[18;19;20].

На думку сучасних дослідників, розвиток штучного інтелекту призводить до зміни характеру інформаційних операцій, які набувають ознак автоматизованих систем впливу. Так фахівці вважають, що ключовими характеристиками таких систем є швидкість, масштабованість та адаптивність. Найбільш вагомими є досягнення у сфері генеративного ШІ, який забезпечує створення синтетичного контенту та персоналізацію інформаційного впливу [15;16;17].

Серед інших теоретичних розробок слід назвати фундаментальні дослідження у сфері інформаційної війни, когнітивного впливу та кібербезпеки, які формують основу для подальшого розвитку даного напряму [21;22;23]. Водночас результати дослідження дозволяють стверджувати, що ШІ виступає не лише інструментом, а повноцінним суб'єктом інформаційного протиборства.

Таким чином, у процесі дослідження встановлено, що сучасні інформаційні операції характеризуються:

– переходом до алгоритмічного управління інформаційними впливами;

– зростанням ролі генеративних технологій;

– формуванням когнітивного домену як нового поля протиборства;

– інституціоналізацією штучного інтелекту на рівні державної політики.

Узагальнення отриманих результатів дозволило сформувати систематизовану модель дослі-

дження, представлену у таблиці (див. табл. 1), яка відображає взаємозв'язок між джерельною базою та літературою дослідження у царині з використання штучного інтелекту в інформаційних операціях, науковими тенденціями та аргументацією доцільності виокремлення штучного інтелекту як самостійного чинника інформаційного протиборства.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У результаті проведеного дослідження нами здійснено систематизацію наукових підходів до аналізу використання штучного

Таблиця 1

Наукове обґрунтування напряму дослідження з використання штучного інтелекту в інформаційних операціях на основі джерельної бази та літератури дослідження

№	Тематичний кластер джерел	Ключові положення та висновки з джерельної бази та літератури	Встановлені тенденції	Обґрунтування доцільності напрямів дослідження
1	Глобальний розвиток ШІ та стратегічні тренди	AI Index Report 2025 фіксує експоненційне зростання впровадження ШІ в обороні, безпеці та інформаційних впливах; ШІ стає фактором стратегічної переваги держав	ШІ переходить із допоміжної технології у **системоутворюючий елемент національної безпеки**	Об'єктивна потреба наукового осмислення ШІ як інструменту інформаційної та когнітивної боротьби
2	ШІ-підсилені інформаційні та впливові операції	Дослідження CSIS, RAND, Army University Press демонструють використання генеративного ШІ для таргетованих інформаційних операцій, психологічного впливу та дезінформації	Зсув від масової пропаганди до **персоналізованих когнітивних впливів**	Необхідність дослідження ШІ як інструменту зміни поведінки, сприйняття та прийняття рішень
3	Когнітивна та алгоритмічна війна	Китайські та російські підходи демонструють перехід до «algorithmic cognitive warfare», де ШІ використовується для формування світогляду та дезорієнтації суспільств	Формування **нового домену війни – когнітивного**	Обґрунтування виокремлення напряму дослідження когнітивних операцій із використанням ШІ
4	ШІ, дезінформація та deepfake-технології	Reuters, Brookings, CSIS доводять, що генеративний ШІ суттєво знижує бар'єр створення фейків, фішингу та маніпуляцій	Автоматизація та масштабування дезінформації	Виникає необхідність комплексного наукового аналізу загроз та протидії
5	Державна політика та безпекове регулювання ШІ	США, Велика Британія, КНР формують окремі стратегії ШІ для оборони, інформаційної безпеки та кіберпростору	Інституціоналізація ШІ у безпекових доктринах	Потреба теоретичного узагальнення політик і моделей регулювання
6	ШІ в російсько-українській війні	Українські та міжнародні дослідження фіксують практичне використання ШІ у протидії дезінформації та інформаційним атакам РФ	Україна як **реальний полігон сучасних AI-інфооперацій**	Актуальність емпіричного та прикладного дослідження на основі українського досвіду
7	Інституційна протидія дезінформації	Створення Центру протидії дезінформації, державні стратегії та грантові програми (Brave1) демонструють системну відповідь	Перехід від реактивних до **проактивних моделей захисту**	Наукова потреба в розробці методології ефективного використання ШІ в інформаційній обороні
8	Етичні, правові та соціальні виміри	Нормативні документи КНР, США, ЄС вказують на ризики ШІ для прав людини та демократії	ШІ як фактор **соціальної вразливості**	Обґрунтування міждисциплінарного характеру напряму дослідження

інтелекту в інформаційних операціях та визначено його роль у трансформації сучасного інформаційного протиборства. Встановлено, що ШІ переходить від допоміжного інструмента до системоутворюючого елементу, який визначає характер і ефективність інформаційного впливу.

Основні результати дослідження полягають у виявленні ключових тенденцій розвитку інформаційних операцій, зокрема їх алгоритмізації, персоналізації та інтеграції з когнітивними процесами. Доведено, що сучасні інформаційні операції функціонують у межах когнітивного домену, де об'єктом впливу виступає свідомість людини.

Окрему увагу приділено аналізу емпіричного досвіду, який підтверджує, що Україна є унікальним кейсом дослідження використання штучного інтелекту в умовах реального конфлікту. Це дозволяє розглядати її як платформу для розробки нових підходів до забезпечення інформаційної безпеки.

Водночас встановлено, що існує низка невирішених проблем, зокрема відсутність єдиної теоретичної концепції, недостатня інтеграція міждисциплінарних підходів та складність оцінювання впливу штучного інтелекту на когнітивну сферу.

Таким чином можна узагальнити одержаний нами результат – наукове обґрунтування напряму дослідження з використання штучного інтелекту в інформаційних операціях у наступному:

− в об'єктивній потребі наукового осмислення ШІ як інструменту інформаційної та когнітивної боротьби;

− обґрунтуванні виокремлення напряму дослідження когнітивних операцій із використанням ШІ;

− науковій потребі розробки методології ефективного використання ШІ в інформаційній обороні.

Перспективи подальших розвідок полягають у створенні моделей інформаційного простору противника, розробці моделі дестабілізації інформаційного поля противника, посиленої штучним інтелектом, розробці практичних рекомендації щодо використання штучного інтелекту в інформаційних операціях.

Обґрунтування міждисциплінарного характеру напряму дослідження. Таким чином, подальший розвиток досліджень у даному напрямі сприятиме формуванню нової наукової парадигми аналізу інформаційного протиборства в умовах цифрової трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The 2025 AI index report | stanford HAI. Home | Stanford HAI. URL: https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report (дата звернення: 20.02.2026).

2. Jensen B. Protecting our edge: trade secrets and the global AI arms race. CSIS. URL: https://www.csis.org/analysis/protecting-our-edge-trade-secrets-and-global-ai-arms-race (дата звернення: 20.02.2026).

3. Akilli E. America's AI dominance race: a wake-up call for the world. SETA – Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. URL: https://www.setav.org/en/americas-ai-dominance-race-a-wake-up-call-for-the-world (дата звернення: 20.02.2026).

4. Lin H. An evolving research agenda in cyber policy and security. CISAC | FSI. URL: https://cisac.fsi.stanford.edu/content/evolving-research-agenda-cyber-policy-and-security?__hstc=167200929.a0e821cc6e3d83ef557424b1caaa04bf.1754471895044.1754471895044.1754471895044.1&__hssc=167200929.1.1754471895044&__hsfp=1995183018 (дата звернення: 20.02.2026).

5. Acquiring generative artificial intelligence to improve U.S. department of defense influence activities / W. Marcellino та ін. RAND. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA3157-1.html (дата звернення: 20.02.2026).

6. Lesser M. New report shows how china uses AI to augment its online intelligence operations. Foundation for Defense of Democracies. URL: https://www.fdd.org/analysis/policy_briefs/2025/06/12/new-report-shows-how-china-uses-ai-to-augment-its-online-intelligence-operations/ (дата звернення: 20.02.2026).

7. Fecteau M. J. China's ai-driven information operations are here: the US needs an AI RMA – global security review. Global Security Review. URL: https://globalsecurityreview.com/chinas-ai-driven-information-operations-are-here-the-us-needs-an-ai-rma/ (дата звернення: 20.02.2026).

8. AI-Enabled influence operations: the threat to the UK general election / S. Stockwell та ін. Centre for Emerging Technology and Security. URL: https://cetas.turing.ac.uk/publications/ai-enabled-influence-operations-threat-uk-general-election (дата звернення: 20.02.2026).

9. Pauwels E. Preparing for next-generation information warfare with generative AI. Centre for International Governance Innovation. URL: https://www.cigionline.org/static/documents/Pauwels-Nov2024.pdf (дата звернення: 25.02.2026).

10. Deepfakes and international conflict. Brookings – Quality. Independence. Impact. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2023/01/FP_20230105_deepfakes_international_conflict.pdf (дата звернення: 25.02.2026).

11. Moy W. R., Gradon K. T. Artificial intelligence in hybrid and information warfare | 4 | A doub. Taylor & Francis. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781003284093-4/artificial-intelligence-hybrid-information-warfare-wesley-moy-kacper-gradon (дата звернення: 25.02.2026).

12. Sobchuk M. How Ukraine uses AI to fight Russian information operations. The Global Governance Institute (GGI). URL: https://www.globalgovernance.eu/publications/how-ukraine-uses-ai-to-fight-russian-information-operations (дата звернення: 25.02.2026).

13. Osadchuk R. AI tools usage for disinformation in the war in Ukraine. DFRLab. URL: https://dfrlab.org/2024/07/09/ai-tools-usage-for-disinformation-in-the-war-in-ukraine/ (дата звернення: 25.02.2026).

14. Bendett S. Roles and implications of AI in the russian-ukrainian conflict. CNAS. URL: https://www.cnas.org/publications/commentary/roles-and-implications-of-ai-in-the-russian-ukrainian-conflict (дата звернення: 27.02.2026).

15. Stecklow S., Mcpherson P. We set out to craft the perfect phishing scam. major AI chatbots were happy to help. Reuters. URL: https://www.reuters.com/investigates/special-report/ai-chatbots-cyber/ (дата звернення: 27.02.2026).

16. Stockwell S. AI-Enabled influence operations: threat analysis of the 2024 UK and european elections. Centre for Emerging Technology and Security. URL: https://cetas.turing.ac.uk/publications/ai-enabled-influence-operations-threat-analysis-2024-uk-and-european-elections (дата звернення: 27.02.2026).

17. Yayboke E. Channeling augustus: on agentic offensive information operations. CSIS. URL: https://www.csis.org/analysis/channeling-augustus-agentic-offensive-information-operations (дата звернення: 27.02.2026).

18. Strategy for operations in the information environment (SOIE). GlobalSecurity.org. URL: https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/dod/2023-strategy-for-operations-in-the-information-environment_20231117.pdf (дата звернення: 27.02.2026).

19. Dod instruction 5400.19 "public affairs use of artificial intelligence". Executive services directorate. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodi/540019p.PDF?ver=eN_pEKpq_flqpuUNI3tRuw== (дата звернення: 10.03.2026).

20. Ministry of Defence. Defence artificial intelligence strategy. GOV.UK. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/62a7543ee90e070396c9f7d2/Defence_Artificial_Intelligence_Strategy.pdf (дата звернення: 10.03.2026).

21. Cook S. For beijing's foreign disinformation, the era of ai-driven operations has arrived. The Diplomat. URL: https://thediplomat.com/2025/09/for-beijings-foreign-disinformation-the-era-of-ai-driven-operations-has-arrived/ (дата звернення: 10.03.2026).

22. Executive order on the safe, secure, and trustworthy development and use of artificial intelligence | the white house. The White House. URL: https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/30/executive-order-on-the-safe-secure-and-trustworthy-development-and-use-of-artificial-intelligence/ (дата звернення: 10.03.2026).

23. Coombs A. Persuade, change, and influence with AI: leveraging artificial intelligence in the information environment – modern war institute. Modern War Institute -. URL: https://mwi.westpoint.edu/persuade-change-and-influence-with-ai-leveraging-artificial-intelligence-in-the-information-environment/ (дата звернення: 10.03.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 327.7:614(4)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.30

ДИПЛОМАТІЯ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄС[1]

HEALTH DIPLOMACY AS A COMPONENT OF THE EU'S FOREIGN POLICY

Турчин Я.Б.,
orcid.org/0000-0002-9114-1911
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Івасечко О.Я.,
orcid.org/0000-0003-2141-3309
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

З'ясовано, що в сучасній системі міжнародних відносин посилюється взаємоз'язок між здоров'ям, глобалізацією та зовнішньою політикою. Дипломатія у сфері охорони здоров'я розуміється як одна з форм дипломатії, завданням котрої є захист здоров'я та добробуту населення за межами національних кордонів, що зумовлено суттєвим впливом цих процесів на міжнародну безпеку, стабільність та соціально-економічний розвиток усіх країн світу. Стверджується, що координація дій світових акторів з метою запобігання, виявлення та реагування на глобальні загрози здоров'ю посилює міжнародну співпрацю, запобігає конфліктам та сприяє сталому розвитку. Розглянуто особливості дипломатії здоров'я ЄС, її вплив на управління глобальною системою охорони здоров'я, досягнення лідерських позицій, міжнародну безпеку та співпрацю. Розкрито підхід ЄС до розв'язання проблем глобального здоров'я, який базується на європейських цінностях, найперше правах людини та пов'язаних з ними солідарністю, універсальністю, рівністю та доступом до якісної медичної допомоги, а також безпеки та розвитку людини. ЄС трактує глобальне здоров'я як важливу складову зовнішньої політики, критично важливий напрям з геополітичної позиції та центральний елемент відкритої стратегічної автономії. Проаналізовані засадничі принципи, напрями, програми та фінансові інструменти сучасної дипломатії здоров'я ЄС, зафіксовані в «Глобальній стратегії ЄС у сфері охорони здоров'я. Краще здоров'я для всіх у мінливому світі». Зроблено висновок про те, що ЄС є важливим партнером майже у всіх напрямах глобальної охорони здоров'я: політично, економічно та фінансово. Продовжує відігравати провідну роль у глобальній дипломатії здоров'я, дотримуючись концепції м'якої сили у зовнішній політиці, виступаючи нормативним лідером у зміцненні глобальної охорони здоров'я та безпеки. Ключовими діями ЄС у глобальній дипломатії здоров'я є інструменти фінансової та технічної допомоги, регуляторний вплив, кризове реагування, посилення багатосторонніх партнерств, інновації та дослідження. Сьогодні ЄС зіштовхнувся з цілої низкою викликів в досягненні амбітних цілей дипломатії здоров'я, як-от: стрімке поширення популізму та націоналізму, антиінтеграційні настрої, нерівність та соціальні розколи, дезінформація, зниження довіри до глобальних багатосторонніх інституцій, політизація охорони здоров'я. Усе важливішими стають безпекові виклики (війни, конфлікти, тероризм тощо). Саме від ефективності дій ЄС у їх подоланні залежить й результативність дипломатії здоров'я, у тому числі в досягненні лідерських позицій, безпеки, взаємного розвитку та просування європейських цінностей. Також вдале застосування міжнародних партнерств у сфері охорони здоров'я за участі ЄС може слугувати дієвим інструментом миробудівництва.

Ключові слова: дипломатія, Європейський союз, зовнішня політика, гуманітарна діяльність, програми ЄС, глобальне управління.

It has been established that in the contemporary system of international relations, the interconnection between health, globalization, and foreign policy is becoming increasingly strong. Health diplomacy is understood as a form of diplomacy whose mission is to protect the health and well-being of populations beyond national borders, given the significant impact of these processes on international security, stability, and the socio-economic development of all countries worldwide. It is

[1] Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність. Номер проєкту: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily refl ect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them. Project number: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

argued that coordination of actions by global actors aimed at preventing, detecting, and responding to global health threats strengthens international cooperation, prevents conflicts, and promotes sustainable development.

The specific features of the EU's health diplomacy are examined, as well as its impact on the governance of the global health system, the attainment of leadership positions, international security, and cooperation. The EU's approach to addressing global health challenges is revealed, which is based on European values–above all, human rights and the related principles of solidarity, universality, equality, and access to quality healthcare, as well as human security and development. The EU views global health as an important component of foreign policy, a critically important direction from a geopolitical perspective, and a central element of open strategic autonomy.

The fundamental principles, priorities, programs, and financial instruments of contemporary EU health diplomacy, as set out in "The EU Global Health Strategy: Better Health for All in a Changing World" are analyzed. It is concluded that the EU is an important partner in almost all areas of global health–politically, economically, and financially. It continues to play a key role in global health diplomacy, adhering to the concept of soft power in foreign policy and acting as a normative leader in strengthening global health and security.

The EU's key actions in global health diplomacy include financial and technical assistance instruments, regulatory influence, crisis response, strengthening multilateral partnerships, innovation, and research. Today, the EU faces a wide range of challenges in achieving the ambitious goals of health diplomacy, such as the rapid spread of populism and nationalism, anti-integration sentiments, inequality and social divides, disinformation, declining trust in global multilateral institutions, and the politicization of health. Security challenges (wars, conflicts, terrorism, etc.) are becoming increasingly significant. The effectiveness of the EU's response to these challenges will determine the success of health diplomacy, including in achieving leadership positions, peace, security, mutual development, and the promotion of European values. Moreover, the effective use of international partnerships in the field of healthcare with EU participation can serve as a powerful instrument of peacebuilding.

Key words: diplomacy, European Union, foreign policy, humanitarian activity, EU programs, global governance.

Постановка проблеми. У сучасній системі міжнародних відносин спостерігається посилення взаємозв'язку між здоров'ям, глобалізацією та зовнішньою політикою, що актуалізує вивчення глобальної дипломатії охорони здоров'я з цілої низки причин. По-перше, пандемії чи кліматичні зміни не лише загрожують здоров'ю населення планети загалом, а й потребують консолідованих зусиль міжнародних акторів для їх роз'язання, досягнення безпеки та рівності у сфері охорони здоров'я. По-друге, дипломатія здоров'я безпосередньо пов'язана з міжнародною безпекою, позаяк пандемії чи біологічні загрози призводять до значних транснаціональних політичних та безпекових наслідків, які руйнують світові економіки, створюють додатковий тиск на соціальні системи, провокують суспільні та політичні напруги. По-третє, охорона здоров'я взаємопов'язана із соціально-економічним розвитком, адже країни з більш здоровим населенням, як правило, демонструють економічний прогрес і стабільність. Одночасно, така дипломатія може сприяти інвестиціям у національні системи охорони здоров'я, зменшуючи бідність, посилюючи соціальну згуртованість та сталий розвиток [2]. Не менш важливо, що координація дій світових акторів з метою запобігання, виявлення та реагування на глобальні загрози здоров'ю посилює міжнародну співпрацю, запобігає конфліктам та сприяє стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча глобальна дипломатія здоров'я є відносно новим явищем, але посилення її значення для розвитку сучасної системи міжнародних відносин та досягнення глобальними акторами своїх геополітичних пріоритетів привернуло увагу до вивчення цього феномена цілої низки дослідників. Зокрема, йдеться про напрацювання Кікбуш І., Лю О., Кац Р., Корнблет С., Грейса А., Ліфа Е., Фішер Д., Лі К., Зільбершмідта Г., Басса П., Рукерта А., Лабонте Р., Ленкуча Р., Раннелс В., Вінканна А., Новотні Т., Бергер Ш. та ін. **Формулювання цілей статті.** Водночас недостатньо вивченою залишається тематика дипломатії глобального здоров'я ЄС, її впливу на управління глобальною системою охорони здоров'я, досягнення лідерських позицій, міжнародну безпеку та співпрацю, що і є метою представленого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що дипломатія у сфері охорони здоров'я є однією з форм дипломатії, завданням котрої є захист здоров'я та добробуту населення за межами національних кордонів, що зумовлено чималим впливом цих процесів на міжнародну безпеку, стабільність та соціально-економічний розвиток усіх країн світу. Такий тип дипломатії має цілу низку особливостей, найперше об'єднує пріоритети як глобального здоров'я, так і зовнішньої політики, консолідує зусилля представників різних сфер (громадського здоров'я, міжнародних відносин, управління, права та економіки), дії котрих впливають на охорону здоров'я населення цілого світі. Йдеться про численні міжнародні організації (ВООЗ, ООН, СОТ, ЄС та ін.), які формують платформи для співпраці та сприяють координації глобальних ініціатив у галузі охорони здоров'я, національні уряди, які розподіляють ресурси та розробляють відповідні політики, дипломатичні корпуси, які репрезентують інтереси своїх країн на міжнародних майданчиках, ведуть перемовини, зміцнюють дипломатичні відносини між країнами з питань, пов'язаних з охороною здоров'я, а також неурядові організації, приватний сектор (підприємства, транснаціональні корпорації, позабюджетні фонди тощо), академічні та дослідницькі

установи, інститути громадянського суспільства, які підвищують обізнаність про конкретні проблеми охорони здоров'я, проводять моніторинг ініціатив та прогресу, забезпечуючи прозорість та підзвітність у цій сфері [2].

Незважаючи на те, що термін «глобальна дипломатія охорони здоров'я» є в центрі уваги багатьох наукових досліджень, однак наповнюється різними значеннями, які, зазвичай, відображають три категорії взаємодії щодо міжнародних питань громадського здоров'я: 1) базова дипломатія, офіційні переговори між країнами; 2) багатостороння дипломатія, переговори між країнами та іншими суб'єктами, які не обов'язково призводять до підписання угод; 3) неформальна дипломатія, взаємодія між міжнародними суб'єктами громадського здоров'я та їхніми партнерами на місцях, включаючи посадовців країни перебування, неурядові організації, компанії приватного сектору та громадськість [3].

Подібно можна виокремити різні підходи до змістового наповнення дефініції глобальної дипломатії охорони здоров'я, як-от: «діяльність задля політичних змін, що слугує подвійній меті: покращення глобального здоров'я з одночасною підтримкою та зміцненням міжнародних відносин, особливо в зонах конфліктів та середовищах з обмеженими ресурсами» (В. Адамс, Т. Е. Новотний, Х. Леслі); «багаторівневі, багатосторонні переговорні процеси, що формують та керують глобальним політичним середовищем у сфері охорони здоров'я» (Я. Кікбуш); «завоювання сердець та розумів людей у бідних країнах шляхом експорту медичної допомоги, досвіду та персоналу для підтримки тих, хто її найбільше потребує» (А. Фаучі); «культивування довіри та переговори щодо взаємної вигоди в контексті глобальних цілей охорони здоров'я» (Дж. Бонд); «обраний метод взаємодії між зацікавленими сторонами, залученими до громадського здоров'я та політики задля представництва, співпраці, вирішення спорів, покращення систем охорони здоров'я та забезпечення права на здоров'я для вразливих груп населення» (Спеціалізована консультативна група «Дипломати охорони здоров'я») [4]. Чимало вчених у галузі міжнародних відносин розглядають дипломатію здоров'я крізь призму м'якої або розумної сили, а також дипломатії стихійних лих. Вони вказують на її виняткову роль для покращення відносин між країнами, сприяння миру та безпеці. В ідеалі глобальна дипломатія охорони здоров'я повинна слугувати як цілям охорони здоров'я, так і зовнішньої політики, наприклад, шляхом трактування охорони здоров'я як нішевої дипломатії у багатосторонньому порядку денному [1, с.2160]. Здебільшого, у широкому сенсі, глобальну дипломатію охорони здоров'я визначають як багатосторонні переговори та розробку політики з питань глобального здоров'я з основними зацікавленими групами в галузі охорони здоров'я та зовнішніх справ.

Дипломатія здоров'я пов'язана з концепцію «медичної дипломатії», що була запроваджена спеціальним помічником Президента США Дж. Картера з питань охорони здоров'я П. Борном ще у 1978 році. Гуманітарні питання, особливо охорона здоров'я, на його думку, можуть слугувати основою для встановлення діалогу та подолання дипломатичних бар'єрів, оскільки вони виходять за рамки традиційних, більш нестабільних та емоційних проблем. Одним з успішних прикладів багатосторонньої медичної дипломатії під час конфлікту стала співпраця між США та СРСР у подоланні віспи в розпал Холодної війни під егідою ВООЗ. Хоча в цьому випадку суперники не підписали офіційних угод чи договорів, але неформально координували свою допомогу навколо спільної мети охорони здоров'я. Подібно встановилося й чотиримісячне припинення вогню через епідемію дракункулеза («гвінейських хробаків») 1995 року, коли уряд Судану та протиборчі сили дозволили міжнародним та місцевим медичним працівникам доставляти необхідні ліки та вакцини до тисяч сіл посеред громадянської війни. Згодом концепція «медичної допомоги», яка розвивалася протягом останніх десятиліть трансформувавшись у термін «глобальна дипломатія охорони здоров'я» [3]. Крім того, урядовці та міжнародні організації все частіше почали використовувати глобальну дипломатію охорони здоров'я як інструмент для одночасного виконання програм з охорони здоров'я та налагодження міжнародних відносин.

Дослідники Глобального центру охорони здоров'я І. Кікбуш та О. Лю виокремили основні етапи розвитку глобальної дипломатії охорони здоров'я. Перший датується 1998 – 2008 рр., коли дипломатія охорони здоров'я актуалізувалася через діяльність ВООЗ, яка відігравала дедалі активнішу роль як нормотворця у сфері глобального здоров'я в міжнародній політиці. Так, прийнявши низку важливих міжнародних угод (Рамкову конвенцію із боротьби проти тютюну (2003 р.) і Рамкову програму з підготовки до пандемічного грипу (2011 р.) [1], ВООЗ продемонструвала багатосекторну дипломатію в складному середовищі численних правових рамок та часто конкуруючих урядових програм.

На цьому етапі суттєво зросла кількість учасників глобальної дипломатії охорони здоров'я, позаяк міжнародні організації та національні уряди розпочали дискусії з громадянським суспільством, благодійними фондами та науковцями, щоб віднайти рішення для найгостріших проблем охорони здоров'я у відповідь на Цілі розвитку тисячоліття, прийняті у 2000 р. Відповідно,

почала формуватися глобальна політика охорони здоров'я, де посилювалася роль недержавних суб'єктів [1, с. 2160-2161].

Другий етап розвитку глобальної дипломатії охорони здоров'я (2008-2018 рр.) характеризувався подальшою консолідацією глобальної системи управління охороною здоров'я, зростанням кількості її учасників, а також фінансових надходжень до численних глобальних програм у цій сфері. Однак затримка реакції ВООЗ на кризову ситуацію, яка виникла внаслідок вірусу Ебола в Західній Африці у 2014 р. призвела до серйозної критики дій організації, а довготривале невизнання наслідків суспільних потрясінь у країнах, охоплених епідемією та відсутність співпраці з гуманітарним сектором до розгортання іноземних військових контингентів з логістичної підтримки та створення тимчасової нової організації – Місії ООН з надзвичайного реагування на Еболу для координації міжнародної реакції. Це актуалізувало необхідність реформування глобальної системи управління охороною здоров'я. Так, були створені Програма ВООЗ з надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я та Резервний фонд для допомоги у реагуванні, а також запроваджена Спільна зовнішня оцінка з метою допомогти країнам оцінити національний рівень дотримання Міжнародних правил охорони здоров'я (МПОЗ). Важливо, що після епідемії Ебола суттєво зросла увага до охорони здоров'я на рівні політичних структур поза ООН. Питання охорони здоров'я стало пріоритетним на саміті G7 у 2015 р., а згодом представлено на саміті G20 в Гамбурзі (2017 р.). Активізувалася клубна дипломатія через зустрічі міністрів охорони здоров'я в рамках G7 та G20, до яких також залучалися міністри фінансів країн-учасників цих провідних організацій і Генеральний директор ВООЗ [1, с.2161-2162].

Політичним проривом стало прийняття у 2015 р. Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 р., де охорона здоров'я виявилася невід'ємним компонентом і результатом кожної Цілі сталого розвитку, що посилило потребу переходу до узгодженої політики та інтегративної дипломатії. Відтак відбувся важливий зсув до багатосторонньої дипломатії шляхом одночасного використання як універсально визнаних організацій (таких як ВООЗ), платформ (наприклад, Порядок денний на період до 2030 року), так і систематичних дискусій політичних груп, пов'язаних зі здоров'ям (БРІКС, G7, G20 тощо) [1, с.2161-2162]. Проте ефективність такої взаємодії залежить від готовності всіх сторін до переговорів, а роки пандемії COVID-19 довели, що ці переговори стають дедалі складнішими.

Сучасний етап у розвитку глобальної дипломатії охорони здоров'я датується початком пандемії COVID-19 та характеризується посиленою участю глав держав та глав урядів в умовах, коли багатосторонність зіштовхнулася зі значними викликами. Одночасно країни з високим рівнем доходу продемонстрували крихкість та слабку відданість глобальним нормам охорони здоров'я. Не існувало глобально узгоджених рамок або моделей задля подолання пандемії, фіксувався безпрецедентний виклик у переговорах щодо справедливого та рівного доступу до вакцин проти COVID-19. Посилився геополітичний розрив між країнами з високим, низьким та середнім рівнем доходів, а попередньо вироблені глобальні інструменти охорони здоров'я не врахували політичних детермінантів здоров'я. Зростання націоналізму, популізму та недовіри до глобальних інституцій ще більше посилило розбіжності між національними та глобальними реакціями на пандемію COVID-19 [1, с. 2162-2163]. Це найперше проявилося у вакцинному націоналізмі, коли національний суверенітет та зовнішньополітичні позиції в глобальній дипломатії охорони здоров'я конкурують із солідарними зусиллями ВООЗ.

Цілком обґрунтованим є твердження про те, що дипломатія здоров'я взаємопов'язана з явищем «нової дипломатії», яка зародилася внаслідок адаптації до ключових змін після Холодної війни. По-перше, кінець суперництва наддержав призвів до геополітичної реконфігурації держав у міжнародній системі, зокрема піднесення Бразилії, Росії, Індії та Китаю. По-друге, стрімкий розвиток глобалізації призвів до посилення взаємозалежності та нових викликів у сфері зовнішньої політики та дипломатичної діяльності, спричинених колективними діями (наприклад, зміна клімату, міграція, економічна нестабільність, пандемії та ін.) [4]. Отож новий дипломатичний порядок денний огортає доволі широке коло актуальних питань із зовнішньої політики, що спричинило появу нових спеціалізованих галузей дипломатії, в тому числі й у сфері охорони здоров'я.

Ключові цілі глобальної дипломатії здоров'я визначені ВООЗ, а саме: посилення безпеки здоров'я та здоров'я населення; налагодження відносин між державами та зобов'язання широкого кола учасників співпрацювати з метою поліпшення здоров'я; досягнення результатів, які вважаються справедливими, а також дій задля зменшення бідності та забезпечення рівності. Для цього застосовуються різноманітні інструменти в галузі охорони здоров'я на національному, регіональному та глобальному рівнях. Йдеться про багатостороннє співробітництво, наприклад, участь у міжнародних організаціях (ВООЗ, СОТ, ООН тощо), переговори та співпрацю (укладання угод, конвенцій), допомогу та підтримку (надання фінансової, технічної та гуманітарної допомоги), безпеку та реагування на надзвичайні ситуації (наприклад, на спалахи захворювань та пандемії), пропаганду

та захист (підвищення обізнаності та мобілізації політичної підтримки різноманітних кампаній у галузі охорони здоров'я); дослідження та обмін даними; формування партнерств та альянсів між урядами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та іншими зацікавленими сторонами [2].

Дипломатія є невід'ємною частиною системи глобального управління здоров'я, яка зі свого боку є складовою сучасної геополітики. Це яскраво простежувалося в умовах пандемії COVID-19, коли багатостороння співпраця зіштовхнулася з численними викликами, а дипломатія опинилася в центрі уваги міжнародних організацій та політиків найвищого рівня. Завдяки перемовинам вдалося досягнути консолідованої позиції навіть між тими країнами, які в інших випадках перебувають у вкрай напружених відносинах. Так, на початку пандемії протистояння між США та КНР призвело до блокування важливих угод у рамках ВООЗ, Ради Безпеки ООН, G20 та G7. Через брак ресурсів та слабкі повноваження міжнародних організацій, то країни з високим рівнем доходів розпочали хвилю «вакцинного націоналізму», скерувавши значні фінансові потоки для забезпечення ексклюзивного доступу до вакцин виключно власного населення. Проте окремі держави вдалися до геополітичної «вакцинної дипломатії», передаючи вакцини союзникам і дружнім країнам. Фактично, під час пандемії COVID-19 держави втілювали два типи дипломатії здоров'я: один задля встановлення солідарності та рівності, а інший – досягнення геополітичної переваги [1]. Як бачимо, міжнародні актори використовують дипломатію здоров'я для досягнення різних цілей.

Підхід ЄС до розв'язання проблем глобального здоров'я базується на європейських цінностях, найперше правах людини та пов'язаних з ними солідарністю, універсальністю, рівністю та доступом до якісної медичної допомоги, а також безпеки та розвитку людини. Він сформувався під впливом трьох основних факторів. По-перше, зростання усвідомлення глобальної відповідальності та зобов'язань, що значною мірою стимулювалося глобальними інституціями громадянського суспільства (радикальними соціальними рухами, неурядовими організаціями та релігійними групами). Здоров'я як право людини було визнано одним з найважливіших прав людини. По-друге, після закінчення Холодної війни посилився інтерес до питань охорони здоров'я бідних країн через загрози нових інфекційних захворювань та побоювання нестабільності внаслідок відсталості та розпаду держав, що набуло особливого політичного значення. Окрім того виникли нові виклики здоров'ю внаслідок зміни способу життя та погіршення стану навколишнього середовища, що часто розглядається в більш широкому понятті «безпеки людини». По-третє, у 1990-х роках на ВООЗ та інші міжнародні інституції чинився тиск, що призвело до скорочення їхніх бюджетів і, відповідно, зменшення кількості програм, реалізованих ними. Водночас все більше усвідомлювалося значення охорони здоров'я не лише як гуманітарної проблеми та питання прав людини, але й потенційної загрози безпеці людини, перешкоди для глобалізації та розвитку [5].

Свої зусилля у сфері охорони здоров'я ЄС координує з ООН завдяки тісній співпраці з Секретаріатом та агентствами, фондами та програмами, головно ВООЗ. Європейська Комісія відіграє активну роль в обговоренні питань глобальної охорони здоров'я в рамках G20, G7, а також систематично проводить Глобальний форум з політики охорони здоров'я, який об'єднує представників міжнародних організацій, неурядових організацій та бізнесу. Також Євросоюз є членом Глобальної ініціативи з безпеки здоров'я (GHSI), створеної в листопаді 2001 року під егідою колишнього Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб США (HHS). Це посилює позицію ЄС з питань глобальної охорони здоров'я, забезпечуючи узгодженість між внутрішньої та зовнішньої політиками у цій сфері задля досягнення цілей глобальної охорони здоров'я [6].

В умовах сьогодення, особливо після пандемії COVID-19, ЄС дотримується позиції, що благополуччя та життя громадян, процвітання та стабільність суспільств і економік, а також сталий розвиток залежать від підходу до здоров'я. Звідси глобальне здоров'я розуміється як важлива складова зовнішньої політики ЄС, критично важливий напрям з геополітичної позиції та центральний елемент відкритої стратегічної автономії ЄС. Проблеми глобального здоров'я розглядаються у контексті швидкозмінного геополітичного середовища, впливу потрійної планетарної кризи, пов'язаної зі зміною клімату, біорізноманіттям та забрудненням, що особливо критично позначається на населенні найбільш вразливих країн. Неодноразово лідери ЄС наголошували на потребі створення надійної глобальної стратегії охорони здоров'я, здатної забезпечити нову, узгоджену, ефективну та цілеспрямовану політику в усьому світі, формування рівних відносин з країнами-партнерами на основі спільної відповідальності та спільної власності [7].

Сучасна дипломатія здоров'я ЄС реалізується на засадничих положеннях «Глобальної стратегії ЄС у сфері охорони здоров'я. Краще здоров'я для всіх у мінливому світі», яка була прийнята у листопаді 2022 р. та замінила глобальну політику ЄС у сфері охорони здоров'я 2010 р. Ключовим підходом є твердження, що ЄС прагне підтвердити відповідальність і поглибити лідерство в інтересах найвищих досяжних стандартів охорони здоров'я

на основі таких фундаментальних цінностей як солідарність і справедливість, а також поваги до прав людини [7]. Ця мета поєднується з реалізацією ЦСР у сфері охорони здоров'я до 2030 р., позаяк у сукупності країни досягли лише близько чверті визначених тут показників, головно з причин інфекційних захворювань, високої дитячої та материнської смертності, а також недоїдання. Стратегія визначає три пріоритети у вирішенні глобальних проблем охорони здоров'я: 1) забезпечення кращого здоров'я та благополуччя людей протягом усього життя; 2) зміцнення систем охорони здоров'я та просування загального медичного страхування; 3) запобігання та боротьба із загрозами здоров'ю, застосовуючи підхід «Єдине здоров'я» [6].

Документ базується на двадцяти керівних принципах та визначає конкретні напрямки дій для покращення здоров'я населення цілого світу, як-от: посилити потенціал у сфері профілактики, готовності та реагування, а також раннього виявлення загроз здоров'ю на глобальному рівні; створити постійний глобальний механізм, який сприятиме розробці та рівному доступу до вакцин та профілактичних заходів для країн з низьким та середнім рівнем доходу; покращити взаємодію та координацію політик і заходів ЄС та його держав-членів, щоб виступати єдиним фронтом і вживати ефективних заходів у всьому світі; підтримувати сильнішу, ефективну та підзвітну ВООЗ; керувати новим глобальним управлінням у сфері охорони здоров'я, усуваючи прогалини та забезпечуючи узгодженість дій; забезпечити посилення ролі ЄС у міжнародних організаціях та органах; розширити партнерства на основі рівноправності, спільної власності, взаємних інтересів та стратегічних пріоритетів; посилити взаємодію з ключовими зацікавленими сторонами у сфері глобального здоров'я; збільшити фінансування ЄС для глобального здоров'я з максимальним ефектом тощо [7, с.3].

Задля реалізації таких амбітних цілей ЄС та його держави-члени, використовуючи підхід «Team Europe», визначили стійкі шляхи інвестування в глобальне здоров'я, пропорційні до потреб, включаючи внески партнерів, а також нові фінансові інструменти. Зокрема, програми EU4Health, Horizon Europe, Інструмент сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва (NDICI-Global Europe), Інструмент передвступної допомоги, Інструмент технічної допомоги та обміну інформацією. Наприклад, ЄС зобов'язався виділяти щонайменше 20 % своєї допомоги на досягнення ЦЛР та соціальної інклюзії в рамках NDICI-GE на період 2021-2027 рр., а також запланував у вигляді грантів понад 4,4 млрд євро на глобальне здоров'я на національному, регіональному та глобальному рівнях (бюджет програми EU4Health на 2021-2027 рр.) [7, с.26]. Варто зауважити, що бюджетна підтримка залишається домінуючою, дозволяючи здійснювати реформи та підтримувати активний політичний діалог з країнами-партнерами.

Заплановані кроки реалізуються на трьох рівнях. Так, з метою забезпечення потужного голосу та лідерства у сфері охорони здоров'я на глобальному рівні, то ЄС підтримує цілу низку ініціатив. Наприклад, навчання, залучення та утримання медичних працівників у країнах-партнерах; Партнерства Фонду ООН у галузі народонаселення (45 млн євро); Глобального фонду боротьби зі СНІД, туберкульозом та малярією (715 млн євро); Партнерства щодо загального медичного страхування, що адмініструється ВООЗ (125 млн євро); Gavi, Альянс з вакцинації (300 млн євро); Фонд пандемії (427 млн євро); дослідження та розробку вакцин проти нових інфекційних захворювань, зокрема через Коаліцію за інновації у сфері готовності до епідемій за підтримки програми «Горизонт Європа» та ін. [7].

Позаяк регіоналізм відіграє дедалі важливішу роль у сучасній системі міжнародних відносин, то ЄС розширює партнерство у сфері охорони здоров'я на регіональному рівні, зокрема в Африці, Латинській Америці та Карибському басейні, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а також підтримку співпраці Південь-Південь. Ключові ініціативи тут стосуються виробництва та доступу до вакцин, ліків та медичних технологій для зміцнення фармацевтичних систем в Африці із залученням регіональних виробничих потужностей; формування сталої охорони здоров'я з використанням підходу «Єдине здоров'я» в Африці; цифрового здоров'я для підтримки сильних та цифрових систем охорони здоров'я в Африці; партнерство між ЄС та Латинською Америкою та Карибським басейном щодо виробництва вакцин, ліків та медичних технологій, а також зміцнення систем охорони здоров'я тощо [7, с.30]. Щодо регіону Східної Європи, то, наприклад, у лютому 2021 р. ЄС упровадив регіональну програму з бюджетом понад 40 млн євро, що є частиною Team Europe і базується на спільній ініціативі ЄС та ВООЗ «Solidarity for Health». Програма стосується допомогти в підготовці до безпечної та ефективної вакцинації країнам Східного Партнерства, в тому числі й Україні, а також інформування громадськості про існуючі ризики, збір даних про вакцину, моніторинг безпечності щеплень, спеціальну підготовку медперсоналу, логістичну допомогу і складання плану вакцинацій. Завдяки ініціативі, то до країн СП доставлено понад 11 млн засобів індивідуального захисту, 12 тис. лабораторних комплектів, 1500 апаратів штучної вентиляції легенів, а також понад 20 тис. тестів на коронавірус [8, с.31].

На двосторонньому рівні передбачається підтримка та зміцнення систем охорони здоров'я в країнах-партнерах для покращення рівного доступу до основної медичної допомоги. У багаторічних індикативних програмах NDICI-GE увага фокусується на країнах, де охорона здоров'я є пріоритетом, наприклад, Єгипет, Туніс, Лівія, Марокко, Демократична Республіка Конго, Центральноафриканська Республіка, Бурунді, Кенія, Південний Судан, Судан, Уганда, Мадагаскар, Ефіопія, Замбія, Зімбабве, Нігерія, Мавританія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Малі, Таджикистан, Лаос, Афганістан, Іран, Куба, Палестина, Ліван [7, с.31]. Також у 2022 році Україна підписала угоду з ЄС про участь у програмі «EU4Health», а вже у 2023 році Європейська Комісія підтвердила понад 4,6 мільйона євро загального фінансування на реалізацію 9 проєктів для підтримки національної медичної системи та ініціатив громадського здоров'я, що сприятиме підвищенню рівня доступності українців до медичних послуг та розвитку системи ранньої діагностики неінфекційних захворювань, зокрема онкологічних та серцево-судинних захворювань [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сьогодні ЄС є важливим партнером майже у всіх напрямах глобальної охорони здоров'я: політично, економічно та фінансово, а підписання Лісабонського договору значно посилило цю роль. ЄС продовжує відігравати ключову роль у глобальній дипломатії здоров'я, дотримуючись концепції м'якої сили у зовнішній політиці, виступаючи нормативним лідером у зміцненні глобальної охорони здоров'я та безпеки. Ключовими діями ЄС у глобальній дипломатії здоров'я залишаються інструменти фінансової та технічної допомоги, регуляторний вплив, кризове реагування, посилення багатосторонніх партнерств, інновації та дослідження, зокрема цифровізація сфери охорони здоров'я. Також ЄС прагне до формування нового глобального порядку у сфері здоров'я, основою котрого є більш ефективна та підзвітна ВООЗ.

Однак сьогодні ЄС зіштовхується з цілої низкою викликів як внутрішнього, так і зовнішнього порядку денного в досягненні амбітних цілей дипломатії здоров'я. Йдеться про стрімке поширення популізму та націоналізму, антиінтеграційних настроїв, нерівності та соціальних розколів, дезінформації, зниження довіри до глобальних багатосторонніх інституцій (найперше ВООЗ), політизацію охорони здоров'я, коли медичні питання перетворюються на політичні інструменти. Перелічені тенденції все більше посилюються в країнах-членах ЄС, що протирічить засадничим цінностям європейської інтеграції. Дедалі значимими є нові безпекові виклики (війни, конфлікти, поширення зброї масового знищення, тероризм тощо), що мають різносторонні наслідки. По-перше, призводять і до зростання чисельності населення, котре потребує допомоги в охороні здоров'я, і до збільшення фінансування таких програм, їх ресурсного забезпечення загалом. По-друге, гостра необхідність нарощення військового потенціалу самих країн-членів ЄС може призвести до скорочення видатків на глобальну систему охорони здоров'я. По-третє, невизначені перспективи глобальної діяльності США у сфері дипломатії здоров'я може суттєво обмежити партнерський та лідерський потенціал ЄС. По-четверте, європейські цінності не завжди підтримуються й самими країнами ЄС, підриваючи підхід «єдиного голосу» на міжнародній арені, тому провадити дипломатію здоров'я на попередніх засадах стає все складнішим завданням для Брюсселю. Саме від ефективності дій ЄС у подоланні таких викликів буде залежати й результативність дипломатії здоров'я, у тому числі в досягненні лідерських позицій, безпеки, взаємного розвитку та просування європейських цінностей. З іншого боку, активізація та вдале застосування міжнародних партнерств у сфері охорони здоров'я за участі ЄС може слугувати дієвим інструментом миробудівництва, що може стати темою для подальших досліджень. У тому числі й в контексті російсько-української війни, а також повоєнного відновлення України – консолідації українського суспільства, збільшення інвестицій, робочих місць, відновлення людських ресурсів і промисловості, посилення демократії, прав людини та активізації євроінтеграційного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kickbusch I., Liu A. Global health diplomacy–reconstructing power and governance. *Political Science and Health.* 2022. Vol 399. – P. 2156-2166. URL: https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2822%2900583-9 (date of access:10.01.2026).

2. Health diplomacy. URL: https://www.diplomacy.edu/topics/health-diplomacy/ (date of access:14.01.2026).

3. KATZ R., KORNBLET S., ARNOLD G., LIEF E., FISCHER J. E. Defining Health Diplomacy: Changing Demands in the Era of Globalization. *The Milbank Quarterly.* 2011. – Vol. 89. – №. 3. – P. 503–523. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3214719/ (date of access:14.01.2026).

4. Lee K., Smith R. What is 'Global Health Diplomacy'? A Conceptual Review. *Global Health Governance*. 2011. – Vol. V. – P. 1-12. URL: https://www.researchgate.net/publication/261833347_What_is_'Global_Health_Diplomacy'_A_Conceptual_Review (date of access:11.01.2026).

5. Global Health Europe. URL: https://globalhealtheurope.org/ (date of access:11.01.2026).
6. Global health. URL: https://health.ec.europa.eu/internationalcooperation/global-health_en (date of access:11.01.2026).
7. EU Global Health Strategy: Better Health For All in a Changing World. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2022. URL: https://health.ec.europa.eu/system/files/2023-10/international_ghs-report-2022_en.pdf (date of access:11.01.2026).
8. ЄС та Всесвітня організація охорони здоров'я підготують країни Східного Партнерства до вакцинації. URL: https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/yes-ta-vsesvitnya-organizacziya-ohorony-zdorovya-pidgotuyut-krayiny-shidnogo-partnerstva-do-vakczynacziyi/ (дата звернення: 11.01.2026).
9. Євросоюз виділяє Україні понад 4,6 млн євро на проєкти у сфері охорони здоров'я в рамках програми «EU4Health». URL: https://doz.zoda.gov.ua/83-news/3622-evrosoyuz-vidilyae-ukrajini-ponad-4-6-mln-evro-na-proekti-u-sferi-okhoroni-zdorov-ya-v-ramkakh-programi-eu4health (дата звернення: 12.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

УДК 322.2:316.32
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.31

РОЛЬ ЦЕРКВИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НІМЕЧЧИНИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

THE ROLE OF THE CHURCH IN GERMAN CIVIL SOCIETY: HISTORICAL CONTEXT AND CONTEMPORARY REALITIES

Юрош В.В.,
orcid.org/0000-0003-4222-3547
аспірант кафедри Міжнародних економічних відносин (Міжнародної політики)
Ужгородського національного університету

Стаття присвячена аналізу ролі Церкви в громадянському суспільстві Німеччини з урахуванням історичного контексту та сучасних реалій. Досліджуються суттєві відмінності у ставленні до релігії між західними та східними німцями, що зумовлено різними історичними, соціальними й політичними факторами. Особливу увагу приділено аналізу причин високої секуляризації в Східній Німеччині, зокрема наслідкам атеїстичної політики НДР, яка активно впливала на зменшення релігійності населення. Натомість у Західній Німеччині більшою мірою збереглася релігійна активність, що пояснюється як історичними традиціями, так і впливом демократичних інститутів.

У статті розглядається, як історичні події, включаючи відновлення країни після Другої світової війни, вплинули на розвиток релігійного життя. Аналізується вплив різних політичних режимів, що функціонували на території Німеччини, на формування ставлення до Церкви і релігії. Значна увага приділяється питанням релігійної свободи, яка закріплена в Основному законі Німеччини, що забезпечує рівноправне співіснування всіх релігійних спільнот.

Детально розглянуто взаємовідносини Церкви та держави, які базуються на принципах нейтральності, толерантності та паритету. Акцентується увага на специфіці державно-церковної співпраці, яка передбачає як фінансову підтримку релігійних спільнот через систему «церковного податку», так і участь Церкви у розв'язанні соціальних питань, зокрема у сферах освіти, охорони здоров'я та благодійності.

Стаття також досліджує роль Церкви у формуванні громадянського суспільства. Підкреслюється, що релігія виконує не лише духовну функцію, але й є важливим фактором соціальної консолідації. Автор акцентує увагу на тому, що Церква сприяє підтримці традиційних цінностей та міжкультурного діалогу, що набуває особливого значення в умовах сучасних глобальних викликів, таких як міграція та зростання релігійного плюралізму.

Юридичний аналіз державно-церковних відносин у Німеччині включає розгляд правових гарантій релігійної свободи, зафіксованих у Конституції, та механізмів співпраці держави з релігійними спільнотами. Окремо розглядається питання особливого статусу великих релігійних груп, що отримують фінансову підтримку від держави та мають право впливати на освітні процеси. Водночас підкреслюється необхідність дотримання принципів рівності всіх релігійних громад.

У статті також осмислюється роль Церкви у формуванні громадянського суспільства в Німеччині. Підкреслюється, що релігія не лише виконує духовну функцію, але й слугує важливим інструментом соціального об'єднання, зокрема через активну участь у соціальних ініціативах, підтримку традиційних цінностей і сприяння діалогу в багатокультурному суспільстві. Взаємодія держави та релігійних організацій постає ключовим елементом гармонійного розвитку німецького суспільства в умовах сучасних викликів, зокрема глобалізації та міграції.

Ключові слова: роль церкви; громадянське суспільство Німеччини; секуляризація; державно-церковні відносини; соціальний вплив релігії; релігійна свобода; історія релігії в Німеччині; соціальні функції церкви.

The article analyses the role of the Church in German civil society, taking into account the historical context and current realities. The article examines the significant differences in attitudes towards religion between West and East Germans, which are caused by various historical, social and political factors. Particular attention is paid to the analysis of the reasons for high secularisation in East Germany, in particular, the consequences of the GDR's atheistic policy, which actively influenced the decline in the population's religiosity. In contrast, religious activity in West Germany has been preserved to a greater extent, which is explained by both historical traditions and the influence of democratic institutions.

The article examines how historical events, including the reconstruction of the country after the Second World War, influenced the development of religious life. The author analyses the influence of various political regimes that functioned in Germany on the formation of attitudes towards the Church and religion. Considerable attention is paid to the issues of religious freedom, which is enshrined in the Basic Law of Germany, ensuring equal coexistence of all religious communities.

The relationship between the Church and the state, which is based on the principles of neutrality, tolerance and parity, is examined in detail. Attention is focused on the specifics of church-state cooperation, which includes both financial support for religious communities through the 'church tax' system and the participation of the Church in addressing social issues, in particular in the areas of education, healthcare and charity.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The article also examines the role of the Church in shaping civil society. It is emphasised that religion performs not only a spiritual function, but is also an important factor of social consolidation. The author emphasises that the Church promotes traditional values and intercultural dialogue, which is of particular importance in the context of current global challenges, such as migration and the growth of religious pluralism.

The legal analysis of church-state relations in Germany includes consideration of the legal guarantees of religious freedom enshrined in the Constitution and the mechanisms of cooperation between the state and religious communities. The article also examines the special status of large religious groups that receive financial support from the state and have the right to influence educational processes. At the same time, the author emphasises the need to respect the principles of equality of all religious communities.

The article also discusses the role of the Church in the formation of civil society in Germany. It is emphasised that religion not only performs a spiritual function, but also serves as an important tool for social cohesion, in particular through active participation in social initiatives, support for traditional values and promotion of dialogue in a multicultural society. Interaction between the state and religious organisations is a key element of the harmonious development of German society in the face of modern challenges, including globalisation and migration.

Key words: role of the church; German civil society; secularisation; church-state relations; social impact of religion; religious freedom; history of religion in Germany; social functions of the church.

Проблематика. Проблематика статті зосереджується на відмінностях у релігійності між західними та східними регіонами Німеччини, а також на спробах зрозуміти причини цього явища. Секуляризація Східної Німеччини – важлива тема, оскільки рівень релігійної активності на цій території значно нижчий, ніж на Заході, що пояснюється історичними обставинами, зокрема релігійною політикою колишньої НДР та особливим протестантським контекстом цього регіону. У статті також аналізуються відмінності у релігійній активності між регіонами та вплив секуляризаційних тенденцій на релігійне життя всієї країни. Особливу увагу приділено ролі Церкви в суспільному житті Німеччини після нацистського режиму та Другої світової війни, а також її зусиллям з переосмислення своєї місії та відновлення моральних засад суспільства. Важливою проблемою є модель державно-церковних відносин, що включає питання нейтральності, толерантності та паритету, а також рівності прав різних конфесій у сучасній Німеччині. Стаття досліджує виклики інтеграції релігійного досвіду західної та східної Німеччини в єдину модель державно-церковних відносин, що відповідає сучасним суспільним і правовим нормам.

Викладення основного матеріалу. Різниця у ставленні німців до релігії та Церкви дуже помітна. На колишніх землях Західної Німеччини 80 % населення належить до католицької або євангельської церков, а в нових східних церквах – менше 30%. 14,6% західних німців та 3,5% східних німців відвідують щотижневі служби, тоді як 21,3% та 60% не відвідують відповідно. Таким чином, незалежно від того, який вимір релігії аналізується, Східна Німеччина здається неперевершеною в плані секуляризації.

Відмінності в ставленні до релігії можна інтерпретувати по-різному. Наприклад, деякі дослідники вважають, що бюргерські погляди на християнство в Західній Німеччині вводять нас в оману, , секуляризм в колишніх землях більш Східний, ніж західнонімецька Церковна приналежність, частина звичного способу життя, який не варто і який не так легко змінити Інші наголошують на важливості ситуації, в якій Церква опинилася у Східній Німеччині. За словами Крістіана Фюрера, євангельського священика з Лейпціга, діаспори почали свій шлях від національної церкви до церкви вільного вибору, набувши досвіду «вузького шляху», досвіду «невеликого стада». За словами священика, цей досвід повинен стати надбанням всієї Німеччини, тому що церква повинна відмовитися від свого національного статусу й поступитися місцем християнству по вірі.

Водночас деякі дослідники вважають, що Східна Німеччина, переважно протестантський регіон, завжди характеризувалася набагато меншим вираженням релігійних почуттів, ніж Західна або Південна частина країни, що підтверджується соціологічними дослідженнями. Наприклад, майже 40% католиків на колишніх землях ФРН та близько 60% у нових регіонах регулярно відвідують богослужіння. Серед євангелістів 13,4% опитаних відвідують церкву кілька разів на місяць, тоді як 10,6% нових відвідують церкву. Однак, через те, що на Сході католиками є всього 3% населення, різниця в релігійній діяльності «двох Німеччин» здається дуже серйозною [5].

Стаття 4 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина гарантує свободу віросповідання. Свобода релігії, совісті, релігії чи ідеології недоторканна. Держава гарантує відсутність втручання в релігійну практику. Право людей на забезпечення свободи вираження своєї релігії закріплено в розділі 140 Основного Закону. Переважно ці норми взяті з Ваймарської Конституції 1919 років (статті 136–139 і 141). Крім того, пункт 2 статті 7 Основного закону та пункт 3 статті 7 Основного Закону гарантують релігійну освіту в державних школах. Багато інших положень, таких як наявність богословського факультету в Державному університеті, узгоджуються з Основним законом та іншими законами федеральних земель [8].

Сучасна Німеччина проголошує нейтралітет і терпимість до різних релігій, але в залежності від кількості членів і соціального впливу останніх існують певні відмінності у ставленні до релігійних груп. Люди з релігійних рухів, які становлять понад 1% від загальної кількості населення певних територій Німеччини, можуть отримати особливий статус. У даний час близько 15 релігій та церков мають особливий статус, який дозволяє їм отримувати державні субсидії на свої школи та дитячі садки. Діяльність церковних інституцій в армії, місцях позбавлення волі, лікарнях тощо регулюється спеціальними контрактами з державою. На відміну від багатьох європейських держав, німецькі церкви не підкоряються законам про сім'ю і шлюб [4, с. 112].

Більша частина діяльності церковної держави в Німеччині знаходиться в межах юрисдикції земель. Детальне регулювання конституційних основ системи церковної і державної діяльності в Німеччині виражається в ряді нормативних правових положень відповідно до Основного Закону. Федеративна Республіка Німеччина та її землі мають багато конкордатів і церковно-державних договорів із церквами в Німеччині. Що стосується католицької церкви, то Імперський конкордат 1933 року є основним документом, визнаним міжнародно-правовим договором. Церковно-державні угоди з євангельськими церквами та угоди з католицькими єпархіями є особливими типами угод, але вони вважаються подібними до категорії міжнародних угод. Існують контракти та угоди з багатьма іншими невеликими релігійними громадами. Суть таких церковно-державних угод полягає в гарантіях і угодах, що стосуються співпраці держави і єпископа, державних шкіл, богословських факультетів, військових капеланів, соціального статусу церкви, фінансування релігійних громад [12].

Нейтралітет зобов'язує державу не ототожнюватися з жодною Церквою, а закон гарантує відсутність державної церкви (розділ 137 (1) Ваймарської конституції та розділ 140 Основного Закону). Кожна релігійна громада самостійно керує своїм бізнесом відповідно до законів, загальних для всіх. Державі не дозволено проявляти особливу прихильність щодо якоїсь конкретної релігійної конфесії. Таке право на самовизначення діє незалежно від правового статусу релігійної громади [13].

Принцип толерантності підкреслює зміцнення позитивної толерантності, яка дозволяє державі не тільки справедливо ставитися до різних релігійних поглядів, але й задовольняти релігійні потреби суспільства.

Останній принцип, паритет, передбачає зобов'язання всіх релігійних громад дотримуватися рівності. Це означає, що, незважаючи на конституційні відмінності в правовому статусі, існує паритет, який забезпечує належну основу для взаємодії з різними соціальними суб'єктами. Паритет – це специфічна орієнтована на групу ідея рівності, заснована на сприйнятті рівності переконань в результаті релігійних воєн XVI і XVII століть.

Ці основні принципи викладені в статті 4 Основного Закону. Він становить основу свободи віросповідання відповідно до статті II Конституції про свободу віросповідання. Йдеться про позитивні вимоги толерантності. Свобода думок гарантовано дає кожній людині право вірити у що завгодно. Деякі вчені вважають, що свобода віросповідання також включає негативні аспекти, а саме право не сповідувати релігію або належати до релігійної громади.

Свобода віросповідання також надає державі можливість декомунізувати міжконфесійні молитви в державних школах, якщо участь є вираженням соціальних відносин і здійснюється виключно на добровільній основі. Держава повинна бути впевнена, що такі молитви сприяють створенню атмосфери терпимості. У деяких випадках, коли держава керує місцезнаходженням людини (наприклад, коли особа відвідує школу), вона зобов'язана забезпечувати релігійні потреби. Це однаково стосується військових та виправних установ країни [4].

У Німеччині релігійні громади з великою кількістю членів, а також менші релігійні громади мають статус об'єктів публічного права. Беручи до уваги різні індивідуальні класифікації, парафії, територіальні церкви та церковні асоціації церкви вважаються юридичними особами публічного права.

Різні релігійні організації при армії, лікарнях, виправних чи інших державних установ надають духовну допомогу. Релігійна діяльність у поліції та армії регулюється Угодою. Військових капеланів Церква скеровує на певний період часу. Вони отримують статус державних службовців на час своєї роботи, але можливим є й статус підрядника. Вищим керівником для них в якості державних службовців є очільник Федерального Міністерства оборони. Німецькі капелани не носять військову форму, не мають військових звань, натомість наділені статусом рядових державних службовців. Частиною державного управління є церковна служба в армії та Католицька військова служба при єпископі. Його обов'язки вважаються частиною управління як державою, так і Церквою [8].

У Німеччині створена модель співпраці державної діяльності з релігійними організаціями на основі договірних принципів. Цілком доречно було б звернути увагу на особливий характер діяльності релігійних організацій в регіонах. У багатьох з них протестантизм займає чільне

місце в суспільному житті. Після Реформації тут був встановлений принцип державного статусу церкви.

Німецька Церква й держава відокремлені, але цей поділ позначений доброзичливістю. Німці визнають важливість історичної ролі двох «великих церков» – Католицької церкви та Євангельської церкви – і цінують їхню соціальну місію. «Почуття відповідальності перед Богом» підкреслюється в преамбулі Конституції Німеччини, і це не здається порожньою заявою. Саме це «почуття відповідальності» змінило обличчя й дух країни після Другої світової війни, а також здатність порівнювати кожен з наступних кроків з уроками самої жахливої війни. Відносини між Церквою і державою під нацистською диктатурою стали дуже болючим досвідом для всіх християн Німеччини. Провину церкви, особливо Євангельської церкви, не можна недооцінювати в контексті приходу Гітлера до влади. Його політичні позиції охоплювали недовіру до демократії, ностальгію за сильною державою, ворожість до соціал-демократії та потенційний антисемітизм [2].

«80% з 18 тисяч євангелічних пасторів, можна було назвати німецькими націоналістами до самих кісток», – наголошує професор релігійної педагогіки З. Фірциґ. Цей параграф дозволяв обіймати духовні посади лише особам «арійського походження». У цьому пункті лише особи «арійського походження» могли зберегти свій духовний статус. На знак протесту пастор Німеллер створив спілку пасторів [10], яка об'єднала 1/3 всіх священиків церкви.

У жовтні 1945 р. Церква першою публічно «спокутує провину» у відомій «Штутгартській заяві про провину». Тим часом, багато німців досі не вважає, що часи спокути для них минули й вони пройшли випробування власною совістю. Діалог з совістю триває і багато в чому визначає вектор післявоєнного розвитку Німеччини [13].

Проблема покаяння щодо німецької провини (саме так це сформульовано в Німеччині – провина, тобто тяжкий гріх не тільки еліти імперії, але й усього народу) постала чи не найбільш вагомою перед німецькою Церквою після війни. Процес усвідомлення провини був болісним, що зумовило переосмислення соціальної місії. І якщо ми погоджуємося, що сучасна Європа ніколи б не стала такою, якою вона є, без того глибинного перетворення, що його зазнала післявоєнна Німеччина, то слушний є й твердження: Німеччина ніколи б не зазнала такого глибинного перетворення поза впливом своїх «Гроссе Кірхен» – «Великих церков» [15].

Незважаючи на сильний тиск секуляризму та процвітання, яке підштовхує віру, на думку деяких релігійних соціологів, християнізація Німеччини не відбулася. З 82 мільйонів населення Німеччини близько 6000 мільйонів є парафіянами. Понад 2700 мільйонів німців належать до Римо-Католицької Церкви, а 28,2 мільйонів – відносять себе до євангелістів, які в основному належать до Асоціацій незалежних лютеранських, євангельських та реформатських церков. У країні проживає близько 300 тисяч мусульман, 430 тисяч членів Новоапостольської церкви, 350 тисяч вірників православних церков (близько 6 тисяч українців), 150 тисяч Свідків Єгови. Також наявна сильна єврейська громада з чисельністю в 61 000 чоловік, а також баптисти, старокатолики, меноніти, квакери та представники асоціації новітніх релігій [7].

Німецька модель державно-церковних відносин заснована на трьох принципах: нейтралітеті, терпимості і рівності. По-перше, це означає, що держава не ототожнює себе з церквою і не просуває державну церкву. Релігійні установи мають ті ж права, що і асоціації громадян, які сповідують гуманістичну ідеологію. Однак, з іншого боку, церкву не можна ставити в незручне становище, так би мовити, порівняно з державними установами. Принцип нейтралітету говорить перш за все про невтручання. Проте німці часто підкреслюють, що нейтралітет держави по відношенню до церкви є позитивним. І це другий основоположний принцип відносин державної церкви в Німеччині [8].

Принцип рівності передбачає рівноправність перед законом у церкві. Це дуже прозорий принцип, але деякі церкви в Німеччині, більшість з яких є католицькими та євангельськими, безсумнівно, «більш рівні», ніж інші. Церква може отримати статус підприємства при наступних умовах: якщо є необхідна кількість членів (більше 80 тисяч), існує певний проміжок часу, а не утворилася недавно, поважає державні й конституційні засади. Наприклад, Свідки Єгови в Німеччині відповідають першим двом вимогам, але держава вважає, що, закликаючи до неучасті «у справах кесаря» й, особливо, – у виборах, вони порушують третю вимогу. Прагнучи корпоративного статусу, ця церква подала апеляцію в Конституційний суд. Церкви та релігійні організації, які не відповідають цим вимогам, отримують статус спілок публічного права.

Церкви з великою кількістю парафіян мають вагомі привілеї, серед яких вони мають право збирати церковні податки. Німці жартують, що Бог дав їм благословення і церковні податки. Розмір податку становить 1/10 від прибуткового податку і стягується державними органами. В цілому такі церкви отримують близько 16,5 мільярдів євро на рік. Іноді політики лівого спрямування протестували проти церковного податку, а політики зеленого спрямування неодноразово обіцяли скасувати його. Врешті-решт, уряд не зміг цього зробити, оскільки церква виконує важливу соціальну

роботу. Варто зазначити, що податок є цілком добровільним – ті, хто не вважає себе членами церкви, оголошують про це податковим органам і не платять церковний податок [2].

Співпраця між католицькою та євангельською церквами та німецькою державою взаємовигідна. При федеральному уряді та урядах земель ці церкви мають спеціальні впливові представництва. Німецька церква як істотна складова громадянського суспільства рішуче й оперативно реагує на найменші спроби виправити демократичні основи державних структур. Зрозуміло, що найсерйозніша реакція –коли держава намагається належним чином керувати Церквою. Слід зазначити, що це трапляється дуже й дуже рідко, а те, що викликає бурхливі дискусії в Німеччині, навряд чи схвилювало б українські інтелектуальні кола. До прикладу – ситуація з викладанням релігії у школі. Батьки, які не хочуть, щоб їхні діти отримували релігійну освіту, можуть обрати для них етику. Але хто 0визначатиме зміст етичного курсу? Державна програма, скажете ви. Так, для нас це природно. Але німці, які винесли з тоталітарної минувшини незрівнянно вагоміші уроки, так не вважають. Вони не схильні довіряти державі власні душі й не хочуть, щоб вона відігравала роль Церкви.

Що ж стосується викладу релігії, то його зміст визначає виключно Церква. Ці виклади не є місіонерством, учень може прослухати курс і залишитися невіруючим. Але і держава і, природно, Церква дуже серйозно ставляться до викладання релігії у школі. Церква виходить при цьому зі свого апостольського призначення, держава – з того, що етос суспільства відновлюється дуже повільно. Тому держава прагне культивувати серед молоді цінності, дбаючи про них не меншою мірою, ніж про знання [5].

Німецька церква прагне мати впливовий і тривалий вплив на суспільне життя. Тому не вагаються дедалі більше довіряти мирянам. Миряни об'єднуються не тільки в парафії церкви, очолювані пастором, але і в багато профспілок. Миряни відіграють важливу роль у соціальній роботі, а також к визначенні становища церкви в світі. Німецький Центральний католицький комітет, основний орган некатолицьких католиків у Німеччині (який живе довше, ніж будь-який інший центральний комітет у світі, жартують німці), проводить велику роботу, спрямовану на утвердження християнських цінностей у суспільстві. Культурне, освітнє та практичне життя церкви значною мірою знаходиться в руках віруючих [4].

Таким чином, на відносини між релігійними групами і державою однозначно впливають чинники етнічного, політичного, історичного, культурного й духовного характеру. Беручи це до уваги, в Німеччині існує своя особлива модель церковних відносин. Центральний комітет німецьких католиків визначає статус конфесій, їхні права та обов'язки, державну реєстрацію, ступінь незалежності, можливість впливу на сферу освіти, характер фінансування релігійних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк Д. Правові системи християнських країн (особливості та проблеми неоднорідності). *Вісник Академії правових наук України.* – 2010. – № 3. – С. 249–258.

2. Климов В. В. Сучасна модель державно-церковних відносин як результат суспільних трансформацій. *Українське релігієзнавство.* – 1999. – № 12. – С. 50–53.

3. Кудряченко А. І. Партійно-політична система і громадянське суспільство сучасної Німеччини. *Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: навч. посібник* / за ред. Ф. М. Рудича, Р. В. Балабана, Ю. С. Ганжурова та ін. – Київ: Либідь, 2008. – 440 с.

4. *Моделі державно-церковних відносин країн Західної Європи і США: зб. наук. пр.* – Київ, 1996.

5. Населення Німеччини: національний склад, мови, релігії. Веб-сайт. URL: http://www.geograf.com.ua/germany/565-germany-population-languages-religion (дата звернення 17.10.2025).

6. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. *Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навчальний посібник.* – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 255 с.

7. Палінчак М. М. Специфіка та основні віхи становлення християнства в контексті державно-церковних відносин в Україні. *Die wirtschaftliche Entwicklung Europäischer Regionen in der Ukraine* / Nick Palinchak, Vladimir Chiminec, Natasa Bujdova, Stanislava Hunyadiova, Jan Holonic. – 2016. – С. 134–143.

8. Ткачук Ю. Взаємодія держави та церкви: концептуалізація сучасних підходів. *Релігія та Соціум.* – 2012. – № 1(7). – С. 135.

9. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). *Політичні вчення в Німеччині.* – Київ: Либідь, 2002. – 576 с.

10. Яроцький П. Л. Релігія в країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму. *Українське релігієзнавство.* – 2010. – № 56. – С. 89–104.

11. Яроцький П. Свобода буття релігії в контексті викликів тоталітаризму і нетолерантності. *Релігійна свобода: Науковий щорічник.* – Вип. 15. – Київ, 2010. – С. 152–164.

12. Lang F., Mulansky K., Mulansky T. Die Gesellschaft bürgerlichen Rechts. Recht, Besteuerung, Gestaltungspraxis. – Stuttgart: Schäffer-Poeschel Verlag, 2010. – 393 S.

13. Gall L. Gebunden von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft. – München: Oldenbourg Verlag, 1993. – 167 S.

14. Riedel M., Seubert H., Sprang F. Bürgerliche Gesellschaft: Eine Kategorie der klassischen Politik und des modernen Naturrechts. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011. – 380 S.

15. *Spiegel Online – Nachrichten* веб-сайт. URL:http://www.spiegel.de. (дата звернення 17.10.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

РОЗДІЛ 4
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 303.01+321.7
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2026.45.32

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

METHODOLOGY OF POLITICAL TRANSITION STUDIES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Вонсович С.Г.,
orcid.org/0000-0001-9657-0902
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сулятицька Т.В.,
orcid.org/0000-0002-2100-5412
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті здійснено комплексний науковий аналіз теоретичних підходів, парадигм та концептів, що застосовуються для вивчення політичних транзитів і порівняльного дослідження політичних режимів у сучасній порівняльній політології. Детально охарактеризовано два найпоширеніші й методологічно впливові підходи – модернізаційний та транзитологічний/інституціональний – з урахуванням їхніх пояснювальних можливостей та обмежень в умовах сучасних глобальних турбулентних процесів. Модернізаційна парадигма, що розглядає перехід від авторитаризму до демократії як лінійний та завершуваний процес, піддається критичному переосмисленню на тлі численних емпіричних свідчень нелінійного, реверсивного та циклічного характеру режимних змін. На противагу їй транзитологічний та неоінституціональний підходи пропонують більш гнучкий концептуальний інструментарій, що дозволяє описувати перехідні процеси без обов'язкової телеологічної спрямованості у бік консолідованої демократії. На цьому теоретичному тлі в статті зосереджено увагу на виявленні різних типів, наслідків, напрямів, динаміки та можливих сценаріїв політичного транзиту – завершеного, незавершеного та перманентного. Особливу увагу приділено обґрунтуванню концепту «перманентного» транзиту в контексті сучасних досліджень феномену «ерозії» та деконсолідації демократії як у нещодавно демократизованих суспільствах, так і в усталених ліберальних демократіях та «ілліберальних» режимах. Окремо розглядається кейс України як унікальний приклад перманентного транзиту, ускладненого повномасштабною збройною агресією, що одночасно виявляє як інституційну стійкість держави, так і структурні вади партійної системи. Зроблено висновок, що проаналізовані теоретичні підходи до вивчення політичного транзиту уможливлюють комплексне дослідження перехідних політичних процесів: визначення ключових чинників і механізмів політичної трансформації, ретроспективний аналіз специфіки державного управління, а також оцінку здатності чи нездатності політичної еліти до консенсусних форм діяльності в умовах демократичної невизначеності.

Ключові слова: політичний транзит, «відкати» демократії, модернізаційні/демократизаційні, транзитологічні й інституційні парадигми, «перманентний/незавершуваний» транзит.

The article provides a comprehensive scholarly analysis of the theoretical approaches, paradigms and concepts employed in the study of political transitions and the comparative examination of political regimes within contemporary comparative political science. The two most widespread and methodologically influential approaches – the modernisation approach and the transitological/institutional approach – are characterised in detail, with close attention paid to their explanatory potential and inherent limitations in the context of present-day global turbulence and systemic crises. The modernisation paradigm, which conceptualises the transition from authoritarianism to democracy as a linear and completable process, is subjected to critical reassessment in light of abundant empirical evidence attesting to the non-linear, reversible and cyclical nature of regime change. In contrast, the transitological and neo-institutional approaches offer a more flexible conceptual toolkit that allows transitional processes to be described without a mandatory teleological orientation towards consolidated

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

democracy. Against this theoretical background, the article focuses on identifying the various types, consequences, directions, dynamics and plausible scenarios of political transition – completed, uncompleted and permanent. Special attention is devoted to substantiating the concept of «permanent» transition in the context of contemporary research on the phenomena of democratic erosion and deconsolidation, both in recently democratised societies and in established liberal democracies and «illiberal» regimes. Ukraine's case is examined separately as a unique example of permanent transition further complicated by full-scale armed aggression, which simultaneously reveals the institutional resilience of the state and the structural weaknesses of its party system. The analysis leads to the conclusion that the theoretical approaches examined allow for a comprehensive study of transitional political processes, encompassing the identification of the principal factors and mechanisms of political transformation, a retrospective analysis of state-governance specifics, and an assessment of the political elite's capacity – or incapacity – for consensual political activity under conditions of democratic uncertainty.

Key words: political transition, democratic backsliding, modernisation/democratisation, transitological and institutional paradigms, «permanent/never-ending» transition.

Вступ. Постановка проблеми. Проблематика політичних транзитів і трансформацій посідає одне з центральних місць у сучасній політології, особливо в контексті процесів демократизації (або ж автократизації), консолідації політичних режимів та європейської інтеграції. Однією з ключових тенденцій сучасності є поступове зниження якості демократії, що супроводжується маніпулюванням виборчим процесом, розширенням повноважень виконавчої влади, обмеженням діяльності опозиції, централізацією ухвалення політичних рішень та зростанням державного контролю над медіа. За таких умов загрозами для стійкості демократичних інститутів стають поширення популістських рухів, падіння суспільної довіри до органів державної влади, руйнування верховенства права, загострення політичної поляризації та обмеження прав і свобод громадян. Демократія у таких режимах дедалі частіше характеризується як гібридна, недосконала, процедурна, виборча або «неліберальна». Ці процеси засвідчують зростання інтенсивності глобального демократичного відкату, більшість форм якого реалізується через законодавчі й конституційні зміни, що розширюють повноваження виконавчої влади, підривають автономію судової системи та знижують ефективність функціонування демократичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками помітно зросла кількість наукових досліджень, присвячених посиленню загроз сучасній демократії. Зокрема, Л. Даймонд ще з 2006 року фіксує стан «затяжної демократичної рецесії», що характеризується кризою плюралізму та руйнуванням виборчої конкуренції [5,p.148]. Серед чинників цього процесу Й. Гершевські виокремлює корупцію, популізм, поглиблення соціально-економічної нерівності та слабкість політичних інститутів. Х. Матлоса, своєю чергою, акцентує увагу на структурних чинниках демократичного відкату – економічних кризах, зростанні популізму, збройних конфліктах та маніпулюванні конституційними нормами для продовження перебування при владі. Н. Бермео зосереджується на ознаках та формах демократичного відкату: державних переворотах, виборчих маніпуляціях та посиленні виконавчої влади.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні підходи до вивчення й порівняння політичних режимів пропонують різні інтерпретації політичного транзиту, що охоплюють як модернізаційні та демократизаційні, так і транзитологічні й інституційні парадигми. Новітня порівняльна політологія стикається з викликом концептуалізації феномена транзиту, що «ніколи не завершується» – коли країни не можуть досягти ані консолідованої демократії, ані консолідованої автократії й перебувають у стані перманентної трансформації. Це особливо актуально для країн Центрально-Східної, Південно-Східної та Східної Європи, які переживають або переживали складні та динамічні політичні зміни в умовах нестабільності й зовнішнього геополітичного тиску. Кейс України є унікальним прикладом такого «перманентного» транзиту, який, попри значні зусилля у сфері демократизації та прагнення до європейської інтеграції, наштовхується на суттєві політичні та інституційні перешкоди. **Формулювання цілей статті**. Метою статті є аналіз змісту та специфіки теоретичних підходів, парадигм та концептів, які застосовуються для вивчення політичних транзитів і порівняльного аналізу політичних режимів. Для досягнення мети у дослідженні запропоновано проаналізувати існуючі теоретичні підходи до вивчення політичних транзитів, зокрема модернізаційні, демократизаційні, транзитологічні й інституційні. Також охарактеризувати суть та особливості модернізаційного та транзитологічного/інституціонального підходів як на глобальному, так і на регіональному рівнях, виходячи із сучасних світових турбулентних процесів і криз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуалізація і реконцептуалізація політичного транзиту. Дослідження політичних режимів, транзитів та загалом режимних трансформацій – тобто проблематика демократій і автократій у різних контекстах – залишається однією з центральних предметних сфер сучасної політичної науки. Ця тема обертається довкола базової категорії різних типів політичних режимів як способів організації і здійснення влади, що й зумовлює науковий інтерес до переходів між ними.

Більше того, вона набуває геополітичного виміру в контексті інтеграційних процесів, зокрема в рамках Європейського Союзу.

Після завершення Другої світової війни, а особливо впродовж останніх 60 років, політичні режими та транзити активно досліджувалися і порівнювалися представниками різних наукових шкіл – прихильниками теорій модернізації, демократизації, а також транзитологічної та неоінституціональної парадигм. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон, Л. Андерсон, М. Браттон і Н. ван де Валле, М. Бернхард, Л. Даймонд, Т. Карозерс, Д. Кольєр і С. Левіцькі, А. Кройсант, Х. Лінц та А. Степан, Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер, С. Гантінгтон та ін. [4; 6; 7]. Проте уніфікованого підходу до розуміння природи політичних транзитів так і не було вироблено, а дискусія щодо того, чи може перехід між режимами бути «назавжди завершеним», триває й досі.

Прихильники модернізаційної теорії (С. Гантінгтон, А. Пшеворський, Х. Лінц і А. Степан) розглядали політичний транзит лінійно – виключно у напрямі від автократичного до демократичного режиму [1,с.42]. За цієї точки зору демократизація – як рух від автократії до демократії та форма політичного транзиту – виступає першим і найважливішим кроком до лібералізації та консолідації демократичних інститутів. Відповідно, після закінчення консолідації демократичних інститутів і процедур політичний режим вважається «повністю демократичним», а політичний транзит – «повністю завершеним». Причому у такому випадку не розглядається або й вважається, що немає можливості деконсолідації демократії і демократичних інститутів, а натомість наголошується, що новоутворенні інститути неодмінно будуть збережені. Для прикладу, Х. Лінц та А. Степан зазначають, що разом з консолідацією демократії демократичні інститути «рутинізуються», а тому їхнє «повалення» стає неможливим і занадто ризикованим для політичних акторів. Відповідно, демократія, згідно із таким. підходом, може бути повалена винятково внаслідок неінституційних факторів та екзогенних шоків тощо.

З часом модернізаційному підходу було кинуто концептуальний виклик. Зокрема, одні науковці, особливо ті, які досліджували і порівнювали транзитні суспільства, усвідомили, що політичний перехід не обов'язково спрямований у напрямі демократизації та консолідації демократії. Адже у світі було та є чимало прикладів, коли ті або інші країни дрейфували або ж дрейфують у напрямі від більш демократичних режимів до менш демократичних або більш автократичних режимів, причому робили або роблять це також лінійно. Тому почасти на противагу, а почасти за аналогією до модернізаційного підходу з'явилось уявлення, що політичний транзит може бути «повністю завершеним», але його результатом буде не консолідована демократія, а консолідована автократія. Так, дослідники Д. Кольєр і С. Левіцькі, Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер запропонували транзитологічний та неоінституціональний погляд на проблему, відповідно за якого політичний перехід є нелінійним і комплексним явищем, а демократія (чи автократія) є лише одним із можливих варіантів його результату [2]. Такий підхід допускає рух у напрямі як більшої, так і меншої демократії, без обов'язкового завершення у вигляді консолідованого режиму.

Реальні політичні кейси демонструють надзвичайно різноманітні «траєкторії» розвитку і сценарії збереження чи втрати результатів транзиту. В одних країнах відбувається консолідація демократії або автократії. В інших транзит набуває зовнішніх ознак завершеного, але згодом настає «ерозія» демократії або «колапс» автократії. Треті ж перебувають у стані тривалої невизначеності, функціонуючи як гібридні режими, що так і не стають ані демократіями, ані автократіями. Уже на цій підставі можна класифікувати транзит як «завершений», «незавершений» або «перманентний» [3,с.141].

Концептуальна і теоретична відмінність між поняттями «незавершений» та «перманентний» транзит є суттєвою. «Незавершений» транзит означає лише те, що певна країна не зуміла консолідувати той чи інший тип режиму. Натомість «перманентний» транзит є значно складнішим явищем, що може бути властивим як «ілліберальним» демократіям і гібридним режимам, так і відображати принципову неможливість зупинки режимної зміни в умовній точці рівноваги. Прикладом «ілліберальної» демократії є Угорщина доби В. Орбана: формально вибори там відбуваються, простір для опозиції частково існує, однак захист прав меншин і верховенство права є вкрай слабкими. Відповідно, такий режим класифікується як гібридний, що перебуває у стані перманентного транзиту.

Сучасні порівняльні дослідження фіксують тренд деконсолідації демократій та їхньої автократизації – як у країнах, що нещодавно досягли певного рівня демократії, так і в тих, що раніше були консолідованими демократіями. Цей факт спонукає наукову спільноту переглянути традиційний лінійний погляд на транзит і реконцептуалізувати його. Теоретичне підґрунтя для такого переосмислення закладають праці Д. Амброуза, Н. Бермео, Т. Карозерса, Я. Гершевського, Р. Черні, А. Переса-Лінана та ін. У них аргументовано продемонстровано, що навіть усталені демократії можуть зазнати «деградації» інститутів та автократизації, а відтак будь-яка демократична система не застрахована від нового витка транзиту.

Відхід від модернізаційної парадигми та надання переваги транзитологічному й інституційному підходам у реконцептуалізації транзиту змінює логіку формування критеріїв для визначення ступеня консолідованості режиму. Це, своєю чергою, набуває геополітичного значення, оскільки впливає на перспективи інтеграції країн до наднаціональних структур. Досягнення рівня ліберальної чи консолідованої демократії залишається обов'язковою умовою для членства в ЄС та євроатлантичних структурах. Однак, як показує досвід, прийнята до ЄС демократична країна згодом може продемонструвати деконсолідацію демократичних інститутів – і це вже траплялося на практиці, породжуючи системні кризи в самому ЄС.

Зауважимо, що трансформація і динаміка політичного транзиту в Україні найкраще розглядається крізь призму транзитологічного та інституційного підходів, де основна увага зосереджується на стабільності політичних інститутів, функціонуванні громадянського суспільства та демократичній соціалізації громадськості. Важливим є також процедурний вимір – вплив конкретних інститутів (форми правління, партійної системи, конституційних реформ) на рівень демократії. Така дослідницька логіка є надзвичайно важливою для вироблення заходів зі збереження і консолідації демократичних тенденцій в Україні та її просування до євроатлантичних структур.

Досвід повномасштабної війни показав, що політична система України продемонструвала значну стійкість та здатність до виживання навіть в екстремальних умовах, що свідчить про відносну міцність ключових державних інститутів. Водночас виявилася гостра слабкість політичних партій – більшість із них не змогли адаптуватися до умов воєнного стану, підтвердивши свою функціональну неспроможність ще до початку збройного конфлікту. Частково це пояснюється тим, що українські партії тривалий час функціонували переважно як виборчі проєкти, а не як справжні загальнонаціональні об'єднання громадян із розвиненою ідеологічною та організаційною інфраструктурою.

Часткова деолігархізація, фінансово-політична корупція, прискорена війною, відкрила нові можливості для перебудови політичного та медійного середовища. Поряд із монополізацією телевізійного простору через Єдиний телемарафон помітно зросла роль інтернет-блогерів і месенджерів, що формує нових потенційних політичних гравців. Збройні Сили України та волонтерські організації, маючи потужні внутрішні та зовнішні структури, також набувають ваги як потенційні суб'єкти майбутнього політичного процесу. Фундаментальним рушієм змін залишається саме суспільство, яке під впливом війни формує запит на радикальні реформи та орієнтується на європейські цінності й євроатлантичну інтеграцію.

Особливістю політичного транзиту в Україні є феномен Democratic erosion – поняття, яке досить точно фіксує сучасну світову ситуацію. Цей процес простежується у тренді зміни правил з боку глобальних гравців, а також у накопиченні протестного потенціалу серед нових груп принижених – зокрема мігрантів, які без підтримки держави стають вразливими до експлуатації та фактично перетворюються на об'єкти новітніх форм работоргівлі. Важливо, що ерозії демократії сприяє й війна. З одного боку, це може мати виправдання на кшталт «не на часі», «зараз головне вижити», а вже після Перемоги… З іншого, це часто непомітний процес, оскільки громадянське суспільство розбудовується і перетворюється на впливовий чинник виживання системи. Проте, парадокс полягає у тому, що волонтери стають запорукою відтворення такого політичного режиму, який часто сам воює з демократією й громадянським суспільством. А головне, то біль війни, який настільки поглинає суспільства, що поза увагою залишається порожнеча – політична прірва, спричинена відсутністю працюючих демократичних інститутів, цінностей й свобод.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчує, що на сучасному етапі розвитку транзитології модернізаційна парадигма лінійного транзиту втрачає свою пояснювальну спроможність. На зміну їй приходить транзитологічний та інституційний підхід, який дозволяє концептуалізувати феномен «перманентного» транзиту як явище, властиве країнам з гібридними та «ілліберальними» режимами, а також тим державам, у яких раніше консолідовані демократії зазнали процесів деконсолідації та автократизації.

Кейс України ілюструє унікальний варіант перманентного транзиту – з характерними коливаннями між більш і менш демократичними формами режиму, додатково ускладненими повномасштабною збройною агресією. Водночас воєнний досвід виявив як сильні сторони української політичної системи (стійкість державних інститутів, активність громадянського суспільства), так і її структурні вади (слабкість партійної системи, ризики медійної монополізації).

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні емпіричної верифікації концепту «перманентного» транзиту на матеріалі конкретних країн Центрально-Східної та Східної Європи, розробці вимірювальних інструментів для оцінювання ступеня незавершеності транзиту, а також у вивченні впливу зовнішніх (геополітичних та інтеграційних) чинників на динаміку режимних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вонсович С. Г. *Політична транзитологія: історія, методологія* : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко П. П., 2013. 218 с.

2. Вонсович С. Г. Причини та механізми політичних транзитів. *Політологічні студії* : зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2011. Вип. 2. С. 44–54.

3. Литвин В. Політичні й інституційні перешкоди та ризики завершення демократичного транзиту і європейської інтеграції та шляхи їхнього подолання: кейс України як винятковий на тлі інших країн Європи. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2024. Т. 50. С. 120–152.

4. Acemoglu D., Robinson J. A Theory of Political Transitions. *American Economic Review*. 2001. Vol. 91, No. 4. P. 938–963.

5. Anderson L. *Transitions to Democracy*. New York : Columbia University Press, 1999. 312 p.

6. Bernhard M. Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe. *Political Science Quarterly*. 1993. Vol. 108, No. 2. P. 307–326.

7. Collier D., Levitsky S. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*. 1997. Vol. 49, No. 3. P. 430–451.

8. Diamond L. Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26, No. 1. P. 141–155.

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 45

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп’ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Дата розміщення онлайн – 20.05.2026 р.
Дата друку – 25.05.2026 р.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 25,81. Замов. № 0526/497. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.